BIBLIOTECA I.P.C. 2866

ANUL II, NO. 1. IANUARIE-MARTIE 1909.

INSTITUTUL DE PROIECTARE „ISPROR" BIBLIOTECA Inv. 43.P Cota CV-44

D. M. I. BIBLIOTECA Inv. 2P. Cota III/21

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALA

BUCUREȘTI
Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r I. St. Rasidescu
16, STRADA DOAMNEI, 16
1909

www.inp.org.ro

CUPRINSUL

TEXT

Mănăstirea lui Aron-Vodă din ţarina Iaşilor:
I. Note istorice.
II. Descriere arhitectonică.
Mănăstirea Hurezi:
Biserica cea mare.
Decoraţiunile dela Paraclisul mitropolitan din Bucureşti.
Din posesiunile Domnilor noştri în Ardeal: Vinţul şi Vurperul.
Cronică: Din lucrările Comisiunii, Un „mithreum" în Dobrogea şi Raport despre lucrările de restaurare a mănăstirii Hurezi.

ILUSTRAŢIUNI

Mănăstirea lui Aron-Vodă:
1-2. Biserica înainte de lucrările din 1907.
3-4. Biserica după lucrările din 1907.
5. Filaret Beldiman Apamias, fost egumen.
6. Planul bisericii.
7. Secţiune longitudinală.
8. Desemnuri pe teracotele de ornamentaţie.
Biserica mănăstirii Hurezi:
9. Vedere dela apus-miazăzi.
10. Vedere dela apus.
11. Planul.
12. Vedere din faţă (desemn).
13. Fereastră.
14. Vedere laterală (desemn).
15. Detalii (desemnuri).
16. Chenarul uşii.
17. Pridvorul cel mic cu vedere în slomn.
18-19. Fragmente din chenarul uşii.
20. Morminte în biserică.
21. Coloană dela Pridvor (desemn).
22. Morminte în biserică (desemnuri).
Paraclisul mitropolitan din Bucureşti:
23. Decoraţiune pe perete.
24. Sf. Mercurie şi Sf. Dimitrie.
25. Sf. Artemie şi Sf. Mina.
26. Sf. Ierarh Grigorie Teologul.
27. Chenarul uşii.
28. Fragment de decoraţiune.
29. Fragment de frescă: Sf. Ana.
30. Sf. Severian (final).
31-32. Ruinele Castelului din Vinţ.

NOTĂ. — Ilustraţiile de sub No. 20, 23—30 sunt după fotografii făcute de d. Inginer Stelian Petrescu, iar desemnurile — afară de cele dela pag. 11, 12 şi 13 — sunt lucrate de d. I. D. Trajanescu, arhitect.

www.inp.org.ro

MĂNĂSTIREA LUI ARON-VODĂ

DIN

ȚARINA IAȘILOR

I. NOTE ISTORICE

Pre pilda predecesorului său de întâe domnie, a lui Petru-Vodă Schiopul, care ridicase în preajma Iașilor mănăstirea Galatii [1]), Aron-cel-Cumplit, Domnul Moldovei, socotind, cum zice cronicarul, ca după atâtea răutăți ce făcuse, să se apuce și de vreun lucru mai bun, să nu-i fie cu osândă de tot [2]), ridică și el, de cealaltă parte a târgului, «în țarină», mănăstirea ce-i luă numele—*Aron-Vodă*.

E actuala biserică de mir a lăcuitorilor din Aroneanu [3]), sat așezat pe platoul dealului cu același nume, ce se întinde dela nord spre sud, în partea estică a orașului, deastânga și alături cu dealul Șorogari, pe al cărui capăt despre sud se desfac pitoresc Tătărașii Iașilor [4]). Nimic însă, afară de însemnările grecești ale unui târziu egumen, nu mai amintește astăzi în această sărăcăcioasă biserică de fostul ei ctitor [5]), — de acel Aron-Vodă, care-și rescumpără tiranica-i domnie prin răscoala îndrăzneață și luptele viteze împotriva Turcilor și care plătì cu închisoare și moarte silnică în temnița Vințului «legătura» cu capriciosul și ambițiosul Principe al Ardealului — Sigismund Báthory [6]).

Să cercăm dar a adunà acì știrile ce am putut culege dintr'alte părți cu privire la ctitor și la ctitoria sa [7]).

*

Mănăstirea lui Aron-Vodă s'a ridicat în

---

[1]) Gh. Ghibănescu, *Bisericile din Iași*, 1902, 20-1.

[2]) *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, ed. 2-a Kogălniceanu, București 1872, I, 242 și 476.

[3]) Dela Aroneni, cum se chemau «vecinii» sau țiganii mănăstirii. N. Iorga, *Floarea Darurilor* II (1907), 217.

[4]) *Marele dicționar geografic al României*, București 1898, I, 126.

[5]) N. Iorga, *Floarea Darurilor*, l. c. și *Inscripții din Bisericile României* II (vol. XV din *Studii și Documente*), București 1908, 182 și Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice*, București 1885, 285-7.

[6]) A se vedeà la urmă articolul: *Din posesiunile Domnilor noștri în Ardeal: Vințul și Vurperul*.

[7]) În cea mai mare parte după documentele mănăstirii, ce se păstrează: o samă la Academia Română, o alta la Arhivele Statului (partida Aron-Vodă). Pentru prescurtare vom însemnà pe cele dintâiu AR, pe celelalte AS.

www.inp.org.ro

1594 (7102) [1]) și a fost, după mărturia documentelor ce pomenesc de începutul ei, **новꙗсъзданиѥ**, adică *din nou zidită*, ceea ce presupune anterioara existență acolo a unui alt lăcaș dumnezeesc [2]). Și, într'adevăr, anumite cărți domnești de danie numesc, între alții, ca miluitori ai mănăstirii înainte de Aron-Vodă, pe Pătru-Vodă și pe bătrânul Alexandru-Vodă [3]). Cel dintâiu e Schiopul, despre care se spune că a înse explică rostul ctitoriei lui Aron-Vodă: *el rezidì mănăstirea tatălui său* [5]).

Puțina vreme cât mai domnì, Aron-Vodă se îngrijì de mănăstirea sa, confirmându-i vechile danii dela Lăpușneanu (mai multe sălașe de țigani), Iancu Sasu (Sălcianii, pe Bașeu, în ținutul Dorohoi) și Petru Schiopul (Nicorești și Girovul, pe Cracău, în ținutul Neamțu) și conferindu-i altele noi, între cari menționăm Averești, tot pe Cra-

1. Biserica mănăstirii Aron-Vodă
— Înaintea lucrărilor din 1907 —

chinat prima oară mănăstirea la Sf. Gheorghe Zografu din Svetagora [4]); celălalt e Lăpușneanul, care, din faptul că e arătat ca cel mai vechiu miluitor al mănăstirii, poate fi socotit ca întemeietor al ei. Astfel

cău, în ținutul Neamțu și Rânzești cu balta Hărceatele, pe Prut, în ținutul Fălciu [6]), sat, acest din urmă, pe care l-a luat, precum mărturisește o carte domnească de mai târziu [7]), dela Meleștean Postelnicul

[1]) *Cronicele României*, ll. cc.

[2]) Cf. și Melchisedec, *Notițe istorice*, l. c., care aduce în sprijinul acestui fapt pomelnicul mănăstirii (publicat la Iorga, *Inscripții* II, 179), în care se găsește înscris numele lui Petru-Voevod [Schiopul] și Iancul-Voevod [Sasul] cu (soția lui?) Dafina-Doamna.

[3]) Doc. 1624 Noemvrie 15, la I. Bianu, *Documente românești*, București 1907, I, 96 și 1632 Aprilie 19. AR. LXXVII, 53.

[4]) Doc. (còpie) 1606 Mai 25. AS. I, 2.

[5]) Descendența lui Aron-Vodă din Alexandru Lăpușneanu e azi pe deplin dovedită.

[6]) Doc. 1663 Aprilie 9, la Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, Iași 1907, IV, 181 sq.

[7]) Doc. 1623 Fevruarie 8, la Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, Iași 1907, II, 309 sq.

www.inp.org.ro

pentru viclenie împotriva Domniei, când au năvălit cu Lobodă Hatmanul căzăcesc și multă pagubă au făcut țării...

Dar vremile turburi ce urmară după prinderea și scoaterea Domnului din Scaun, sub Ștefan-Vodă Răzvan și Ieremie-Vodă Moghila, nu mai putură fi, natural, spre folosul mănăstirii. Căci până la 1601, când liniștea se restabilì, nu mai avem nici o știre despre ctitoria lui Aron-Vodă [1]). Dela acest an înainte însă, documentele se țin lanț:— două veacuri și jumătate, dela începutul sec. XVII până la mijlocul sec. XIX, toți Domnii ce s'au perândat pe tronul Moldovei — afară de cei cu efemeră sau nestatornică stăpânire — întăresc și acordă vechi și noi danii și privilegii călugărilor Aroneni, cari, fiind în apropierea Scaunului domnesc, puteau prea lesne să se înfățișeze pentru aceasta la fieșteș care nouă domnie.

*

Astfel Ieremie Moghila, sub care se făcù a doua închinare a mănăstirii la Sf. Gheorghe Zografu din Svetagora [2]), întărește satele din Neamțu [3]) și dăruește un loc în oraș, în Iași [4]). De asemenea fratele său Simeon [5]) și fiu-său Constantin [6]), dela care mănăstirea Sf. Nicolae din țainà, cum i se ziceà de comun, căpătă o vie la Copou [7]) și mertic de pește pe tot anul dela Galați [8]). Pe urma lor Radu-Vodă Mihnea confirmă daniile unchiului său Petru Schiopul [9]) și adauge patru fălci de vie în Cotnari—două

2. Biserica mănăstirii Aron-Vodă
— Inaintea lucrărilor din 1907 —

[1]) Doc. 1601 Iulie 15. AR. LXXVII, 33.
[2]) Doc. 1606 Mai 25. AS. I, 2.
[3]) Doc. citat mai sus, nota 1.
[4]) Doc. 1605. AR. LXXIX, 1.
[5]) Doc. 1606 Noemvrie 25. AR. LXXVII, 34.
[6]) Doc. 1608 Ianuarie 28 și Iunie 3, 1609 August 6, 1610 Martie 19. AR. LXXVII, 35, 36, 37 și 38.
[7]) Doc. 1608 Septemvrie 19. AR. LXXVII, 114.
[8]) Doc. 1608 Decemvrie 13. AR. LXXVII, 73.
[9]) Doc. 1617. AR. LXXVII, 92 (Petru Schiopul e

www.inp.org.ro

în dealul Balamuci și două în dealul Piscopului [1]). Iar Gașpar-Vodă, deși «neștiutor rândului și obiceiurilor țării», se arată și el destul de darnic, căci, pe lângă vechile proprietăți [2]), acordă altele noi — prisaca din făgărișul mănăstirii Hlincea, închinată de Dragoș Mustață Postelnicul, soția lui Ana și cumnatu-său Ionașco Coșarco [3]).

După aceștia, Alexandru Iliaș judecă pe partea călugărilor Aroneni pricina lor cu călugării dela Golia pentru viile lui Radu-

3. Biserica mănăstirii Aron-Vodă
— După lucrările din 1907 —

Vodă dela Cotnari [4]). Asemenea lui, Ștefan Tomșa, reînnoind privilegiile pentru proprietățile din Neamțu [5]), judecă o pricină cu călugării dela Roman pentru satul Nicorești [6]) și o alta cu cneaghina Mihalcei Meleștean și copii ei pentru siliștea dela Rănzești [7]). Venind apoi, pentru a doua oară în Scaun, Radu Mihnea, ca și urmașul său Miron Barnovski, reîntărește bătrânele danii [8]), adăogând o vie la Cotnari, în dealul Cârjești, dela Gheorghe Jora Pârcălabul Hotinului și dela cneghina lui Maria [9]).

Chiar scurta stăpânire a lui Alexandru Cuconul nu trecù fără oarecare profit pentru călugării dela Aron-Vodă [10]). Cât privește domnia lui Moise Moghila, ea le-a

numit în mai multe documente ѵнка [= avunculus, unchiu] господсвами). Cf. doc. 1618 Noemvrie 12. AR. LXXVII, 39 și 40, scrise chiar în mănăstire.

[1]) Doc. 1618 Noemvrie 16. AR. LXXVII, 126.

[2]) Doc. 1619 Aprilie 20 și 1620 Mai 12. AR. LXXVII, 41, 42 și 43.

[3]) Doc. 1620 Aprilie 21. AR. LXXVII, 26. — Zapisul de danie al Anei Mustețoae din 1619 Iulie 20. AR. LXXVII, 49.

[4]) Doc. 1621 Iulie 4, la I. Bianu, *Documente românești*, 62.

[5]) Doc. 1622 August 19 și 20, la I. Bianu, *Documente românești*, 75 și 1622 Octomvrie 28. AR. LXXVII, 115.

[6]) Doc. 1621 Noemvrie 12. AR. LXXVII, 44.

[7]) Doc. 1623 Fevruarie 8, la Ghibănescu, *Surete și Izvoade* II, 309 sq.

[8]) Doc. 1624 Noemvrie 15, 1625 Ianuarie 7, 1626, Martie 24 și Septemvrie 23, 1627 Martie 19, 1628 Ianuarie 9 și Iulie 19, la I. Bianu, *Docum. românești*, 96, 98, 119-120, 135 și la AR. LXXVII, 94 și 130.

[9]) Doc. 1625 Octomvrie 7 și 1626 Martie 23, la I. Bianu, *Documente românești*, 107 și 118.

[10]) Doc. 1629 Octomvrie 1. AR. LXXVII, 51.

www.inp.org.ro

fost de osebit folos: în șase hrisoave rămase dela dânsul pentru Sf. Nicolae din țarina Iașilor, el confirmă averea vechii mănăstiri [1]), crescând-o cu un iaz în valea Ciricului, o prisacă de stupi în Moreni și o livadă de fân tot acolo [2]). În sfârșit, Alexandru-Vodă Iliaș dă carte de stăpânire pentru Averești, Girov și Nicorești [3]), iar Moise Moghila pentru daniile sale din întâia domnie [4]).

În lunga domnie a lui Vasile-Vodă Lupul, călugării Aroneni dobândiră, pe lângă confirmarea celor vechi [5]), — noi danii și privilegii. Astfel: o vie în dealul Șorogarilor dela Ionașco Cujbă biv vel Vornic [6]), o alta, tot acolo, dela Ghica vel Vornic de țara de jos și mai apoi Domn al Moldovei [7]), o prisacă în hotarul satului Crăciunești din ținutul Vasluiului [8]) și mai multe dugheni în Iași, cumpărate de Iosif, egumenul mănăstirii, dela Neculai Zugraful [9]) și dela călugării Hlinceni [10]).

Acest Iosif, egumen la Aron-Vodă, erà, zice Miron Costin, pe acele vremi duhovnic tuturor boerilor [11]) și avù un însemnat

4. Biserica mănăstirii Aron-Vodă
— După lucrările din 1907 —

rol în conjurația curtenilor moldoveni ce aduse întâia răsturnare a lui Vasile-Vodă Lupul, în Martie 1653 [12]): el fù acela

[1]) Doc. 1630 August 27. AR. LXXVII, 52 și 131.
[2]) Doc. 1631 Martie 26, Aprilie 13, Mai 25 și Iunie 15. AR. LXXVII, 75, 76 (acesta pub. și în *Uricarul* V, 272—3), 77 și 78.—Doc. 1622 Ianuarie 10 cu zapisul fără dată. AS. IV, 2 și 3.
[3]) Doc. 1632 Aprilie 19 și 1633 Ianuarie 22. AR. LXXVII, 53 și 79.
[4]) Doc. 1634 Fevruarie 4. AR. LXXVII, 27.
[5]) Doc. 1635 Decemvrie 17, 1638 Aprilie 20 și Iunie 26, 1642 Aprilie 6 și August 17. AR. LXXVII, 95, 96, 133, 6 și 5.
[6]) Doc. 1639 Martie 12. AR. LXXVII, 116.
[7]) Doc. 1642 Ianuarie 20, la N. Iorga, *Studii și Documente* IV, CCLXXXIX nota 2.
[8]) Doc. 1652 Martie 14. AR. LXXVII, 111.
[9]) Doc. 1652 Ianuarie 17. AR. LXXVII, 8.
[10]) Doc. 1651 Aprilie 25 și Mai 12. AR. LXXIX, 6 și 7.
[11]) *Cronicele României*, ed. 2-a Kogălniceanu, I, 324. Numele egumenului, dat, desigur prin greșeala copietorilor, *Ioasaf*, trebue rectificat prin Iosif, cum îl găsîm în documente.
[12]) Întreaga literatură a cestiunii la V. Pârvan, *Un vechiu monument de limbă literară românească*, București 1904, 43-4.

www.inp.org.ro

ce înfățișe Domnului răvașul Ciogoleștilor, prin care se descoperià fuga Logofătului Gheorghiță Ștefan și ridicarea lui asupra Domniei cu Ungurii lui Kemény Iános și Muntenii lui Diicul Spătarul [1]).

«Și au stătut [Vasile-Vodă] — zice mai departe cronicarul — cu mare strânsoare asupra egumenului să-i spue dela cine au eșit acel răvaș. Au stătut dintâiu călugărul foarte tare, primind și moarte, iar a vădire nu puteà, că erà dat cu taină de ispovedanie răvașul. Iar dacă s'au strâns boerii la sfat, și arătând călugărului și munca, Vasilie-Vodă, ca pentru un lucru ca acela ce se atinge de domnie și de atâtea case, deci, luându-și egumenul și dela vlădica Varlaam, ce erà pe atunci Mitropolit, deslegare, au spus călugărul anume cine au dat răvașul» [2]).

5. Filaret Beldiman Apamias
— Fost egumen la Aron-Vodă —
(Portret mural în biserica domnească din Câmpulung)

Aceasta se petreceà în Dumineca din 30 Martie (9 Aprilie) 1653 [3]), — adică tocmai în ziua în care Vasile-Vodă Lupul plănuise să viziteze, împreună cu Patriarhul Macarie al Antiohiei, mănăstirea lui Aron-Vodă. Căci, într'adevăr, iată ce cetim în memoriile arhidiaconului Paul de Aleppo:

«În a cincia Duminecă din Post, ... Înălțimea sa Beiul înștiință pe Domnul nostru Patriarhul că va ascultà liturghia la mănăstirea Aron-Vodă, afară din oraș. Însă în acea dimineață el apărù foarte supărat... Acum se întâmplă o nenorocire, care oprì pe Beiu a se mai arătà în public în acea zi... Un preot duhovnic îi aduse o hârtie ce-i dovedià că boerii au conspirat... ca să omoare pe Beiu» [4])... Urmează apoi povestirea evenimentelor, prea bine cunoscute, care ridicară în tronul Moldovei pe Gheorghe-Vodă Ștefan [5]).

Astfel se zădărnicì plănuita vizită și deci, ca urmare, transmiterea, prin prețioasele memorii ale arhidiaconului Paul de Aleppo, a descrierii ce el, precum tuturor celorlalte biserici și mănăstiri văzute în Moldova și Țara-Românească, ar fi făcut-o ctitoriei lui Aron-Vodă, despre a cărei stare din trecutul mai depărtat nu posedăm, din nefericire, nici o mărturie scrisă. Trebue dar să ne mulțumim, în această privință, cu elementele de reconstituire ce biserica însăș a păstrat până la noi [6]).

În vremea lui Vasile-Vodă cade și așe-

[1]) *Cronicele României,* l. c.
[2]) *Ibidem.*
[3]) Precizarea datelor, la I. Sîrbu, *Mateiŭ-Vodă Băsărabăs auswărtige Beziehungen*, Leipzig 1899, 326-7.
[4]) *Călătoriile Patriarhului Macarie*, ed. Em. Cioranu, București 1900, 39—40.
[5]) Iorga, *Studii și Documente* IV, CCXLII sq. și Sîrbu, *ibidem*, *l. c.*
[6]) A se vedeà mai departe articolul d-lui arhitect N. Ghika-Budești.

www.inp.org.ro

zarea călugărilor dela Halki, de lângă Constantinopol, în mănăstirea lui Aron-Vodă, — mai întâiu provizoriu, apoi statornic. Și anume. Venind după elemosină la curtea bogatului Voivod, ei căpătară adăpost în chiliile dela Sf. Nicolae din țarina Iașilor, adăpost pe care-l reînoiră ori de câte ori, potrivit hrisovului de danie ce obținură în 1644 Aprilie 18 [1]), trebuiau să vină în țară după mila acordată. Astfel, cu vremea, mănăstirea deveni metoh al călugărilor dela Halki, ceeace, cum vom vedeà, va întări chiar cărțile domnești de mai târziu [2]).

*

După Vasile Lupul, Ștefăniță-Vodă, fiu-său, iartă de dările domnești satele mănăstirii din Neamțu [3]) precum și Rânzeștii din ținutul Fălciului, slobozie pe seama căreia învoește să se aducă și să se așeze oameni streini, fie de ce limbă vor fi, din țara muntenească, ungurească, leșească sau dintr'alte părți [4]). Tot el scutește de camănă și bezmen pivnițele și dughenele din Iași ale mănăstirii [5]). Reînoirea acestui din urmă privilegiu, călugării o dobândiră și dela Constantin-Vodă Cârnul, cu una din acele rarissime cărți ce ne-au rămas din vremea stăpânirii de câteva săptămâni a acestui Basarab de rassă în Moldova [6]).

Dar Domnul care avù pentru mănăstirea lui Aron-Vodă o mai mare solicitudine fù Eustratie Dabija-Vodă. Într'adevăr, din multele sale hrisoave vedem că, după ce confirmă privilegiile de care fù vorba mai sus [7]), el dărueste sfântului lăcaș o samă de poslușnici [8]) precum și un loc de hrană împrejurul mănăstirii din hotarul domnesc al târgului [9]). Apoi, printr'un mare document din 1663 Aprilie 9, întărește toate proprietățile de până atunci ale mănăstirii [10]).

Din acest document aflăm că, afară de cele menționate până acì, fondația lui Aron-Vodă mai posedà următoarele proprietăți: Ochinteștii, în ținutul Sorocii, dela Nastasia Oproae; Pârliții, tot în ținutul Sorocii, dela Leondari Vameșul, care-l aveà de cumpărătură dela Eustratie Lo-

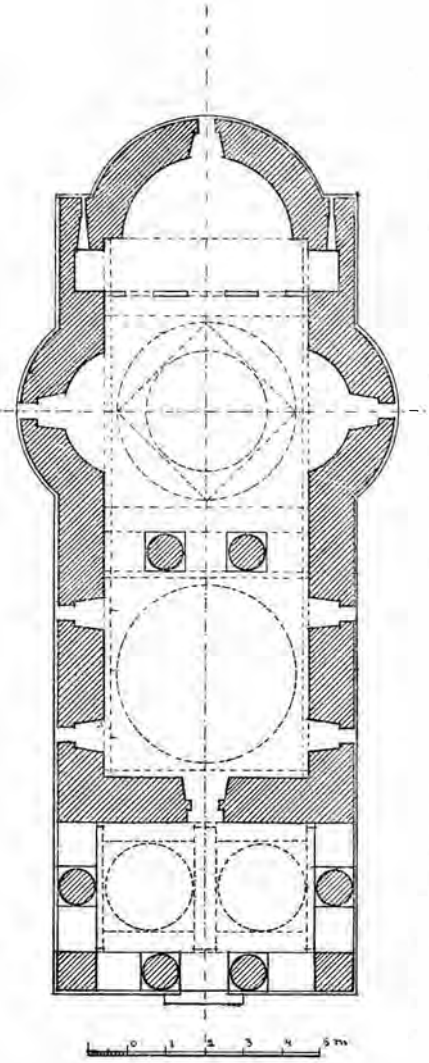

6. Biserica mănăstirii Aron-Vodă
— Planul —

[1]) Doc. orig. AS. I, 3. La reîntoarcere Gecii trecură prin Țara-Românească, cerșind milă și de acì. Hrisovul lui Matei Basarab din 1644 Iulie 17, prin care le acordă o danie anuală, se găsește în actele mănăstirii Aron-Vodă la AS. I, 4. O traducere grecească, tot acolo, V, 3.

[2]) Pentru o danie dela Maria, fica lui Vasile Lupul și soția lui Ianus Radziwill, v. N. Iorga, *Studii și Documente* IV, 31 n. 1.

[3]) Doc. 1659 Noemvrie 29 și 1660 Mai 18. AR. LXXVII, 54 și 55.

[4]) Doc. 1659 Decemvrie 26, 1660 Martie 8, Mai 7 și Septemvrie 1. AR. LXXVII, 7, 8, 9 (acesta pub. de d. Iorga, în *Studii și Documente* IV, 270-1) și 10.

[5]) Doc. 1659 Decemvrie 13 și 1660 Iunie 12. AR. LXXVII, 139 și LXXIX, 9.

[6]) Doc. 1661 Ianuarie 26, la Iorga, *Studii și Documente* IV, CCCIX n. 1.

[7]) Doc. 1659 Decemvrie 15, 1661 Decemvrie 15, 1662 Ianuarie 2 și 6, Octomvrie 8, Noemvrie 9, 1664 Ianuarie 28 și 1665 Mart 3. AR. LXXVII, 140, 56, 11, 12, 134, 13, 57, 14 și 15.

[8]) Doc. 1661 Decemvrie 18. AS. I, 5.

[9]) Doc. 1662 Iunie 6 (Ghibănescu, *Surete și Izvoade* IV, 173), Iunie 7 (AR. LXXVII, 80), Iunie 10 (AR. LXXVII, 81) și Octomvrie 12 (Ghibănescu, *ibidem*, 317).

[10]) Doc. 1663 Aprilie 9, la Ghibănescu, *ibidem*, 181 sq.

www.inp.org.ro

gofătul, iar acesta de danie dela Moise Moghila; Mieraștii, în ținutul Tecuciului, pe apa Bârladului, dela Enache Postelnicul; Coropcenii, jumătate de sat, în ținutul Iașilor, dela Ionașco Coropcă; Fetionești și Coțmănești, câte jumătate de sat, ambele în ținutul Iașilor, schimb dela Gheorghe Jora Pârcălabul, pentru siliștea Sălcianii dela ținutul Dorohoiului. Apoi vii: la lul Vacota — una dela un anume Nanu, alta cumpărată de călugări [1]).

Acum că cunoaștem întreaga avere a mănăstirii lui Aron-Vodă, nu mai e nevoie să înșirăm ací arătările cu privire la aceastá avere din sutele de documente, pe cari călugării le dobândiră dela Domnii următori până târziu în sec. XIX. E destul numai să menționăm noile danii, cumpără-

7. Biserica mănăstirii Aron-Vodă
— Secțiune longitudinală —

Cotnari, în dealul Mândrul și în Buhalnița, la Zlodinca, aproape de via părintelui Sava Mitropolitul, dela Safta Prăjească, fica lui Grama Stolnicul, în sfârșit, la Iași, în deaturi și privilegii cuprinse în ele. Astfel, dela Gheorghe Duca [2]) până la Constantin Cantemir [3]), Aronenii obținură o sumedenie de hrisoave dela Iliaș Alexandru [4]), Gheor-

[1]) După doc. citat în nota precedentă.

[2]) Doc. 1605 Noemvrie 28, Decemvrie 13, 1666 Fevruarie 28, Martie 22, Aprilie 6 și iarăș Aprilie 6. AR. LXXVII, 16, 29, 17, 58, 18 și 82.

[3]) Doc. 1686 Mai 8, 1690 Octomvrie 5 și 1692 Ianuarie 30. AR. LXXVII, 63, 30 și 22.

[4]) Doc. 1666 August 1, 5, 20, 24 și 30, Septemvrie 12. AR. LXXVII. 141, 135, 19, 20, 59 și 83.

www.inp.org.ro

ghe Duca în a doua domnie [1]), Ștefan Petriceicu-Vodă [2]), Antonie Ruset [3]), Gheorghe Duca în a treia domnie [4]) și Dumitrașcu Cantacuzino [5]). Toate aceste hrisoave privesc însă zestrea cea veche a mănăstirii, și abiă în vremea lui Constantin Cantemir soborul și egumenul dela Aron-Vodă ajung să mai cuprindă o casă în Iași, «la poporul Curărarilor, lângă școala Jidovilor» [6]), două dugheni tot acolo, «în târgul Făninei» [7]) și o vie la Șorogari [8]).

Între cele două domnii ale lui Constantin Duculeț, dela cari nu avem nimic nou [9]), Antioh-Vodă întărește mănăstirii stăpânire peste părțile de moșie dăruite de Lupul Prăjescu biv Clucer în Hănășeni și Știubeeni la ținutul Fălciului [10]). Iar în timpul celei de a doua domnii a lui Mihai Racoviță — căci dela întâia nu ne-a rămas ceva mai deosebit [11]) — mănăstirea câștigă un vad de moară în șesul Ciriculuí [12]), o vie la Șorogari [13]) și o siliște ce se chiamă Prisăcile, costișa despre apus, în țarina Iașilor [14]).

Dela Nicolae Mavrocordat, din prima domnie nu posedăm decât o reconfirmare a siliștei dela Prisăci [15]); din a doua domnie însă avem: o moșie la Pietreni, în ținutul Iașilor [16]), o dughiană pe podul Hagioaei [17]) și o vie în dealul lui Brândză [18]). Tot acum călugării dela Halki se reîntorc după elemosină. Și, fiindu-le mănăstirea la mare nevoe, Domnul, cu arhiereii țării și cu sfatul boerilor, reînoește mila lui Vasile-Vodă Lupul (6600 aspri), milă ce, din tâmplarea vremilor, au lipsit până atunci [19]): În acelaș timp scutește de toate dările și angheriile mănăstirea lui Aron-Vodă [20]), ca una ce erà — precum întărește un hrisov dela Constantin Mavrocordat, al doilea urmaș al lui Mihai Racoviță în ultima sa domnie [21]) — metoh Halkiei.

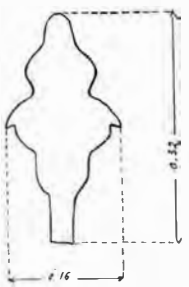

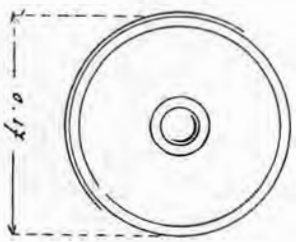

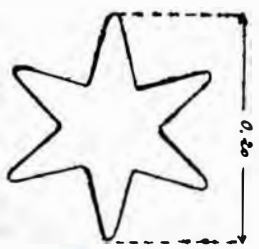

8. Biserica mănăstirii Aron-Vodă
— Desemnuri pe teracotele de ornamentație —

Căci avut-au — se zice în acest hrisov — metoh aici în țara Moldovei pre această

[1]) Doc. 1668 Noemvrie 28, 1669 Fevruarie, 1670 Fevruaric 13 și Mai 6. AR. LXXVII, 60, 136, 142 și 137.

[2]) Doc. 1673 Ianuarie 28. AR. LXXIX, 11.—Cf. și 1675 Aprilie 26. AR. LXXVII, 68.

[3]) Doc. 1675 Decemvrie 19 (AR. LXXVII, 143) și 20 (Ghibănescu, *Surete și Izvoade* V, 91 sq.), Decemvrie 29 și 1678 Ianuarie 9. AR. LXXVII, 21 și 61.

[4]) Doc. 1679 Iunie 20. AR. LXXVII, 5 și 1681 Ianuarie 10. AR. LXXVII, 62.

[5]) Doc. 1685 Fevruarie 17. AR. LXXVII, 84.

[6]) Doc. 1691 Martie 15. AR. LXXIX, 16. — Cf. și 1693 August 30. AR. LXXVIII, 8.

[7]) Doc. 1692 August 28. AR. LXXIX, 17.

[8]) Doc. 1692 Octomvrie 19. AR. LXXVII, 122.

[9]) Doc. 1693 Septemvrie 8 și 15, 1694 Fevruarie 3 și 1701 Noemvrie 22. AR. LXXVII, 23 și 31, LXXIX, 18 și LXXVII, 64.

[10]) Doc. 1699 Decemvrie 11. AR. LXXVII, 51.— Cf. și 1699 Ianuarie 13. AR. LXXVII, 144.

[11]) Doc. 1703 Noemvrie 26, Decemvrie 18 și 1704 Martie 16. AR. LXXVII, 85 și LXXVIII, 7 și 6.

[12]) Doc. 1707. AS. IV, 4.

[13]) Doc. 1709 Martie 2. AR. LXXVII, 123.

[14]) Doc. 1709 Septemvrie 15. AR. LXXVII, 86.

[15]) Doc. 1710 August 9. AR. LXXVII, 87.

[16]) Doc. 1712 Iunie 25. AS. IV, 5.

[17]) Doc. 1713 Octomvrie 15. AR. LXXVII, 145.

[18]) Doc. 1715 Septemvrie 8. AR. LXXVII, 112.

[19]) Doc. 1714 Mai 9. AS. I, 9.

[20]) Doc. 1714 Noemvrie 10. AS. I, 7.

[21]) Doc. 1716 Fevruarie 25, Iulie 23, 1717 Mai 1 și 1717 (fără lună și zi). AR. LXXVII, 88, 88, 90 și 91.— De la acesta avem un doc. pentru siliștea dela Prisăci din 1721 Decemvrie 4. AR. LXXVIII, 1.

www.inp.org.ro

sfântă mănăstire a lui Aron-Vodă... dela care însă nu-i puteà merge nici un venit, nici un ajutor, fiind și această sfântă mănăstire căzută la mare lipsă și slăbiciune, din tâmplarea vremilor ce au venit asupra acestui pământ. Drept aceea se reînoește scutirea de toate dările și angheriile, între altele și pentru ca «metohul să-l aducă la starea ce să cade, după mila ce-am făcut, să îngrădească mănăstirea, și toate cele stricate și pustiite să le direagă» [1]).

*

Iată dar în ce stare se găsià pe la jumătatea sec. XVIII mănăstirea lui Aron-Vodă. Și erà firesc. Căci proprietățile ei— moșiile, viile, pădurile, fânețele, prisăcile, livezile, iazurile, morile etc.— erau neglijate și înstrăinate [2]). Venitul sfântului lăcaș rămase numai în prăvăliile din Iași și în privilegiile domnești: parte din vamă, sare din ocnă, scutiri de bir — pentru poslușnici, de văcărit—pentru vite, de desetină— pentru stupi, de gorștină — pentru oi, de camănă și bezmen — pentru dugheni și pivnițe, de pogonărit și vădrărit— pentru vii și crame. Și așa mai departe, precum reese din documentele acestei vremi, date de Grigorie Ghica, în a doua domnie [3]), de Ioan Mavrocordat [4]), de Constantin Racoviță [5]), de Matei Ghica [6]), de Constantin Racoviță în a doua domnie [7]), de Scarlat Ghica [8]), de Ion [9]) și Grigore Callimachi [10]), de Grigore Ghica [11]), de Constantin Muruzi [12]), de Alexandru Const. [13]) și Alexandru Ioan Mavrocordat [14]), de Alexandru [15]) și Constantin Ipsilanti [16]) și de Scarlat Callimachi [17]).

La atât se redusese așa dar acum viața mănăstirii Sf. Nicolae din țarina Iașilor:— ea nu mai aveà nici măcar atât cât să-și apere de ruină biserica și clădirile. Astfel, din pomenita «samă» a anului 1781, vedem că mănăstirea lui Aron-Vodă se află «neîngrijită și pe multe locuri oborîtă, cu turnul descoperit, fără ogradă, casele vechi și mai de tot descoperite» [18]). Trei ani după aceasta, la 1784 August 16, Domnul însuș, Alexandru Const. Mavrocordat, ne arată că mănăstirea e stricată și aproape de cea de istov cădere, că de nu se va tocmì, în curând este a se surpà. Drept aceea el poruncește egumenilor dela Trei Sfetitele și dela Barnovski ca împreună cu Ioniță Cantacuzino biv vel Vornic și Costandin Paladi biv vel Agă să meargă la fața locului, să cerceteze stricăciunile ce sunt atât la biserică cât și la mănăstire și să socotească suma de bani trebuitoare pentru a lor tocmire [19]).

Izvodul pentru meremetisitul bisericii, chiliilor, precum și a celorlalte clădiri, s'a întocmit îndată de către doi meșteri — un lemnar și un zidar — și prevedeà reparații radicale peste tot [20]). Dar se vede

[1]) Doc. 1734 Ianuarie 20. AS. I, 12.

[2]) În această privință e caracteristică «sama» pe 1781 a mănăstirii -- AS. V, 35 — din care aflăm că aveà, între alte moșii, în ținutul Iașilor, Tăisenii, *care nici nu să știe unde iaste* și Buciumenii, *care se stăpânește de alții*. Asemenea mărturia lui Dometian Arhimandritul, egumenul din 1789—94, că la venirea sa în mănăstire. a găsit patru moșii vândute. V. Iorga, *Inscripții* II, 182.

[3]) Doc. 1736 August 13. (AS. I, 13), 1736 Mai 21 și 1737 Iunie 11. AR. LXXVII, 101 și 102.

[4]) Doc. 1744 Ianuarie 21. AS. I, 15 și 1744 Mai 29. AR. LXXVII, 24.

[5]) Doc. 1751 Mai 9. AR. LXXVII, 104.

[6]) Doc. 1755 Aprilie 13. AS. Ib, 1.

[7]) Doc. 1756 Septemvrie 12. AR. LXXVII, 105.

[8]) Doc. 1756 Septemvrie 30. AS. Ib, 2.

[9]) Doc. 1760 Iunie 11. AR. LXXIX, 19.

[10]) Doc. 1762 August 5. AR. LXXVII, 65 și 1764 Fevruarie 10. AS. Ib, 3.

[11]) Doc. 1765 Iunie 24. AR. LXXVII, 107; 1764 Iulie 12, 1776 Noemvrie și 1777 Mai. AS. Ib, 4, 5 și 6.

[12]) Doc. 1780 Iulie 6. AR. LXXVII, 152; 1780 Septemvrie și 1782 Martie 20. AS. Ib, 7 și 8.

[13]) Doc. 1783 Noemvrie 12. AS. Ib, 9.

[14]) Doc. 1786 Mai 15. AS. Ib, 10.

[15]) Doc. 1788. AR. LXXVII, 109.

[16]) Doc. 1801 Aprilie 16. AS. Ib, 13. Către Cămărașul Ocnei pentru 1000 ocă de sare anual.

[17]) Doc. 1813 Martie 24, 1818 Iunie 12 și 1819 Mai 14. AS. Ib, 14, 16 și V, 94.

[18]) Doc. AS. V, 35.

[19]) Doc. AR. LXXIX, 20.

[20]) Doc. 1784 August 26. AS. V, 39.

www.inp.org.ro

că, atunci ca și azi, lucrurile nu se prea zoriau. Căci abia în 1787 se executară meremetisirile puse la cale în 1784, anume în timpul lui Dometian Arhimandritul, grec dela Halki, dar, cum vom vedeà, călugăr cucernic și egumen vrednic, care, când venì în mănăstire, precum însuș mărturisește, află biserica pustie și cu totul goală, — cât nici rogojină să aștearnă, nici ușe să închidă n'aveà...[1]) Dar cu aceasta am ajuns la seria egumenilor mănăstirii lui Aron-Vodă.

*

Cel dintâiu menționat e Isaia la 1619 Iulie 20[2]). După el urmează Gavriil, pe care-l găsim pomenit la 1627 Mai 18 [3]). Apoi, de sigur pe urma unui predecesor al cărui nume documentele nu ni l-a păstrat, vine Iosif, între 1651 Aprilie 25 și 1666 Aprilie 6 [4]), egumenul din timpul lui Vasile-Vodă Lupul, despre care s'a amintit mai sus.

După acest «duhovnic al boerilor din Iași» și, desigur, iarăș pe urma unui anonim, al doilea până acum din serie, cunoaștem pe Ioanichie, între 1690 Octomvrie 5 și 1710 August 9 [5]) și apoi pe vlădica Dionisie proin episcop de Ciorlù (Τζορλοῦ) între 1713 Octomvrie 15 și 1717 Mai 1 [6]). Lui îi urmează o și mai înaltă față bisericească — Mitrofan proin mitropolit de Corint, pe care-l găsim pomenit la 1721 Decemvrie 14 [7]). Succesorul acestuia fù — cu vre-un intermediar sau uu, e greu de hotărît — Neofit, menționat la 1736 Mai 21 și 1737 Iunie 11 [8]). Apoi, acesta de sigur cu predecesor, Filaret între 1756 Septemvrie 12 și 1765 Iunie 24 [9]).

Sofronie—1767 August 17 [10])— precedează pe Teofil, care egumenește dela 1776 Octomvrie 16 până la 1781 Mai 1 și care, vinovățindu-se cu administrarea averii sfântului lăcaș, se întoarse de unde venì, dispărând cu butca și telegarii mănăstirii[11]). Chiril fù pus să aducă rânduială în moștenirea prădată a lui Teofil. — Ce făcù și acesta, am văzut când am arătat în ce stare se găsià ctitoria lui Aron-Vodă între 1781 — 1784, tocmai timpul egumeniei sale [12]). Lui îi urmă Dometian Arhimandritul, care păstorì până la moarte-i, întâmplată în Septemvrie 1794 [13]). Acesta fù, pentru vremile-i scăzute și ticăloșite, un adevărat ctitor al mănăstirii. Căci sub el s'a restaurat biserica, pe care a înzestrat-o cu odoare, cărți și odăjdii [14]), pe lângă alte multe lucruri de gospodărie, procurate pe sama mănăstirii, ce erà «cu totul lipsită de cele trebuincioase» [15]). Sentimentul de recunoștință pentru buna-i administrație se exprimă în hotărîrea lui Alexandru Ipsilanti din 1787 Iunie 11, prin care se mărturisește că de vreme ce prea cuviosul Arhimandrit Dometian, ca unul ce s'au arătat silitor, folositor și bine chivernisitor

[1]) Iorga, *Inscripții* II, 182.

[2]) I. Bianu, *Documente românești*, 44.

[3]) Idem, *ibidem*, 139.

[4]) Doc. AR. LXXIX, 6 și LXXVII, 82. Cf. și doc. din 1651 Mai 12, 1652 Ianuarie 1 (AR. LXXIX, 7, 8), 1662 Martie 20, Iunie 10 (AR. LXXVII, 218, 81) și 1662 Octomvrie 12, la Ghibănescu, *Surete și Izvoade* IV, 317.

[5]) Doc. AR. LXXVII, 30 și 87. — Cf. și doc. din 1693 Septemvrie 8, 1699 Decemvrie 11 (AR. LXXVII, 31. 151), 1704 Martie 16 (AR. LXXVIII, 6) 1708 (AS. IV, 4) și 1709 Martie 2.

[6]) Doc. AR. LNXVII, 145 și 91. Cf. și doc. din 1715 Septemvrie 8 și 1716 Iulie 23 (AR. LXXVII, 112, 89).

[7]) Doc. AR. LXXVIII, 1.

[8]) Doc. AR. LXXVII, 101 și 102.

[9]) Doc. AR. LXXVII, 105 și 107. Cf. și doc. din 1756 Octomvrie 10 și 1762 August 5 (AR. LXXVII, 106, 65), 1763 Iunie 1 (AS. IV, 6) și 1764 Fevruarie 10 (AS. I, 3).

[10]) Doc. AR. LXXVII, 124.

[11]) Doc. AS. I-b, 11. Cf. și doc. 1780 Iulie 6.—AR. LXXVII, 152.

[12]) Doc. AS. V, 35, 38. Cf. și doc. 1782 Martie 20, 1783 Noemvrie 12. AS. I-b, 8 și 9,

[13]) Doc. AS. V, 46, 55. Cf. și doc. 1787 Iulie 30, Octomvrie 8, 1788 Fevruarie 31, 1789 Fevruarie 20 și 1791 Aprilie 1. AS. V, 48, 49, III, 2, V, 56.

[14]) Doc. 1785 Mai 1. AS. V, 47 și Iorga, *Inscripții II*, l. c.

[15]) Doc. 1787 Octomvrie 20. AS. I-b, 12.

www.inp.org.ro

până acum mănăstirii Aron-Vodă, precum au dovedit dumnealor boerii epitropi, cari

men, i se dă iarăș mănăstirea pe a sa purtare de grije [1]).

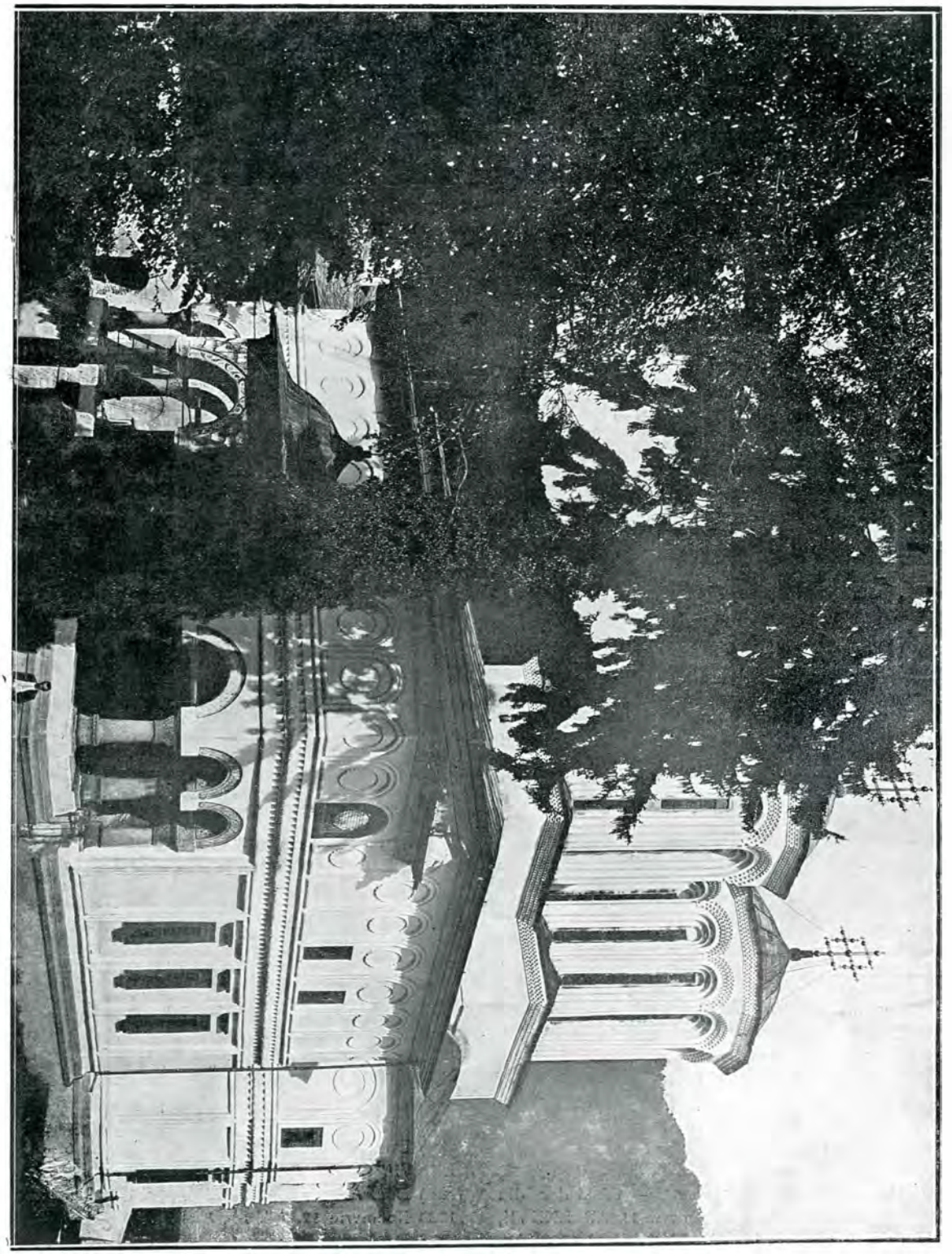

9. Mănăstirea Hurezi — Biserica cea mare: Vedere dela apus miază-zi —

l-au cerut a rămâne și mai departe egu-

După moartea lui Dometian, întâmplată

[1]) După rezoluția domnească pusă pe anaforaua veliților boeri din 1787 Iunie 11. AS. V, 45.

www.inp.org.ro

în mănăstire, se așează egumen părintele vlădica Teoclit Evhaiton (Εὐχαΐτων), care

10. Mănăstirea Hurezi
— Biserica cea mare: Vedere dela apus —

stăpânì îndelung, dela 1794 până dincolo de anul 1827. Căci din acest an, August

25, ne-a rămas cartea lui Veniamin Mitropolitul, prin care dă ocărmuirea mănăstirii lui Aron-Vodă «prea sfinției sale fratelui Teoclit Evhaiton, precum și mai 'nainte au

www.inp.org.ro

avut-o» [1]). Se vede dar că egumenia lui fusese cu întreruperi. Și, în adevăr, pentru intervalul 1811 Martie 7— 1812 Septemvrie 1, găsim în fruntea mănăstirii lui Aron-Vodă pe Filaret Arhimandritul [2]), vlădica Apamias de mai târziu, fratele cunoscutului scriitor Alexandru Beldiman Vornicul [3]), care egumenì multă vreme la Slatina în Moldova[4]) și, după ce trecù în Țara-Românească, la mănăstirea domnească a Câmpulungului, unde i se vede chipul, ca ctitor, de oarece, sub privigherea lui, în 1827, s'a restaurat biserica de Grigorie-Vodă Ghica (1822—1828) [5]).

Cu Antim, menționat la 1842 Iunie 6 și Noemvrie 9 [6]), se închee seria egumenilor dela Aron-Vodă, așa precum și precât s'a putut ea reconstituì după documentele cercetate.

*

Ca încheere amintim că între aceste documente se găsește o carte din 1788 August 31, prin care Generalul-șef al armatelor rusești de ocupație a țării poruncește ca mănăstirea lui Aron-Vodă să fie scutită de greutăți și apărată de răutăți [7]). Evident, această carte a fost cerută de călugării Aroneni, cari erau, precum dovedesc întâmplările trecute, serios și direct amenințați ori de câte ori oști pământene sau streine veniau asupra Capitalei, lăcașul fiindu-le în marginea Iașilor, pe drumul Hotinului [8]). Căci nu odată atari oști tătărîseră și se bătuseră în preajma mănăstirii, aducând pagubă și insuflând temere pașnicilor ei rugători.

Astfel, pentru a nu pomenì decât evenimentele mai de seamă, acì s'a dat, în Fevruarie 1661, lupta dintre Tătarii lui Ștefăniță-Vodă Lupul și Cazacii lui Constantin-Vodă Cârnul, — luptă ce puse capăt domniei efemere a acestui Basarab în Moldova [9]), acì tăbărîră, în Octomvrie 1685, oștile Țării-Românești ale lui Șerban-Vodă Cantacuzino, chemate de Turci a participà la marea lor expediție din acest an împotriva Leșilor [10]) și acì se refugie cu slujitorii săi Dumitrașcu-Vodă Cantemir, când, în așteptarea mântuitoare a Muscalilor, primì vestea amăgitoare că Turcii vin să-l mazilească [11]).

Evident că întâmplări ca aceste nu puteau trece fără pagubă pentru mănăstirea lui Aron-Vodă, care, cum s'a văzut mai sus, din felurite alte pricine, mergeà din ce în ce mai rău și mai spre scădere, așà că, pe la miezul secolului trecut, averea ei, vândută la licitațație pe *trei* ani, abia aduceà 3.620 galbeni [12]). Curând apoi, la secularizare, se pierdù și puținul acesta, ce, de altmintrelea se împărțià cu Patriarhia la care erà închinată și care, în nemernicia ei, dăduse în arendă —ne spune cu multă mâhnire și legiuită revoltă fericitul Melchisedec— mănăstirea cu egumenia și proprietățile ei unei femei dela Constantino-

[1]) Doc. AS. V, 97. Cf. și doc. 1795 Fevruarie 20, 1800 Noemvrie 5, 1801 Octomvrie 5 și 26, 1803 Ianuarie 20. AS. III, 7, V, 69, 70 și 71. Apoi, după Filaret, 1813 Aprilie 22, 1815 Aprilie 25, 1816 Martie 30. AS. Ib, 14, V, 85, 86 și 90.— În sfârșit, 1816 Mai 30, la I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor românești* I, 540 și 1818 Iunie 12, 1814 Mai 14. AS. Ib, 16 și V, 94. Cf. și Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei*, 331.

[2]) Doc. 1815 Mai 10. AS. V, 87. Apoi 1812 Fevruarie 22, August 10 și 1811 Noemvrie 15. AS. 77, 82 și 76. Din acest din urmă document vedem că mănăstirea aveà și venitul dela șase vaduri pe apa Nistrului, în ținutul Sorocii, și anume: Iarova, Vasilcău, Cerlina, Sinăteaca (?). Rașcovul și Tarosie.

[3]) A se vedeà pentru el, Iorga, *Istoria Bisericii Române*, Vălenii de Munte 1909, II tabla.

[4]) În doc. Slatinei (azi la Casa Bisericii), cari vor fi publicate, se găsesc foarte multe știri cu privire la egumenia sa în această mănăstire.

[5]) N. Iorga, *Inscripții din Bisericile României* I, 127.

[6]) Doc. AS. V, 104 și 105.

[7]) Doc. AS. V, 50.

[8]) Ghibănescu, *Bisericile din Iași*, 20.

[9]) Iorga, *Studii și Documente IV*, CCCVIII-CCCX. Cf. și *Cronicile României* I, 370.

[10]) Iorga, *Studii și Documente*, XI, 158.

[11]) Idem, *Istoria literaturii românești în sec. XVIII*, I, 127.

[12]) V. *Uricarul* VI, 93.

www.inp.org.ro

pol, care știù să dobândească această favoare dela diplomația țarigrădeană [1]).

Devenită biserică de mir pe seama satului alcătuit în juru-i, fondația lui Aron-Vodă rămase cu totului tot părăsită și neîngrijită. Așà se explică starea cea mizeră și ticăloșită în care învățații cercetători ai monumentelor noastre străbune ne arată că găsiră acest sfânt lăcaș dumnezeesc [2]). Prin lucrările de conservare, recomandate de Comisiunea monumentelor istorice și întreprinse în vara anului 1907, sub conducerea d-lui Arh. N. Ghika-Budești, biserica din Aroneanu a fost readusă, firește, în marginea mijloacelor disponibile, la cea mai de cuviință stare [3]).

ALEX. LĂPĔDATU.

II. DESCRIERE ARHITECTONICĂ

Biserica zisă azi Aroneanu este așezată la marginea satului cu acelaș nume, într'un loc ridicat, pe vârful unui deal, de unde priveliștea se întinde, de o parte, până spre Iași și frumoasele lui împrejurimi, de altă parte, spre Prut, până în Basarabia.

Înfățișarea bisericii — a cărei siluetă albă cu o singură turlă se vede din mare depărtare — este plăcută ; proporțiile-i sunt potrivite. În fațada dinspre apus are un pridvor cu stâlpi, boltit prin două cupole sferice, răzimate pe arcuri. Acest pridvor erà la origină deschis. Mai târziu însă a fost înfundat cu zidărie grosolană, astfel că stâlpii au rămas îngropați sub tencueli. Cu ocazia lucrărilor de conservare ce s'au făcut acum doi ani, s'a pus în evidență structura pridvorului, după cum se poate vedeà din ilustrația dată, de oarece, din motive practice, nu s'a putut dărâmà toată zidăria adăogată între stâlpi, întru cât biserica, fiind așezată, cum am zis, în loc deschis și ridicat, e foarte mult expusă vânturilor. E deci absolut necesar ca — mai ales pentru timp de iarnă — credincioșii să aibă o intrare închisă.

Pridvorul deschis, cu arcade răzimate pe stâlpi, se întâlnește rar în bisericile din Moldova și numai din secolul al XVII-lea încoace. Astfel la biserica fostei mănăstiri Hlincea de lângă Iași și la biserica din Iți-cani [4]). El pare a fi o influență a arhitecturii din Țara-Românească, unde pridvoarele deschise cu stâlpi, erau adesea întrebuințate, bunăoară: la vechia Mitropolie din Târgoviște [5]), la biserica Snagovului [6]) și la bolnița Coziei [7]) etc.

Un alt indiciu al influenței muntene la biserica din Aroneanu este lipsa contraforților. Și, din acest punct de vedere, este în ceea ce privește bisericile cu turle, un

[1]) *Notițe istorice,* 286.
[2]) Răp. Melchisedec în 1885 și d. N. Iorga în 1906.
[3]) V. Raportul Comisiunii pe a. 1908, în acest *Buletin*, a. I, 37.
[4]) Romstorfer, Die *Moldauisch-Byzantinische Bau-Kunst,* Wien 1896, tabla 4 și, pentru Hlincea, această publicație, anul I, pag. 87.
[5]) O ilustrație a vechei Mitropolii târgoviștene — nu după cunoscuta acuarelă de C. Száthmáry, azi în colecțiile Comisiunii Monumentelor Istorice — a reprodus G. Ionnescu-Gion în a sa *Istorie a Bucureștilor,* 157.
[6]) G. Mandrea, *Mânăstirea Snagov*, București 1904.
[7]) P. Antonescu, *Mânăstirea Cozia* (extras din *Literatura și Arta Română* pe 1903).

www.inp.org.ro

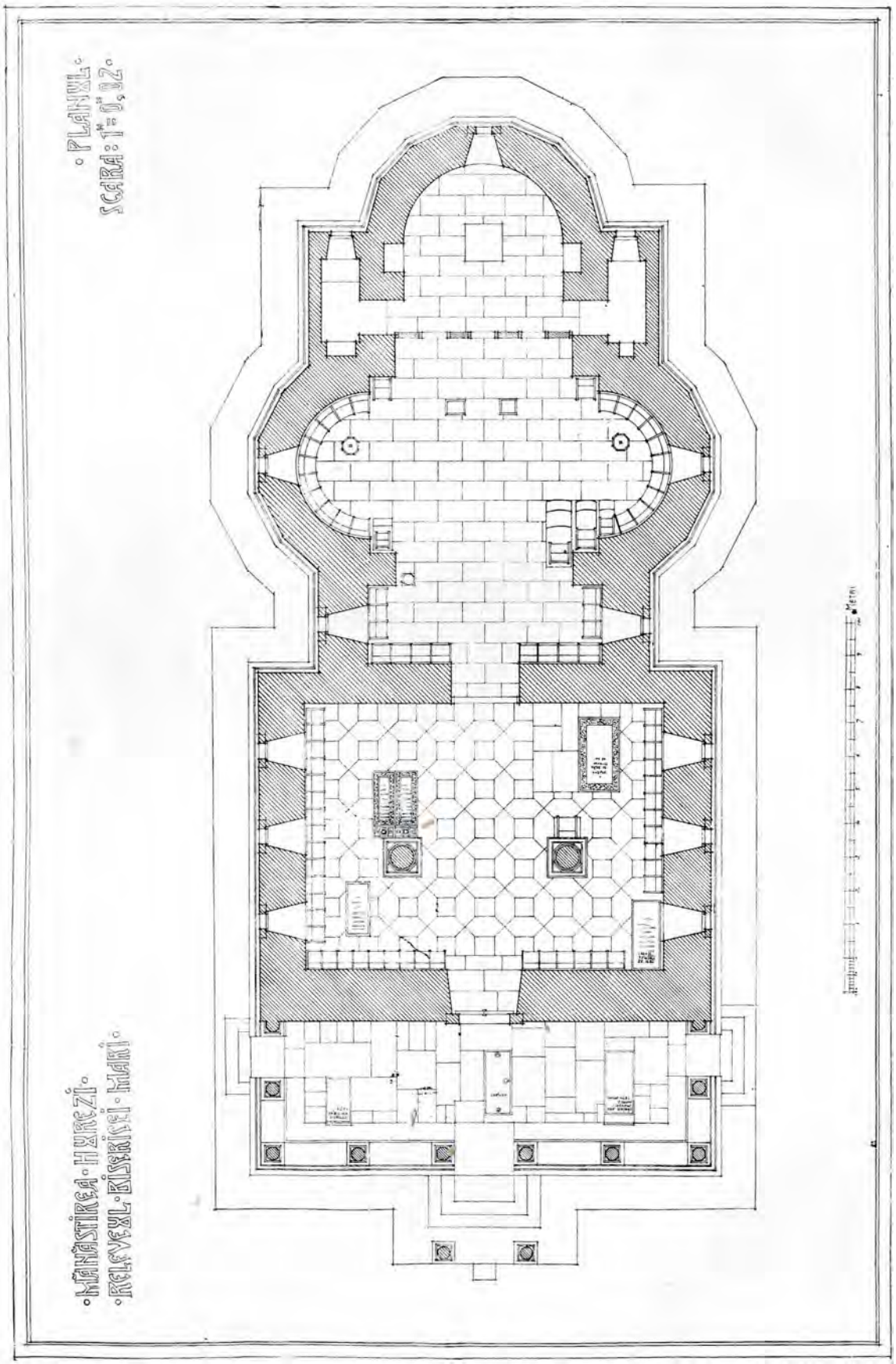

www.inp.org.ro

exemplu aproape unic în Moldova. Un altul ar fi biserica Golia din Iași. Aceasta însă a suferit atâtea schimbări, în cât, până la facerea cercetărilor necesare, e greu de știut cum va fi fost la început.

Pronaosul bisericii este pătrat și acoperit cu o boltă sferică, dispoziție comună bisericilor Sf. Nicolae-Domnesc din Păpăuți, din Dorohoi și din Iași. El este luminat prin patru ferestre înguste de formă ogivală și este despărțit de naos prin trei arcade răzimate pe doi stâlpi rotunzi (ca

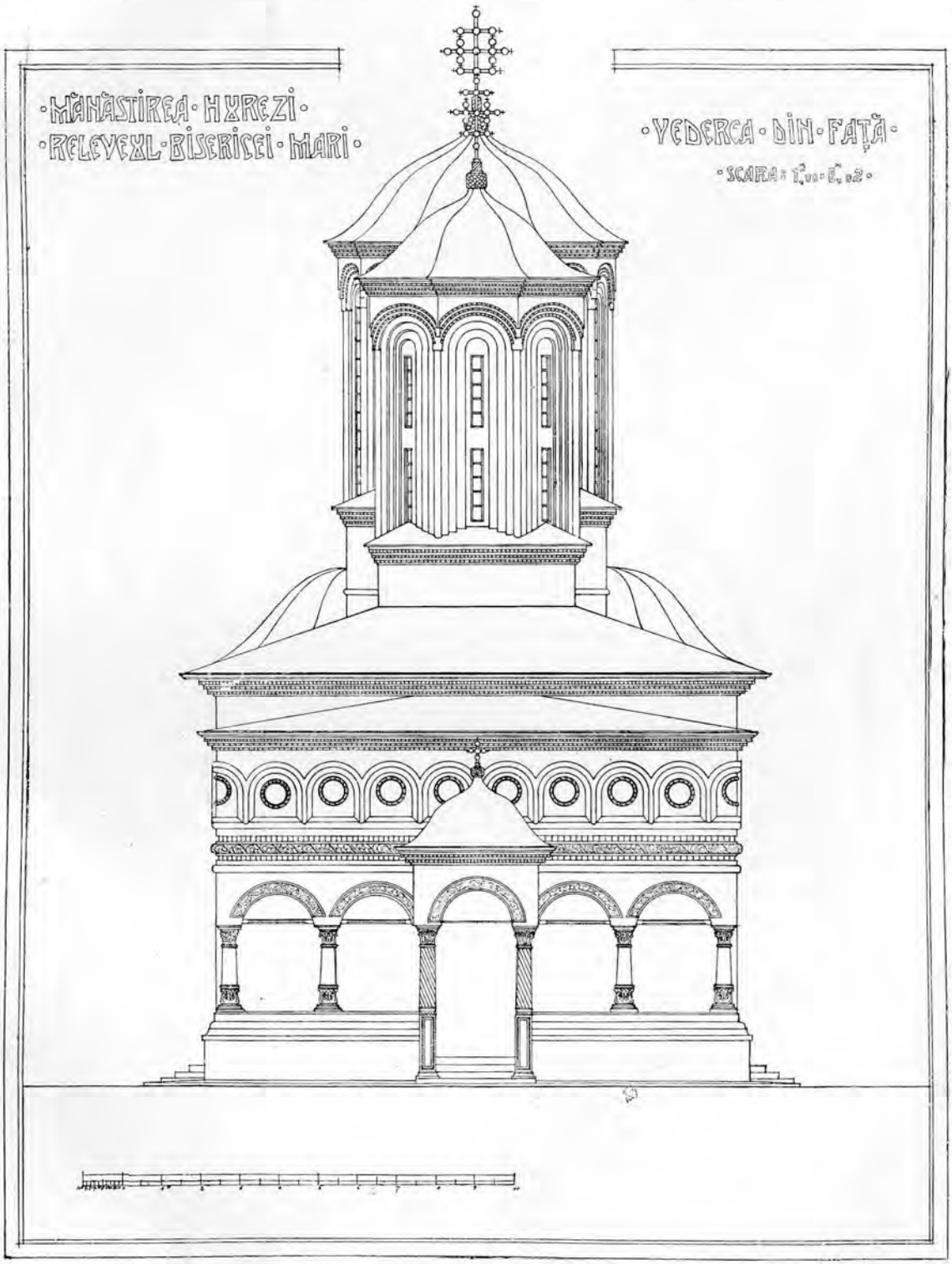

www.inp.org.ro

și cei dela pridvor), dispoziție rare ori întrebuințată în Moldova, căci se găsește, după cât îmi amintesc, numai la Sf. Nicolae-Domnesc din Iași, la Hlincea, la Ițcani, la Treierarhi și la Golia [1]).

Naosul are forma și structura de bolți obișnuită bisericilor din Moldova, cu turla răzimată pe două rânduri de arcuri suprapuse, din care rândul de sus este așezat pe cheile celui de al doilea. Sânurile și altarul sunt rotunde atât în interior cât și în exterior și primesc lumina fiecare prin câte o fereastră asemenea celor dela pronaos.

Lungimea bisericii în afară este de 23 m. pe o lățime de 7,70 m., iar înlăuntru lățimea ei este de 5,50 m.

Exteriorul se deosibește prin o decorațiune de teracote smălțuite, care nu se întâlnește la alte biserici. Aceste teracote au forme diferite de acele din timpul lui Ștefan-cel-Mare dela bisericile din Hârlău, Păpăuți, Dorohoi, Sf. Nicolae-Domnesc din Iași și Sf. Ion din Piatra. Ele sunt de trei tipuri. Primul tip are forma unei frunze de ștejar sau a unui vârf de suliță (fier de lance) și se aseamănă întru câtva cu un motiv decorativ întrebuințat adeseori în arta arabă. Dimensiunile sunt 32 cm. înălțime, 16 cm. lățime (cea mai mare) și 1 cm. grosime. Lucrul este puțin îngrijit ca desemn și formă neregulată. Al doilea tip este o stea cu șase vârfuri, de 20 cm. lățime și 1 cm. grosime. Al treilea tip este un disc circular de 17 cm. în diametru cu marginea puțin ridicată și cu o găurice la mijloc [2]).

Toate aceste teracote sunt smălțuite într'o coloare verde cu reflexe albăstrui irizate și sunt aplicate în tencuiala de ipsos a fațadelor bisericii, după o dispoziție care se poate vedeà în ilustrațiile date.

Ciubucăriile fațadelor par a fi suferit modificări. Cornișa are un profil modern, fără caracter. Restul fațadei e cam confus ca compoziție. Arcadele sunt foarte neregulate. Partea de jos a fațadei este decorată cu nește canelùri verticale, săpate în piatră; restul zidăriei este de cărămidă, afară de capitèlele stâlpilor și de soclul bisericii, care este foarte diformat și stricat în multe părți.

Turla se razimă pe două baze, întâia o stea cu douăsprezece vârfuri, a doua un patrat. Ea are douăsprezece fețe, din care patru sunt străpunse cu tot atâtea ferestre mici, foarte înguste. Decorația ei exterioară se compune din arcaturi formate din câte două arcuri de zidărie de cărămidă, unul în retragere față cu celălalt și totul încadrat cu un ciubuc rotund (tor), care urmează forma arcaturilor.

Forma dodecagonală a turlei, lipsa contraforților mici la ea, cari sunt aproape constanți la bisericile din Moldova, precum și decorația arcaturilor oarbe, încadrate cu un ciubuc rotund, denotă de asemenea evidenta influență muntenească în architectura bisericii din Aroneanu, lucru pe care, de altfel, ni-l explică și confirmă și istoricii noștri [3]).

Interiorul bisericii nu este zugrăvit și, afară de forma bolților, care, cum am spus, este cea obișnuită, nu prezintă absolut nimic deosebit.

ARH. N. GHIKA-BUDEȘTI.

[1]) Pentru aceste trei din urmă, a se vedea planurile la Romstorfer, *op. cit.*, tabelele 2 și 7.

[2]) Desemnurile dela pag. 13.

[3]) N. Iorga, în *Floarea Darurilor* II, pag. 217.

www.inp.org.ro

MĂNĂSTIREA HUREZI

— BISERICA CEA MARE —

Îndată ce, trecând pe sub clopotniță, pătrunzi în curtea mănăstirii Hurezi, biserica se înfățișează vederii. Cu fața-da-i albă strălucind sub razele soarelui, cu turlele-i bine proporționate, cu compoziția-i generală ales concepută și cu pridvoru-i pe stâlpi de piatră frumos decorat, — ea stăpânește cadrul bogat pe care i-l fac chiliile mănăstirii cu dublu rând de arcade deschise, strejuită par'că de bradul secular ce se înalță în preajmă-i. Totul ací îți dă impresia măreției și bogăției ce altădată sălășluià în cuprinsul acestei vestite mănăstiri brâncovenești.

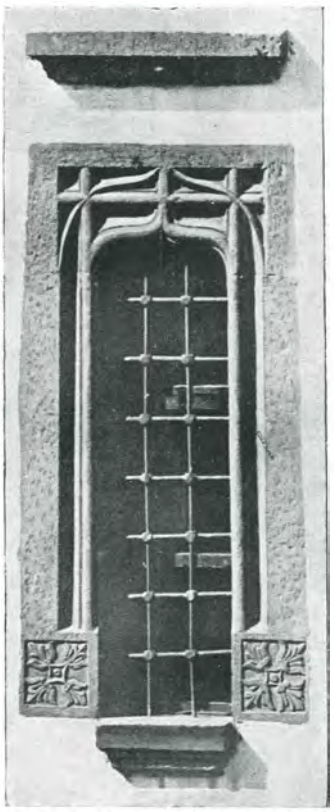

13. Mănăstirea Hurezi
— Fereastră dela biserică —

Biserica are împărțirea obișnuită epocii: pridvor, pronaos, naos și altar [1]).

Pridvorul sau, cum se ziceà pe vremuri, slomnul bisericii, se sprijină pe zece stâlpi de piatră, scurți, cu baze formate din postamente decorate cu foi de acantus [2]) și cu capitèle imitate după forma corintică și inspirate de stilul renașterii [3]). Stâlpii aceștia sunt împreunați prin arcade în plin centru și legați între ei prin coarde de lemn [4]). Peste arcade e aruncată o frumoasă boltă, compusă din trei calote sferice, despărțite prin arcuri dublouri.

În interior pridvorul e împodobit pe deantregul cu îmbelșugată zugrăveală, iar în exterior e acoperit cu o învelitoare ce se găsește la un nivel mai jos decât corpul bisericii. El are trei deschideri pentru intrare: una în față, două laterale. O laiță de piatră mărginește pe dinlăuntru parapetul pe care sunt așezați cei zece stâlpi ai pridvorului [5]).

La intrarea din față, pe axul longitudinal al bisericii, s'a construit mai târziu, un al doilea pridvor [6]), mai mic, pătrat, boltit și răzimat pe doi stâlpi mai lungi, canelați oblic în partea superioară, cu bazele și capitèlele decorate cu stalactite, amintind influența arabă [7]).

Ușa bisericii, de marmoră albă, e încadrată, ca și pisania, ce se găsește deasupra,

www.inp.org.ro

cu un chenar frumos săpat, care înfățișează o ramură de acantus cu flori, ce șerpuește sub pisanie, partea superioară a intrării e terminată în formă de accoladă joasă, a-

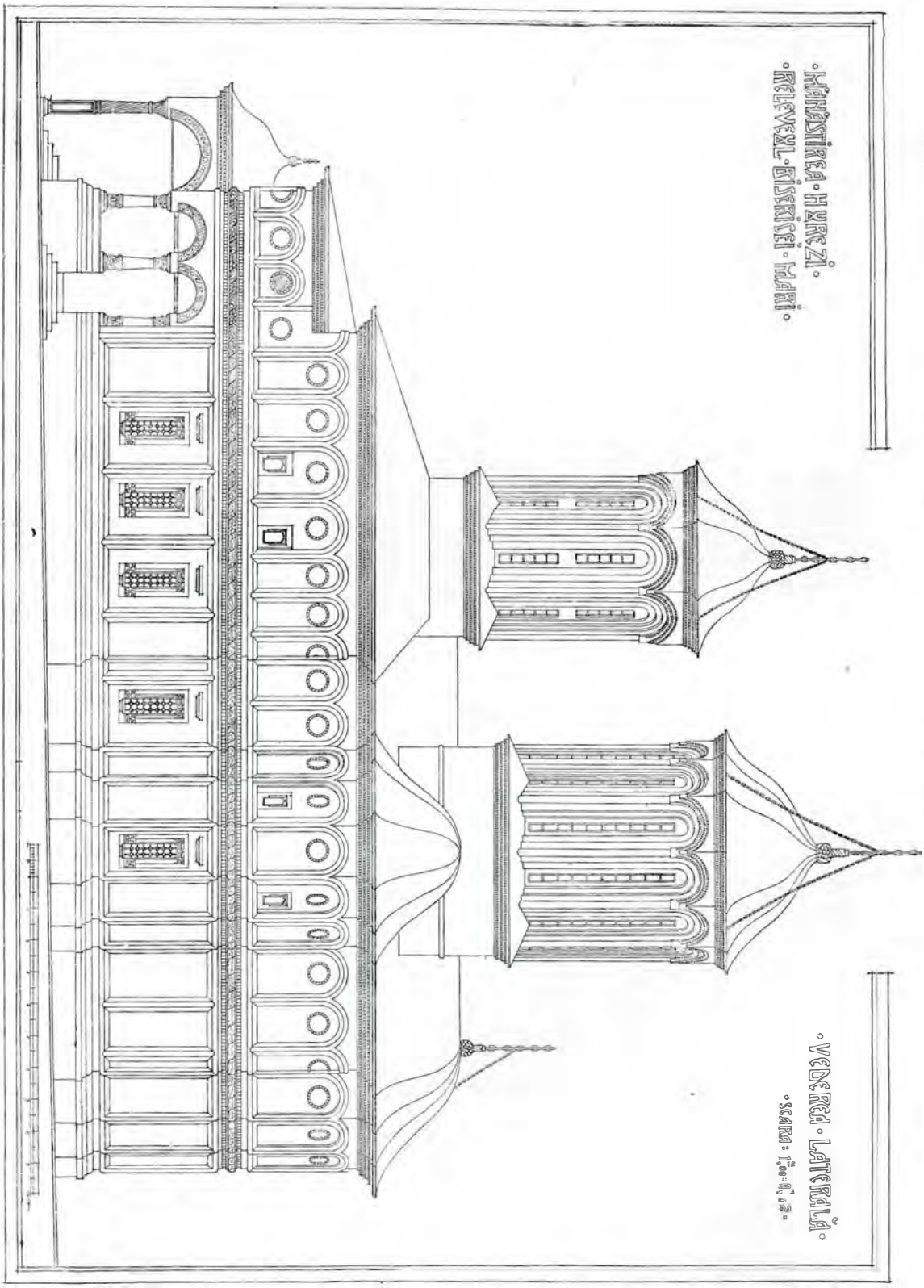

în mod regulat de jur-împrejur [8]). O cornișe sculptată împodobește ușa sus, iar jos, vând la colțuri două mari rotocoale, în care s'a sculptat: în cel din dreapta vulturul

www.inp.org.ro

cu două capete — stema Cantacuzinilor[9]), cea în plisc — stema Țării-Românești[10]).

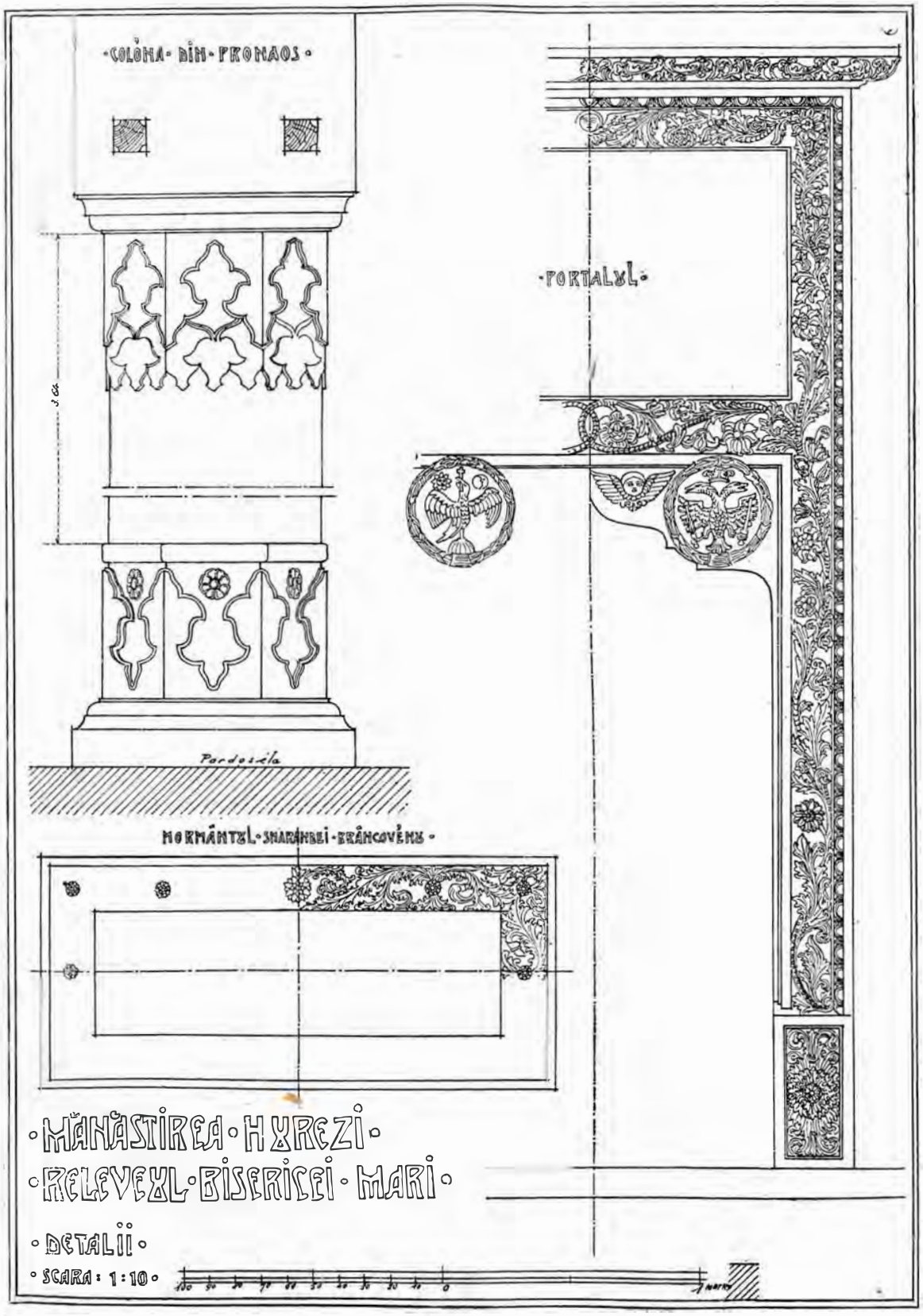

în cel din stânga acvila noastră cu cru- In interiorul bisericii cele două mari des-

www.inp.org.ro

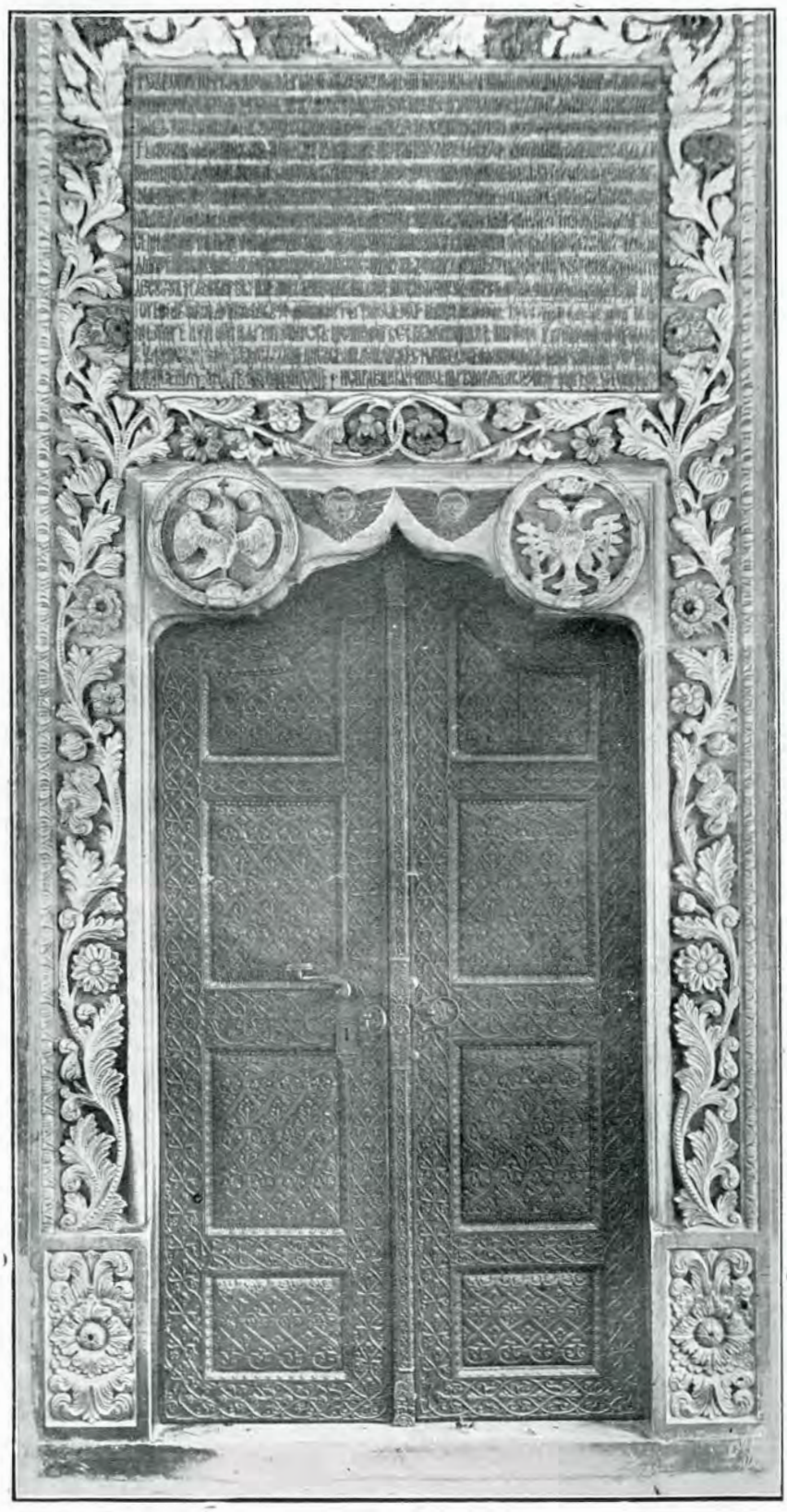

16. Mănăstirea Hurezi
— Uşa bisericii —

(Pisania săpată deasupra s'a publicat şi de d. N. Iorga în *Inscripţii din Bisericile Romăniei* I, 184-5).

www.inp.org.ro

părțăminte, naosul și pronaosul, comunică între ele prin o ușe în semicerc.

zece ferestre: șease — câte trei de fiecare parte — mai mari, jos; patru — câte

17. Mănăstirea Hurezi
— Pridvorul cel mic al bisericii cu vedere în slomn —

Pronaosul are forma dreptunghiulară și e mai larg decât naosul. E luminat prin două de fiecare parte — mai mici, sus, în dreptul bolților. În mijlocul lui, sprijinită

www.inp.org.ro

pe zidul ce-l desparte de naos și pe doi stâlpi puternici, octogonali, cu bazele și capitèlele decorate cu flori orientale [11]),— se ridică turla cea mică a bisericii, care se razimă, prin intermediul pendantivelor, pe patru arcuri de cerc, legate prin coarde de lemn zugrăvite. Spațiile laterale sunt acoperite cu bolți cilindrice, cari se întretae, întărite fiind prin arcuri dublouri, răzimate deoparte pe cei doi stâlpi centrali, de care-am vorbit mai sus, de altă parte pe pereții marginali ai încăperii.

În aceste spații laterale se găsesc mai multe morminte: la dreapta, în față, mormântul, în marmoră, al Doamnei Ancuța Brâncoveanu [12]), iar îndărăt, și anume în colțul sud-vestic, mormântul lui Ioan Arhimandritul [13]), întâiul egumen al mănăstirii, al cărui chip se vede zugrăvit deasupra pe perete [14]); la stânga, în față, mormintele Mariei, fiica lui Diicul Bengescu, și soția lui Ion Băleanu, și al lui Ioan Măldărescu [15]), iar îndărăt, și anume în colțul nord-vestic, un mormânt al cărui epitaf șters nu mai poate mărturisi astăzi numele întreg al celui pe care-l acoperă [16]).

Naosul impresionează prin proporția lui înaltă și măreață, cu tâmpla bogat împodobită și poleită, strălucind pe fondul înegrit al bolților dela altar. El e boltit după tipicul bizantin obișnuit, adică prin patru arcuri de cerc mari, peste cari, prin intermediul pendantivelor, se razimă turla cea mare a bisericii. În dreapta și în stânga

18. Mănăstirea Hurezi
— Fragment din chenarul ușii dela biserică —

naosului se află sânurile semi-circulare ale bisericii, care primesc lumina fiecare prin câte patru ferestre asemenea celor dela pronaos, două mari jos, două mici sus, potrivit dispoziției văzută în plan și în desemnul dela pag. 24. În fund e altarul, boltit cilindric și terminat printr'un sfert de sferă, având în părțile laterale, la miază-noapte proscomidia, la miază-zi diaconicul. Ambele aceste despărțiri boltite cilindric sunt spațioase și primesc lumina prin câte o fereastră deschisă în fund, spre ră-

www.inp.org.ro

sărit, în aceeaș direcție cu fereastra altarului, care se află pe axul longitudinal al bisericii.

Întreg interiorul bisericii e acoperit, de sus până jos, dela bolți până la înălțimea stranelor, cu o bogată zugrăveală. De jur împrejurul pereților se află jețuri și strane măestrit sculptate. Asemenea ușa dela intrare, de lemn înegrit de vremuri, e împodobită pe deantregul cu sculpturi [17]).

Exteriorul bisericii e tencuit și spoit cu var. Decorația fațadelor se compune din două rânduri de chenare suprapuse și despărțite printr'un brâu bogat, închipuind o ghirlandă de foi decorativă, între două rânduri de zimți de cărămidă tencuită. Aceste chenare sunt compuse din fuse cilindrice. Cele din rândul de jos sunt dreptunghiulare și se razimă deadreptul pe soclul puternic al bisericii, [18]) — pe când cele din rândul de sus sunt terminate în arcuri în plin centru [19]).

Ferestrele mari se deschid în rândul inferior de chenare. Ele sunt de piatră cioplită și amintesc întru câtvà forma ferestrelor dela bisericile din Moldeva, zidite sub influența gotică[20]). Ferestrele mici, de sus, se deschid în rândul superior de arcade, cari sunt împodobite fiecare cu câte un rotocol cu marginele în formă de sfoară împletită [21]).

Cornișa se compune din mai multe rânduri de cărămizi, alternativ așezate în lung și în colți, aceste din urmă spre a formà zimțuri (dinți de ferestrău). Fiecare rând e scos mai în afară decât cel de dedesubtul lui, așà că se formează o cornișe alcătuită din trei rânduri de zimți și tot atâtea rânduri de linii drepte.

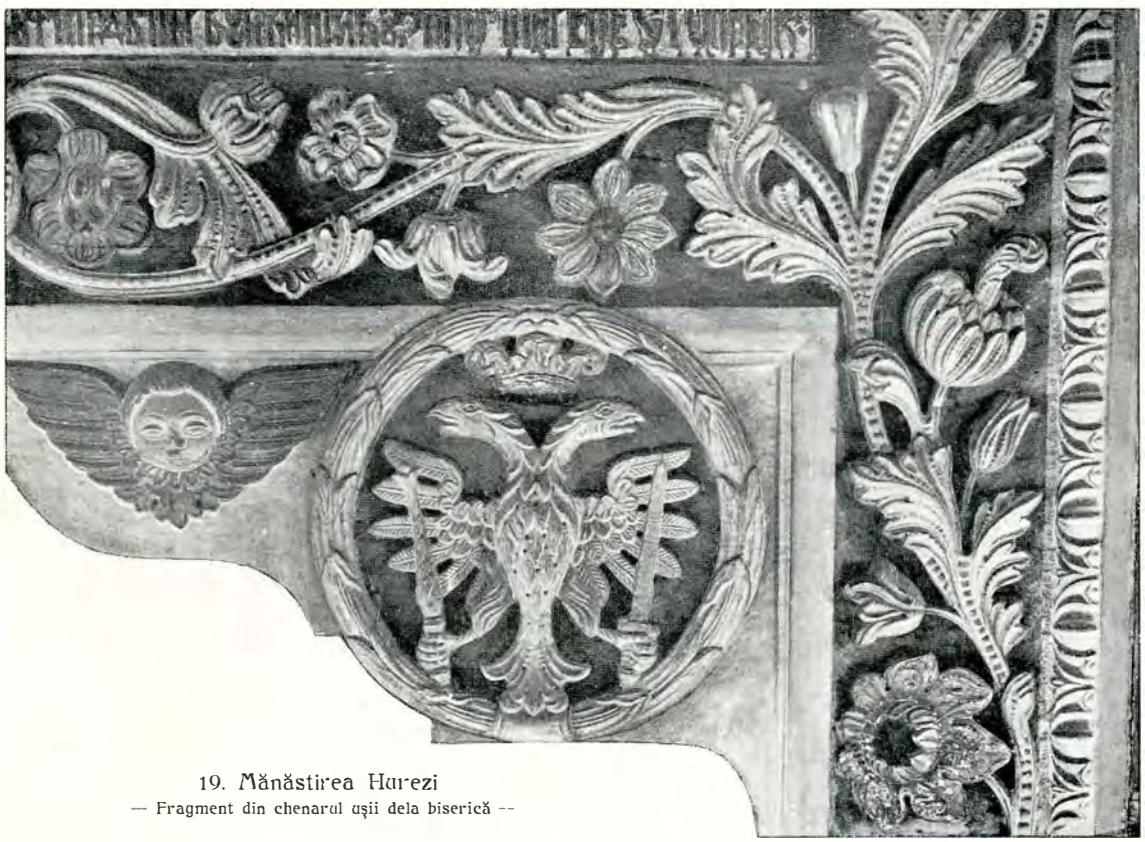

19. Mănăstirea Hurezi
— Fragment din chenarul ușii dela biserică —

Turlele bisericii — cea din fața mai mică și octogonală, cea din dărăt mai mare și dodecagonală — se compun fiecare din mai multe serii de arcade circulare și concentrice, răzimate pe picioare drepte, ce se retrag spre interior, cu cât razele lor descresc.

www.inp.org.ro

Dispoziția aceasta de retragere a arcadelor, una față cu cealaltă, pe lângă că zidăria picioarelor dela turle, contribuind astfel la menținerea împingerii ce o exer-

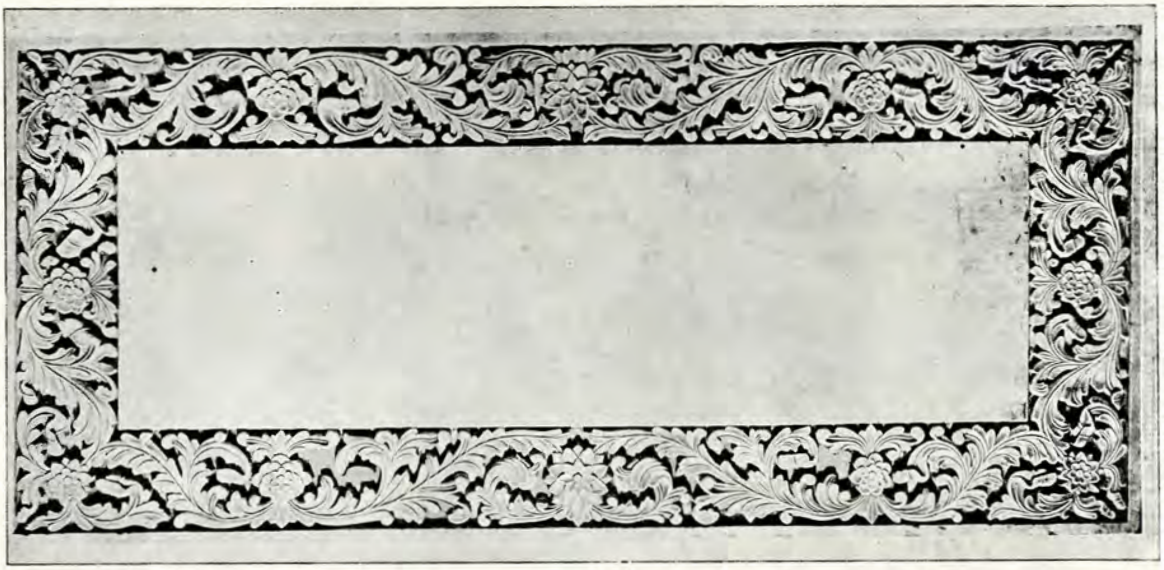

20. Mănăstirea Hurezi

— Morminte în biserică —

1) Sus:
Ancuța Brâncoveanu.

2) La dreapta:
Maria Băleanu.

3) La stânga:
Ioan Măldărescu.

produce efecte de umbră și lumină alternate, are și un scop constructiv: îngroașe cită bolțile semi-sferice dela partea superioară a turlelor asupra picioarelor lor.

www.inp.org.ro

Arcadele sunt decorate în partea lor superioară semi-circulară cu mai multe rân-

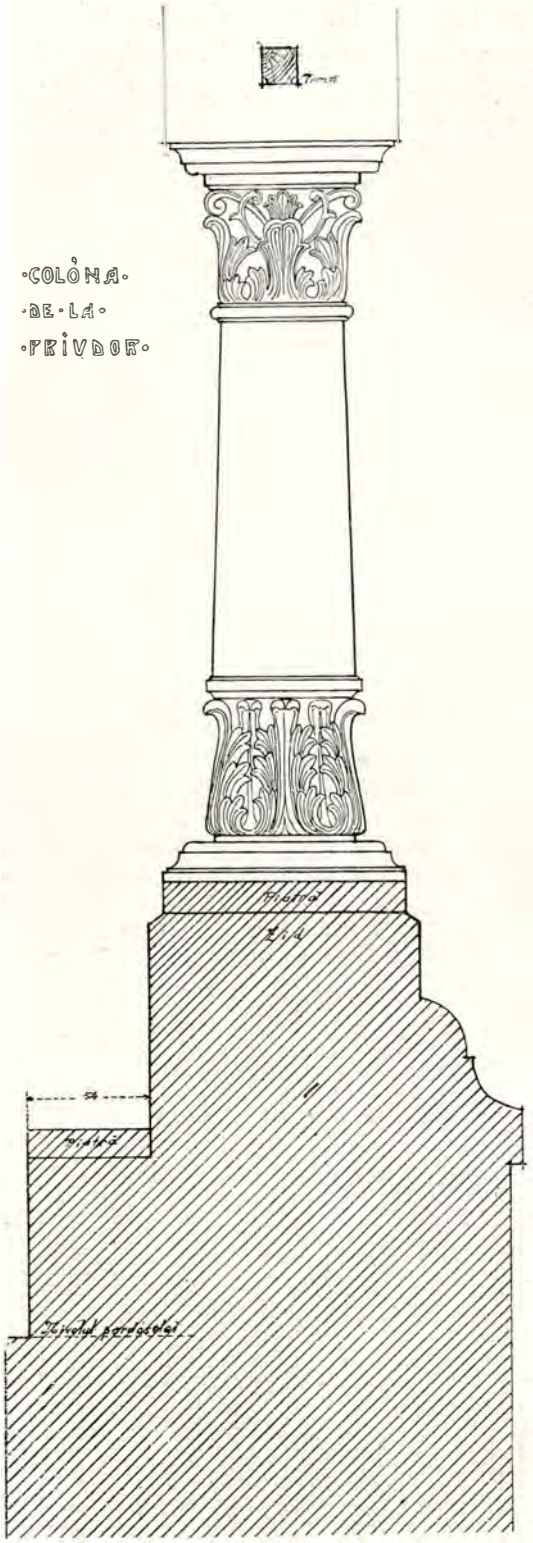

duri de arcuri de cărămizi, așezate în dinți de ferestrău, ca și la cornișe.

Ferestrile sunt așezate în cele din urmă arcade de pe fiecare față a turlei. Ele sunt

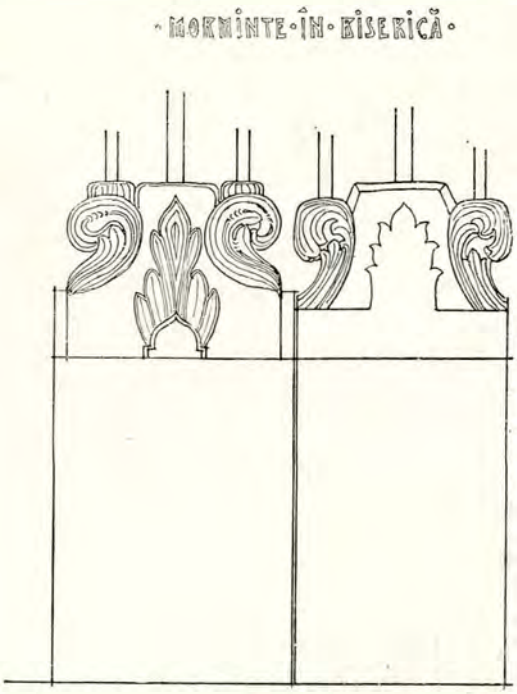

lungi și înguste și sunt despărțite la turla cea mică în sens transversal, cam pe la

www.inp.org.ro

jumătatea lungimei lor, prin câte o mică fășie de zidărie.

Turlele sunt așezate pe baze pătrate, încoronate și ele, ca și turlele, cu o cornișe în genul descris mai sus.

În sfârșit, biserica e acoperită cu o învelitoare de aramă, formând o strașină, înfundată cu scânduri. Învelitoarea aceasta a suferit însă modificări ulterioare, cari i-au alterat formele primitive. Turlele ca și sânurile au învelișuri în formă de cupole pleoștite după modul bizantin. Ele poartă în vârf cruci de fier împodobite cu discuri aurite și legate cu lanțuri de colțurile învelitoarelor. Bazele în care sunt implântate aceste cruci sunt de piatră rotundă în formă de ghem și decorate cu împletituri.

ARH. N. GHIKA-BUDEȘTI.

[1]) A se vedeà planul la pag. 20.

[2]) Ilustrațiile dela pag. 17 și 21.

[3]) Ilustrațiile dela pag. 27 și 31.

[4]) Ilustrațiile dela pag. 21 și 27.

[5]) Pe pardoseala pridvorului, după cum se poate vedeà în plan, se găsesc următoare două inscripții:

1) — la dreapta — «† Ionichie Arhimandrit, 1870 Ianuar. Aici să odihnește robulu lui Dumnezeu Arhimandritulu Ionichie egumenulu sf. m(ănăstiri) H(urezi), de nație românu, născutu în Romînia, la anulu 1790. Eu am fost ca voi, și voi veți fi ca mine. Și s'a lucratu acestea acumu la anulu 187—». Cum se vede e mormântul ce-și pregătise Ioanichie, ultimul egumen al Hurezului, care însă a murit și s'a îngropat la Bistrița, unde, la 1862, au fost strămutați călugării Hurezeni. V. aceasta publicație, anul I, pag. 70—71.

2) — la stânga — «Romano ieroshimon(ah); Ghermano Arhiman(drit) 1829». Acest din urmă, fost și el egumen al mănăstirii, *ibidem*, 69.

Pe parapetul pridvorului, în partea de miază-noapte, se mai găsește următoarea inscripție ineditâ, pe care o tipărim, ca și cele precedente, după còpiile d-lui A. Lăpĕdatu: «Aicea să odihnesc oasele robului | lui D(u)mn(e)zeu | Iosifŭ ieromonah proigu | menul, care au dat sf(in)tei | mănăstiri partea lui de | moșie din Bălteani, leat 7260 (=1752)». Despre acest proigumen, *ibidem*, 68.

[6—7]) Ilustrațiile dela pag. 17 și 27.

[8]) Ilustrațiile dela pag. 25 și 26.

[9]) Ilustrația dela pag. 29.

[10]) Ilustrația dela pag. 28.

[11]) Desemnul la pag. 25.

[12]) Fără inscripție. Ilustrațiile dela pag. 25 și 30.

[13]) Inscripția publicată de d. N. Iorga, *Inscripții din Bisericile Românieî* I, 189—90.

[14]) V. această publicație, anul I, pag. 71.

[15]) Ilustrațiile dela pag. 30 și 31. Iată lectura lor după d. N. Iorga, *op. cit.*, pag. 189:

1. «Supt ačastă peatră odihnesc osăle roabei lui Dumunezeu Maria fiica dumnealui Dicul Bengescu, care o-u ținutŭ dumnealui Ion Băleanu».

2. «Supt ačastă piiatră să odihnesc oasele răposatului robului D(u)mn(e)zeu Ion Măldărescu, bivŭ văt(av) za Aprozi și a soției lui Stanca. Aceștia au datŭ viĭa dumnialor de la Toianŭ cu locu».

Pentru situația acestor morminte în biserică, a se vedeà ilustrația din anul I, pag. 75, a Buletinului.

[16]) Inscripția publicată la d. Iorga, *op. cit.*, I, 190.

[17]) Zugrăveala, mobilierul și odoarele vor forma obiectul unor articole speciale. *N. R.*

[18]) Lângă biserică, drept sânul dela miază zi, e locul de înmormântare al lui Pahomie Polovrăgianul, fost egumen al mănăstirii, după cum arată inscripția prinsă în soclu.

[19]) Ilustrațiile dela pag. 16 și 24.

[20]) Ilustrația dela pag. 23.

www.inp.org.ro

23. Paraclisul mitropolitan
— Decoraţiune pe peretele nordic —

DECORAŢIUNILE
DELA
PARACLISUL MITROPOLITAN
DIN BUCUREŞTI

Printre monumentele de artă pământeană din Capitala ţării noastre se prenumeră şi Paraclisul Mitropoliei, ascuns privirilor pe deoparte de biserica cea mare, iar pe de alta de clădirile alăturate ale Reşedinţei Mitropolitane cât şi de clădirea Camerei Deputaţilor. Din punct de vedere decorativ, monumentul acesta intră şi el în şirul de monumente istorice cunoscute ca posedând o artă cu caracter bizantin, fapt ce îndreptăţeşte sarcina ce mi-am luat de a notà acì câteva impresiuni cu privire la acest monument.

În exterior [1]), Paraclisul nu are drept decoraţie decât un şir de arcaturi plin-centru, aceleaşi cari se văd la cele mai multe din bisericile noastre vechi, cum sunt, în Capitală, Biserica Enei, Biserica Dintr'o zi, Paraclisul dela Colţea, iar în ţară la Schitul Sf. Ştefan şi Clopotniţa dela Hurezi, Biserica Stelea din Târgovişte, Curtea-de-Argeş, Biserica Domnească din Câmpulung etc. Aş greşì poate, dacă, rânduind acest monument printre monumentele de artă bizantină, aş lăsà aceste arcaturi pe seama aceleeaş arte bizantine. E locul cred să risipim un neînţeles cu privire la o parte din decoraţia sculpturală a monumentelor noastre istorice, decoraţiune ce dacă nu a fost în întregime considerată ca derivând din arta bizantină, nu a fost totuş găsită ca fiind înrudită cu arta armenească. Vom arătà în altă parte cari sunt elementele acestei arte, a unei ţări atât de depărtate de a noastră, cari au pătruns în arta noastră pământeană. Deocamdată să ne oprim la aceste arcaturi atât de răspândite în

[1]) A se vedeà planşa din Albumul *Monumentelor din România,* editat de Soc. «Arta românească».

www.inp.org.ro

24. Paraclisul mitropolitan
— Sf. Mercurie și Sf. Dimitrie —

decorațiunea sculpturală a monumentelor noastre istorice.

Este sigur că o decorațiune de arcaturi ca acele de cari e vorba presupune un perete, în care aceste arcaturi să se poată săpà, să fie cu alte cuvinte un perete de piatră. Or se știe că aproape toate clădirile bisericești din Armenia, din lipsă de cărămidă, erau construite în piatră *(pierre de taille)*. Și, firește, în ziduri de piatră, se puteà săpà orice fel și oricâte decorațiuni sculpturale, cum sunt, în afară de aceste arcaturi, rozete, cruci, trese, antrelacuri, meandre etc. Dimpotrivă, pe ziduri de cărămidă nu se puteà săpà nici un fel de decorațiune, și aceasta este cauza pentru care în toată decorația exterioară a edificiilor bizantine lipsesc decorațiunile sculpturale, ea fiind reprezentată mai mult prin jocuri de cărămizi polichrome.

Dar, pentru a nu merge mai departe, aceste arcaturi plin-centru nu pot să aparțină decât stilului armenesc, de oarece numai în monumentele Armeniei creștine se întâlnesc, și se întâlnesc des, aceste arcaturi. Niciodată nu vom întâlnì în decorația sculpturală bizantină aceste arcaturi de ciubuce. D-l Choisy, o autoritate necontestată în arhitectură și care, după Dubois de Montpereux, e cel mai prețios informator pentru arta armenească, studiind aceste arcaturi, spune: «. . . Un fel de ornamentație usuală în Armenia și în totul străină artei bizantine consistă în a tapisà nudul zidurilor prin rânduri de arcaturi, fie în plin centru, fie în potcoavă» [1]). De altfel acest fapt se poate dovedì răsfoind paginile cu gravuri ale unei cărți apărută în timpul din urmă care tratează numai despre arta în Caucazia [2]) și e datorită d-lui I. Mourier, un zelos cercetător al istoriei și civilizațiunei țărilor caucasiene. Aceste arcaturi plin-centru, atât de răspândite în bisericile noastre și pe cari le descoperim acum și la Paraclisul Mitropoliei din București, sunt aceleași cari se văd în monumentele religioase ale Armeniei creștine din veacurile X, XI, XII — Catedrala din Ani, Biserica din Caben, Ananur etc.

D-l Choisy, care a vizitat vechile noastre monumente religioase, se exprimă categoric: «In valea Dunării, în Serbia, în România, în Moldova caracterul armean al decorațiunii este mai marcat încă . . .»

«Les églises de Kurtea-de-Argesch, Tergoviste, Dragomirna ne présentent aucun ornement qui n'appartienne à l'Arme-

[1]) *Histoire de l'Arhitecture,* vol. II, p. 61 și urm.

[2]) *L'Art au Caucase*, Bruxelles 1907.

www.inp.org.ro

nie, et au point de vue de l'architecture decorative, la vallée du Danube semble une colonie armenienne» [1]).

In afară de aceste arcaturi, Paraclisul Mitropoliei mai are ca decorațiune exterioară un brâu simplu, nu format din jocul a două rânduri de cărămizi, așezate deacurmezișul, așà cum se vede la Biserica Scaune sau Biserica Dintr'o zi.

In interior, Paraclisul are la ușa de intrare un chenar săpat cu sculpturi reprezentând cunoscutele *rinsouri*, cari nu mai sunt rinsourile bogate de acant ca cele de la brâul Bisericii Sfântul Gheorghe din Capitală sau din alte biserici, ci simple tije, cari se răsucesc, înlănțuindu-se una de alta și cuprinzând în ochiuri câte o floare. In latura de sus a acestei îmbrăcăminte în piatră a ușei, care corespunde boiandrocului, se vede, în centru, stema mitropolitană cu cîrja arhipăstorească, crucea și mitra arhierească. La capătul laturilor verticale se află câte o floare, o rozetă fără un mare interes decorativ. Pentru a termină cu decorațiunea sculpturală mai rămâne să spun că Paraclisul are și o frumoasă tîmplă, un model de artă venețiană inspirată din arta Orientului. Pe lângă viță impletită, foi stilizate, e și un motiv original, format dintr'un cap de înger, din gura căruia pornesc cozile a doi știuleți de porumb, cari se îndoae către capete. Exact acelaș motiv, acelaș iconostas chiar, se găsește și la Biserica Sf. Gheorghe din piața cu acelaș nume. Acest model de iconostas, cu aceste motive face parte din modèlele de artă italienească atât de răspândită în Italia în sec. VIII și IX. Este decorațiunea zoomorfică și vegetală, pe care au cultivat-o atât de mult Inconoclaștii [2]) și, după ei, decoratorii bizantini din sec. XI și XII. Epoca aceasta, în care toaia de acant dispare aproape cu totul, a adus și acele animale fantastice, cari răsar din cozile florilor, acele «fiare devorând gazele», așà cum se văd și în superbul iconostas din Biserica Ludeștilor dela noi [3]). Și e drept să credem că motivul, care în tâmpla din Ludești reprezintă un balaur devorând un cerb, e adânc înrudit — dacă cumvà nu ne va fi venind direct de acolo — cu motivul similar din fiala mănăstirii Lavra dela muntele Atos, care reprezintă, alături de animale fantastice, sgripțori, vulturi răpind iepuri și aceste «fiare devorând gazele». Tot în stilul acestor iconostase, tot în aceeaș concepție decorativă intră și iconostasul din Paraclisul Mitropoliei.

*

Decorațiunea picturală a interiorului a fost făcută *al fresco* ca la cele mai multe din monumentele noastre vechi. Și acì însă,

25. Paraclisul mitropolitan
— Sf. Artemie și Sf. Mină —

[1]) *Ibidem*, pag. 61.

[2]) Gabriel Millet, *l'Art bizantin* și André Michel, *Histoire de l'Art*, vol. I, pag. 153.

[3]) A se vedeà fragmentele din această tâmplă, reproduse în articolul Biserica din Ludești, publicat în acest Buletin, anul I, pag. 164-5.

www.inp.org.ro

ca și la Colțea, s'a revenit pe alocuri cu culori tempera, fie pentru a îndreptă o decorațiune pe cale de a dispare, fie pentru a repictà un perete acoperit cu tencuială nouă. Ca fresc ne-a rămas totuș o bună parte din decorațiuni, mai cu seamă cele ale plafonului, afară bine înțeles de Pantocrator, care a fost nimicit și înlocuit cu un Crist în factură nouă și urîtă.

Dintre decorațiuni, cele de pe peretele dela miazănoapte, sunt cele mai bine păstrate și cele mai importante ca valoare decorativă. Cum toată naia bisericii până la iconostas e foarte mică, cupola Pantocratorului,— cupolă joasă (surbaissé) — se unește prin pandantifi, în mod indirect însă, de chiar pereții laterali, ale căror suprafețe în partea lor superioară sunt rotunjite de arcuri dublouri. Astfel acești pereți prezintă două mari suprafețe în hemicelu, cari se pot împărți în zone destinate să primească docorațiuni variate. Așà peretele nordic e împărțit în jumătatea de sus în cinci compartimente. Unul sus de tot, semicircular, pe care e zugrăvit: Buna-Vestire. Alte două alăturate, unde se reprezintă: Intrarea în Ierusalim și Crist bine-cuvântând două femei. După aceasta vine o bantă îngustă cu admirabile decorațiuni de flori și frunze, garoafe, lalele, dispuse în rinsouri, apoi medalioane cu sfinți, legate printr'o decorațiune în stilul renașterii. În jumătatea inferioară sunt, în dreapta ușei, două compartimente, unde sunt zugrăviți: în cel dintâiu, Sfinții Dimitrie și Mercurie — două admirabile specimene de stil bizantin— iar în cel de al doilea Mitropolitul Daniil, care va fi fost zugrăvit fresc, dar la care s'a revenit cu culori de ulei, peste care, se înțelege, se așterne la epoci diferite câte un strat de vernis, pentru a-i dà mereu un aspect de noutate. In stânga ușei sunt, deasupra, doi îngeri, purtând pisania, iar mai jos și către unghiul nord-vestic doi Sfinți: Artemie și Mina.

26. Paraclisul mitropolitan
— Sf. Ierarh Grigorie Teologul —

www.inp.org.ro

Pe peretele vestic, jos, ctitorii, rezugrăviți mizerabil, cu culori de ulei și vernizați ca și Mitropolitul Daniil. Reîmprospătarea cu culori de ulei și vernisajul acestor ctitori amintește pe acei dela Schitul Icoana, despre cari vorbește și d-l Iorga într'una din operile d-sale [1]) și cari au suferit aceeaș preschimbare. Dacă costumele acestor figuri ctitoricești au ca tăetură o importanță istorico-etnografică, decorația costumelor însă e nulă, de oarece nu are nici un caracter.

Pe arcul care leagă plafonul naosului de peretele vestic e zugrăvit, tot în compartimente, Isus în fața lui Pilat care își spală mânile și Prinderea Domnului; apoi urmează doi sfinți în două medalioane și, sus de tot, o bantă de decorațiune cu motive de struguri încolăciți în rinsou. Peretele sudic e tot în întuneric, din care cauză examenul se face cu greu. Mai târziu vom vedeà ce ne spun și frescurile acestui perete. Să reținem din intradosul ferestrelor două admirabile imagini: Sfântul Procopie și Sfântul Nestor. In altar sunt un număr de sfinți în mărime naturală, dar asupra cărora s'a revenit din nenorocire, pierzându-se, odată cu frăgezimea și trasparența frescului și câteva din amănuntele foarte prețioase ale costumelor.

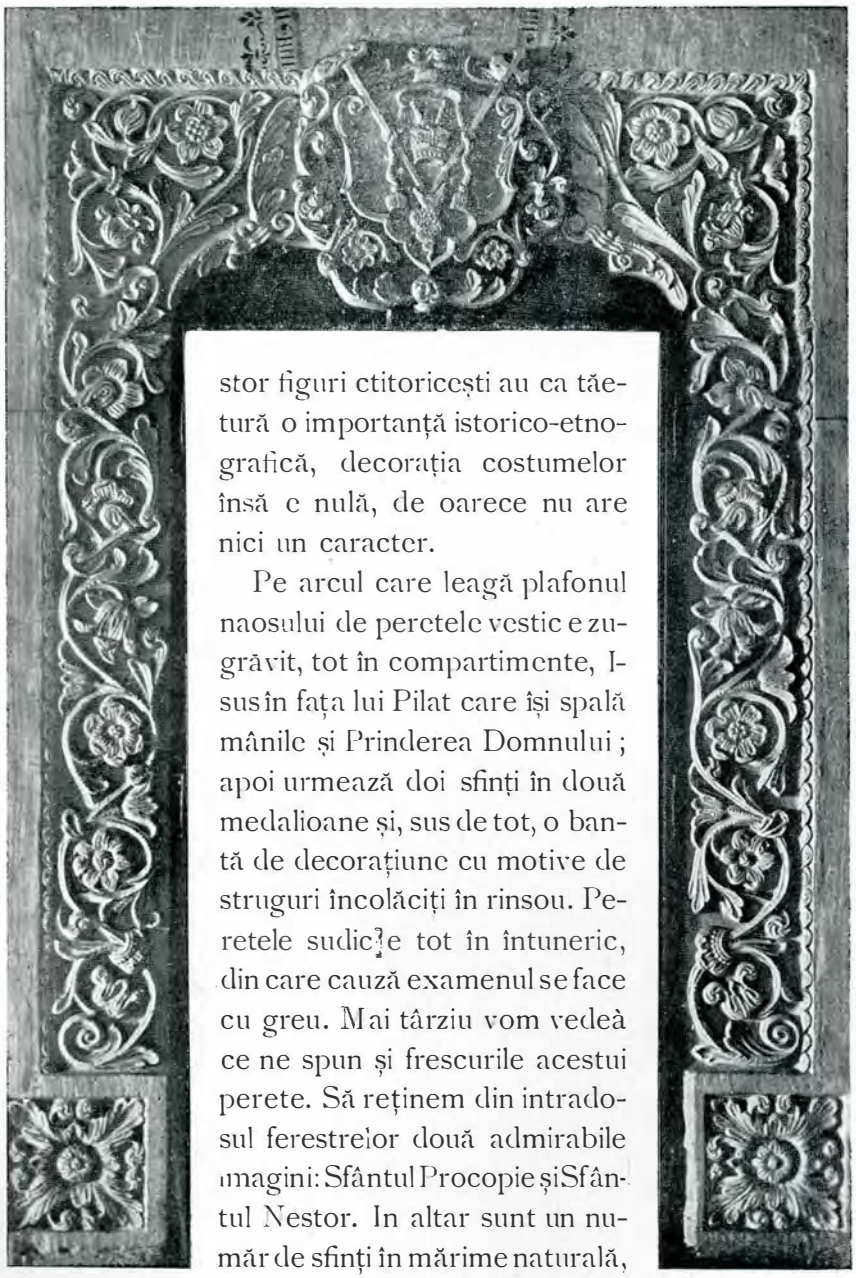

27. Paraclisul mitropolitan
— Chenarul ușii —

Dar din toate zugrăvelile Paraclisului, cei doi sfinți, Mercurie și Dimitrie, apar în toată splendoarea și magnificența unei decorațiuni de cel mai pur și cel mai înnain-

[1]) Despre «Imbrăcăminte și locuință» în *Istoria Românilor in chipuri și icoane,* București 1905, I, 105 sq

www.inp.org.ro

tat bizantinism. Va fi avut și bizantinismul epoca lui de formație, cum va fi avut și epoca lui de decadență. A fost însă o epocă când artiștii bizantini, cari construiau sfinți numai din imaginație, s'au gândit să controleze ici colo natura sau măcar operile rămase dela clasici, pregătind astfel începutul unei arte, care urmă să însemne mai târziu arta premergătoare Renașterii. Exact la această epocă apar acei sfinți frumoși, senini, învestmântați bogat, cu haine și armuri presărate cu pietre scumpe. Astfel de sfinți au fost zugrăviți la Catedrala din Cefalù și de acì, multă vreme chiar după Renaștere, tipul bizantin, înfrumusețat sub întreitul raport al formei, al proporțiunilor și al decorului, a trecut mai departe și a persistat în arta decorativă bizantină, care a stăpânit sudul Europei până mai ieri. După mine sființii dela Curtea-de-Argeș sunt sfinții dela Cefalù și sfinții Mercurie și Dimitrie dela Paraclisul nostru sunt din aceeaș familie de sfinți frumoși ca formă, proporție și decorațiune ca și aceștia.

28. Paraclisul mitropolitan
— Fragment de decorațiune —

29. Paraclisul mitropolitan
— Fragment de frescă: Sf. Ana —

O deosebire între acești sfinți — și puteți pune în comparație și pe cei dela Cefalù fără teamă de a făptuì o greșală — este și aceea că pe când la Curtea-de-Argeș — pentru a ne mărginì numai la noi — Sfântul Dimitrie, sfânt războinic, are trupul acoperit numai până mai sus de genuchi, iar de acì în jos e descoperit, lăsând să se vadă picioarele încălțate și înfășurate în cârpe, —la Paraclisul Mitropoliei, sfântul poartă cămașe lungă până în călcâie prin care totuș se străvede forma picioarelor. O altă deosebire e aceea că pe când la Curtea-de-Argeș sfântul are arc, tolbă cu săgeți și pavăză, acì nu are decât o cruce în mâna dreaptă. Ca vestmânt Sf. Dimitrie dela Paraclisul Mitropoliei poartă peste rochia cea lungă o tunică scurtă roșie, cu flori pembé cu chenare aurite, cu desenuri în losange, sub care totuș nu se ghicește platoșa cea grea de oțel dela Sf. Dimitrie dela Curtea-de-Argeș. Acì, la Curtea-de-Argeș, avem un Sfânt Dimitrie războinic, pe când la Paraclisul mitropolitan un Sfânt Dimitrie cu figură și gest de apostol, deși figura arată aceeaș expresie juvenilă ca și la Argeș.

Un sfânt, iarăș de o plasticitate remarcabilă, e sfântul Artemie de pe peretele dela miază-noapte. Trupul trebue să fi fost refăcut ulterior și chiar în mai multe rânduri, de oarece nu prezintă nici-o urmă de decorație, cum e la vecinul său Mercurie. Capul însă s'a păstrat bine și e de o expresivitate uimitoare. Nu m'am

www.inp.org.ro

gândit poate nici odată să fac vre-o apropiere între sfinții bizantini și figurile din arta premergătoare Renașterii. Nu mă pot oprì însă de a nu mă gândì la capetele oricărui precursor al lui Giotto, când privesc capul Sfântului Artemie din Paraclisul Mitropoliei.

Decorația ormamentală este și ea bine reprezentată în Paraclisul Mitropoliei. Avem arabescuri de flori, rinsouri de viță, câteva numai, motive rudimentare de palmete, care însemnează ceva, atât prin natura motivului cât și prin culoare. Și chiar dacă ar fi fost numai acele rinsouri de garoafe și lalele, totuș ne-am puteà crede mulțumiți față de alte bogate decorațiuni monumentale dela alte biserici, cărora însă, dacă au o mai îmbelșugată ornamentație, le lipsește tocmai acest motiv din Paraclisul Mitropoliei. Lipsesc însă de acì acele panglici încolăcite, cari se văd la Batiște și la Colțea, de origină pur bizantină, ghirlande de fructe și flori pe fond negru, cum sunt la Colțea, înrudite cu aceleași motive din absidele Sf. Sofii și Sf. Vital din Ravena. Perdelele însă din josul zidurilor dau o notă caracteristică ornamentației Paraclisului și cu ele sfârșim prezenta descriere asupra decorațiunei acestui monument istorico-religios.

A. Baltazar.

30. Paraclisul mitropolitan
-- Sf. Severian --

www.inp.org.ro

DIN POSESIUNILE DOMNILOR NOȘTRI ÎN ARDEAL

— VINȚUL ȘI VURPERUL —

Se știe că Vlad-Vodă Țepeș (1456—1462) a fost cel din urmă Domn al Țării-Românești, care a stăpânit în mod efectiv Amlașul și Făgărașul, ca feude ale Coroanei ungurești [1]). Urmașii săi, afară de un singur caz la 1503, nu-și mai afirmară pretensiunile pentru stăpânirea acestor două vechi posesiuni românești transcarpatine, decât menținându-le în titlul lor de domnie până departe în sec. XVII [2]). Trei din ei însă—Radu IV cel Mare (1496—1508), Radu V dela Afumați (1522 — 1529) și Radu VI Paisie (1535 — 1545) — dobândiră noi stăpâniri în Ardeal [3]). Și anume: cel dintâiu — Ștremțul (Aldiod) și Gioagiul de sus (Felgyogy); cei din urmă — Vințul de jos (Alvincz) și Vurperul (Borberek) cu satele românești (possessiones valachorum) ce țineau de ele: Inuri (Borsómezö), Cârna (Karna), Răcătău (Rakató), Sibișani (Szebesen) și Ascuta (Vashegy) [4]).

* * *

Istoricul pe scurt al acestor două din urmă posesiuni îl găsim cuprins în raportul comisarilor (Paul Bornemisza, episcopul Vesprimului, și George Vernherus) trimiși de Regele Ungariei la 1552 în Ardeal să cerceteze veniturile fiscale ale țării, — raport în care se arată că Ludovic II (1516—1526) cedă Vințul și Vurperul — ce până atunci aparțineau națiunii săsești — lui Radul, Voevodul transalpin, primind în schimb dela el cetatea Poenari din Țara-Românească (arce Transalpina Ponayer

[1]) D. Onciul, Titlul lui Mircea cel Bătrân și posesiunile lui, în *Convorbiri Literare* XXXVII (1903), 228 sq.

[2]) Aproape consecvent până la Matei Basarab; după aceea la Constantin Șerban Basarab și, după cât ne amintim, la Grigoraşcu Ghica.

[3]) Onciul, *ibidem*, 230—1. Mai de aproape a tratat cestiunea Păr. Can. Bunea, în *Vechile episcopii românești*, Blaș 1902, 28—32.

[4]) Bunea, *ibidem*, după Kövári László.—Toate localitățile enumerate acì sunt în comitatul Albei de jos (Vințul și Vurperul pe Mureș, față 'n față, puțin mai jos de Alba-Iulie). Faptul că în *Documentele Hurmuzaki* (II — 2, 572) se găsește Algyogy în loc de Aldiod (cum se numià pe atunci Ștremțul) a făcut să se creadă că e vorba de Gioagiul de jos, din comitatul Huniedoarei. Pentru cele două Gioagiuri, N. Iorga, *Neamul românesc în Ardeal și Țara-Ungurească*, București 1906, I, 252 sq. și 394 sq. Asemenea pentru Vinț, *ibidem*, 229 sq.

www.inp.org.ro

dicta). Aceasta ca chezășie a credinței și bunei înțelegeri de amândouă părțile [1]), așa dar întru reînoirea vechilor raporturi politice, pentru care mai de mult, în sec. XIV și XV, se dăduse Domnilor noștri Amlașul și Făgărașul, iar acum, la începutul sec. XVI, Ștremțul și Gioagiul de sus [2]).

Cesiunea pare a se fi făcut în anul dintâiu al domniei lui Radul dela Afumați și a fost pusă în legătură cu desele refugieri din acest an ale Domnului român în Ardeal, pentru a găsi *adăpost* și a căutà ajutor împotriva lui Mehemed-Beg la Voevodul transilvan Ioan Szapolyai[3]). Căci din 1522 se crede a fi diploma prin care Capitolul din Alba-Iulia întroduce pe noul stăpânitor în posesiunea domeniilor de curând conferite[4]), cari, după cum se spune în raportul citat, fură ocupate, în numele Domnului român, de Ioan Szalanthay[5]). Sarcina acestuia eră, negreșit, de a strânge veniturile cuvenite stăpânului său, venituri ce, pe atunci — sub Vajvodis Transalpinis — se arată a fi fost, numai dela satele dependente, de trei sute floreni anual[6]).

Radul stăpânì Vințul și Vurperul până la sfârșitul vieții. Cu moartea lui (2 Ianuarie 1529) cestiunea moștenirii acestor domenii se deschise. Cei dintâi competitori fură, firește, vechii posesori, Sașii. Într'adevăr, în o scrisoare a lor către Arhiducele Ferdinand, din 6 Ianuarie 1529 — patru zile deci în urma uciderii lui Radul — după ce arată că prin moartea Voevodului muntean, Vințul și Vurperul și-au recăpătat vechia libertate, se roagă, ca niște credincioși supuși ce-l recunoșteau ca Rege al Ungariei, să nu dăruească nici unuia din solicitatori aceste domenii, până ce mai întâiu nu se vor revizuì drepturile lor[7]). Cu alte vorbe — tari pe aceste drepturi — Sașii reclamau vechile lor bunuri.

Dar cuvântul hotărîtor în această cestiune nu puteà fi, atunci cel puțin, la Ferdinand, ci la rivalul său Ioan Szapolyai, stăpânitorul de fapt al țării. Și dela acesta, probabil, Vințul și Vurperul au fost solicitate de cel al doilea competitor la moștenirea lor, de succesorul în domnie al lui Radul dela Afumați, de Moise-Vodă Basarab (1529 — 1530), Domnul Turcilor și deci partizanul Ardelenilor. Căci în această afacere — pro ratione Vincz et Borberek — se găsià la 1 Iulie 1529 un trimis al noului Voevod român în cetatea Sibiiului [8]).

Ferdinand nu satisfăcù cererea Sașilor și nici Szapolyai pe a lui Moise Basarab[9]) și cu atât mai puțin, dacă cumvà ea se va fi făcut, pe a succesorului acestuia Vlad-Vodă (1530—1532), despre care un act omagial al lui Radul Paisie către Regele Ungariei din 7 Ianuarie 1543 ne spune hotărît că a fost cu totul devotat Imperialilor[10]): Vințul și Vurperul au rămas vacante

---

[1]) Hurmuzaki-Densușianu, *Documente* II—4, 721.— E vorba de cetatea numită astăzi, prin influență literară, a lui Țepeș-Vodă (căruia *Cronica Țării* îi atribue zidirea acestei cetăți), în Căpățîneni, com. Corbeni, jud. Argeș. Cf. *Marele dicționar geografic al României,* ad nomen, și art. d-lui V. G. Stephanescu în rev. *Arhitectura* I (1906), No. 1. O cercetare istorică specială cu privire la această cetate va trebuì făcută ca lucrare prealabilă a săpăturilor ce se vor întreprinde cândva acolo.

Că în Poenari a rezidat pe vremea lui Radul dela Afumați garnizoană ungurească, e dovadă scrisoarea lui Nic. Tomori, castelanul Făgărașului, dată în Argeș la 10 Septemvrie (=Sabbato post festum Natavitatis Mariae) 1524 către Sibiieni, prin care-i roagă să lase liberă trecere negustorilor ce aduc proviziuni în cetatea dela Poenari (ad castrum Poynar). Còpie la Acad. Rom. Cf. N. Iorga, *Stud. și Doc.* III, p. XLVII.

[2]) Onciul, *l. c.*

[3]) Bunea, *l. c.*, după Szilágy Sándor.

[4]) Hurmuzaki-Densușianu, *Documente* II—3, 408. Doc. se cunoaște numai dintr'un scurt regest comunicat de Eder lui Engel *(Geschichte der Moldau und Walachey* I, 204), în care se spune că anul e rupt, dar că, după titulatura regelui Ludovic, se crede a fi 1522.

[5]) Hurmuzaki-Densușianu, *Documente* II—4, 721.

[6]) *Ibidem*, 722.

[7]) Pub. în *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landes-Kunde*, N. F., XXVI, 627—8.

[8]) Hurmuzaki-Iorga, *Documente* XI, 853.

[9]) Iorga, *Studii și Documente* III, p. L.

[10]) Hurmuzaki, *Documente* II—1, 240—1.

www.inp.org.ro

până la 1532, când doi noi competitori la stăpânirea lor se iviră: George Reicherstorffer, cunoscutul sol la curtea lui Petru-Vodă Rareș și autor al Horografiei Moldovei din acea vreme, care le solicită dela Ferdinand [1]) și Nicolae Koczárdy, castelanul cetății Vișegradul de sus, care le și obținù — perpetuo jure — la 2 Martie (=Sabbato proximo ante Dominicam Oculi) dela Szapolyai [2]).

Dela Koczárdy Vințul și Vurperul trecură — cumpărate fiind cu opt mii de floreni — în posesiunea lui Ștefan Majláth,

51. Ruinele castelului domnesc din Vințul-de-jos

Voevodul Ardealului [3]), care le stăpâni până când, trecând în partea lui Ferdinand, se răzvrătì împotriva lui Szapolyai (Octomvrie 1539). Atunci acesta, desposedând pe rebel de bunurile sale, îi luă cu puterea — per violentas manus — domeniile cumpărate [4]), pe cari se pare că începù acțiunea de răzvrătire [5]), restituindu-le lui Radul Voevodul Țării-Românești, «cujus vetusto jure fuisse perhibentur», — zice Antoniu Verancsics într'o scrisoare adresată curând după aceea Episcopului Ioan Statilius din Alba-Iulia [6]).

Așa dar Radul Paisie dobândì Vințul și Vurperul pe temeiul vechilor drepturi ce le-ar fi avut asupra lor. Engel credeà că donațiunea s'a făcut ca răsplată a ajutorului pe care Domnul Țării-Românești l-ar fi dat lui Szapolyai în timpul pregătirilor militare începute în Ardeal, înainte de a se cunoaște scopul marei expediții turcești din 1538, îndreptată, cum se știe, împotriva lui Petru-Vodă Rareș [7]). Lucrul nu se mai poate susține. Dar, evident, ținând seamă de împrejurări, noua cesiune a domeniilor mureșene s'a făcut și cu scopul de a atrage în partea Regelui maghiar pe Voevodul român în lupta pentru coroană ce, încetată câtva timp prin pacea dela Orade (1538), reîncepeà acum din nou cu Imperialii.

Moartea lui Szapolyai, întâmplată curând după aceasta (22 Iulie 1540), nu a-

[1]) Hurmuzaki, *Documente* II—1, 82.
[2]) *Ibidem*, II—4, 25 și 471.
[3]) *Ibidem*, 471.
[4]) *Ibidem*, 663.
[5]) Șincai, *Cronica Românilor*, ed. 2-a, II, 278.
[6]) Hurmuzaki, *Documente* II—4, 237.
[7]) Engel, *Geschiche der Moldau und Walachey*, Halle 1804, I, 215 nota.

www.inp.org.ro

duse nici o schimbare în posesiunea domeniilor dela Vinț și Vurpĕr, pe cari Radul Paisie le stăpânì până la sfârșitul domniei sale, încasând, ca și fratele său Radul dela Afumați, veniturile cuvenite. Faptul reese limpede din raportul menționat la început, al comisarilor Regelui Ferdinand [1]). Căci, dacă cumva vre-o schimbare s'ar fi ivit în posesiunea acestor domenii, fără îndoială că ea ar fi fost menționată.

Cu sfârșitul domniei lui Radul Paisie (1545), se închee stăpânirea efectivă a Domnilor noștri în Vinț și Vurpĕr, rămase acum la dispoziția lui Martinuzzi, locotenentul regesc al țării, care le ținù pentru sine sau, mai bine, pentru combinațiunile sale politice. Astfel el transformă mănăstirea Predicatorilor — din care Koczárdy încă își făcuse reședință — în castel domnesc [2]) și conferì unul din satele românești ce am văzut că țineau de domeniu lui Petru More [3]). În sfârșit, se pare că acì, în Vinț, erà acel «unum castellum» pe care «Bărătul», cum îi ziceau și ai noștri, îl dădù în 1547 ca locuință Vistierului Barbul din Țara-Românească, ce, fugind de urgia lui Mircea Ciobanul, trecù munții împreună cu alți tovarăși, să caute mântuire și adăpost în Ardeal [4]). Pribeagul, ginere al tiranului său Domn și poate chiar fiu (natural) al lui Neagoe-Vodă Basarab [5]), meritä desigur o atare locuință, de care însă el nu avù parte mai îndelungată. Căci, recla-

32. Ruinele castelului domnesc din Vinț-de-jos

mat fiind la Sultan de răzbunătorul său socru, în urma unei scrisori dojenitoare și amerințătoare ce primì dela Poartă [6]), Martinuzzi trebuì să îngăduească ca protejatul său să fie prins și dus în Țara-Românească [7]), unde Mircea-Vodă Ciobanul puse de îi tăe capul la 22 Aprilie 1548 [8]).

[1]) Hurmuzaki-Densușianu, *Documente* II—4, 722. De altfel singurul care erà îndreptățit a reclamà Vinț și Vurperul, Ștefan Májlath, se găsià în tot acest timp în captivitate la Turci, iar fii săi abia în 1551 reclamară dela Regele Ferdinand, prin dieta din Târgul-Mureșului, restituirea posesiunilor cumpărate de părintele lor și confiscate cu puterea. *Ibidem*, 663.

[2]) *Ibidem*, 721.

[3]) *Ibidem*, 722.

[4]) *Ibidem*, 417.

[5]) Iorga *Documente-Hurmuzaki* XI, p. III și Pretendenți domnești, în *Analele Academiei Române*, seria 2-a, XIX, 227.

[6]) Hurmuzaki-Densușianu, *Documente* II—4, 417.

[7]) *Ibidem*, 418.

[8]) Iorga, *Documente* XI, *l. c.*

www.inp.org.ro

Dar, pe lângă faptul foarte însemnat că a fost posesiune a Domnilor din Țara-Românească,—Vințul mai stă în legătură cu trecutul nostru și prin împrejurarea că acì a fost închis și apoi ucis Aron-Vodă, Domnul Moldovei. Întâmplările sunt bine cunoscute: nevoind a se infeodà cu totul lui Sigismund Báthory și trădat de Hatmanul său Ștefan Răzvan, Aron-Vodă fu prins în ziua de 23 Aprilie 1595 de garda ungurească ce-o aveà pe lângă sine și predat lui Gașpar Kornis și Francisc Daczo, trimișii Principelui Ardelean. Aceștia îl trecură munțiiîmpreună cu soția(Stanca Doamna), cu fiul (Bogdan-Vodă) și averile sale. La 10 sau 11 Mai prizonierul Voevod se găsià în Brașov [1]), unde, cu un an mai înainte, se făcuse ctitor bisericii Sf. Nicolae din Schei, pe care o isprăvì de zidit, o împodobì cu zugrăveli, o dăruì cu toate odoarele și o întărì cu venit de douăsprezece mii aspri pe fiecare an [2]). Dela Brașov Aron-Vodă fu dus și închis în castelul domnesc dela Vinț, unde amintirea asasinării lui Martinuzzi (17 Decemvrie 1551) îi va fi fost un semn al sfârșitului tragic ce i-se pregătise. Și, într'adevăr, după doi ani de temniță grea și amară, nefericitul Voevod fu înveninat din porunca lui Sigismund Báthory [3]), pentru că, scrie Mihai-Vodă Viteazul în cunoscutul său memoriu adresat Împăratului Rudolf II, a voit să asculte de Măria Ta, și nu de Principele Ardealului [4]).

Nefericitul său mormânt nu se mai găsește la Vinț. «Vântul a măturat de mult— scrie d. Iorga, care l-a căutat zădarnic în două rânduri [5]) — cenușa aceluia căruia i s'a zis *cel rău*, mai înainte de a i se puteà zice *cel nenorocit*». Singurul lucru ce mai mărturisește astăzi acolo, lângă cursul lin al Murășului, tragicul sfârșit al lui Aron-Vodă, sunt ruinele castelului domnesc de osândă și peire, ale cărui vederi s'au dat în paginile precedente, între altele și pentru a împlinì oarecari gânduri bune și dorinți legitime exprimate mai de departe...

ALEX. LĂPĔDATU.

[1]) După I. Sîrbu, *Istoria lui Mihai-Vodă Viteazul*, București 1904, I, 249—254.

[2]) *Istoria bisericii Scheilor Brașovului*, pub. de d. St. Stinghe, Brașov 1899, 174.

[3]) Sîrbu, *op. cit.*, 253.

[4]) Papiu, *Tesauru de monumente istorice* I, 254.

[5]) Iorga, *Neamul Românesc în Transilvania și Țara-Ungurească* I, 229.

www.inp.org.ro

CRONICĂ

DIN LUCRĂRILE COMISIUNII MONUMENTELOR IN 1909

I. *Ședința dela 7 Fevruarie.*

— S'a recomandat spre aprobare devizul prezentat pentru efectuirea ultimelor lucrări necesare la biserica Zlătari din Capitală.

— S'a înscris biserica Sf. Gheorghe din ograda Catedralei mitropolitane din Iași pe tabloul celor ce urmează a fi reparate în campania de lucrări a anului curent.

— S'a hotărît o vizită a Comisiunii la Iași, spre a se examină, potrivit cererii d-lor arhitecți respectivi, lucrările de restaurare și conservare întreprinse în ultimii ani la bisericile Golia, Aroneanu, Hlincea și Cetățuia.

— Asemenea o vizită la mănăstirea Hurezi, spre a se examină lucrările de restaurare întreprinse în anul trecut acolo și a se întocmì programul celei de a treia serii de lucrări ce urmează a se recomandà spre aprobare.

— S'a recomandat cererea d-nei Maria D. Pleniceanu din Târgu-Jiu de a se aprobà restaurarea pe cheltuelile proprii a bisericii din Vădeni-Gorj, în care scop s'a delegat un d. arhitect spre a examinà monumentul și a referì asupra cererii.

— S'a dat în cercetare cererea epitropiei bisericii din comuna Cornățel, județul Dâmbovița, pentru reparațiile trebuitoare la această biserică.

— S'a luat în cercetare cererile de a se înscrie în Inventarul monumentelor istorice bisericile din Preajba și Coțofeni, județul Dolj.

— De asemenea cererea de a se declarà monument istoric biserica din satul Bâscenii-dejos, comuna Calvini, județul Râmnicul-Sărat.

II. *Ședința dela 16 Martie.*

— S'a dispus, potrivit cererii Cancelariei Mitropoliei Moldovei, cercetarea vechii biserici din cătunul Poiana, comuna Ciurea, județul Iași, în vederea înscrierii ei în Inventarul monumentelor istorice.

— S'a cerut de Primăria com. Hârlău autorizare pentru dărâmarea clopotniței bisericii Sf. Gheorghe de acolo, în interesul împrejmuirii acestui monument. D. arh. N. Ghika a fost delegat a cercetà lucrurile la fața locului și a referì.

— S'a primit raportul și devizul întocmit pentru lucrările de restaurare necesare la biserica din comuna Vădeni-Gorj, dându se spre examinare d-lui N. Gabrielescu, membru al Comisiunii.

— S'a dat în cercetare cererea de a se înscrie în Inventarul monumentelor istorice biserica din comuna Goleștii-Badii, județul Muscel, fostă metoh a mănăstirii Nucet.

— S'a recomandat spre aprobare construirea unei împrejmuiri la biserica din com. Aroneanu de lângă Iași, însărcinându-se d. arh. N. Ghika cu întocmirea planului și devizului acestei lucrări.

— S'a recomandat spre aprobare cererea prin care se solicită reparații absolut necesare la biserica fostei mănăstiri Mamu din Vâlcea, în care scop s'a delegat un d. arhitect a cercetà lucrurile la fața locului și a referì.

— Deasemenea s'a recomandat aprobarea lucrărilor pentru consolidarea bolților și temeliilor vechei Stăreții dela Mănăstirea Dintr'un lemn, jud. Vâlcea.

A. L.

www.inp.org.ro

UN „MITHREUM" IN DOBROGEA

În Mai, anul trecut, cu ocazia unor lucrări întreprinse la locul numit «Cișmèle» din satul Acpunar (jud. Tulcea), s'au găsit în pământ mai multe plăci de marmură, cu sculpturi în basorelief, cari reprezintă scene referitoare la cultul zeului Mithra.

Cea mai mare din aceste plăci (51×53 cm.) reprezintă pe Mithra tauroctonul în peștera sfântă, sacrificând taurul. Din sângele victimei iesă obișnuitul șarpe, iar cânele, însoțitorul credincios al zeului, păzește sufletul animalului ucis. Deasupra, în colțul stâng al plăcii, un cap, încunjurat de raze, reprezintă soarele, iar în colțul drept, alt cap, împodobit cu semiluna, reprezintă luna. Alte plăci mai mici (18—20 cm.) sunt fragmente dintr'o decorațiune murală și reprezintă scene din mitologia zeului. Unul are gravată o inscripție greacă, care conține un nume, probabil acel al sculptorului.

Numeroase zidării găsite în acelaș loc ne face să bănuim că a fost acolo un templu al lui Mithra, un «mithreum», și sculpturile acestea formau decorațiunea interioară obișnuită la orice templu al acestui zeu. Arta cu care sunt lucrate e cea a sec. II sau III d. Cristos. De altfel împreună cu ele s'au găsit și câteva candele romane de lut.

Mulțumită d-lui Ilie Stănescu, învățătorul din satul vecin Cârjelari, sculpturile de care vorbim au putut fi salvate și prin intermediul Prefecturii s'au înaintat Muzeului național de antichități din București.

Existența acestui «mithreum» e o nouă dovadă de răspândirea mithracismului printre soldații și populațiunea dela gurile Dunării, în epoca romană.

Const. Moisil.

RAPORT DESPRE LUCRĂRILE DE RESTAURARE A MĂNĂSTIRII HUREZI

Lucrările s'au început către sfârșitul lunei Iunie. Până să se aprovizioneze materialele și să se angajeze lucrătorii, s'a făcut o recunoaștere a lucrărilor executate în vara anului 1907 — și anume:

1. Clopotnița s'a restaurat în întregime dela acoperiș până la acoperământul cel mare al corpului de clădiri alăturate.

2. S'au schimbat 20 coloane de piatră dela clădirea din spre nord și o parte din clădirea din spre vest până la foișorul lui Hrisante, refăcându-se și tencuelile la parter tot pe această porțiune, pe o întindere de 60 m.

3. La schitul Sf. Ștefan s'a făcut din nou tencuiala exterioară dimpreună cu acoperișul de șindrilă.

La începerea lucrărilor în vara anului 1908 nu s'a găsit pe șantier decât un material de lucru foarte restrâns și insuficient pentru continuarea lucrărilor, și anume: 124 buc. lemn de anin pentru schelă, cu lungimi între 3–9 metri, 2 varnițe la schitul Sf. Ștefan, $1|_2$ m. c. var alb în pastă, 3 butoae mici pentru apă, 30 scoabe.

Aceste materiale fiind insuficiente pentru continuarea lucrărilor, a trebuit să se facă aprovizionamente complete: unelte de lucru, lemne de schelă, var, nisip, lemnărie de brad și stejar, ferăria necesară etc.

Odată materialele strânse pe șantier și în magazii, s'au adus lucrătorii trebuincioși și astfel la începutul lunei Iulie s'a putut începe lucrul.

Cu toate acestea lucrarea nu și-a luat curs decât către sfârșitul lunei Iulie, din cauza dificultăților întâmpinate cu aprovizionarea materialelor și cu lucrătorii, cari plecau dela lucru, deși erau plătiți cu 8—9 lei pe zi, din cauza greutății traiului în localitate.

Totuș, în lunile August-Septemvrie, timpul

www.inp.org.ro

fiind favorabil, lucrul a sporit, așa că s'a executat în acest timp partea importantă a lucrărilor, continuându-se mai departe în luna Octomvrie și Noemvrie până la 15, când s'a concediat cei din urmă lucrători lemnari, iar până la 1 Decemvrie s'a lucrat la înmagazinarea materialelor, faceri de șoproane provizorii pentru cele rămase afară și inventarierea lor precum și darea în seama jandarmeriei locale spre bună pază până în primăvara anului 1909, când, probabil, lucrarea se va continuà.

Lucrările executate în acest timp se pot împărți astfel:

1. *La casele domnești.*

S'a răzuit toată tencuiala veche până la cărămidă și s'a scobit rosturile și tencuit din nou cu mortar de var alb și câlți, după datina veche.

S'a desființat strașina orizontală ce erà între cele două foișoare domnești și s'a tencuit până sub strașina cea înclinată, așa după cum erà mai înainte. Cu ocazia răzuirii tencuelilor la casele domnești s'a găsit forma veche a ferestrelor din fațadă, cari erau în arc la partea lor superioară și mai largi, iar nu drepte și mai mici, cum se aflau la începerea lucrărilor. Cu această ocazie s'a refăcut cornișa cea veche, care erà ascunsă prin strașina cea orizontală.

2. *La foișorul domnesc din stânga.*

S'a înlocuit două coloane de jos dimpreună cu bazele și cu capitèlele, iar cea de-a treia s'a curățit.

S'a răzuit și făcut din nou tencuiala pe din afară, și la bolta de jos, iar bolta de sus s'a făcut din nou, de oarece s'a găsit spartă și înlocuită cu un tavan de lemn, șipci și tencuială. S'a înălțat la partea superioară cu zidărie până la nivelul ciubucului de sus, care s'a găsit că înconjurà la început și acest foișor, ca și casele domnești.

Printr'o proptire îngrijită deasupra a rămas tot acoperișul cel vechiu până la schimbarea lui definitivă.

De remarcat este că golul dintre arcadele de jos, la acest foișor erà astupat cu zidărie și astfel partea de jos a foișorului transformată în magazie. Prin dărâmarea acestor umpluturi s'a dat foișorului vechea lui înfățișare.

Neobservându-se nici o crăpătură nu s'a făcut nici o reparație la fondațiune.

Din cauză că nivelul curții s'a ridicat cu timpul, baza coloanelor erà în întregime astupată, luând astfel din proporția veche a foișorului, ca și a întregii clădiri. In scop de a redà vechiul nivel al curții, peste care se va pune un trotuar de 10 cm. înălțime în jurul construcției, s'a lăsat liberă vederii baza coloanelor pe o înălțime de 13 cm.

3. *La foișorul domnesc din dreapta.*

Acest foișor, prezentând crăpături la partea de sus și la cea de jos, ne-a făcut să bănuim că fondația sa trebue să fie slabă, ceeace s'a și confirmat, făcându-se sondagii.

Pentrucă un colț al foișorului erà cu 20 cm. mai jos ca celalt și pentrucă zidăria erà crăpată în toate sensurile, s'a renunțat la ideia de a se face o subzidărie, neavând la îndemână nici aparate speciale pentru proptire și ridicare și, mai mult, din cauza frumoaselor coloane sculptate, cari, printr'o manevră greșită, s'ar fi sfărâmat poate în dărâmăturile zidăriei. Deaceea s'a hotărît dărâmarea completă a lui și refacerea din nou, la fel cu cel vechiu, pe o temelie solidă din beton de ciment.

După ce mai întâiu s'a luat exact releveul acestui foișor, spre a servì la reconstruire, s'a început dărâmarea lui cu cea mai mare atențiune, spre a nu primejduì coloanele de sus. Printr'o proptire îngrijită s'a păstrat acoperișul în vechea lui poziție, coloanele s'au dat jos cu ajutorul unor cutii solide, în care se culcà coloana, și apoi se dà jos pe un pod înclinat, nu fără oarecare greutate. Coloanele odată date jos, s'au pus la adăpost și s'au dat în lucru sculptorului, spre a le curăți de straturile de văpsea și var ce erà dat peste piatră.

Săpându-se temelia veche, s'a găsit pământul foarte slab; deaceea s'a săpat mai jos până la pământ sănătos și, spre mai mare siguranță, s'au bătut piloți de 1—2 metri lungime, cu 0,20 diametru, iar în dreptul coloauelor s'au bătut câte 4 piloți. Capetele piloților s'au lăsat afară de 40 cm., ca să formeze un corp cu betonul de ciment cu care s'a făcut fondația.

Timpul fiind nefavorabil, nu s'a putut așezà decât coloanele de jos, cu bazele și capitèlele lor, urmând să se completeze în campania viitoare.

La așezarea bazelor dela aceste coloane s'a avut în vedere panta de scurgere a curții, lăsându-se vizibil tot 13 cm., ca și la foișorul din stânga.

4. *La Paraclis.*

S'a răzuit tencuiala veche și s'a tencuit din nou până aproape de acoperișul cel mare. Lu-

www.inp.org.ro

crarea s'a intrerupt din cauza timpului rău, venit prea de timpuriu.

S'au schimbat toate acoperișurile, începând cu acoperișul de sus al cupolei.

Crucea de sus a rămas aceeaș, doar că i s'a completat paftalele de aramă ce-i lipsiau, fierul s'a vopsit cu negru precum și laturile, iar paftalele si cruciulițele s'au aurit cu foi de aur. S'a înlocuit acoperișul de aramă cu olane smălțuite, făcute în localitate în foarte bune condițiuni de soliditate și înfățișare.

S'a păstrat neatinsă forma cea veche a acoperișului, cu singura deosebire că i s'a făcut o strașină de stejar aparent de 20 cm. eșitură, care la acoperișul vechiu erà îmbrăcată în aramă.

Arama veche s'a vândut prin licitație în folosul Statului. Pe deasupra bolților de sus s'a pus o șapă de ciment. Ferestrele cele vechi s'au înlocuit cu altele noi de stejar, iar cele interioare sunt făcute, dar neașezate.

La partea pătrată olanele sunt așezate de-adreptul pe zidărie. Cornișele în general fiind stricate și nealiniate, s'au refăcut în mare parte. Cupola și baza pătrată fiind complet terminate s'au și văruit; corpul Paraclisului a rămas în parte netencuit. Acoperișul la acest corp s'a făcut în mod provizor cu ruberoid pus peste șarpanta definitivă; asemenea la cerdacul Paraclisului.

Icoana cea mare de deasupra trapezii s'a învelit cu pânză spre a fi la adăpost de eventuale stricăciuni.

5. *La foișorul călugăresc (nord).*

La acest foișor s'au curățit coloanele de straturile de văpsea și var ce le acoperià.

6. *La clădirile cu cerdac din spre nord, vest și sud.*

La clădirile din spre vest și sud s'au desfundat arcadele și s'au înlocuit coloanele stricate dinpreună cu bazele și capitèlele lor;—de asemenea s'au completat arcurile ce lipsiau precum și lemnele de stejar ce vin deasupra capitèlelor.

Tot la aceste clădiri s'a răzuit tencuiala veche și s'a refăcut în parte, iar la acoperiș s'a schimbat cu totul șarpanta veche prin alta nouă, dela calcanul caselor domnești până la foișorul lui Dionisie, pe o întindere de 550 m. pătrați.

S'a desfundat și refăcut canalul de scurgere ce duce din curte la hasnaua cea mare din grădina din dos.

Timpul schimbându-se brusc, nu s'a putut acoperì cu olane, ci cu ruberoid și tablă veche, spre a le protejà în mod provizor în timpul iernei.

7. *La clădirea spitalului.*

La această clădire s'a răzuit tencuiala interioară din saloane, spre a se risipì mirosul greu ce a rămas după evacuare. Deasemenea s'a dărâmat latrinele spitalului tot pentru acest motiv, iar cărămida bună scoasă din dărămături s'a strâns în figuri și s'a întrebuințat în parte la reparația zidăriilor, unde a fost trebuință.

Dușumelele scoase dela această clădire s'au întrebuințat la schelăria șantierului.

Lemnăria de stejar fiind foarte uscată s'a depozitat sub șoproane, spre a servi la tâmplăria ce se va face mai târziu.

8. *La chilii.*

Către sfârșitul campaniei de lucru s'a făcut o reparație generală la toate chiliile, revizuindu-se cu deamănuntul sobele și tâmplăria.

9. *La schitul Sf. Stefan.*

La acest schit s'a descoperit ruinele chiliilor, clpotniței și zidului înconjurător.

Prin aceste lucrări, destul de importante, s'a pus în evidență vechea alcătuire a acestui schit și s'a înconjurat cu un șanț protector atât zidurile înconjurătoare cât și bisericuța schitului, care, până mai anii trecuți, servià de adăpost vitelor pe vreme rea.

10. *Unelte și materiale.*

Hotărîndu-se închiderea șantierului din cauza timpului nefavorabil pe ziua de 15 Noemvrie, s'a strâns materialele și uneltele în magazii, cari s'au încuiat, sigilat și s'au dat în primire jandarmeriei locale, prin proces-verbal și inventar, dimpreună cu materialele depozitate în curte.

N. GHIKA-BUDEȘTI
Arhitect-Șef

I. D. TRAJANESCU
Arhitect

Erratum: La pag. 18, col. 2-a, rândul 25 de sus în jos e o greșeală de tipar lesne de observat.

www.inp.org.ro

BIBLIOTECA I.P.C. 2867

ANUL II, NO. 2. APRILIE-IUNIE 1909.

INSTITUTUL DE PROTECȚIA „ISPROR" BIBLIOTECA Inv. 43.P Cota

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

BUCUREȘTI
Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r I. St. Rasidescu
16, STRADA DOAMNEI. 16
1909

www.inp.org.ro

INSTITUTUL DE PROIECTARE „ISPROR"
BIBLIOTECA
Inv. 43 P.
Cota

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

www.inp.org.ro

COMITETUL DE REDACȚIE

D-nii: ION KALINDERU, GR. G. TOCILESCU, GR. CERKEZ, N. GABRIELESCU,

Membrii Comisiunii Monumentelor Istorice

și

P. GARBOVICEANU

Administratorul Casei Bisericii

Secretar, ALEX. LĂPĔDATU.

ABONAMENTUL ANUAL:

IN ROMÂNIA . . . . . 10 Lei

IN STRĂINĂTATE . . . . . 12 „

REDACȚIA: la Administrația Casei Bisericii, București.

Extras din Deciziunea Ministerială privitoare la redactarea Buletinului.

1. Cu începere dela Ianuarie 1908 se va publică, sub direcția Comisiunii Monumentelor Istorice și în editura Administrației Casei Bisericii, o revistă periodică numită *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice.*

2. Acest Buletin va fi organul oficial al Comisiunii, va apăreà trimestrial și va cuprinde:

a) O parte științifică, în care se vor publicà tot felul de monografii, studii, lucrări, comunicări și materialuri de natură istorică, arhitectonică și artistică, privitoare direct și numai la monumentele noastre istorice;

b) O parte oficială, în care se vor publicà rapoartele anuale ale Comisiunii, procesele-verbale ale ședințelor ei, referatele arhitecților însărcinați cu conducerea și executarea lucrărilor de conservare și restaurare, precum și eventualele circulări, informațiuni și deciziuni ale Ministerului și ale Comisiunii, privitoare la monumentele noastre istorice.

3. Buletinul apare sub direcția membrilor Comisiunii, cari, împreună cu administratorul Casei Bisericii, alcătuesc comitetul de redacție. El e pus sub îngrijirea secretarului Comisiunii, care e îndatorat să pregătească și să procure materialul necesar, să-l aducă la cunoștința comitetului de redacție și să supravegheze tipărirea lui.

4. Pentru ca publicațiunea să se prezinte cât mai sistematică și cât mai folositoare, se stabilește următorul program cu privire la felul lucrărilor ce va trebui să cuprindă Buletinul:

a) Monografii istorice, arhitectonice și artistice asupra monumentelor noastre istorice, monografii cari vor fi ilustrate și documentate cu reproduceri necesare de fotografii, desemnuri, aquarele etc.;

b) Releveuri dela cele mai însemnate și caracteristice, din punct de vedere arhitectonic, monumente istorice;

c) Studii și lucrări unitare, asemenea ilustrate și documentate, bunăoară: asupra inscripțiunilor murale și tombale din epoca lui Ștefan-cel-Mare, Matei Basarab, Vasile Lupu, Constantin Brâncoveanu etc., asupra artei decorative, în sculptură și pictură, întrebuințată în bisericile și mănăstirile noastre în anumite epoci, asupra portretelor murale de ctitori: Domni, Doamne, Arhierei, Boeri, Jupânese etc., asupra picturii bisericești, asupra costumelor etc.;

d) Materialuri: scurte fragmente, comunicări, însemnări și note de interes deosebit privitoare la monumentele noastre istorice;

e) Note bibliografice și critice asupra publicațiunilor și periodicelor de specialitate;

f) În sfârșit, suplimente artistice, în culori, cari să înfățișeze biserici, mănăstiri, reproduceri de portrete murale, de picturi, de ornamentațiuni etc.

În cadrul lucrărilor înșirate mai sus se cuprind și acele privitoare la monumentele istorice din afară de Regat, întru cât aceste vor fi de origină românească — înălțate de Voevozii noștri sau în legătură directă cu trecutul nostru.

Buletinul se găsește de vânzare la ***Librăriile Socec, Sfetea și Alcalay.***

www.inp.org.ro

INSTITUTUL DE PROIECTARE „ISPROR"
BIBLIOTECA
Inv. 43 P.
Cota

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

SUB AUSPICIILE MINISTERULUI DE CULTE ȘI INSTRUCȚIUNE PUBLICA
ȘI IN EDITURA ADMINISTRAȚIEI CASEI BISERICII.

1909

APRILIE-IUNIE

BUCUREȘTI
Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r Ion St. Rasidescu
16, Strada Doamnei, 16
1909

www.inp.org.ro

CUPRINSUL.

TEXT.

Antichităţile dela Baia:
I. Note istorice.
II. Note arhitectonice şi lucrări noi.
Frescurile dela Hurezi:
Biserica cea mare (Pridvorul).
Cetăţi romane la Dunărea de jos:
Pe braţul Sf. Gheorghe.
Cronică: Câteva cuvinte de lămurire cu privire la conservarea monumentelor, În cestiunea fondurilor de restaurări şi Din lucrările Comisiunii.

ILUSTRAŢIUNI.

Antichităţile dela Baia:
1. Ruinile Bisericii catolice.
2. Planul Bisericii catolice.
3. Biserica Albă (înainte de restaurare).
4-5. Biserica Albă (după restaurare).
6. Biserica lui Petru Rareş.
7. Planul.
8. Pisania.
9. Vechiul sigiliu al Târgului Baia.
10. Biserica Albă (restaurată).
11. Planul.
12. Uşa cea veche.
13. Faţada.
14. Vedere laterală şi secţiune prin baza turlei.
15. Detaliu dela feţele turlei.
16. Detaliu dela baza turlei.
17. Bolţi în Naos.
18. Bolţi în Pronaos.
Frescurile dela Hurezi:
19. Decoraţiuni pe arc de boltă în Pridvor.
20. Bolta Pridvoraşului.
21. Bolta centrală a Pridvorului.
22. Bolta stângă a Pridvorului.
23. Bolta dreaptă a Pridvorului.
24. Peretele din stânga uşei: Raiul.
25. Peretele din dreapta uşei: Iadul.
26. Decoraţiuni pe arcurile Pridvorului.
27. Inscripţia zugrăvită la Pridvor (afară).
28. Pendantiv dela bolta Pridvoraşului.
Cetăţi romane la Dunărea de jos:
29. Harta braţului Sf. Gheorghe.
30. Salsovia.
31. Salmorude.
32. Detaliu din cetatea dela Dunavăţul de jos.

În supliment:
33. Biserica Albă din Baia: Secţiune longitudinală.
34. Biserica catolică din Baia: Vedere în altar.

NOTA. — Desemnurile — afară de No. 1, care e lucrat de d. Dem. Stoica — se datoresc d-lui Arh. N. Ghika-Budeşti; ilustraţiile de sub No. 29—32 s'au procurat de d. Const. Moisil; iar vechiul sigiliu al Târgului Baia s'a obţinut prin bunăvoinţa d-lui I. Bianu din colecţiile Academiei Române.

www.inp.org.ro

ANTICHITĂȚILE DELA BAIA

— I. NOTE ISTORICE —

Ga una din cele mai bătrâne așezări orășenești ale țării, Baia Sucevii, azi un sat ca multe altele, păstrează în cuprinsul său rămășițe istorice a căror vechime se ridică departe în sus, dealungul veacurilor, până în vremea celei mai bogate înfloriri a târgului săsesc de odinioară, până în anul memorabil al rușinoasei înfrângeri a lui Matiaș Craiul în Moldova și până în epoca întâei și celei mai vrednice domnii a lui Petru-Vodă Rareș. Ele sunt: 1)—ruinile bisericii catolice, reedificată de Alexandru cel Bun la 1410, 2) — biserica Albă, acum restaurată, înălțată de Ștefan cel Mare și 3) — biserica zisă, pe numele ctitorului, a lui Petru Rareș, zidită la 1532.

1.

Mărețele ruini ale bisericii catolice, aflătoare azi în grădina proprietății locului, provin, cum s'a spus, din străvechia ctitorie a lui Alexandru cel Bun dela 1410, pe care Voevodul a înălțat-o, precum mărturisesc izvoarele, pe seama lăcuitorilor sasi, în amintirea răposatei sale soții Margareta, îmmormântată aci [1]). Inainte însă de a arăta împrejurările în cari s'a făcut aceasta și de a înșira datele mai însemnate ce avem cu privire la domneasca fundație, e necesar, pentru lămurirea lucrului, să spunem câteva cuvinte despre târgul însuș. Căci cu întemeierea, dezvoltarea și decăderea lui stă în strânsă legătură istoria bisericii catolice din localitate.

Baia, cum i-au zis totdeauna ai noștri, *Stadt Molde,* cum o numiau dirigătorii sasi în bogata lor corespondență cu Bistrița Ardealului [2]), *Moldavia,* cum o găsim însemnată în hărțile cele mai vechi [3]), *Civitas Moldaviensis,* cum o scriiau străinii în documentele și actele lor latinești [4]), a fost descălecată de Sasii ce colonizaseră vecina Rodnă de peste munți și o aduseră la mare înflorire în a doua jumătate a sec. al XIII-lea [5]). In *Baia* — scrie d. Iorga — se recunoaște ungurescul *Banya*, ce slavonește e tot atât cât *Rodna*, — Rodna din vecinătatea Bistriței [6]).

In întâia jumătate a secolului al XIII-lea, târgul eră întemeiat și organizat definitiv, după modelul cetăților săsești din noua patrie a descălecătorilor — din Ardeal [7]). O arată aceasta mărturia documentelor posterioare, nu prea târzii (cel dintâiu dela

www.inp.org.ro

1413), cari numesc Baia capitală a «Țării Moldovei» [8]). Firește, nu a Moldovei lui Bogdan-Vodă Descălecătorul, care va fi rezidat la Rădăuți, unde s'a îmmormântat, ci a Voevodatului întemeiat, puțin mai înainte (c. 1352), de Dragoș-Vodă și fiul său Sas,—Voevodat numit în diplomele Regelui Ludovic «terra Moldaviæ» și pe care l-a supus și luat în stăpânire Bogdan [9]). Faptul acesta se atestă și prin pecetea contimporană—căci, după sigilografi, e gravată

Intemeiat în astfel de condițiuni, de o populație harnică, cu spirit de organizare și năzuinți de propășire, Baia, mijlocind o bună parte a relațiunilor noastre economice cu Ardealul, ajunge, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, unul din cele mai însemnate târguri ale Moldovei și se menține ca atare în secolul următor, alături cu celelalte așezări orășenești ale țării, cari, deși întemeiate mai târziu, se desvoltaseră și ele destul de repede [11]). Acea-

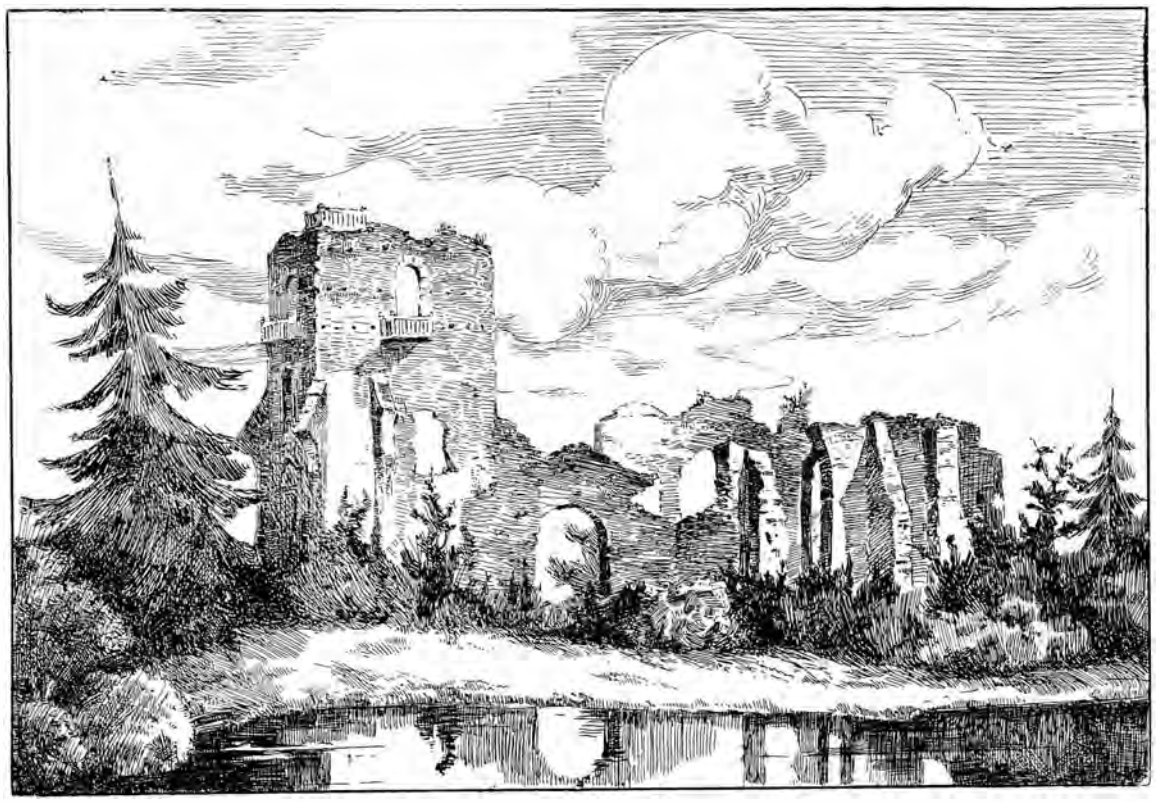

1. Ruinile Bisericii catolice.
— După „Calendarul pentru Neamul Românesc" (Asaki) pe 1845 —

în secolul al XIV-lea—a sfatului orășenesc, pe care târgoveții din Baia au întrebuințat-o în actele lor, generație după generație, până târziu în secolul al XVII-lea,— «pecete ce are, ca stemă a orașului, un cerb în fugă spre dreapta, cu capul întors, între ale cărui coarne se află un crucifix, iar în exergă inscripțiunea: SIGILLUM ✱ CAPITALIS ✱ CIVITATIS ✱ MOLDAVIE ✱ TERRE ✱ MOLDAVIENSIS [10]).

sta se vede din bogata corespondență a orașului cu Bistrița, din vechile privilegii comerciale, acordate negutitorilor străini, în cari Baia figurează între târgurile de frunte ale țării [12]) și din faptul că acì, la începutul secolului al XV-lea, s'a cerut și s'a obținut dela Scaunul Pontifical înființarea unei Episcopii catolice [13]), mai mult pentru lăcuitorii sasi ai orașului și mai cu seamă pentru scopurile generale ale propa-

www.inp.org.ro

gandei între «schismatici», sprijinită atunci, cu mult zel, de Margareta-Doamna, soția lui Alexandru-Vodă cel Bun — «illa gemma pretiosa, Moldavicarum ecclesiarum fundatrix» [14]).

Pe mormântul acestei Margarete — considerată de tradiția bisericească ca întemeietoare a cultului catolic în Moldova [15]) — edifică Alexandru cel Bun la 1410 — ne relatează Marc Bandini la 1646 — măreața biserică cu hramul Sf. Fecioare, dimpreună cu mănăstirea, în care, câțiva ani

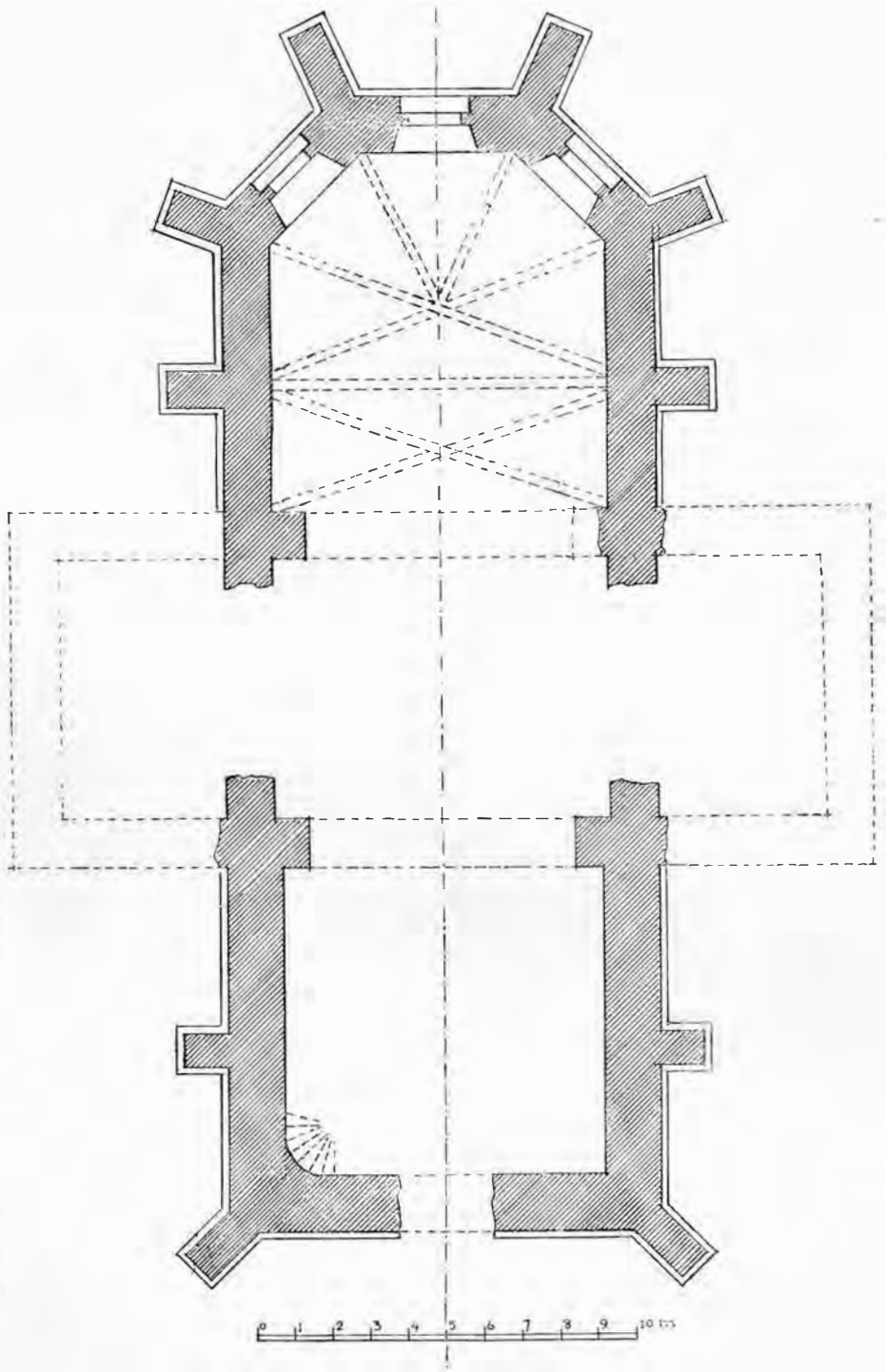

2. Planul Bisericii catolice.

www.inp.org.ro

după aceea, se așează Scaunul Episcopilor latini din Târgul Moldovei — Civitas Moldaviensis. Erà în epoca de înflorire a comunității catolice a Sasilor din Baia, epocă ce, dealtfel, nu ținù decât prea puțin -- până la 1467, când, precum se știe, târgul ce adăpostise între zidurile sale oastea ungurească a Craiului Matiaș, fù dat pradă flacărilor în noaptea de 14 spre 15 Decemvrie, odată cu lovirea, spargerea, chină sfântului marelui mucenic și *biruitor* Gheorghie. Astfel înfloritoarea comunitate catolică săsească și ungurească scăzù deodată — și cu dânsa și Episcopia, ce nu mai aveà nici măcar atâtea venituri, cât să poată susține pe Episcopi, cari, din cauza aceasta, păstrându-și titlul, rezidau prin alte părți. Firește că aceasta contribuì mult la decăderea târgului, decădere favorizată de noile împrejurări economice mai puțin

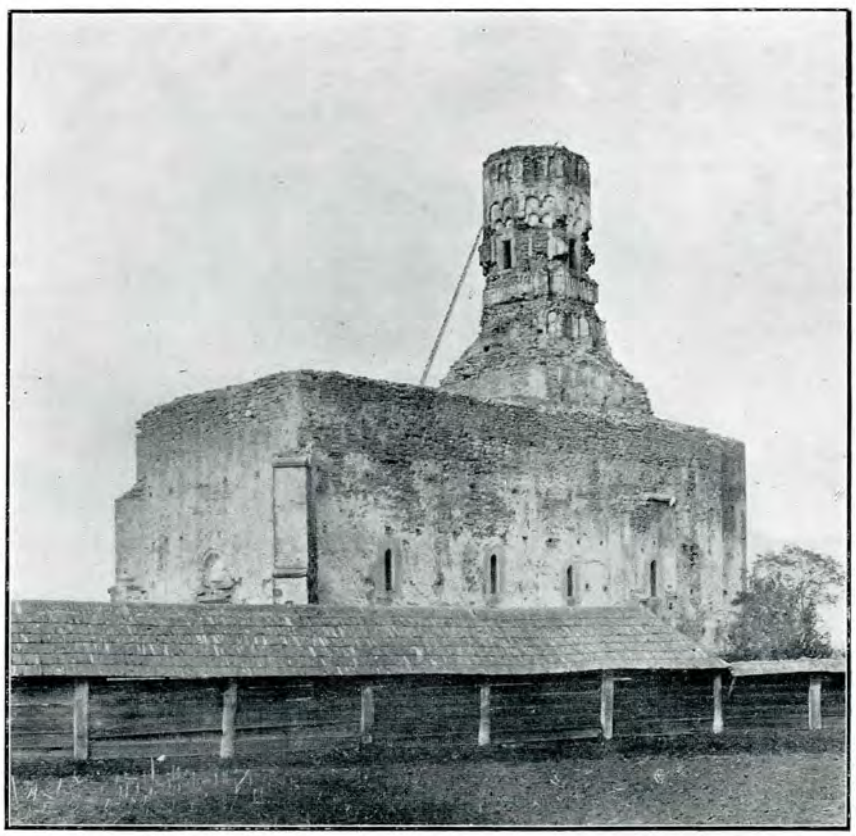

3. Biserica Albă.
— Inainte de restaurare —

înfrângerea și rușinoasa fugărire a vrășmașilor.....

Arderea aceasta a târgului, urmată de o alta în 1476, înaintea bătăliei dela Valea-Albă [16]), e punctul de plecare pentru decăderea Băii: o parte din vechii lăcuitori își părăsiră vetrele, locul lor fiind luat de «schismaticii Valahi», pe seama cărora ridică acum victoriosul Voevod o biserică mare și frumoasă de piatră, pe care o înprielnice ca altă dată, precum și de procesul înlocuirii treptate a populației vechi târgovețe de meseriași și negutitori, prin populația nouă sătenească de plugari și păstori. Căci, de unde în vremile sale de înflorire, Baia numără peste 6000 lăcuitori sasi și unguri, la sfârșitul secolului al XVI-lea ea nu mai aveà decât ceva mai mult de a douăzecea parte (360) din acești lăcuitori [17]). Foarte elocvent!

www.inp.org.ro

In mijlocul târgului în decădere, din care dispărù curând Episcopia și mănăstirea (c. 1510),—slăbita comunitate catolică a Sasilor și Ungurilor din Baia întreținea însă destul de bine măreața și trainica ctitorie a lui Alexandru-Vodă cel Bun,—biserica spune că a găsit acolo două biserici de piatră: una aproape ruinată, în care nu se mai servește; cealaltă destul de frumoasă și comodă [18]). Aceasta este biserica ce ne preocupă a Sf. Fecioare, pe când cealaltă trebuie să fi fost biserica Sf. Petru și Pavel,

4. Biserica Albă.
— Restaurată —

cu hramul Sf. Fecioare, despre care ne-au transmis mărturii, mai mult sau mai puțin prețioase, mai toți Episcopii, Vicarii apostolici și Misionarii catolici ce-au vizitat-o în cursul secolului al XVII-lea. Cel dintâiu din aceștia e Bernardin Querini, episcopul de Argeș, care, vizitând Baia la 1599, despre care vorbesc documentele mai vechi [19]) și ale cărei urme, cercetându-se, n'ar fi, desigur, prea greu de găsit, întru cât bătrânii satului pomenesc și astăzi locul unei biserici dispărute din localitate [20]). Mai bogat ceva în informații decât Querini, e misionarul, rămas anonim, din 1606,

www.inp.org.ro

care ne relatează că la Baia e o biserică romană, de zid, mare și frumoasă, înălțată de soția unuia din Domnii catolici, care e îmmormântată acolo [21]). Asemene Benedetto Em. Remondi ne spune în raportul său către Congregațiunea de Propaganda Fide, din 1636, că a vizitat un târg mare, numit Baia, unde a găsit o biserică măreață și frumoasă, de piatră, cu un turn ce slujește de clopotniță [22]).

Dar informațiile cele mai complete, cu privire la biserica din Baia, ni s'au păstrat în prețioasa relațiune a lui Marc Bandini, asupra cultului catolic din Moldova (1646—1647), în care se arată că biserica, conservată în întregime, are cincizeci de passi în lungime și două zeci și cinci în lățime— dacă se măsoară dela capela Sf. Treimi, spre vestmântar (versus sacristiam). În toată Moldova nu este o asemenea biserică (bi-

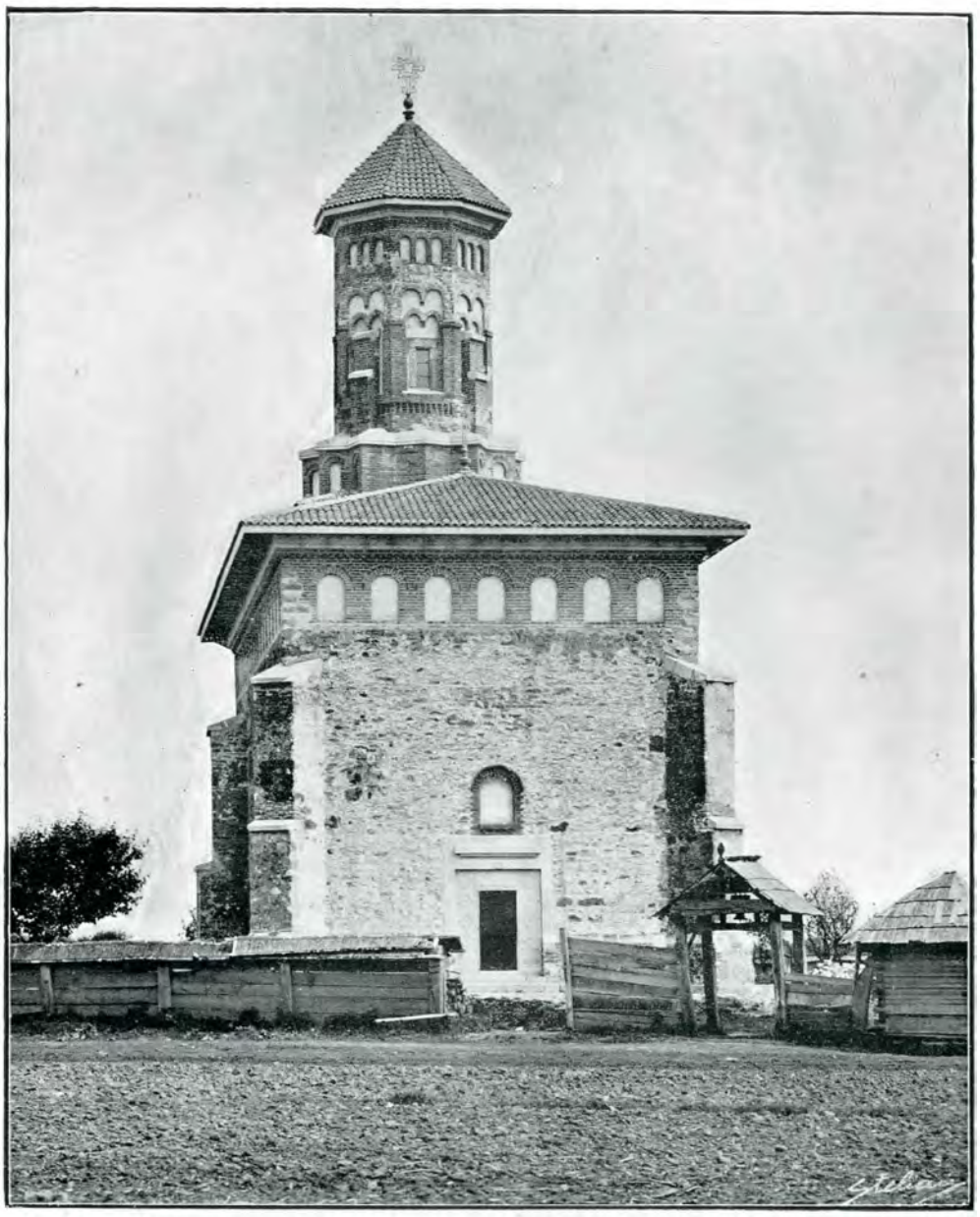

5. Biserica Albă.
— Restaurată —

www.inp.org.ro

ne 'nțeles, catolică): cu turnul înalt, de piatră, zidit în pătrat și bun pentru apărare, ea are cinci altare: întâiul, cel mai mare, al Adormirii Maicii Domnului; al doilea, la miazănoapte, al Sf. Caterina; al treilea, la miazăzi, al Sf. Nicolae; al patrulea, lângă acesta, al Sf. Marii *majoris* (se serbează la 5 August); al cincilea, în Capelă, tot în partea de miazăzi, al Sf. Treimi.—În mijlocul bisericii e Baptisteriul, sub care odihnește Margareta (soția lui Alexandru cel Bun), «acea piatră nestimată, fundatoare a bisericilor [catolice] moldovene», pe al cărei epitaf, așezat în partea dreaptă a altarului, după Marc Bandini, se citiă:

«ANNO 1410, HOC TEMPLUM, IN HONOREM B[EATAE] M[ARIAE] V[IRGINIS] DEDICATUM, AB ILLUSTRISSIMO PRINCIPE ALEXANDRO VOJ[VO]DA AEDIFICATUM EST, UNA CUM MONASTERIO MOLDAVICEN, CUJUS PIAE MEMORIAE CONJUX MARGARETA, SUB FONTE BAPTISMATIS SEPULTA EST. REQUIESCAT VITAE AETERNAE RESURECTIONEM, AMEN.» [23]).

6. Biserica lui Petru Rareș.
— 1552 —

Astfel se prezintă, așa dar, vechia biserică catolică din Baia pe vremea lui Vasile-Vodă Lupul, când târgul mai păstră

www.inp.org.ro

totuș o oarecare însemnătate [24]). Comunitatea ce-o întreținea slăbise însă cu totul (mai erau, în anul vizitației lui Bandinus, 40 de case cu 246 lăcuitori), iar călugării și preoții ce-o deserviau se ticăloșiseră până 'ntr'atâta, încât Vizitatorul apostolic nu se putù reține de a le face un tablou foarte trist al stării lor din trecut și de atunci [25]). De acì încolo — afară de relațiunea lui Vito Piluzio din 1682, care ne arată că a găsit o biserică mare de piatră, cu cinci altare și împodobită cu diferite culori,— nu cunoaștem mărturii mai de seamă, cu privire la biserica catolică din Baia, de cari, dealtfel, nici nu prea mai avem nevoie. Căci comunitatea Sasilor și Ungurilor stingându-se, după toată probabilitatea, în secolul următor, bătrâna ctitorie a lui Alexandru-Vodă cel Bun, rămasă neîngrijită și părăsită, căzù odată cu totala însemnătate a târgului, care nu mai prezintà acum, nici chiar pentru cărturari, vre-un interes deosebit: Cantemir nu-l amintește, decât pentru a spune, cași Nicolae Costin, că a fost descălecat de către niște olari sasi din Ardeal — căci «olărie, săsește, se chiamă Baia» [26]).

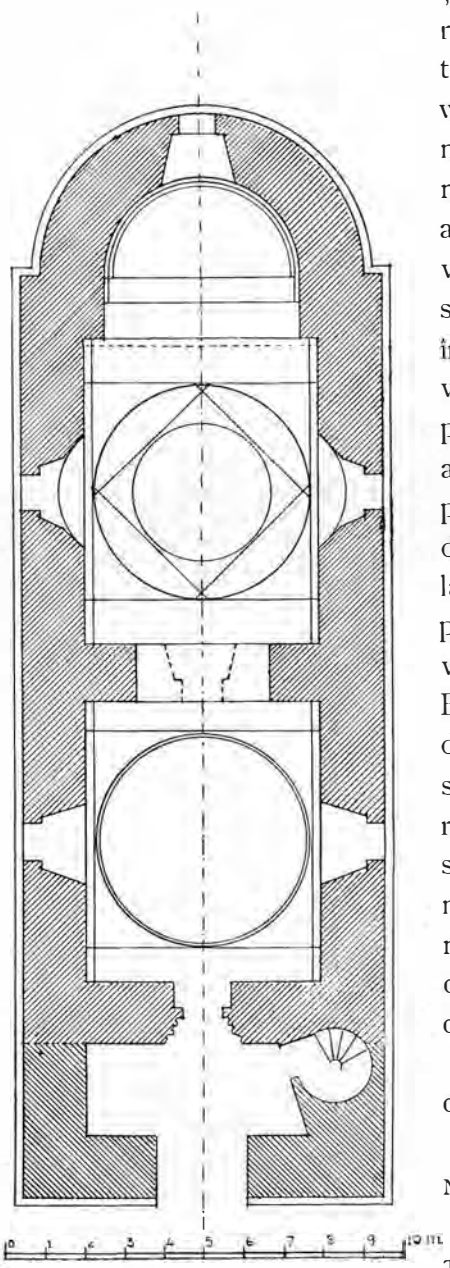

7. Planul Bisericii lui Petru Rareș.

De mulți ani, de-un secol, poate și mai bine, mult lăudata biserică săsească din fostul Târg al Moldovei, zace 'n ruini, — ruini cari impun însă și astăzi vizitatorului prin măreția lor și după cari se poate recunoaște cu înlesnire părțile constituitive ale templului de odinioară: turnul pătrat și puternic al clopotniței, nalt și acum, după atâta-mar' de vreme, de vre-o douăzeci de metri, altarul, cu frumoase ferestre gotice, ridicat până la începutul bolților și sprijinit în afară, cași restul clădirii, de solizi contraforți, precum și temeliile vechilor altare, enumerate mai sus, — unul la miazănoapte, trei la miazăzi. Sub aceste ruini, negreșit, se vor mai fi aflând încă destule rămășițe epigrafice, începând dela acea străveche inscripție din 1410 până la sfârșitul secolului al XVII-lea,— astfel că săpăturile ce se vor întreprinde cândva acì vor scoate la iveală, desigur, multe și prețioase mărturii cu privire la trecutul de secole al Băii. Până atunci însă, credem că e bine, de încheere, să dăm mai jos, după feluritele publicațiuni în cari s'au tipărit sau numai s'au menționat, lista inscripțiunilor—mai toate epitafe— ce s'au găsit în această localitate.

Iată acea listă în ordine cronologică:

I. 1485: CATHERINA ANNO —.

II. 1497: HIC JACET BARTOLOMEUS DEI SERVUS SAX.

III. 1571. DAZU IST CHRISTUS GESTORBEN AUFERSTANDEN UND WIEDER LEBENDIG WORDEN, DASS ER UNS TODEN UND LEBENDIGEN HERR SEI. GREGOR KIRCHNER A. D—.

IV. 1602 MAI 20: HI IST DAS BEGRÄBNISS DER SOPHIA, DES PETER SCHNEIDER SEIN

www.inp.org.ro

EHEWEIB, UND IST IM HERRN ENTSCHLAFEN.

V. 1618: AMBROSIUS KECSKEMETI, MAGNUS PATER ATQUE SACERDOS DIVI FRANCISCI, RELIGIOSUS, ERAT MANSUETUS, PIUS, MITIS, PRUDENS FUIT IPSE, INGENITA DIVIS VIXIT BONITATE.

VI. 1619: ANDREAS WEINDRIG....

VII. 1631: JACET SUB HOC LAPIDE PIE MEMORIE H. R. P. GABRIEL DROTLERUS QUI OBIIT 27 MAII ANNO DNI —.

VIII. 1634: SUB HOC LAPIDE JACET R. P. FRATER CHRISTOPHORUS DELOVICS ORDINIS MINORUM CONVENTUALIUM S. FRANCISCI.

IX. 1647: VALENTINUS ALTSNER, PATER SACERDOTUM, PATRONUS ECCLESIARUM FIDEI CATOLICAE, OBIIT † IAN. A. D —.

X. 1648: FIDE, VIRTUTE ET GENERE NOBILIS D. IOHANNES KOTA SAXO SUCSAVIENSIS OBIIT A. — 14 MAR.

XI. 1652: HIC REPOSITUS EST EGREGIUS VIR DOMINUS IOANNES WOLF DE BANIA.

XII. 1652: LUPUL BĂNARUL.... [27]).

Pe lângă aceste rămășiți epigrafice, Catalogul Muzeului Național de Antichități mai menționează: *două* inscripțiuni cu date (1631 și 1688), dar fără nume; *trei* epitafe cu nume (Andreas, Valentinus și Gaspar), dar fără date; *patru* pietre mormântale deteriorate, fără date și fără nume; în sfârșit, *o singură* inscripțiune slavonească, — cu toatele dela Baia.

2.

În relațiunea sa, Marc Bandini ne spune că în Baia, pe lângă biserica catolică, mai sunt încă patru biserici «schismatice» —

† ИЗВОЛЕНІЕМ ѠЦА И ПОСПѢШЕНІЕМ СНА И СЪВРЪШЕНІЕМЪ СТ҃ГО ДХА БАГОЧСТИВИ И ХВЛЮБИВИ, І҃Ѡ ПЕТРЪ ВОЕВОДА, БЖІЕЮ МСТІЮ ГС҃ПДР ЗЕМЛИ МОЛДАВСКОИ, СНЪ СТАРОГО СТЕФАНА ВОЕВОДА, СЪЗДА И СЪВРЪШИХ СВИ ХРАМ ВЪ ИМЯ ПРЧС҃ТЫ И ВЛДЧЦИ НАШЕ И БЦИ И ПРС҃НО ДВ҃Ъ МАРІИ БАТО ꙗ҃ММ҃ МСЦ҃А СЕП Е҃І И Й҃ ГС҃ВА ЕГО АѢТ ПЕТОЕ И НА ІЦЕСТО ТЕКЖЦІЕЄ —

8. Pisania Bisericii lui Petru-Vodă Rareș.

deci ortodoxe: două de lemn și două de piatră [28]). Aceste din urmă sunt bisericile lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș. Cu privire la cea dintâiu, zisă și cea Albă, afară de tradiția locală, care o atribue marelui Domn, nu mai cunoaștem nimic. Căci, multă vreme părăsită și ruinată, ea nu mai păstrează astăzi vechia pisanie sau măcar vre-un alt obiect, care să ateste începuturile ei. Dacă, la aceasta, adăugăm și faptul că, fiind și rămâind totdeauna o simplă biserică de mir, a fost lipsită de obișnuitele

www.inp.org.ro

documente de clanii și privilegii, vom înțelege de ce nu se poate spune nimic pozitiv cu privire la trecutul de patru secole și jumătate al ctitoriei lui Ștefan cel Mare din Baia; căci, neîndoios, biserica a fost înălțată curând după 1467,— întru preamărirea lui Dumnezeu, celui ce a dat vrednicului său rob biruință deplină împotriva lui Matiaș Craiul....

Zidită în întregime din piatră, după tipul cel mai simplu și mai comun al bisericilor gloriosului Domn [29]), biserica din Baia a fost închinată sf. marelui mucenic și *biruitor* Gheorghie, pe seama credincioșilor băștinași ai țării, a căror prezență, în mijlocul târgului săsesc, preocupă, încă de pe timpul lui Alexandru-Vodă cel Bun, propaganda catolică în Moldova [30]) — Prin edificarea acestei noi și frumoase ctitorii domnești, în locul modestei bisericuțe de lemn ce vor fi avut vechii lăcuitori «schismatici» ai Băii, Ștefan-Vodă puse, tocmai în momentul întâei spargeri a târgului, temelie bună și sigură așezării și desvoltării populațiunii românești în locul celei săsești. Căci am văzut cum, favorizat și de alte imprejurări, se petrecù de repede, în ultimele decenii ale secolului al XV-lea și întâiele ale secolului al XVI-lea, procesul înlocuirii elementului descălecător-catolic prin elementul băștinaș-ortodox. Aceasta se dovedește de altfel și prin necesitatea edificării la Baia—șasezeci de ani mai apoi— unei a doua biserici domnești.

3.

E biserica lui Petru-Vodă Rareș, zidită, după cum atestă pisania, la 1532:

† CU VREREA TATĂLUI ȘI CU AJUTORUL FIULUI ȘI CU SĂVÂRȘIREA SFÂNTULUI DUH, BINECREDINCIOSUL ȘI DE HRISTOS IUBITORUL, IO PETRU VOEVOD, CU MILA LUI DUMNEZEU DOMN ȚĂRII MOLDOVEI, FIUL BĂTRÂNULUI ȘTEFAN-VOEVOD, AU ZIDIT ȘI SĂVÂRȘIT ACEST HRAM ÎNTRU NUMELE ADORMIREI PRECESTEI ȘI STĂPÂNEI NOASTRE NĂSCĂTOARE DE DUMNEZEU MARIA, ÎN ANUL 7040 (= 1532), LUNA SEPTEMVRIE 12, IAR AL DOMNIEI LUI AL CINCILEA ȘI PE AL ȘASELEA CURGĂTOR [31]).

Data pisaniei ne arată că biserica lui Petru Rareș din Baia este întâia din șirul fundațiilor bisericești cu care acest Voevod a împodobit pământul patriei sale (Probota a fost începută, adevărat, la 1530, dar a fost terminată — după o întrerupere de câțiva ani — abiă în a doua domnie a ctitorului); iar construcția ca atare că este singura din acest șir, zidită după normele clădirilor pioase ale lui Ștefan cel Mare. Căci toate celelalte fundații bisericești înălțate în urmă (de ex.: Sf. Dumitru-Suceava—1534, Moldovița [reedificată], — 1532/7, Sf. Gheorghe-Botoșani,— 1541(?), Probota, Precista-Roman—1550, Bistrița [reedificată] — 1554 și Slatina,— 1559) se prezintă în vădită superioritate față cu cele dinainte. Și aceasta mai ales în ceeace privește desvoltarea proporțiilor și îmbogățirea elementelor de împodobire, unde se observă o mai pronunțată înrâurire gotică în meșteșugul de zidărie și o mai vădită perfecționare bizantină în meșteșugul de zugrăvire.

Așà dar, cu biserica lui Petru-Vodă Rareș din Baia se închee, în ceeace privește evoluția stilului bisericesc în Moldova, epoca lui Ștefan cel Mare și se începe epoca lui Petru Rareș și a urmașilor săi, bine distincte una de alta, după cum s'a arătat de cei cunoscători [32]). Aceasta am ținut să relevăm.

Dar, dacă noul altar din 1532 al dreptcredincioșilor din Târgul Moldovei nu se deosebià mult, ca dispozițiune și întocmire, de cel vechiu din 1467,—el se prezentà însă cu totul deosebit față de acesta în ceeace privește zugrăvirea, căci erà împodobit — ca mai toate bisericile și mănăstirile lui Petru Rareș — cu bogate și frumoase

www.inp.org.ro

picturi bisericești în interior și în exterior. De ací provine că biserica cea veche rămase, pentru lăcuitorii din Baia, *biserica Albă*, în deosebire de cea nouă, pedeantregul zugrăvită. Urmele zugrăvelilor exterioare se văd și astăzi pe peretele dela apus al bisericii; cât despre zugrăvelile interioare, deși mult alterate de reveniri posterioare și, mai ales, de negioaba prefacere de acum vre-o cincisprezece ani, ele se păstrează peste tot dimpreună cu portretele ctitorilor: al lui Petru-Vodă, al soției sale Elena-Doamna și al uneia din fiicele lor.

Atât e tot ceeace se poate spune despre biserica lui Rareș din Baia, azi singurul lăcaș de închinare din acest sat. Căci târgul de odinioară, decăzând și restrângându-se în hotare tot mai mici, biserica Albă rămase afară, în câmp, unde, părăsită de multă vreme, căzù în ruina din care s'a ridicat astăzi, cu mijloacele câștigate dela moștenitorii Marchizei de Bedmar (născută Lucsița Palade), care, cu gând creștinesc și românesc, dispusere în testamentul său restaurarea bisericii lui Ștefan cel Mare de pe fosta sa proprietate.

*

Aceste sunt antichitățile ce se mai păstrează astăzi la Baia. Dacă vor mai fi fost și altele cândva ací, vremea le-a distrus și îngropat, fără urmă și fără amintire. Singurul loc, în care, credem, s'ar puteà descoperi ceva mai de seamă, făcându-se cercetări, e acel chemat «Cetățuia», — localitate pe un cap de deal, peste râul Moldova, numită astfel, pentrucă așà au apucat dela moși-strămoși lăcuitorii, ce bănuesc că sub scoarța superficială a pământului se ascund ziduri și se găsesc îngropate buți cu bani și alte odoare [33]). Căci, dat fiind așezarea-i pe deal și apropierea-i de sat, nu e exclusă posibilitatea ca acolo să fi fost, în primele timpuri ale ființării târgului, cetatea, «burgul» de retragere și apărare în vreme de pericol, pe care descălecătorii sasi, pre obiceiul târgurilor lor [neîntărite] din Ardeal, își vor fi clădit și ei în noul târg al Moldovei.

Dealtfel, existența unei cetăți în secolele trecute la Baia pare a se confirmà prin mărturia din Septemvrie 1732 a lui Șerban Cantacuzino biv vel Medelnicer: o însemnare despre călătoria făcută în acel an prin țară de Grigorie-Vodă Ghica al Moldovei, călătorie al cărei întreg itinerar ne e cunoscut din Neculce [34]), — și el unul din tovarășii de drum ai Domnului:

«Singur dentru sini îndemnat Domnul nostru luminat Gligorii Ghica-Vod[ă], ca să vază Scaonul bătrân al Domnilor, unde este cetate Sucevii..., purcis-au cu toată Curte Mării Sali și au mersu la Roman, la Niamțu și *la citate* în Bae... Și Luni, Septemvrie 11, au mas la mini în Horodniceni și a doua zi m'au făcut Vornic în Câmpulung. Și au purcis în Dragomirna și în Suceava de au văzut citate și alte toate...» [35]). Așa dar, precum în Scaunul bătrân al Domnilor, boierul din Horodniceni (sat vecin cu Baia) înseamnă și ací o «citate», care a atras interesul lui Grigorie-Vodă Ghica. Și e de observat că, prin această cetate, nu se poate înțelege actualele ruini ale bisericii săsești, pe cari unii scriitori, ba chiar și poporeni din localitate, le numesc astfel, pornind dela legenda eronată, pe care Asaki a pus-o în «Calendarul pentru Neamul Românesc» pe 1845, sub gravura ce reprezentà ruinele vechei biserici catolice. Căci aceasta, pe atunci, la 1732, nu puteà fi încă căzută, ca să provoace o confuzie ca aceea din zilele noastre.

Ori cum însă, cuvântul hotărîtor asupra existenței cetății dela Baia va veni numai dela specialele cercetări arheologice ce se vor întreprinde cândva în localitatea de al cărui nume se leagă în istoria noastră națională una din cele mai strălucite victorii strămoșești.

ALEX. LĂPĔDATU.

www.inp.org.ro

NOTE

[1]) Codex Bandinus, în *Analele Academiei Române* XVI, 243—4. Cf. și raportul anonim din 1606 în Hurmuzaki. *Documente* VIII, 307.

[2]) Copii la Academia Română. Intrebuințate de d. Iorga în prefața *Documentelor din Archivele Bistriței* I (după tablă).

[3]) Harta lui Essler și Ubelin din 1513, după *Arhiva Istorică* I—1, 178—9 și harta lui Reichersdorfer din 1541, după *Tesaurul* (III) lui Papiu. Hotărîtoare în această privință e următoarea arătare dintr'o scrisoare a lui Lăpușneanu: «In târgul nostru Baia, care pe nemțește se zice *Moldova*». Iorga, *Documentele Bistriței* I, LXI-II.

[4]) Retipărite, după Eubel, («Römische Quartalschrift» pe 1903), de d. Rosetti în *Analele Academiei Române*» XXVII, 302 sq. V. și N. Iorga, *Studii și Documente* I-II, XXXVII.

[5]) Iorga, *Documentele Bistriței* I, prefața și Kaindl, *Geschichte der Deutschen in der Karpathenländer* II, 370.

[6]) Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes* I, 159.

[7]) Iorga, *ibidem*, 159 și Kaindl, *op. cit.* II, 392.

[8]) Rosetti, *Analele Academiei Române* XXVII, 303.

[9]) Iorga, *Istoria Românilor*, Vălenii de Munte 1908, 57 și Rosetti, *ibidem*, 305.

[10]) *Analele Academiei Române* XXIX, Desb. 64. V. ilustrația No. 9, unde se reproduce, pentru întâia oară, prin bunăvoința d-lui I. Bianu, care ne-a pus la dispoziție copia Academiei Române. Pentru alte sigilii latinești ale târgurilor noastre, v. A. Lăpedatu în *Convorbiri Literare* XL, 1140.

[11]) Iorga, *Geschichte des Rum. Volkes* I, 158 sq.

[12]) *Arhiva Istorică* I-1, 130-2 și II, 172-3.

[13]) Tot ce privește acestă episcopie: Iorga, *Studii și Documente* I-II, XXXI-VIII și Rosetti, *Ungurii și Episcopiile catolice în Moldova* (din Anal. Acad. Rom.) 55-69.

[14]) *Codex Bandinus*, 243.

[15]) Iorga, *Studii și Documente* I-II, XXXI. Cf. și A. Lăpedatu în *Convorbiri Literare* XXXVI, 1118.

[16]) Relațiunea lui Baltazar de Piscia în *Columna lui Traian* VIII-1, 379.

[17-18]) Hurmuzaki, *Documente* III-1, 547.

[19]) Iorga, *Studii și Documente* I-II, XXXII și Rosetti, *ibidem* 61.

[20]) *Marele Dicționar geografic*, ad nomen.

[21]) Hurmuzaki, *Documente* VIII, 307.

[22]) Iorga, *Acte și Fragmente* I, 80.

[23]) *Codex Bandinus*, 243-4.

[24]) Wolf, *Beschreiburg des Fürstenthums Moldau* I, 70-1.

[25]) *Codex Bandinus*, 240-1.

[26]) *Hronicul romano-moldo-vlahilor* (ed. Acad. Rom. Gr. Tocilescu) 471; N. Costin, *Cronicile României* (ed. M. Kogălniceanu) I, 84.

[27]) I la Xenopol, *Istoria Românilor* II (1889), 234 notă; II, III, IV și XI la Kanidl, *op. cit.*, II, 372; V și VIII la *Bandinus*, 71; VI, VII, IX și X la Tocilescu, *Catalogul Muzeului Național de Antichități*, 36 și XII în *Uricarul* VIII, 26.

Kaindl înșiră în cartea sa (l. c.) pe toți comții (grafii, șoltuzii) și bürgerii dela Baia, întâlniți în documente, începând dela 1384 până la sfârșitul sec. XVII.

[28]) *Codex Bandinus*, 71.

[29]) Vlad. Mironescu, *Mânăstirile și bisericile lui Ștefan cel Mare*, Cernăuți 1908, 19 sq.

[30]) Rosetti, *ibidem*. 59 sq.

[31]) Iorga, *Inscripții din Bisericile României* I, 63; *Drumuri și orașe din România*, 158 sq.

[32]) Romstorfer, *Die Moldauisch-Byzantinische Bau Kunst*, Wien 1896, Iorga, *Istoria Românilor în chipuri și icoane* II (Vechiul meșteșug de clădire), idem, *Istoria Bisericii românești* I, cap. respective; iar ca lucrări mai speciale asupra cestiunii: Mironescu, *op. cit.* și G. Balș și N. Ghika-Budești, *Mânăstirea Probota*, București 1909.

[33]) *Marele Dicționar geografic*, ad nomen.

[34]) *Cronicile României* (ed. Kogălniceanu) II, 371.

[35]) I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor românești* (din Biblioteca Academiei) I, 184-5.

9. Vechiul sigiliu al Târgului Baia.

www.inp.org.ro

Biserica Catolică din Baia: Vedere în altar.

www.inp.org.ro

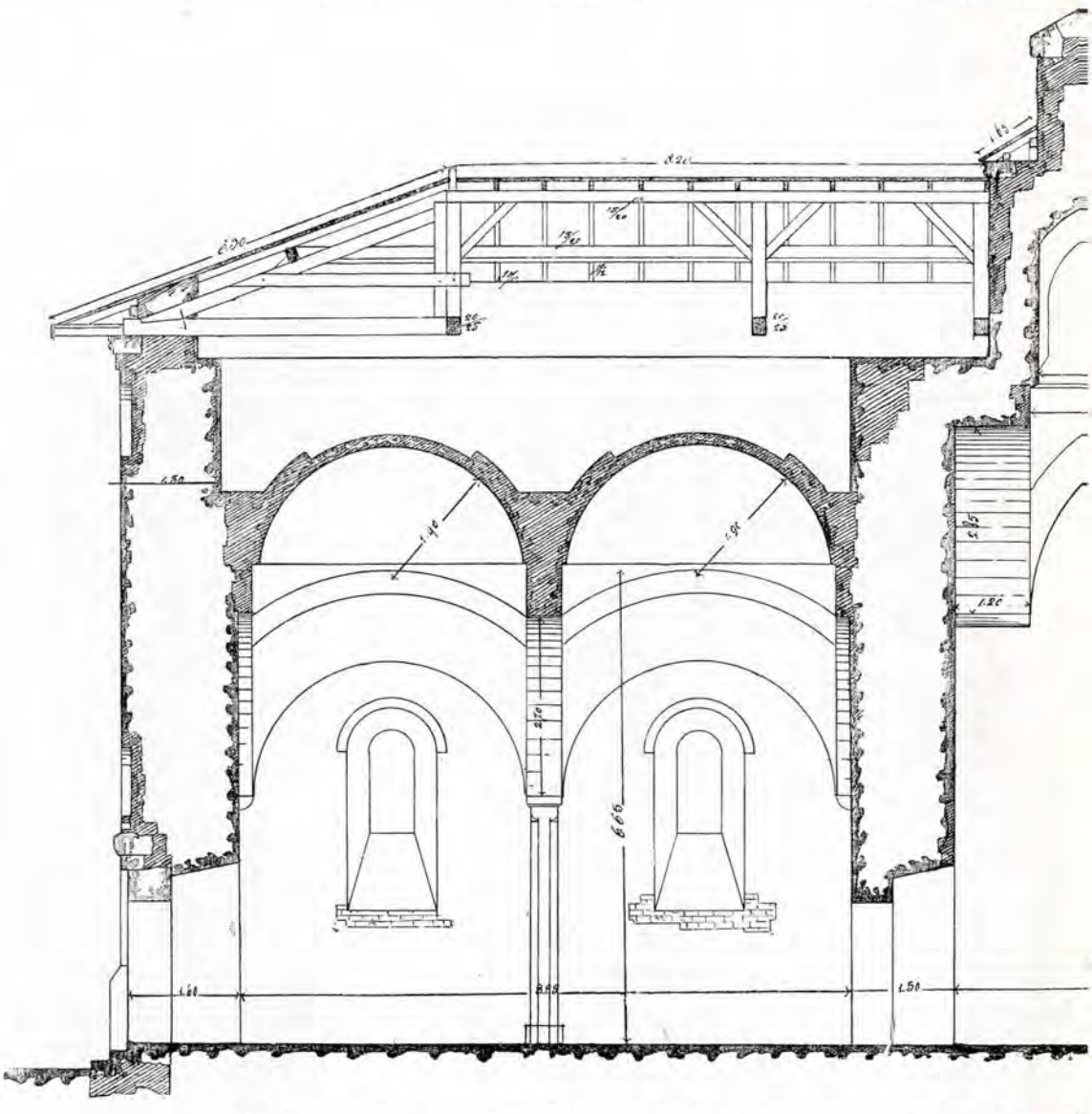

Biserica Albă din Baia: S

www.inp.org.ro

10. Biserica Albă.
— Restaurată —

— II. NOTE ARHITECTONICE ȘI LUCRĂRI NOI —

La depărtare de câțiva kilometri numai de Fălticeni se află localitatea Baia din județul Suceava, odinioară târg însemnat, astăzi un sat care se vede din depărtare de pe drumul din spre Fălticeni, când, ajuns pe vârful dealului, apare în valea Moldovei, într'o frumoasă priveliște, îmbrățișând tot șirul de munți împăduriți dinspre județul Neamțu și Bucovina. Casele satului se ascund în parte în livezi. Spre apus se vede umbra deasă a parcului proprietății, în care se află ruinile bisericii catolice, cea mai veche din Baia; în apropiere, în sat, este biserica lui Petru Rareș; iar în cealaltă parte, spre apus, în câmp, la o mică distanță de sat, biserica Albă.

1.

Biserica Albă, înainte de restaurare, era o adevărată ruină, în care numai pereții și turla mai rămăsese în picioare. Bolțile erau cu totul căzute, atât la pronaos cât și la altar. Singură turla era aproape întreagă: părțile exterioare erau însă mult deteriorate și o mică gaură în bolta dela Pantocrator lăsa să pătrundă ploile.

Pereții bisericii sunt în întregime de piatră neregulată, având grosimea de 1,80 până la 2 m. Ușile, atât cea dela intrare, cât și cea interioară, care desparte naosul de pronaos, precum și ferestrele și brâul dela soclu sunt de piatră cioplită.

Forma bisericii e caracteristică: ea e compusă din un pronaos dreptunghiular, acoperit cu două bolți sferice, separate prin un arc transversal, și din un naos de aceeaș formă, acoperit cu sistemul de bolți obișnuit în Moldova (ilustr. No. 17 și 18). Naosul are două sânuri mici și e terminat prin altarul semicircular. Sânurile sunt luate în grosimea zidului și acuzate în afară prin un contrafort cu două picioare de sprijin, între cari e așezată fereastra. Ferestrele sunt mici și

www.inp.org.ro

ogivale. Ușile sunt dreptunghiulare și cu chenare decorate cu un motiv compus din cercuri legate între ele prin liniamente drepte. Ușa de intrare e în axa bisericii, dispoziție care se întâlnește rar în Moldova (Sf. Niculae-Iași), unde intrarea în biserică se face în mod general prin o ușă sau două laterale, una pe fiecare parte a pridvorului, sau deadreptul în pronaos (Sf. Niculae-Dorohoi, Păpăuți).

Turla e în întregime executată în cărămidă, ca și bolțile. Ea este concepută după tipicul moldovenesc, adică așezată pe cele patru arcuri principale, cari formează centrul naosului, prin intermediarul altor patru arcuri diagonale, rezemate pe cheiele celor dintâi. In afară, turla octogonală e așezată pe două baze: prima stelată, cu douăsprezece colțuri, dintre cari cele din axul bisericii sunt rotunjite; a doua pătrată. Ambele baze sunt decorate prin firide în semicerc. Partea inferioară a turlei este întărită cu patru mici contraforți, așezați pe diagonale. Ea e străpunsă de patru ferestre mici dreptunghiulare în piatră. Decorația e cea obișnuită: prin mai multe rânduri de firide așezate după modul comun la bisericile din timpul lui Petru-Vodă Rareș.

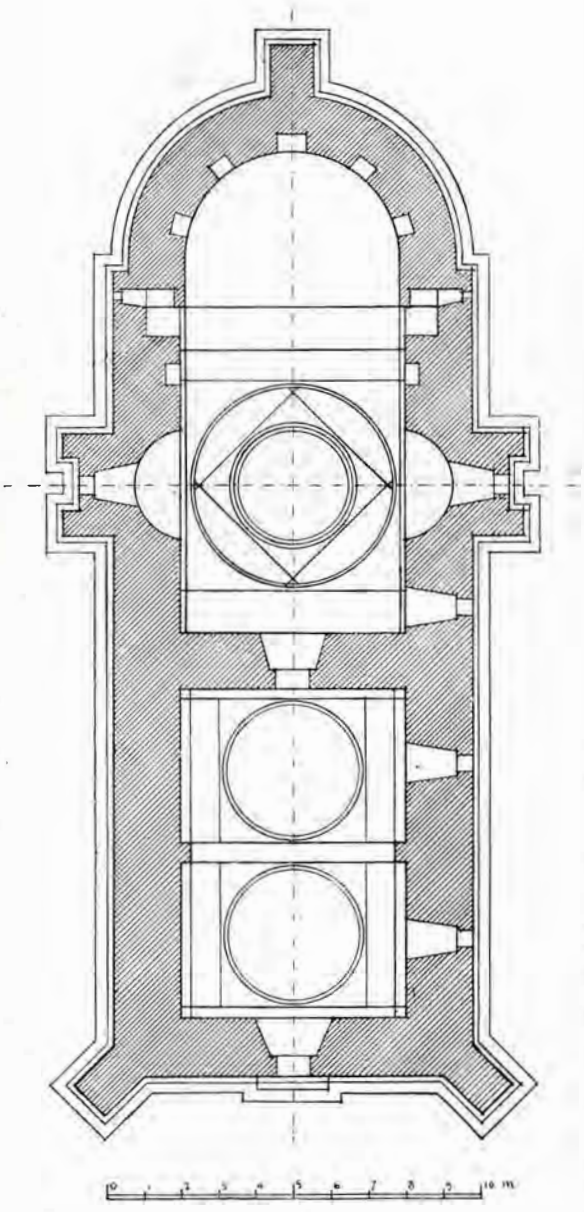

11. Planul Bisericii Albe.

După forma și caracteristicile turlei, biserica ar fi din timpul domniei acestui Voevod. Insă după forma în genere a bisericii, după forma dreptunghiulară a ușei și decorațiunea ei rudimentară, unică la bisericile din Moldova din secolul XV și XVI, cari sunt toate terminate la partea superioară cu un arc ogival, afară de primele biserici moldovenești din Bucovina (Rădăuți, Sirete) — biserica ar fi anterioară lui Ștefan. Dacă se consideră pe de altă parte diferența între materialul din care e clădit corpul bisericii și turla, întâiul din piatră brută, a doua numai din cărămidă, se conchide că turla actuală e clădită sau reclădită în urmă. Date precise asupra originei bisericii nu sunt: nici o inscripție, nici un indiciu nu ne-a fost dat să descoperim cu ocazia lucrărilor de restaurare, cu toate că s'a săpat la altar și sub fereastra altarului în speranță de a se găsi ceva. Pe coronamentul ușei de la intrare se află sculptată, în mod puțin dibaciu, o mică stemă a Moldovei, cu capul de bour, soarele și luna, totul cam șters de vremuri. Studiul acestei steme ar putea să servească persoanelor competente pentru a lămuri întru câtva epoca de clădire a monumentului nostru.

www.inp.org.ro

Procedându-se la restaurarea acestei biserici, prima grije a fost să se vadă dacă turla este destul de solidă pentru a se putea restaura și completa zidăriile existente sau dacă trebuiau dărâmate părțile superioare și refăcute din nou. Am constatat că în naos zidăriile de la baza turlei prezintau în interior câteva crăpături, cari însă se opriau la arcurile cele mari ce suportau toată turla și că aceste arcuri erau în stare bună,—din cărămidă bine conservată, fiindcă a fost ferită în cursul timpurilor de turlă, a cărei boltă era încă in stare destul de bună.

Cum am arătat mai sus, bolțile dela pronaos și altar erau cu totul căzute și nu mai rămâneà decât părțile dela nașteri, unde ele se rezimau pe ziduri. Acestei fericite întâmplări se datorește faptul că s'a putut găsì toate indicațiunile cu privire la modul alcătuirei bolților și că deci ele s'au putut reconstrui întocmai.

12. Biserica Albă.
— Ușa cea veche —

Pronaosul era acoperit cu două bolți semisferice, rezemate pe arcuri transversale și laterale. Arcurile laterale erau duble și în forma arătată în figură. Ele serviau a reduce spațiul central acoperit de boltă la un pătrat și transmiteau presiunile bolții în mod indirect pe zidurile puternice ale bisericii, după principiul «des encorbellements», care reduce lumina bolților și a arcurilor și trage rezultantele presiunii spre interior.

Naosul este acoperit după modul arătat mai sus (ilustr. No. 17). Se observă că arcurile diagonale la întâlnirea lor cu calota sferică în care sunt înscrise, dau naștere la niște curbe cu inflexiuni, cari provin probabil din faptul că această calotă sferică e deformată și împărțită în patru suprafețe tot sferice, însă cu raze de curbură mai mici, fiecare din cele patru porțiuni de boltă, fiind zidită separat, fără a se mai ține seamă că ele fac parte din aceeaș sferă. Altarul e acoperit cu o boltă în sfert de sferă, al cărei centru e la un nivel mai jos decât arcurile naosului.

Zidăria interioară a pereților era găurită în multe locuri și lipsiau la altar părți însemnate, cari erau căzute; pietrele ferestrelor și zidăriile dimprejur, contraforții cu pietrile care îi acoperiau, erau în parte distruși sau căzuți; brâul soclului era deteriorat și unele pietre mâncate și sfărâmate; ușa dela intrare era stricată (ilustația No. 12). Toate acestea s'au refăcut, înlocuindu-se numai pietrile stricate cu altele identice.

Zidăria din interior, la turlă, fiind în stare bună, s'a completat treptat, consolidându-se mai întâiu cele două arcuri transversale, d'asupra cărora se aflau crăpăturile. La unul din aceste arcuri, la cel din spre pronaos, pe când se lucra, s'a desprins deodată un rând de cărămizi chiar dela cheia arcului: moment critic, căci se puteà ca toată turla să cadă și să îngroape lucrătorii sub dărămături. Din fericire zidăria puternică, întărită cu mortarul vechiu de cel puțin trei veacuri, a rezistat și s'a

www.inp.org.ro

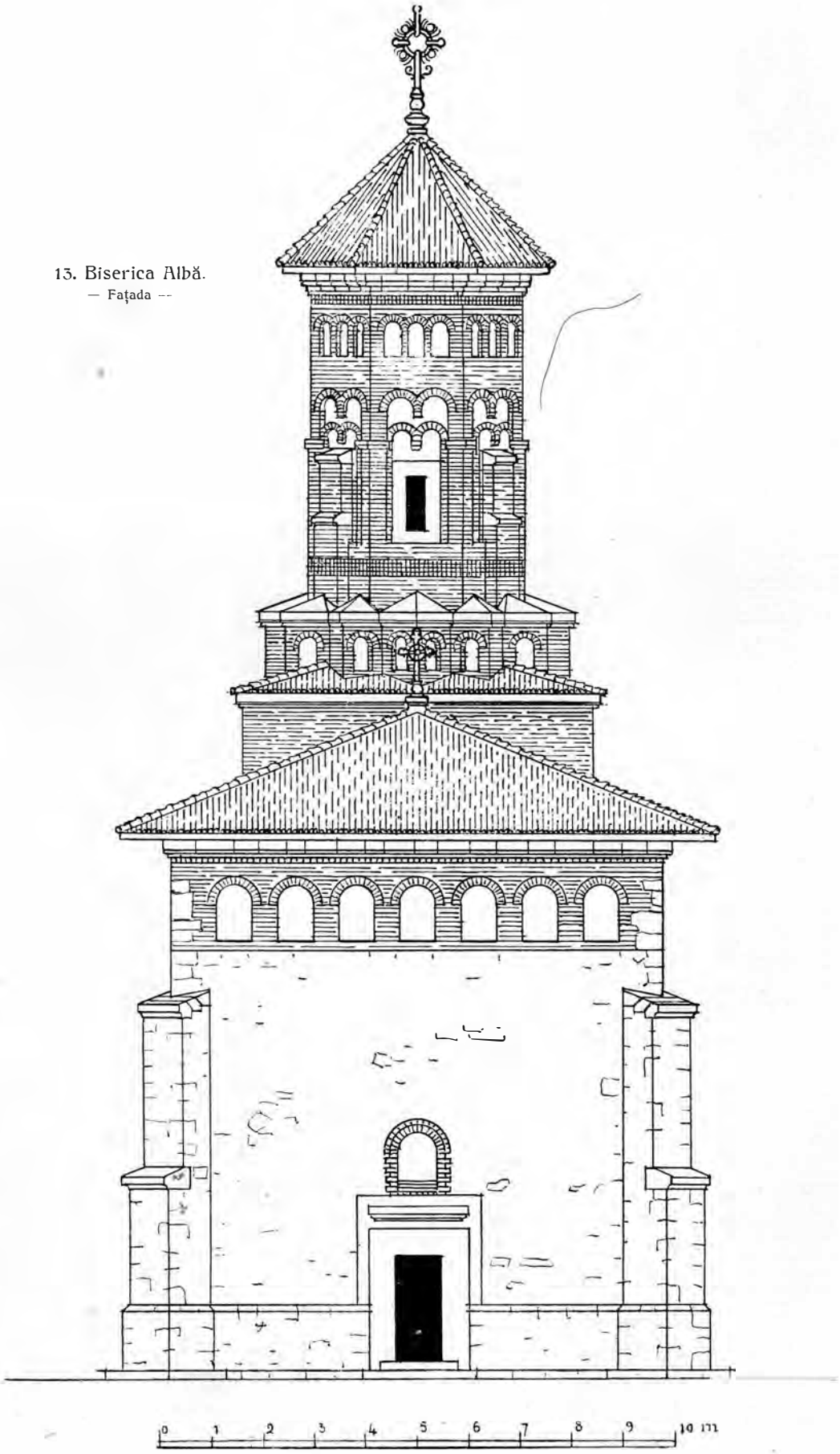

13. Biserica Albă.
— Fațada —

www.inp.org.ro

putut reface părțile stricate ale arcurilor, întrebuințând, pentru aceasta, cărămida cea mai bine arsă, zidită cu mortar de ciment.

Părțile exterioare ale turlei erau foarte stricate, cum se poate vedeà din ilustrațiile

jos dela turlă zeci și zeci de metri cubi de moloz și pământ, peste care creșteau bureni și care fusese adus acolo de vânt și de păsările ce trăiau în mare număr în aceste ruine. S'a putut și ací restabili întoc-

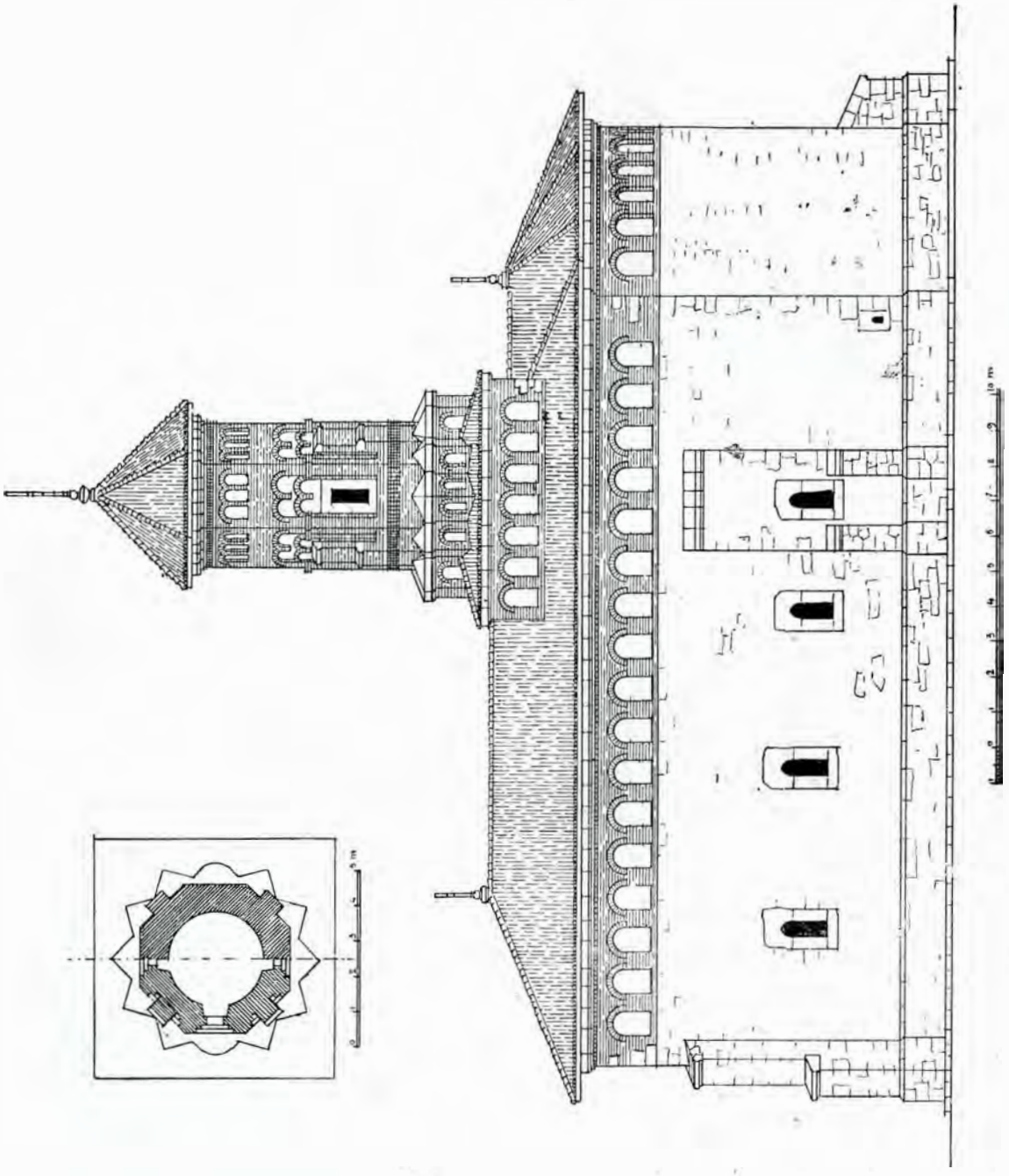

14. Biserica Albă.
— Vedere laterală și secțiune prin baza turlei —

No. 15 și 16 și cărămizile în unele părți cu totul măcinate. A trebuit a se curăți toate părțile deteriorate, după ce mai întâiu s'a făcut releveul exact, s'au măsurat toate dimensiunile și s'au luat toate indicațiunile spre a se putea restitui întocmai. S'a dat

mai forma zidăriilor, a firidelor, a contraforților și locul pietrilor cari nu mai existau etc.

După aceste lucrări mai trebuià să se facă cornișele, din cari nu rămăsese nici o urmă, și să se învelească biserica peste

www.inp.org.ro

15. Biserica Albă.
— Detaliu dela fețele turlei —

tot. Cornișa s'a făcut din o piatră cioplită simplu și așezată pe mai multe rânduri de cărămizi dispuse în zimți, după indicațiunile găsite în alte părți ale clădirii. Sub cornișa corpului principal al bisericii s'a reconstituit un rând de firizi în cărămidă, până la înălțimea arătată în fațadă prin linia de separație între părțile tencuite și partea superioară netencuită. Aceasta spre a se stabili o unitate între biserică și turlă, cari, cum am spus, sunt din materiale cu totul diferite. Invelitorile s'au făcut cu olane din Dobrogea, cele din Bucovina plătind o vamă prea mare. Forma și panta acestor învelitori erà aproape fixată a priori, prin faptul că aceea a corpului principal nu puteà întrece, cu coama, cornișa bazei pătrate, iar aceea a bazei pătrate fiind ținută a nu ascunde firidile dela baza stelată a turlei. Această din urmă bază s'a acoperit cu lespezi de piatră din cauza dificultății de a înveli cu olane triunghiuri cu dimensiuni mici și fiindcă mai există cazuri similare la alte biserici din aceste epoce (Hârlău, Păpăuți etc.). Turla s'a învelit cu un acoperiș în opt fețe drepte, singur compatibil cu tehnica învelitorilor de olane și având o proporție potrivită cu înălțimea și svelția turlei.

Pe lângă aceste lucrări s'a rostruit întreg exteriorul bisericii, stricându-se tencuelile suprapuse pe piatră, acolo unde ascundeau suprafețe prea mari de zidării. Interiorul bisericii s'a tencuit în întregime, stricându-se tencuelile cele vechi, cari erau cu totul strâmbe. Ușa dintre naos și pronaos s'a păstrat așa cum erà, de oarece e, relativ, bine conservată; cea din exterior s'a demontat și pietrele s'au adăpostit sub șopronul de lângă biserică, iar în locu-i s'a așezat o ușă nouă, lucrată întocmai, din piatra verzue de pe valea Suhei. In exterior s'au tencuit toate câmpurile firidelor spre a se putea face pictura ulterior. De observat că în unele firide dela turlă se aflau pictate, în mod grosolan, cu câteva trăsături drepte de pensulă, niște flori rudimentare de culoare roșie (ilustr. No. 15).

16. Biserica Albă.
— Detaliu dela baza turlei —

www.inp.org.ro

In sfârșit s'a nivelat pământul dejur împrejurul bisericii și s'a așezat un trotuar de piatră pentru îndepărtarea apelor.

2.

Biserica lui Petru Rareș, cu hramul Adormirii Maicii Domnului, este fără turlă, — cel puțin astăzi. Cupola naosului este sferică și așezată deadreptul pe arcurile diagonale, după principiul curent în bisericile din Moldova. Naosul și pronaosul sunt puse în comunicație printr'o deschidere în arc, care a fost făcută în urmă, în locul vechii și obișnuitei uși de comunicație. Sânurile sunt mici, în arc de un sfert de circumferință, formând mai mult un glaf al ferestrelor, care se prelungește până jos și formează acolo o concavitate, în care sunt așezate stranele. Ele nu sunt vizibile în exterior. Pronaosul e acoperit cu o calotă sferică, rezemată pe arcuri terminate cu console mici, cari arcuri reduc forma dreptunghiulară la un pătrat, spre a putea primi pendantivii și cupola.

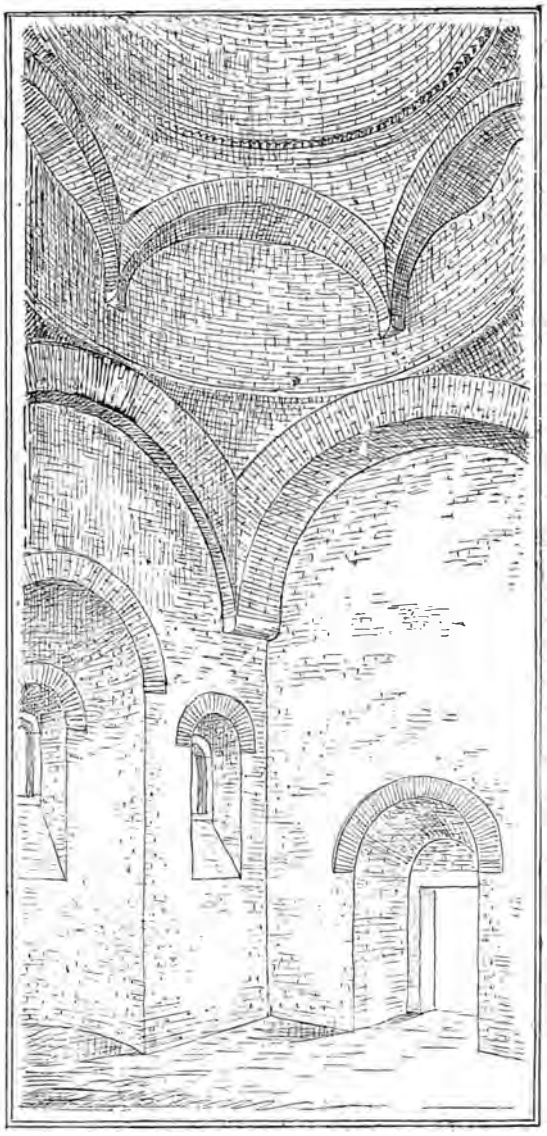

17. Biserica Albă.
— Bolți în Naos —

Partea din față a bisericii este adăogată în urmă. Peste ea se află clopotnița, la care duce o mică scară de piatră, așezată la dreapta intrării. Biserica nu are contraforți și exteriorul este zugrăvit pe toată fațada despre miază-zi. Suprafața zidului e împărțită în fâșii orizontale, în care sunt desemnate rinsouri decorative. In mijlocul fiecărui rotocol al rinsoului se află un medalion, representând un sfânt sau alt subiect religios.

Dimensiunile bisericii în exterior sunt de vre-o 28 m. lungime pe 9 m. lărgime.

3.

Fosta biserică catolică este o ruină impunătoare prin dimensiunile ei. Ea e situată în parcul din localitate, la umbra unei pădurici cu arbori înalți și deși, cari o coprind de jur împrejur. In spre apus se află clopotnița ale cărei ziduri sunt și astăzi de vre-o 20 metri înălțime. In centru erà corul, care a dispărut cu totul și care erà sprijinit, la dreapta și la stânga, cu aripile transeptului. In sfârșit altarul este poligonal, sprijinit în contraforți și luminat prin ferestre în arc ogival. Forma bolților se poate vedea și astăzi, căci consolele pe cari se rezemau nervurile lor de piatră, se disting încă destul de bine.

Clopotnița erà împărțită în mai multe caturi, a căror dispoziție se cunoaște după găurile în cari erau încastrate grinzile de lemn ale tavanelor ce le despărțiau,

www.inp.org.ro

La etajul intermediar erà cafasul, iar deasupra clopotele. O scară ale cărei urme se mai văd în partea dinspre nord-vest duceà la caturile superioare.

Lungimea bisericii este de peste 30 m. pe 8,50 m. lărgime în interior. In sfârșit de însemnat că în mijlocul acestei biserici ruinate se adăpostește astăzi un mormânt al unui membru din familia Cantacuzino, mort pe la mijlocul secolului trecut.

ARH. N. GHIKA-BUDEȘTI.

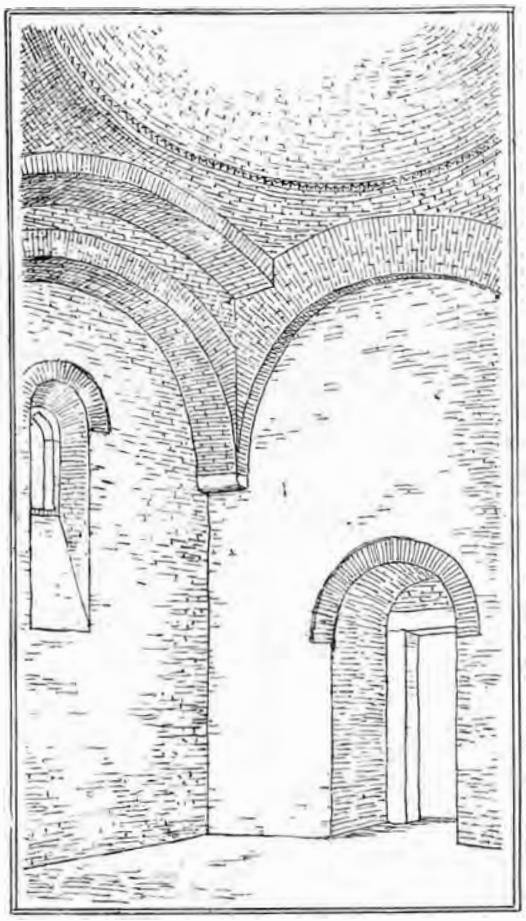

18. Biserica Albă.
— Bolți în Pronaos —

www.inp.org.ro

19. Biserica cea mare.
— Decorațiune pe arc de boltă în Pridvor —

FRESCURILE DELA HUREZI

BISERICA CEA MARE

Aceste frescuri, cari împodobesc atât de strălucit interiorul bisericii Hurezului, sunt, împreună cu piesele de sculptură din sombra operă arhitecturală, cele câteva tezaure de artă religioasă românească, pe cari vremea și oamenii, vrăjmașii cei de veci întâlniți în pomenirea artei celei vechi, le-au cruțat mai cu osebire. Pornit să cercetez frescurile dela Hurezi, nu mi-aș fi închipuit să găsesc în întregime zugrăveala cea făcută de meșteri iscusiți și cu mare cheltuială, din voia și porunca Voevodului muntean, mai cu seamă când știam că, în chiar apropierea acestei mănăstiri, o mână iconoclastă, dusă de inconștiența unui pictor — care atunci nu a înțeles, cum nu se înțelege nici astăzi, îndoita pietate cu cari suntem datori să ne apropiem de rămășițele de artă pământeană,—a trecut, inconștient de această datorie, peste o veche și probabil frumoasă zugrăveală.

Pictura Hurezului și a schiturilor sale este toată zugrăvită fresc, afară de retușerile posterioare puțin numeroase, — de aceea are încă și astăzi înfățișarea aceea de nou, particulară zugrăvelii fresc, tocmai din cauză că odată culoarea svântată—și aceasta se întâmplă în acelaș timp cu tencuiala— contactul aerului nu mai are nici o putere, nu poate vătămà, ceeace nu se întâmplă cu procedeul zugrăvelii în ulei, unde culoarea se influențează de vreme și adesea se cojește și cade. Fumul lumănărilor însă a înegrit o parte din zugrăveli, mai cu seamă acolo unde se petrece în cea mai mare parte slujba religioasă, în transsept și naos. Se poate însă ca, curățindu-se stratul de fum și praf, să se descopere zugrăveala aceasta, numai în biserica cea mare, unde s'a slujit mai mult. Dar să vedem zugrăvelile.

PRIDVORUL

Ca mai toate bisericile muntene, mai cu seamă cele brâncovenești, biserica are dinainte un pridvor susținut de stâlpi scurți, decorați cu bogate săpături în piatră. Picturile din acest pridvor sunt distribuite în trei calote joase, legate între ele prin arcuri

www.inp.org.ro

dublouri, prin decorațiuni pe aceste arcuri, prin zugrăvelile celor patru pereți ai pridvorului, cum și prin arcurile — arcuri mai marica plin centru (outrepassé)—cari leagă stâlpii între ei.

Plafonul pridvorului e divizat în trei compartimente, trei calote, unde se vede zugrăvit: în calota centrală, Domnul Hristos cu oștile îngerești, iar în cele două laterale Maica Precista.— Calota centrală a fost divizată de zugrav în patru zone concentrice. In cea dintâi e Isus, învestat peste hiton cu un pallium aurit, profilat pe fondul cafeniu-spălăcit al unui romb, ce aici, vădit, înlocuește aureola. Pe cele patru laturi ale rombului apar simbolurile evangheliștilor: leul, vulturul, îngerul și boul. Urmează apoi un alt cerc cu cele nouă cete îngerești, unde distingem două frumoase *tronuri*, acele roți roșii cu aripi de foc, cari se află totdeauna la picioarele fețelor dumnezeești. Sunt și heruvimii frumoși cu două aripi, serafimii cu șase aripi, cari le acopăr fața, așa cum îi va fi văzut proorocul Isaiia în viziunea lui: «...cu două își acoperià fața, cu două își acoperià picioarele și cu

20. Biserica cea mare.
— Bolta Pridvorașului —

www.inp.org.ro

două sburà...» [1]). Nu lipsesc deasemenea acele *Domnii* (Dominationes) și *Puteri* (Potestates), cari se văd și în Baptisteriul din Florența și San Marco din Veneția.

Fra Angelico, care se ține de bizantinism, a zugrăvit și el grupurile de îngeri[2]), ca cei din cupolele bizantine, deci obiceiul de a zugrăvi cetele îngerești era în uz până după secolul al XIV-lea.

Archangelii, purtând discuri, pe cari sunt însemnate monogramul X (Hristos), sunt aceeași ca și la plafonul dela Colțea. In al treilea cerc îngust sunt zodiile. Vine apoi cercul cel mare cu «*Impărații pământului, Băeții și Fetele, Bătrânii și Bătrânele*», cari sunt rânduiți întocmai ca la pridvorul dela Colțea din București. Ca și acì, în a doua jumătate a cercului, se văd acele «lighioane apocaliptice, acei balauri fioroși, *plantele, animalele*, cum și toate ținuturile adânci ale focului, toate vânturile viscoloase» — simbolizate prin nuorii presărați de punctulețe — pe care i-am văzut la Colțea [3]).

In pendantivi deasemenea vedem grupuri de fete cari dansează, tineri cari cântă,

21. Biserica cea mare.
— Bolta centrală a Pridvorului —

www.inp.org.ro

lăudând din strune și organe pe Domnul.

E sigur că iconografiia bizantină a fixat pentru pridvor această scenă, unde se glorifică astfel pe Dumnezeu, tocmai pentru a pregăti pe credincios încă înainte de a păși pragul biserici propriu zise. Și pentru aceasta zugravul trebue să se inspire din cartea Vechiului Testament, din prezicerile proorocilor sau scrierile lor. In mănăstirea Iviron dela Atos se vede exact aceeaș scenă, care nu e altceva decât una din frumoasele cantìcuri ale lui David, regele poet, regele artist, care cântă în psalmii lui și anume în psalmul 148:

«Lăudați pe Domnul toți îngerii, soare, lună, slele și lumină; lăudați-l cerurile cerurilor și apa cea mai presus de ceruri, ținuturile văzdului, ale focului, grindină, zăpadă și ghiață; lăudați-l munți și toate dealurile, toți codrii și pomii roditori, draci și toți balaurii, fiare târâtoare și păsări sburătoare; Impărații pământului și toate neamurile, domnitorii și judecătorii pământului, tineri și fecioare, bătrâni și bătrâne, lăudați pe Domnul, — pocăiți-vă».

22. Biserica cea mare.
— Bolta stângă a Pridvorului —

De acì s'a inspirat pictorul — și fantazia lui, încinsă de flacăra credinței, a scornit acele lighioane ciudate, cari își ridică botul înspre cer ca pentru proslăvirea Celui Prea-Inalt, animalele cari încep dela cai și ajung la elefanți, peisagii cu pomi înfipți în pământ ca niște lumânări, cu dealuri

www.inp.org.ro

sterpe, netede și întinse ca niște plăci de ceară galbenă. Privești această complexă imagine, această totalitate de imagini și înțelegi că — «toată suflarea laudă pe Domnul».

Să părăsim însă broaștele țestoase,— căci și de acestea se găsesc în zona animalelor,—să părăsim aricii și bufnițile cele

Să trecem la scene triste, scene de pocăință, înșirate în jurul zonei, unde se «cântă și se laudă din strune și organe». Inainte însă de a trece la aceste scene să vedem ce mai e în cele două bolți de cari vorbiam la început, situate în dreapta și în stânga calotei principale.

Cele două arcuri cari leagă aceste ca-

23 Biserica cea mare.
— Bolta dreaptă a Pridvorului —

altădată atât de posace, pentru a trece mai departe la alte reprezentări, nu atât de vesele ca acea scenă din pendativul nordic, unde, într'un grup de fete în horă, se fâlfâe și din batiste. — «Saltă acum și te bucură, Sioane» sau «Isaiia dănțuește» dovedesc că în anume cazuri și dansul e permis în tăcuta lume a fețelor cerești.—

lote între ele, au zugrăvite medalioane cu proorocii și înțelepții din Vechiul și Noul Testament. In primul arc: Iezechil, David, Iacov, Ion, Moisi, Solomon Înțeleptul și Aaron. In al doilea arc: Ieremia, Zaharia, tânăr de tot, Ghedeon, în mijloc Isus ca pendant lui Ioan din centrul arcului opus, Isaiia, Daniil și Avacum. In cele două

www.inp.org.ro

calote extreme e reprezintat unul și acelaș subiect: *Maica Domnului*, în două ipostase însă: ca *stăpână*, *Doamnă a îngerilor*, după cum spune inscripția grecească, ἡ κυρία τῶν ἀγγέλων, iar în a doua calotă ca *cea mai slăvită decât Heruvimii*, din cunoscutul verset liturgic: «Cea mai slăvită decât heruvimii și mai preamărită decât serafimii». In calota nordică sunt îngeri cu discuri, cari poartă semnul X, patriarhi și apostoli, iar în pendantivi sf. Vasilie, sf. Ioan Hrisostomul, Grigorie Dialogul și Grigorie Teologul. In calota sudică, după Maica Domnului cu inscripția ΜΡ. ΘΥ., urmează un cerc cu grupuri de îngeri, cu serafimi mai frumoși, iar în pendantivi sf. Ioan Damaschinul, cel ce, tăinduși-se dreapta de către iconoclaști, și-a adus brațul amputat înaintea icoanei Maicii Domnului—aceea care se găsește în mănăstirea Chilandar și care se crede a fi fost zugrăvită de evanghelistul Luca; Și s'a rugat atât de fierbinte și atât de frumos sf. Ioan Damaschinul, încât Precista s'a îndurat și a făcut, prin darul ei dumnezeesc, să i se lipească mâna la loc. De aceea poate că zugravul a așezat pe celebrul orator iconodul în pendantivul din vecinătatea Sf. Fecioare. Tot în pendantivii din calota aceasta se văd și sfinții Iosif și Teofan.

Pe peretele anterior, în jurul intrării, sunt zugrăvite, sus de tot, Apoteoza Sfântului Duh, iar în dreapta și în stânga, Iadul și Paradisul. Scena de sus e aceeaș întâlnită și la pridvorul dela Colțea: pe un imens rulou, desfășurat de către doi îngeri, se vede zugrăvit, în centru, un porumbel — Sf. Duh — și o carte — Evanghelia, iar în dreapta și în stânga, așezați în jețuri, apostolii, având în spate grupuri de îngeri.

Deasupra ușei, despărțită de pisanie printr'o cornișe cu frumoase foi de acant, icoana hramului: Sf. Impărați Constantin și Elena.

Să trecem acum la cele două mari scene, dintre cari pe cea mai tristă să o lăsăm la urmă.

In scena din stânga e *Raiul*. In șase grupuri, suprapuse în două rânduri, sunt aleșii, cetele sfinților, împărțiți în categorii, după rang și fapte. Ei sunt *Patriarhi, Prooroci, Asceți, Apostoli, Ierarhi, Martiri*, cei din Creta și Sebasta, *Martire* și alte fețe «slăbite de veghe și posturi», cum zice d. Bayet, cari în viață n'au eșit din cuvântul Domnului, drept care au căpătat acel nimb luminos, care le pune la iveală ființa, oricât de numeroase și oricât de înghesuite ar fi grupurile, ceeace face ca mulțe din scenele bizantine să pară numai o înșirare la infinit de nimburi aurite. Și toate acele figuri, toate acele discuri aurii vin spre poarta Raiului, pe care o deschide Sf. Petru.

In Rai se găsià de mai nainte bătrânul patriarh Isac, care stă de vorbă cu înălbitul său tovarăș și egal patriarhul Avram — care ține încă pe genuchi pe scăpatul dela immolațiune Isac—și cu cel de al treilea patriarh Iacov. Tot în Rai se vede Maica Domnului, căreia doi îngeri i se închină. In sus, deasupra Raiului, mai sunt câteva scene: Adam și proorocul David deoparte, Eva și înțeleptul Solomon de alta, cari, cu toți, arată spre icoana hramului. Cu aceste scene ultime, iată-ne aproape și de scena cea mare a *Iadului*.

*

Ceeace domină peretele unde se află scena Iadului sunt conturele sinuoase ale unei uriașe trombe de foc, care pornește ca un fluviu năvalnic din gura unui cap de bălaur cenușiu. Și în această coloană roșie, răsucită ca un caer în mii de fire, trăesc, cufundați cu jumătatea trupului, cei păcătoși, cei răi, cari în viața lor «au umblat tot pe calea cea largă a viițiului», cum zice Evanghelia. Grozavă priveliște scornită de cea mai bizară și adâncă imaginație! Toată acțiunea aceasta complect in-

www.inp.org.ro

fernală, e condusă de numeroși diavoli, cu făpturi cari de cari mai spăimântătoare și cari lucrează din zor la eterna schingiuire a păcătoșilor, pe cari îi scot cu cângi de fier din fluviul de foc vărsat din gura bălaurului cel năprasnic. Dar să vedem cari și câți sunt păcătoșii, pe cari zugravul i-a găsit vrednici să rătăcească prin fluviul cel roșu sau prin văzduhul cel înnecat de aburi de smoală.

Incep cu *Ereticul:* Arie și tovarășii lui întru erezie încerc să se ridice din fluviul roșu. Sunt trântiți însă înapoi de sulițele a doi îngeri, cari îi urmăresc și acì, veghind ca soarta ce le-a destinat-o excomunicarea și blestemele Sinoadelor ecumenice să se împlinească întocmai. De sigur, e o manifestare și un exces de ortodoxie a zugravului nostru. Dar ereticii, ca orice învățați, fac parte dintr'o lume, dintr'un strat social mai ridicat. Iată însă că zugravul se coboară și în lumea celor de jos, a celor mici, pentru a-și căuta subiecte de zugrăvit. Și aci, cel dintâi care s'a făcut vinovat de fapte infamante și pentru care a fost aruncat în Iad, a fost pentru zugrav, *Băcanul*, cel ce dă lipsă la cântar. Intr'adevăr: un om gol, care ține în mână un cântar, e înfășcat de păr de un diavol cenușiu, care îl trage afară, pentru a-l supune supliciului. Omul, sufletul mai bine zis, privește încà spre cântarul cu care a vândut lipsă și căruia se silește, acì, să-i potrivească cumpăna. După băcan, ca cel mai aproape de acesta, zugravul pune pe *Morar*, care are în mână o lopată și o măsură de făină, cea cu care a înșelat. Dar *Cismarul*, cu ce va fi greșit el, bietul, pentru ca zugravul bizantin să-l așeze și pe el în focul Iadului? Va fi având și el păcatele lui profesionale, ca și vecinul său *Măcelarul*, care are în mână cântarul cel cu cârlige mari, cu cari și-a deschis drumul spre calea păcatului—păcatul de a înșela — acela care l'a condus deadreptul în fluviul de foc al Iadului. După măcelar, zugravul a pus pe *Impărații tirani*, cari, chiar acì în Iad, țin mâna gata a porunci apăsătoare. Un diavol cu cap de pasăre asemănător cu Isis-ul egiptean, care a venit să ducă la supliciu pe unul dintre împărați, privește uimit la gestul acesta puțin obișnuit pentru acei cari acì sunt ei stăpâni absoluți, cari dau ei porunci mai spăimântătoare, deși «împărații cari stăpânesc în tiranie», făptuesc cruzimi ce stau alături de cruzimele infernale. Ceva mai jos de această scenă se vede *Croitorul*, care ține spânzurate de grumaz mărturiile propriilor sale păcate: foarfeca și cotul, cu cari a înșelat pe mușterii. Dar cel care erai sigur că ai să-l întâlnești acì, este *Hoțul*, care și el are legat de gât corpul delictului: lada cu banii furați.

Iată însă că zugravul începe să fie și glumeț: un diavol cenușiu se silește să tragă afară din fluviul de foc un trup: e *Cârciumăreasa*, o cârciumăreasă, care, se vede, a știut tot atât de bine să-și înșele numeroșii mușterii ce vor fi târguit mai cu osebire dela dânsa,—ca și băcanul, ca și croitorul, pe cari i-am văzut mai sus. Suntem în drept să credem că zugravul a făcut acì o artă personală. Va fi fost acì o reminiscență proprie, căci altfel ar fi fost simplu: cârciumarul. Dar zugravul părăsește un moment pe păcătoșii laici pentru a-și căuta subiecte și în tagma monahicească. *Călugărul care bea tutun*, care se vede în tromba de foc, dă a înțelege că face un mare păcat călugărul când «bea tutun». Și călugării «beau tutun» din ciubuc lung și țin tutunul în pungi de piele, căci cu aceste aparate de fumat apare «călugărul care bea tutun» din Iadul dela Hurezi. O altă față schimnicească care trece de pe pământ în Iad este și *Călugărul înșelător*, care are legat de gât o pungă de bani, și *Calugărițele*, cari, se vede, greșesc și ele până într'atâta pe

www.inp.org.ro

pământ, încât merită să împărtească soarta cu ceilalți mari păcătoși ce locuesc Iadul.

Iată în fine și pe *Satan*, căpitanul diavolilor, stând, picior peste picior, în mijlocul fluviului cel roș. El ține pe genuchi— cine-l alintă! — pe *Iuda*. Mare cinste pe Iuda, tocmai pentrucă e cel mai mare dintre păcătoși, cel cu păcatul mai greu — trădarea. — In mâna stângă diavolul cel bătrân ține o cupă, un potir, unde trebue să fie o băutură infernală — pucioasă sau smoală—pe care din timp în timp i-o întinde lui Iuda, pentru a'l răcori de zăduful năbușitor al Iadului.

Lângă Satan, căzut mai jos, așà cum îl vedem pe pământ, este *Bețivul*. Cu el

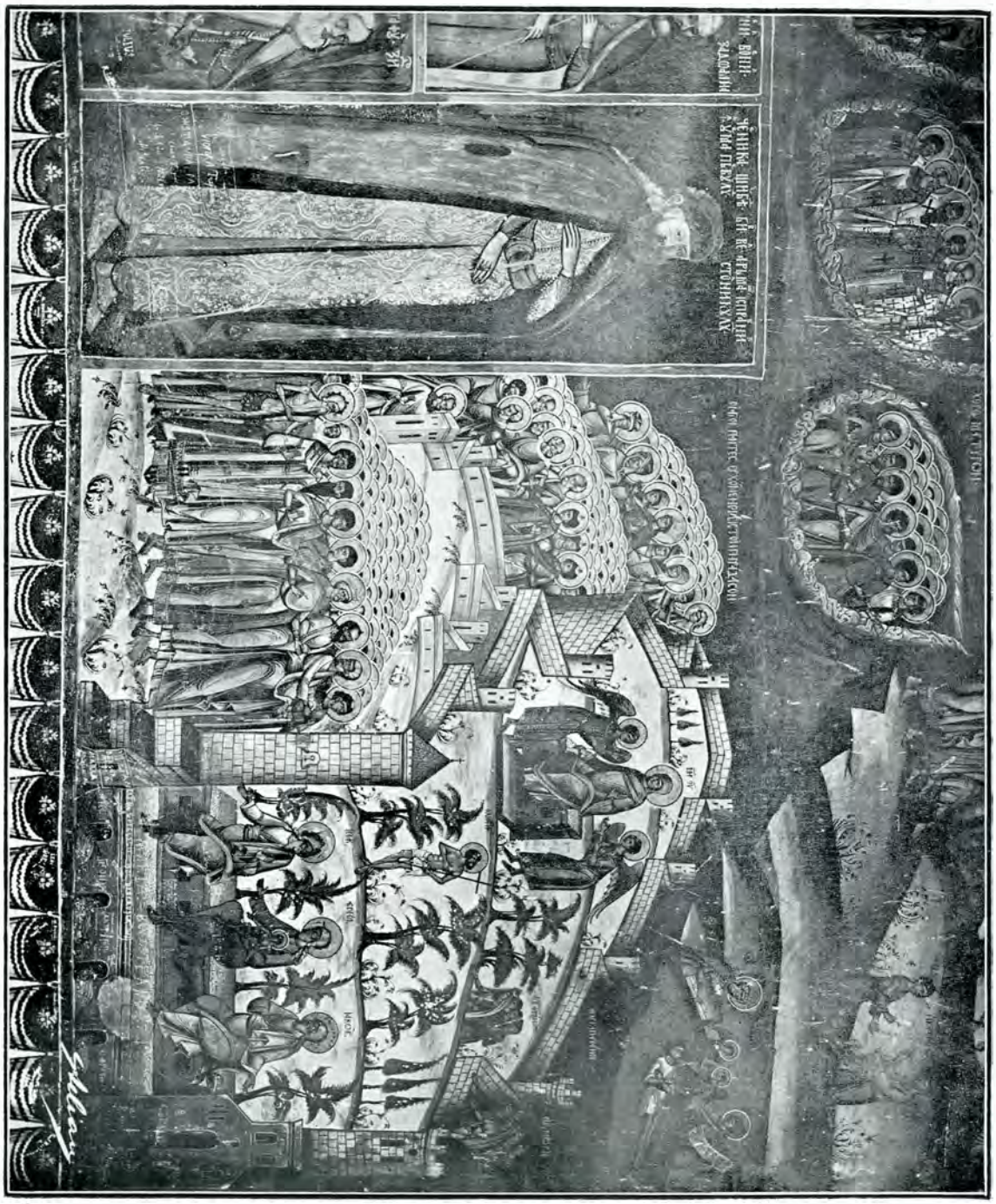

– Peretele din stânga ușei: Raiul –

24. Biserica cea mare.

www.inp.org.ro

se încheie numărul păcătoșilor din fluviul de foc. In afară de aceasta coloană roșie, unde am văzut că vieţuesc ticăloșiții, păcătoșii, se găsesc următoarele scene, cari

nor, ține o balanță. In această balanță se află sufletul unui sfânt, care, gol, cu mâinile la spate, este reprezentat sub balanță. Doi diavoli încearcă să tragă în jos

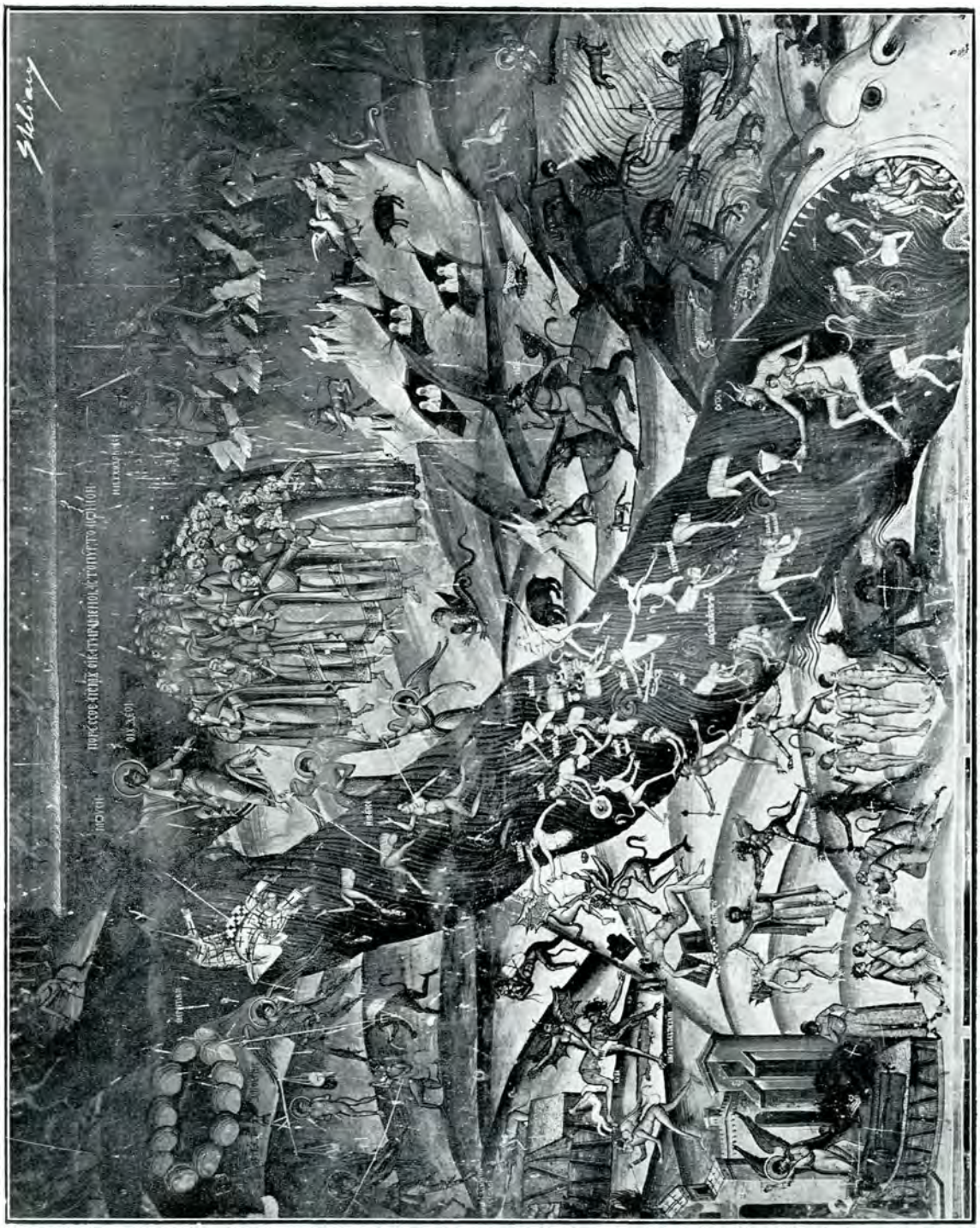

25. Biserica cea mare. — Peretele din dreapta ușei: Iadul —

trebuesc socotite ca fiind în legătură cu scenele anterioare din fluviul cel roșu.

Sus de tot, o scenă de tot curioasă: O mână cerească, eșită printr'o spărtură de

unul din discurile balanței, cel cu sufletul, pentru a arătà că, încărcat de păcate, atârnă mai greu, ceeace, se vede, i-ar meritâ un loc în Iadul lor. Doi îngeri

www.inp.org.ro

suprind viclesugul diavolilor și-i lovesc cu furcile cele cu dinți de fier. In colțul din stânga, jos, este reprezentată *Moartea păcătosului:* Câteva case, un turn, iar jos un divan, pe care își dă sufletul *păcătosul.* Ingerul renunță la sufletul păcătosului; dim-

26 Biserica cea mare.
— Decorațiuni pe arcurile dintre stâlpii Pridvorului —

www.inp.org.ro

potrivă diavolul — un diavol înfricoșat cu cap de măgar — trage cu un cârlig din gura celui ce moare, sufletul, simbolizat printr'un copil mic, mai mult ca o păpușe. Pentru această operație, care e specialitatea numai a acestui diavol cu cap de măgar, el poartă cu sine și alte instrumente— clește, pene de fer etc.

Sunt multe scenele înfățișate în acest Iad din pridvorul Hurezilor și ar fi obositor de a le urmări pe toate în desfășurarea pe care le-a dat-o bizara imaginație a zugravului bizantin. Să nu încheiem însă fără a cita încă două scene caracteristice, cari lovesc ochiul privitorului.

Una din aceste scene este și cea mai de seamă de amintit, tocmai prin partea ei originală— prea originală— și care constă în aceea că zugravul pravoslavnic nu s'a sfiit să zugrăvească pe un perete de biserică o scenă, cc, firește, nu are nimic scandalos, dar care înfruntă pudicitatea tocmai prin sinceritatea cu care zugravul a înțeles să o reprezinte. In afară de coloana de foc, de unde va fi fost scoasă victima acestei ultime, fie zis, schingiuiri, se vede o femee goală, cu părul vâlvoi, pe care un diavol bătrân o ține cu o mână de mijloc, iar cu cealaltă o bate. Este «*Curva*», care se sbate în mâna acestui diavol, ce, după cum spuneam, îi administrează o simplă bătae, așà cum s'ar bate copii. E prea puțin pentru rigorile Iadului. Zugravul nostru a fost mai blând ca Dante, care, în *Infernul* său, pune trupul înfrăgezit de onctiuni aromate al faimoasei Thaïs în băltoaga necurățeniilor de tot soiul.... Gestul diavolului care bate, prostituata care țipă, fac laolaltă o notă comică în această grozavă priveliște de execuțiuni infernale.

Mai jos de această scenă se găsește și *Anticrist*, pe cari doi diavoli îl întind de mâini, deși înșiși diavolii au aerul că se miră de prezicerile Anticristului, care își agită mâinile în aer.

In dreapta și în sus de tromba cea roșie cu păcătoși, se văd Moise, Regii Iudeii ; apoi, urcați pe munți și cu săbiile scoase, Nabucodonosor, Ciru al Perșilor, Alexandru, August Cesar, care arată către un rulou cu zodiile vremii ținut de un înger: aluziune la vremea care s'a scurs și i-a adus prin veacuri, potrivit zodiei fiecăruia, tocmai în marginea Iadului. Mai jos e un lac înghețat, care are la cele patru colțuri, cele patru vânturi, simbolizate prin capete de tineri, cari scot aer pe gură. În iconografia creștină, vânturile au întotdeauna această invariabilă reprezentare. Pe un manuscris din veacul al XIII-lea, din Reims, care reprezintă Muzica [4]), se vede, așì la Hurezi, patru capete de tineri, din gura cărora țâșnesc coloane de aer sub forma unor mănunchiuri de raze. Mijlocul lacului e presărat de animale, cari simbolizează sufletele diferiților regi și împărați ai timpurilor. Așà vedem un cal roșu cu patru capete și cu aripi — Alexandru (Macedon); un leu cu

«† ACEASTĂ SFÂNTĂ BISERICĂ FIIND ZIDITĂ DE RĂPOSATUL COSTANDIN VODĂ BRÂNCOVEANU, DUPĂ VREMI STRICÂNDU-SE INVĂLIȘUL, ACUM IN ZILELE DUMNEALUI VEL BAN GRIGORIE BRÂNCOVEANU STRĂNEPOT DOMNULUI, PRIN OSĂRDIA ŞI INDEMNAREA SFINŢII SALE PĂRINTELUI GHERMANO ARHIMANDRITUL TRAPEZONDI, S'AU DRES ŞI S'AU INVĂLIT, INFRUMUSEŢÂNDU-O PRECUM SĂ VEDE. 1827 APRIL.»

(Tocilescu, *Analele Academiei Române*, VIII, 183).

27. Biserica cea mare.
Inscripție zugrăvită pe Pridvor (înafară) —

www.inp.org.ro

coarne multe — August Cesar ; un urs cu mustăți albe — Neron ; un balaur roșu cu aripi — Nabucodonosor și așà mai departe.

Mai sunt și alte animale : crocodili, cerbi, urși, cari toate vor fi sufletele împăraților ce vin spre Iad. Cum însă ele sunt dincolo de trâmba de foc și cum stau într'un lac unde suflă cele patru vânturi, bănuesc că zugravul s'a gândit să reprezinte și un fel de Purgatoriu pentru sufletele cari au făcut pe lângă rele și mult bine.

Pe ceilalți pereți avem cele nouă sinoade ecumenice, în zona mijlocie, iar sus, unde pereții se îmbucă cu plafonul, avem scene apocaliptice, parabole, scene din Vechiul și Noul Testament. Scena din extremitatea nordică a peretelui din față, care corespunde calotei din stânga, reprezintă o scenă ca cea dela pridvorul Colței, descrisă de noi în studiul citat *Frescurile dela Colțea*.—E scena cu diavolul din gura Iadului, care așteaptă ca diavolii cei mici să-i aducă suflete de pe pământ.

Pe peretele sudic, sus de tot, se vede lapidarea Sf. Ștefan, martirul sfinților, iar în triunghiurile formate de zona mijlocie și arcuri se văd scene din cartea Genezei : Adam și Eva, Păcatul, Isgonirea din Rai etc. Medalioane cu sfinți pe fețele interne ale arcurilor complectează decorațiunea pridvorului bisericei celei mari a Hurezilor.

(Urmează : *Pronaosul, Naosul și Altarul*).

A. Baltazar.

28 Biserica cea mare.
— Pendantiv dela Bolta Pridvorașului —

[1]) Cap. VI, v. 1—3.

[2]) *Fra Angelico, Masterpiece in colour*. London. *A group of Angels*. In galeria Uffizzi. Florența.

[3]) Vez această publicație, a. I, No. 3.

[4]) Vezi această figură în *Les annales archéologiques* v. I.

www.inp.org.ro

coarne multe — August Cesar ; un urs cu mustăți albe — Neron ; un balaur roșu cu aripi — Nabucodonosor și așà mai departe.

Mai sunt și alte animale : crocodili, cerbi, urși, cari toate vor fi sufletele împăraților ce vin spre lad. Cum însă ele sunt dincolo de trâmba de foc și cum stau într'un lac unde suflă cele patru vânturi, bănuesc că zugravul s'a gândit să reprezinte și un fel de Purgatoriu pentru sufletele cari au făcut pe lângă rele și mult bine.

Pe ceilalți pereți avem cele nouă sinoade ecumenice, în zona mijlocie, iar sus, unde pereții se îmbucă cu plafonul, avem scene apocaliptice, parabole, scene din Vechiul și Noul Testament. Scena din extremitatea nordică a peretelui din față, care corespunde calotei din stânga, reprezintă o scenă ca cea dela pridvorul Colței, descrisă de noi în studiul citat *Frescurile dela Colțea*.—E scena cu diavolul din gura ladului, care așteaptă ca diavolii cei mici să-i aducă suflete de pe pământ.

Pe peretele sudic, sus de tot, se vede lapidarea Sf. Ștefan, martirul sfinților, iar în triunghiurile formate de zona mijlocie și arcuri se văd scene din cartea Genezei : Adam și Eva, Păcatul, Isgonirea din Rai etc. Medalioane cu sfinți pe fețele interne ale arcurilor complectează decorațiunea pridvorului bisericei celei mari a Hurezilor.

(Urmează : *Pronaosul, Naosul și Altarul*).

A. Baltazar.

28 Biserica cea mare.
— Pendantiv dela Bolta Pridvorașului —

[1]) Cap. VI, v. 1 – 3.

[2]) *Fra Angelico, Masterpiece in colour.* London. *A group of Angels.* In galeria Ufizzi. Florența.

[3]) Vez această publicație, a. I, No. 3.

[4]) Vezi această figură în *Les annales archéologiques* v. I.

www.inp.org.ro

CETĂȚI ROMANE LA DUNĂREA DE JOS

— PE BRAȚUL SF. GHEORGHE —

(DIN «ESCURSIUNI ARHEOLOGICE IN DOBROGEA»)

Dealul stâncos de lângă Tulcea, pe care se înalță falnicul monument al Reanexării, este punctul nordestic cel mai extrem al masivului dobrogean. De aci înainte Delta se desfășoară în toată întinderea ei nemărginită: o mare de stuf, din care abia se disting aleele de sălcii, ce mărginesc țărmurile joase ale brațelor principale sau ale nenumăratelor gârle, cari o străbat în toate direcțiunile; ici-colea câte un grind mai ridicat, presărat cu locuințe reslețe ori târle de vite; din când în când vreun vapor sau corabie lunecând pe apa lină și strălucitoare.

Dunărea întâlnește ramificațiunile dealului amintit — care înainte de ridicarea monumentului se chemà Colnicul Hora—încă în fața Tulcei și din cauza lor nu-și poate urma cursul liniștit dealungul țărmului înalt, care de aci ia o direcțiune sudestică, ci e nevoită să intre adânc în baltă, descriind o curbă de vre-o 7 km. Când pe urmă se întoarce și ea spre sud, o parte din ape o părăsesc, continuându-și drumul tot înainte spre răsărit și formând brațul Sulina, iar restul, după alți 4 km. de drum, se întâlnesc din nou cu vechiul lor tovarăș, dealurile, și formeaza brațul Sf. Gheorghe.

Astăzi brațul acesta are puțină importanță, căci din cauza împotmolirilor dela gură nu e navigabil pentru vase mai mari, dar în schimb țărmul său drept, întrerupt din distanță în distanță de golfuri, brăzdat de promontorii și acoperit de sate bogate, prezintă un aspect din cele mai pitorești.

In vechime însă acesta erà cel mai de frunte braț al Dunărei. El stabilià legătura cea mai apropiată cu cetățile grecești de pe malul mării — lumea civilizată—, golfurile lui formau porturi minunate pentru corăbiile ce căutau odihna după o călătorie lungă și anevoioasă, iar promontoriile lui întărite cu cetăți puternice, asigurau pe locuitori de năvălirile dușmane și pe călători și negustori de atacurile îndrăzneților pirați. Gura prin care își vărsà o parte din ape în mare se chemà pe atunci «sfântă» — Ἱερὸν στόμα, *Sacrum ostium* — nume ce sub o formă creștină s'a dat mai târziu întregului braț.

Cu toate acestea unii scriitori au căutat să dovedească că prin gura sfântă nu se vărsau ape de ale brațului Sf. Gheorghe, ci de ale unui alt braț, care astăzi nu mai există, dar odinioară se desfăceà din Dunărea principală mai jos de Isaccea, traversà valea Teliței și se vărsà în actualul lac al Babadagului, care ar trebuì deci identificat cu gura sfântă [1]).

Argumentele în baza cărora se susține această părere sunt în rezumat următoarele:

Geograful Ptolomeu, care scrià pe la jumătatea veacului al II-lea după Cr., vorbește de un braț sudic al Dunării, care se desparte lângă *Noviodunum* (Isaccea) și, cuprinzând insula Peuce, «se varsă prin gura Peuce sau sfântă» [2]).

De altă parte mai mulți scriitori antici pun gura sfântă foarte aproape de orașul grecesc Is-

www.inp.org.ro

tros. Astfel Herodot zice: «Dunărea se aruncă în mare la locul unde colonii din Milet au fondat Istria». Pomponiu Mela arată Istros «pe mal lângă Dunăre». Pliniu cel Bătrân spune că brațul Peuce «formează deasupra orașului Istropolis lacul Halmyris». Și cum orașul Istros se identifică cu ruinele de lângă Casapchioi [3]), gura cea mai apropiată de ele ar fi în adevăr lacul Babadag.

In sfârșit geograful Strabo socotește distanța între Istros și gura sfântă la 300 de stadii, adică 55 1/2 km., ceeace se potrivește iarăș cu lacul Babadag [4]).

Canlâbugeac, unde nu a bănuit încă nimeni că ar fi fost o gură de fluviu. Așa că presupusul braț ori a secat cu multă vreme înainte de timpurile istorice și deci amintirea lui nu ne-a putut fi transmisă de scriitori, ori n'a existat de loc, cum este mai verosimil, ci totdeauna a curs prin văile amintite numai râulețul Telița.

De altăparte presupusul braț nu puteà forma în nici un caz drumul principal dintre Dunăre și Mare, ca gura lui să merite numele de «sfântă». Căci în primul rând dealungul lui nu se găsește nici o urmă de localități antice și este de neînchipuit ca un braț atât de frecventat să nu fi

29. Brațul Sf. Gheorghe.
— Scara: 1/200000. Cop. de G. C. Gheorghiu —

Deși la prima vedere argumentele acestea par decizive, totuș în realitate nu dovedesc nimic.

Intr'adevăr, chiar dacă a existat vreodată un braț al Dunării, ce se despărțià la Isaccea și înaintà pe valea Teliței în lacul Babadag—ceeace încă nu este dovedit prin cercetări serioase—el nu puteà fi decât foarte mic, de oarece deoparte lărgimea văilor, prin cari se bănuește că a curs, e neînsemnată, de altăparte depozitele aluvionare dela coada lacului Babadag sunt și ele absolut neînsemnate comparativ cu cele dela alte guri. Ca mărime ele se apropie mai mult de depozitele aduse de părâul Slava Rusă în golful dela

avut pe malurile sale măcar câteva stațiuni și porturi. Apoi cele spuse de Ptolomeu cu privire la un braț sudic, ce se despărțià mai în jos de Isaccea, se potrivesc tot atât de bine și pentru brațul Tulcea-Sf. Gheorghe, care se desparte și el mai jos de Isaccea, și față de Dunărea principală, care e brațul Chilia [5]), este într'adevăr sudic. Iar afirmațiunile scriitorilor pomeniți mai sus, despre marea apropiere a gurii sfinte de Istros, nu dovedesc altceva, decât că în vremurile vechi acesta erà singurul oraș mare între Dunăre și Mare.

Dimpotrivă toate hărțile și geografii antici arată că drumul la Istros treceà prin mai multe

www.inp.org.ro

localități așezate dealungul brațului Sf. Gheorghe. Astfel între *Noviodunum* (Isaccea) și Istros, Tabula Peutingeriană (sec. II d. Cr.) pune localitățile: *Salsovia* (lângă Mahmudia) și *Ad Stoma* (lângă Caraebil); Geograful Ravenat: *Aegypsum* (= *Aegissus*, lângă Tulcea), *Salsovia* și *Stoma Peuci*; Itinerarul Antonin (sec. III): *Aegyso*, *Salsovia*, *Salmorude* (lângă Morughiol), *Valle Domitiana* (?) și *Ad Salices* (?); Notitia Dignitatum (sec. V): *Acciso* (= *Aegissus*), *Salsovia*, *Talamonio*, *Plateypegiis* (lângă Dunavățul de jos) și *Gratiana* (?); în sfârșit Hierocles (sec. VI): *Aegissos* și *Halmyris* (?) [6].

Cât privește acum distanța dintre gura sfântă și Istros, atât Strabo cât și Arrian o arată de 500 stadii [7], prin urmare de 88 km. 800 m., ceea-

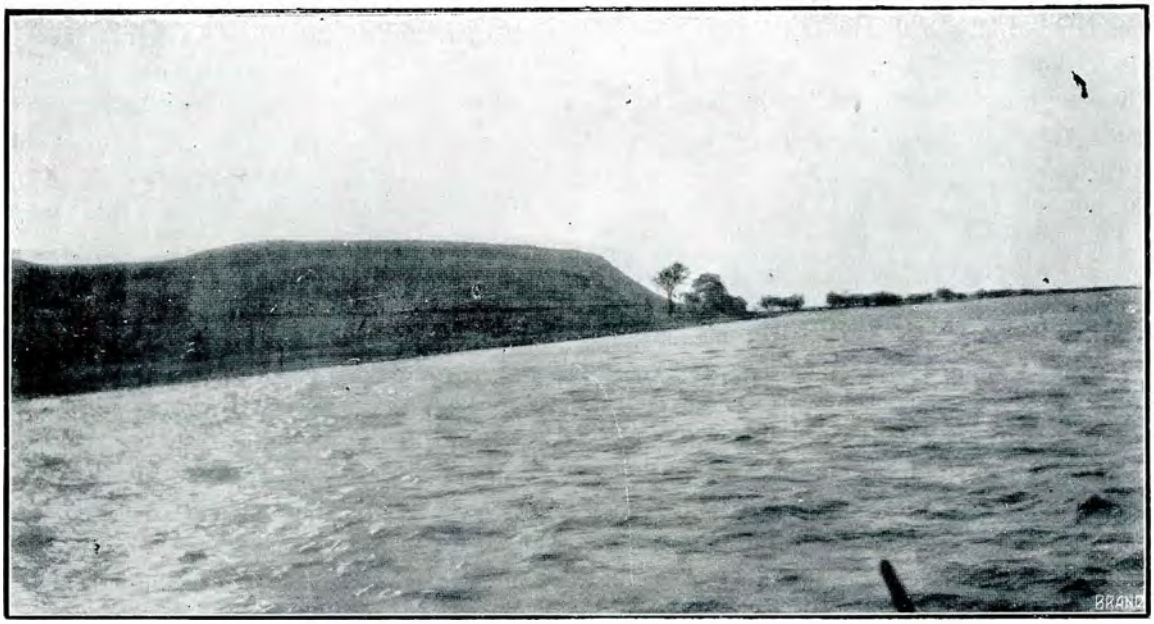

30. Salsovia.
— Văzută depe Dunăre —

ce vine cu vreo 34 km. mai aproape de brațul Sf. Gheorghe, adică tocmai în locul unde se varsă în Razelm actuala gârlă Dunavăț, care derivă din Sf. Gheorghe.

Prin urmare călătorul care trece astăzi dealungul acestui braț, pe uscat ori pe apă, poate fi sigur că merge pe același drum, pe care s'au perindat în decursul vremurilor atâtea armate, negustori și călători, cari au avut afaceri în părțile dela Dunărea de jos.

Cum întoarce vaporul cotitura, unde se desparte brațul Sulina de Sf. Gheorghe, apare în față un frumos promontoriu, care se desface în-

drăznet dintre colinele de pe mal și se pune stavilă în fața undelor liniștite. Deasupra lui o biserică înaltă și albă armonizează plăcut cu galbenul dealurilor și cu verdeața bălții, dând tabloului un aspect în același timp pitoresc și maiestos, iar pe de lături se văd case răslețe, ce par suspendate de stânci. Acesta e satul românesc Prislav, situat la o depărtare de 10 km. spre sud-vest de Tulcea, socotind distanța pe malul apei.

Incă dela intrarea în sat se pot observa printre casele mici și malurile prăpăstioase resturi de zidării mari și puternice, cari amintesc timpuri îndepărtate. In special platoul pe care se află biserica și care poartă caracteristicul nume de «grădina împărătească» se vede că a fost în-

tărit din toate părțile cu o cingătoare de ziduri și șanțuri, din cari au rămas până astăzi resturi destul de importante. De asemenea și în alte părți ale satului se găsesc numeroase zidării, iar în balta din față d-l D. G. Ionescu, administratorul pescăriilor Statului, a descoperit în iarna anului 1908, când apele au fost foarte scăzute, urmele unui port, format din blocuri mari de piatră. Peste tot printre zidării se găsesc cantități mari de cioburi și numeroase monede, dintre care toate câte le-am putut vedea erau bizantine.

Numai după aceste resturi cu greu se poate stabili vechimea localității. In orice caz scriitorii

www.inp.org.ro

și hărțile grecești și romane nu arată nici o localitate în acest punct. Abia scriitorii bizantini pomenesc de o Μικρὰ Πραίσλαβα la gurile Dunării, iar geograful arab Idrisi din veacul al XII-lea arată și el un oraș «Berisklafisa» «așezat la Dunăre în apropierea unor mlaștini întinse»[8]). De asemenea un portulan genovez din veacul al XV-lea indică «într'un golf la gura Sf. Gheorghe» portul «Proslaviça» [9]).

După aceaste date localitatea noastră nu poate aveà o vechime prea mare ; ea pare a fi câștigat o importanță oarecare în epoca bizantină și în timpul de înflorire a comerțului genovez la gurile Dunării (veacul al XIV-lea). Poate cercetări ulterioare să ne aducă lămuriri mai complete asupra ei.

Dela Prislav înainte Dunărea se depărtează iarăș de țărmul drept și nu-l întâlnește din nou decât după vre-o 8 km., când un alt promontoriu îi ese în cale. Acesta e un mal înalt de peste 30 de metri, care se înalță drept din Dunăre și formează capul unui șir de alte maluri, ce se continuă dealungul apei pe o întindere de vreo 2 km. până în apropiere de orășelul Mahmudia. Pe acest cap, acoperit de iarbă verde și brăzdat din loc în loc de făgașurile lăsate de ploi, se înalță niște impozante ruine, cărora localnicii le-au dat numele de «Cetatea Bisericuța». Ele sunt formate din ridicături de pământ înalte de vre-o 8-10 metri, cari constituesc un dreptunghiu lung de 150 m. și lat de 120 m. Șanțuri formidabile, a căror adâncime este pe unele locuri de 6 metri, se întretae în jurul cetății în toate direcțiile. Trei din ele coboară tocmai din dealurile Beștepe, aflătoare la vest, și, îndreptându-se perpendicular spre Dunăre, apără cetatea din lături, pe când un al patrulea șanț, paralel cu Dunărea, o apără din spate [10]).

De altfel natura contribue și ea mult ca să facă acest loc aproape inexpugnabil. In față malul înalt, bătut de valurile Dunării, în spate dealurile Beștepe, cari prin înălțimea lor formează punctul culminant al întregii regiuni dintre fluviu și lacul Razelm; ramificațiunile acestor dealuri se desfășură aproape în formă de amfiteatru la spatele cetății, apropiindu-se în laturi până la o mică distanță de țărm. Din interiorul cetății se oferă ochilor o panoramă din cele mai frumoase, atât înspre dealurile acoperite de lanuri bogate, cât și spre Dunărea argintie în bătaia soarelui și spre balta verde, ce se întinde cu mult mai departe decât poate cuprinde vederea.

Resturi de zidării și olărie umplu întreagă regiunea și urme de întărituri se găsesc atât în direcțiunea satului Beștepe, așezat la poalele apusene ale dealurilor cu acelaș nume, cât și în spre Mahmudia. Merită a fi amintite dintre ele subteranele ce se află în apropiere de Mahmudia și urmele apeductului dela punctul «La izvor» în apropiere de satul Beștepe, apeduct care merge până aproape de cetate.

Identificarea acestei cetăți se poate face azi cu ușurință. Hărțile romane arată la 40 *milia passuum* (= 60 ½ km.) dela *Noviodunum* (Isaccea)[11]) sau la 17 m.p. (=25 km.) dela *Aegissus* (lângă Tulcea) [12]) localitatea *Salsovia*, iar o piatră cu inscripție găsită în interiorul cetății și publicată de mine în «Convorbiri Lit.» (XXXIX, 1905, p. 563 urm.) confirmă că acì erau în adevăr «*castra Salsovienses*». Un fragment de diplomă militară, găsit tot în cetatate [13]), dovedește că acest castru există pe vremea lui Nerva, ceeace ne lasă să bănuim cu multă probabilitate, că a fost înființat în vremea Flaviilor, când stăpânirea romană s'a fixat definitiv la Dunărea de jos și s'a înființat și o flotă specială— *Classis Flavia Moesica* — pentru asigurarea graniței în aceste părți [14]).

Trupele ce au staționat acì în decursul vremurilor au fost luate de sigur din legiunile cari erau stabilite mai aproape de gurile Dunării. Astfel în timpul împăraților Flavii vor fi fost vexilații din *leg. I Italica*, care aveà reședința la *Novae* (Steklen) [15]). Sub Traian și Antonini din *leg. V Macedonica*, stabilită în acel timp la *Troesmis* (Igliță)[16]). După Marc Aureliu până la Dioclețian probabil din *leg. XI Claudia*, căci aceasta staționà atunci mai aproape, la *Durostorum* (Silistra) [17]). In sfârșit în vremea lui Dioclețian și sub urmașii săi, soldații din Salsovia au fost luați de sigur din *leg. I Iovia*, care aveà pe atunci reședința la *Noviodunum* (Isaccea)[18]).

Dar încă din veacul al III-lea posturile romane dela Dunărea de Jos au trebuit să facă față năvălirilor din ce în ce mai dese și mai îndrăznețe ale Goților și multe din cetățile de aci au suferit stricăciuni sau au fost distruse cu totul. Fii lui Constantin cel Mare și în special Constantius (337—361) au luat măsuri pentru restaurarea *limes*-ului și au înființat trupe speciale pentru paza lui. La Salsovia—după Notitia Dignitatum—erau așa numiții *milites quinti Constantiani*, sub comanda unui *praepositus* [19]).

Epoca aceasta a fiilor lui Constantin a fost

www.inp.org.ro

ultimul timp de înflorire a multor castre și castele romane dela Dunărea de jos. Amintirea acestor împărați ne-au păstrat-o nenumăratele lor monezi, ce se găsesc în toate ruinele vechi din aceste părți. Dovadă că ei au desfășurat aci o activitate foarte însemnată. Dar în curând toată activitatea s'a risipit de o altă năvălire a Goților cu mult mai teribilă. Acestei năvăliri i-a căzut victimă Impăratul Valens (378) și cu această ocazie au fost dărâmate și multe cetăți dela Dunăre. In adevăr cei doi scriitori geografi din vremea lui Justinian, *Hierokles* și *Procopius* nu amintesc între Noviodunum (Isaccea) și Istros decât două localități: *Aegyssus* (lângă Tulcea) și *Halmyris* (?), ceeace ne-ar puteà face să credem că toate celelalte, între cari și Salsovia, erau distruse. Cu toate acestea însă într'o lucrare de mai târziu, *Notitiae Episcopatuum*, redactată prin veacul al VIII-lea și începutul celui de al IX-lea, regăsim iarăș aproape toate localitățile cunoscute la Dunărea de jos și între ele și Salsovia [20]). De acum înainte însă ea dispare. Scriitorii de mai târziu și hărțile medievale nu o mai pomenesc ; în ce chip i-a fost sfârșitul nu se știe. In apropierea ei însă, ca în toate locurile unde au fost așezări romane, s'a întemeiat un sat românesc, din care a luat naștere orășelul Mahmudia de astăzi.

Dela ruinile vechii Salsovia, dacă luăm drumul de uscat, ce duce pe lângă Mahmudia în jos dealungul țărmului, dăm, după o cale de 9 km., de satul de pescari Morughiol. Dunărea încă din dreptul Mahmudiei se depărtează iarăș de mal și formează o nouă curbă mare, care, apropiindu-se de țărm în fața Morughiolului, dă naștere unui lac cu același nume. La sudul acestui lac încep ramificațiunile dealului Dunavăț, cari, înaintând în baltă din două părți, formează un golf, ocupat astăzi de lacurile Crugli-mic și Crugli-mare. Pe o mică ieșitură de pământ, ce se înalță între aceste două lacuri, se văd ruinele unei cetăți de formă exagonală, mărginită în față de baltă, iar în spate de drumul vicinal ce duce la satul Dunavățul-de-sus. Ridicăturile de pământ, cari acoper zidurile acestei cetăți, par cu mult mai impozante decât cele dela Salsovia, în schimb șanțurile abia se recunosc. Urme de turnuri se văd în mai multe locuri, de asemenea se recunosc și cele două porți, de est și de vest. Printre cioburile fără număr și bucățile de pietre au crescut un fel de scaieți cu flori albastre, așà încât interiorul cetății pare acoperit cu un frumos covor albastru. Locuitorii români din împrejurimi numesc aceste ruine «Cetatea», Rușii îi zic «Bateria». Prin anii 1892/93 s'au făcut oarecari săpături, cari au dat la iveală —spun localnicii—o mare piatră cu inscripție, de urma căreia însă nu se știe nimic. De atunci însă s'au găsit incidental o cantitate mare de monede, vârfuri de suliță și alte arme, cari s'au risipit pela diferite persoane. O parte din monede am putut să le văd și eu și am constatat că sunt din următoarele timpuri:

1. O serie de monede romane republicane de argint din veacul II și I în. d. Cr., de ale familiilor Appuleia (L. App. Saturninus), Claudia (P. Clodius M. f.), Fabia (Labeo), Furia (L. Furius Brochus), Iulia (Caesar) și Vibia (Pansa).

2. Monede de argint de ale împăratului Filip Arabul (244—249).

3. O monedă de aur de a împăratului bizantin Marcian (450 – 457).

Aceste date ar fi de ajuns pentru a ne dovedì că avem afface cu una din cele mai vechi stațiuni romane la Dunărea de jos. De altfel hărțile vechi confirmă aceasta. Itinerarul Antonin arată mai jos de Salsovia la *8 milia passuum*= 13 km. localitatea *Salmorude* și aceasta coincide exact cu cetatea de care vorbim. Notitia Dignitatum de asemenea o pomenește sub numele stricat *Talamonio* [21]), arătându-o *castellum*.

Probabil, în a doua jumătate a veacului al V-lea, acest castel a fost distrus de vre-una din năvălirile barbare, iar Justinian, când a restabilit granița, nu l-a mai refăcut. La aceasta trebue să fi contribuit și faptul că golful în urma depunerilor de aluviuni a devenit nepracticabil și deci un atac dinspre Dunăre nu era de temut Dacă Salmorude (Salmorus) are vreo legătură cu Ἁλμυρίς (pomenit de Hierokles, Procopius și Notitia Episcopatuum) e greu de afirmat deocamdată.

Dealul Dunavățului este ultima colină dobrogeană care însoțește brațul Sf. Gheorghe în drumul spre mare. De acì înainte acest braț intră cu totul în imensa baltă pe care singur a creat-o în timp de aproape 2000 de ani, iar țărmul dobrogean, după ce se îndreptează brusc spre sud, pe o distanță de 5 km., ia apoi direcțiunea spre apus dealungul lacului Razelm. Dar Dunărea nu se poate despărți așà de ușor de dealurile do-

www.inp.org.ro

brogene, cari până acì i-au fost tovarăși atât de buni și, din locul unde le părăsește, ea lasă să se desprindă o gârlă mică, gârla Dunavăț, care prin

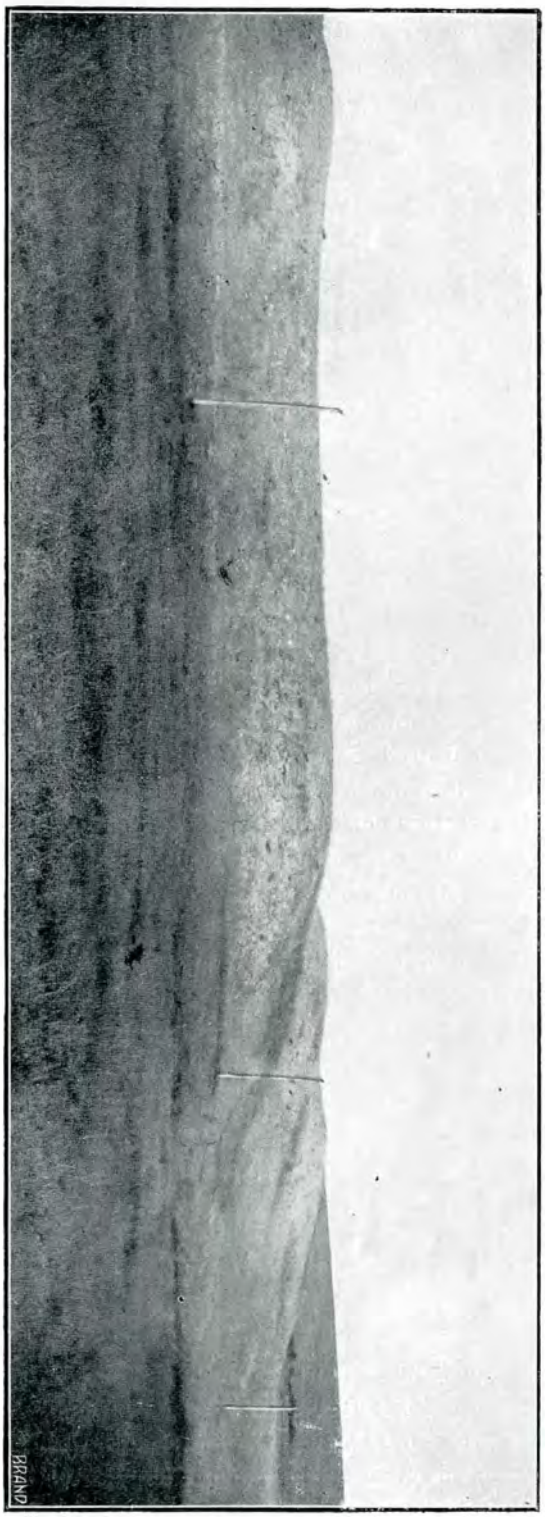

31. Ruinile cetății de lângă Morughiol: Salmorude.

nenumărate cotituri însoțește de acì înainte țărmul dobrogean și nu se varsă în Razelm decât în fața satului Sarinasuf.

E interesant că pe malul acestei gârle, la vreo 9 km. dela ruinile Salmorudei — măsurați dealungul țărmului — și spre vest de satul Dunavățul-de-jos, se găsesc alte ruine de cetate antică. Colinele dealului Carabair, care intră în acest loc ca un cui în baltă, formează un golf, astăzi împotmolit, așà că abia se scurge printr'ânsul gârla Dunavăț. In partea de apus a acestui golf, nu departe de punctul unde dealul Carabair se înfige în baltă, se află un mic promontoriu, pe care sunt zidării colosale. Privite mai de aproape se recunoaște ușor că sunt urmele unei cetăți de piatră, de forma unui poligon neregulat, cu laturea dinspre baltă arcuită și cu două turnuri pătrate în față. Zidurile, în parte dezgropate, au o grosime de 3 metri și sunt făcute din piatră și cărămidă; unele blocuri de piatră au până la 2 metri în lungime [22]). Se spune că în anii din urmă niște pescari ruși au găsit în interiorul ei o mare piatră cu sculpturi și inscripție; sculpturile reprezintau, după descrierea unui locuitor, un car tras de doi cai, conduși de un om, iar înaintea carului mergea un alt om arătând drumul. Probabil deci erà piatra de deasupra porții principale și cuprindeà o scenă care închipuià restaurarea *limes*-ului, iar inscripția numele cetății și al restauratorului sau fundatorului ei. Monedele ce s'au găsit acì sunt, după cât am putut constatà, parte bizantine, parte medievale.

Faptul că în acest loc a fost o cetate, cu fața spre gârla Dunăvăț și spre baltă, dovedește că atunci când ea a fost întemeiată, poziținea aceasta erà expusă dinspre această parte și deci balta nu existà, iar gârla erà un braț important al Dunării. Și, în adevăr, dacă ținem seamă de chipul cum s'a format delta Dunării, constatăm că depozitele aluvionare, pe cari fluviul le aduce, fac ca uscatul să înainteze în mare pe fiecare an cu câte 20-25 metri, deci cu 2-2 $^1/_2$ km. într'un secol [23]). Depunerile dela gura Sf. Gheorghe fiind astăzi înaintate în mare cu aproape 30 km., urmează că au trebuit să treacă cel puțin 1200 de ani până să ajungă în starea de acum. Deci abia prin veacul al VIII-lea d. Cr. a început să se formeze balta dela gura acestui braț și gura trebue să fi fost atunci foarte aproape de țărmul dobrogean, ceva mai jos de locul unde se desparte gârla Dunavăț.

Gârla aceasta la rândul ei trebue să fi existat prin veacul al II-lea d. Chr., căci atât Ptolomeu cât și Tabula Peutingeriana arată în a-

www.inp.org.ro

propierea ei — la 35 1/2 km. dela Salsovia — o localitate numită *Ad Stoma* sau *Stoma Peuci*. Prin urmare cel puțin din acest timp și până în veacul al VIII-lea, când odată cu începerea formării bălții dela gura Sf. Gheorghe, gârla a început să se micșoreze, golful dela Carabair a fost accesibil corăbiilor și deci aveà rost existența unei cetăți pe malul lui. Cum însă până în veacul al III-lea hărțile nu arată nici o localitate între Salsovia și Ad Stoma, suntem îndreptățiți a crede că cetatea noastră nu există pe acea vreme. Este adevărat că Itinerariul Antonin (din veacul al III-lea) pune după Salsovia ghe» localitatea numită «Le donavici», al cărui nume amintește Dunavățul [24]).

Cât privește acum stațiunea romană *Ad Stoma* sau *Stoma Peuci* trebue căutată la 24 m. p. =35 1/2 km. dela Salsovia *(Tab. Peuting.)* sau la 17 m. p. = 25 km. dela Salmorude *(Itin. Antonin.)*. După amândouă aceste măsurători locul ei ar fi între satele actuale Sarinasuf și Caraebil. De altfel în apropierea acestor sate se varsă și gârla Dunăvăț în lacul Razelm și tot acì se termină și un șir de movile, ce pornesc dela Beștepe spre Mare. Ruine de cetate nu se găsesc astăzi în acest loc,—deși Desjardins a găsit

32. Vedere în detaliu din cetatea dela Dunavățul de jos.
— In Plateypegïis —

localitatea *Valle Domitiana*, dar aceasta nu poate fi identificată cu cetatea noastră, căci e la o depărtare de 17 m. p.=25 km. dela Salmorude, pe când a noastră e numai la 9 km. Mai natural ar fi să identificăm cetatea dela Carabair cu localitatea numită «In Plateypegiis» din *Notitia dignitatum*. Și aceasta s'ar potrivì deoparte cu faptul că e mai nouă decât veacul al III-lea, de altă parte cu scena ce erà sculptată pe piatra găsită aci și care ar fi putut reprezentà întemeierea ei de către vreunul din fiii lui Constantin cel Mare. Ea a existat probabil până în secolul al XIV-lea, căci un portulan genovez din 1318 arată «înainte de gura Sf. Gheorîn 1867 un «fort bizantin» [25]),— dar în schimb întreagă regiunea e plină de nenumărate fundații de zidărie, cari lasă de bănuit că acì a fost odinioară un oraș destul de mare. Printre ziduri s'au găsit și monede, mai ales din timpul împăraților Antonini. Un oraș nu puteà exista acì decât atunci când gârla erà un braț mare, deci înainte de veacul al VIII-lea. Ori, cum stațiunea Ad Stoma e pomenită încă din veacul al II-lea și cum orașul ce a existat acì este tocmai la distanța arătată de hărțile romane, avem toate motivele să afirmăm că ruinele dintre Sarinasuf și Caraebil sunt ale acestui oraș roman, Ad Stoma sau Stoma Peuci.

www.inp.org.ro

Și dacă toate aceste concluzii sunt adevărate, gura care se vărsà în dreptul acestui oraș erà gura sfântă sau Peuce. Cum am văzut ea nu erà gura brațului Sf. Gheorghe însuș, ci a brațului lateral ce se desfăceà dintr'însul și care, împotmolindu-se în cursul vremilor, a fost redus la simpla gârlă Dunavățul de azi [26]).

Const. Moisil.

NOTE

[1]) Părerea a fost emisă mai întâiu de *Engelhardt* în Etudes sur les embouchures du Danube (1862), p. 23, iar în urmă de căpitanul *M. D. Ionescu* în Dobrogea în pragul veacului XX-lea (1904), p. 251 urm. si, mi se pare, într'o conferință – pe care n'am putut-o aveà — țiuută la Soc. geogr. rom. în primăvara anului curent.

[2]) Pentru identificarea gurilor Dunării, v. *Becker*, Zeitschrift f. Altertumswiss. 1851. Cf. și *Brandis*, articolul Danuvius în Pauly-Wissowa, Realencyclopädie IV.

[3]) *Tocilescu*, Fouilles et recherches archéol. en Roumanie, p. 207. Pentru identificarea orașului v. și *Pick*, Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, p. 139 urm.

[4]) Toate argumentele la căpitanul *M. D. Ionescu*, l. c.

[5]) După *Engelhardt* brațul Chilia absoarbe din întreg volumul Dunării $^{17}/_{27}$ părți, pe când Sf. Gheorghe, numai $^{8}/_{27}$ părți, iar Sulina abia $^{2}/_{27}$ părți (l. c.,p. 14).

[6]) Pentru mai mare ușurință a se vedea tablourile acestor localități la *Netzhammer*, Das Altkristliche Tomis (1904). p. 15 și *Pârvan*, Salsovia (Convorbiri Literare XL (1906), p. 1018 și Ediția separată p. 21.

[7]) *Müller*, Geographi Graeci minores, Paris (1855) I, p. 399 și 573.

[8]) *W. Tomascheck*, Die Handelswege im 12-ten Iahrh. (Sistzungsber. Wiener Akad. 113 (1886), p. 302. Deși, după spusele cam vagi ale lui Idrisi, orașul nu poate fi identificat cu Prislavul nostru, totuș probabil tot de acest din urmă e vorba.

[9]) *Iorga*, Chilia și Cetatea Albă, p. 48.

[10]) O frumoasă descriere a cetăților romane de pe brațul Sf. Gheorghe o dă *Mgr. Netzhammer*, Auf dem Razelm (1907); pentru Salsovia, p. 11.

[11]) V. Tabula Peutingeriana, Segment VIII, folosite în facsimilul din *Tocilescu*, Dacia înainte de Romani.

[12]) *Böcking*, Not. dign. or., p. 442.

[13]) Conv. Literare XLII (1908), p. 501 urm.

[14]) Asupra trupelor dela Dunăre pe vremea lui Domițian, v. *B. Filow*, Die Legionen der Provinz Moesia (în Beiträge z alten Geschichte) 1906, p. 36 urm. Despre flotă v. *Brandis*, l. c.

[15]) *B. Filow*, o. c., p. 26 urm.

[16]) *Idem*, p. 63 urm.

[17]) *Idem*, p. 72 urm.

[18]) *Idem*, p. 82 urm.

[19]) Pentru istoria Salsoviei, v. în special *Pârvan*, Salsovia, l. c.

[20]) *De Boor*, Zeitschrift für Kirchengesch. XII (1891), p 532.

[21]) V., pentru ambele, *Böcking*, l. c.

[22]) V. și *M-gr Netzhammer*, o. c., p. 21.

[23]) Căpitanul *M. D. Ionescu*, o. c. p. 245.

[24]) *Iorga*, l. c.

[25]) Revue archéolog. 1868, p. 269.

[26]) V. și *Brandis*, o. c., col. 2118.

www.inp.org.ro

CRONICĂ

CÂTEVA CUVINTE DE LĂMURIRE CU PRIVIRE LA CONSERVAREA MONUMENTELOR

Față cu interesul pe care publicul românesc îl manifestă de un timp încoace pentru buna conservare a monumentelor noastre istorice, siliți suntem să arătăm cum că cele publicate în revista «*Convorbiri Literare*» (pe Aprilie a. c.), cu privire la lipsa de îngrijire a unora din vechile noastre mănăstiri și biserici, sunt tendențioase și nedrepte.

Tendențioase, pentru că prin ele se năzuește a se discredită și lovì o Instituțiune, care, chiar dela înființarea ei, a acordat o deosebită atențiune cestiunii conservării și restaurării monumentelor istorice și a dat totdeauna cel mai călduros sprijin și prețios ajutor lucrărilor Comisiunii, cari, precum s'a putut vedea din cele două rapoarte anuale publicate până acum, se îndreptează din ce în ce mai bine și mai spre folos.

Nedrepte, pentrucă comisiunea compusă din specialiști și numită de Minister a cerceta starea bisericilor restaurate din Iași, a arătat în raportul său că relele semnalate în numita revistă au așa zicând cauze organice și că proveniența lor nu poate fi atribuită presupusei lipse de îngrijire din scurtul timp de când (Noemvrie 1908) autoritățile în drept au luat sub privighere respectivele biserici.

Cât despre piatra mormântală dela Snagov, care, din ignoranța și neglijența unui lucrător, a fost în parte cioplită și lăsată afară, alarmarea e puțin serioasă. D. prof. Tocilescu a semnalat din vreme faptul în sânul Comisiunii și s'au luat măsuri ca acel epitaf să fie așezat la locul său în biserică, ceeace s'a și făcut. De altfel nu numai la Snagov, ci și la Argeș, la Târgoviște și la Iași, numeroase și prețioase inscripțiuni și pietre mormântale se găsesc fără adăpost cuviincios, ceea ce prea bine cunoaște și cronicarul artistic al mai sus numitei reviste. E, aceasta, evident, un rău, pe care însă Comisiunea Monumentelor Istorice — a cărei menire nu este de a ascunde relele, ci de a le îndrepta — îl va înlătura cât de curând.

Căci, cu ajutorul Biuroului permanent al monumentelor istorice, înființat anul acesta de Administrația Casei Bisericii, pentru a cărei bună funcționare se întocmește de prezent un regulament special,—se va putea exercita o mai serioasă privighere în ceeace privește conservarea monumentelor, prin întocmirea de instrucții speciale și găsirea de mijloace necesare, între cari, în primul loc, pentru a pune la adăpost și a cruța de stricăciune menționatele inscripții și epitafe. Dar pentru aceasta trebuește puțină îngăduială, lucru ce nu poate să alarmeze pe nici un om serios: — până la organizarea definitivă a unui întreg serviciu pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice. Aceasta cu sprijinul și ajutorul unor bărbați cu inimă și înțelegere pentru trecutul nostru, cum e și actualul Administrator al Casei Bisericii, d. P. Garboviceanu, a cărui muncă plină de dragoste și râvnă pentru îngrijirea monumentelor străbune Comisiunea e mai în măsură decât ori și cine a o cunoaște și aprecia, drept care își face o plăcută datorie a o mărturisì acì celor ce doresc a cunoaște adevărata stare a lucrurilor.

www.inp.org.ro

IN CESTIUNEA FONDURILOR DE RESTAURĂRI

Fiindcă în aceeaș revistă de care fu vorba în precedentele cuvinte de lămurire se ridică și cestiunea fondurilor de restaurări puse la dispoziția Comisiunii anul acesta, publicăm mai la vale adresa pe care d. Ion Kalinderu, Președintele Comisiunii Monumentelor Istorice, a înaintat-o în această cauză Domnului Ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice,—adresă din care se va vedea cum stau lucrurile și în această privință :

Domnule Ministru,

In raportul general ce am avut onoare a vă înainta cu privire la lucrările Comisiunii în anul trecut 1908, s'au expus cu deamănuntul lucrările angajate de Comisiune pentru campania anului curent,— fie ca continuare a lucrărilor în curs de restaurare, fie ca lucrări noi, recomandate și aprobate în cursul anului. Aceasta cu încredințarea că precum în acei doi ani din urmă așa și în anul curent se vor găsi mijloace suficiente pentru satisfacerea lor.

Din comunicarea ce d-nul Administrator al Casei Bisericii ne-a făcut în ședința din urmă a Comisiunii, cu multă părere de rău am luat însă la cunoștință că aceste mijloace sunt foarte restrânse (80.000 lei din fondul de 237.000 lei din excedentul bugetar) și deci pe departe de a putea satisface lucrările angajate. Astfel ne-am văzut nevoiți a repartiza suma pusă la dispoziție așa ca lucrurile mai de seamă de restaurare dela Hurezi (20.000 lei), dela Curtea Domnească din Târgoviște (23.000 lei) și dela Căldărușani (11.500 lei) să se poată continua măcar întru atât cât să nu se compromită ceeace s'a început și efectuat până acum.

Incheierea Comisiunii făcută în acest sens ați avut bunavoință a o aproba. Am înțeles însă că fondului din care urma a se acoperi aceste lucrări a trebuit să i se dea ulterior o altă destinațiune: de a susține Biuroul special de restaurări al d-lui A. Lecomte du Noüy. Astfel, deși nu ne îndoim că în patriotica d-v. solicitudine pentru mai sus numitele lucrări de restaurare, veți găsi în altă parte mijloacele necesare pentru alimentarea lor, ne luăm voe, Domnule Ministru, a vă arăta acî toată îngrijorarea noastră pentru situațiunea ce ni s'a creiat, rugându-vă să binevoiți a vă întrepune cu toată autoritatea d-v. pentru a câștiga pe seama lucrărilor Comisiunii — fie prin obținerea unui credit extraordinar, fie din economiile bugetare ale Ministerului — sumele trebuitoare pentru lucrările aprobate și în mare parte angajate.

Căci, pe lângă cele mai sus indicate, mai sunt însă, Domnule Ministru, două serii de lucrări, cari, amânate fiind pentru întreg cursul unei campanii, pe lângă că ar zădărnici încrederea ce d-v. și noi am pus în buna și grabnica lor terminare, ar păgubì chiar însăși monumentele respective. Aceste sunt :

1. Lucrările de restaurare ale bisericii Stavropoleos din Capitală și dela biserica Golia din Iași, cari din atâtea și atâtea cauze s'au prelungit și așa prea mult, mai ales că atât într'o parte cât și în cealaltă s'au făcut toate lucrările pregătitoare pentru a lor continuare—planuri, săpături de temelii, ridicări de schele etc.

2. Lucrările de conservare și întreținere, a căror amânare ar păgubi însuși monumentele dela cari s'au cerut, s'au recomandat și s'au aprobat. Astfel pentru a nu însemna decât câteva cazuri: la Mănăstirea Dintr'un lemn, unde, din cauza slăbirii și lăsării temeliilor, întreaga clădire a stăreției (dela Șerban-Vodă Cantacuzino) e amenințată cu căderea ; la Mănăstirea Govora, unde, din cauza surpării terenului, au căzut pereți întregi dela casele egumenești, cari deci sunt iarăș serios amenințate ; la biserica Mamu (frumoasa mănăstire Brâncovenească), unde au căzut bolțile dela Pantocrator ș. a.

Aceste sunt, cum am spus, Domnule Ministru, numai câteva cazuri. Pe lângă ele mai sunt însă unele lucrări cari așteaptă ajutorul grabnic și îndestulător al Ministerului. Căci, afară

www.inp.org.ro

de cele enumărate în raportul nostru din anul trecut, Comisiunea a mai primit numai dela Ianuarie încoace o sumă de noi cereri și intervenîri pentru lucrări de întreținere și conservare.

Aceste spuse, solicităm, Domnule Ministru, cu toată stăruința prețiosul și binevoitorul d-v. sprijin, spre a ne putea, anul acesta, ca și în anii trecuți, îndeplini misiunea ce avem de a ridica din părăginire și de a apăra de stricăciune monumentele noastre străbune, obținând pe seama lucrărilor noastre mijloace mai îndestulătoare, din care mijloace Comisiunea va îngriji de acî înainte să se rețină o parte, spre a preîntâmpina în viitor eventualități atât de neplăcute și neașteptate ca cele ivite în anul acesta.

Mulțumindu-vă din nou, Domnule Ministru, pentru interesul deosebit și sprijinul prețios ce totdeauna ați arătat și acordat lucrărilor Comisiunii Monumentele Istorice, vă rugăm să binevoiți a primi încredințarea sentimentelor noastre de înaltă stimă și devotament.

București, 4 Mai 1909.

In numele Comisiunii :
(ss) ION KALINDERU

Să se răspundă că suma de 80.000 lei, pe care compta Comisiunea din fondul de 237.000 lei, se va înlocui prin suma de 130.000 lei din cei ce fuseseră destinați catedralei din Sulina.

(ss) HARET.

DIN LUCRĂRILE COMISIUNII

III. *Ședința dela 17 Aprilie.*

— S'a făcut, potrivit referatelor și devizelor prezentate de dd. Arh. N. Mihăescu și N. Ghika-Budești, întâia repartizare a fondului de restaurări, și anume :

Lei 11.500 — pentru m-rea Căldărușani,

Lei 23.000 — pentru biserica Curtea-Domnească din Târgoviște și

Lei 20.000 — pentru m-rea Hurezi.

IV. *Ședința dela 9 Mai.*

— S'a primit lucrările de relevație a bisericii Sf. Gheorghe din Botoșani, făcute în vederea restaurării ei.

— S'a delegat Secretarul Comisiunii a cerceta la Gura Motrului oarecari presupuse rămășițe arheologice semnalate ca existând la acea mănăstire.

— S'a hotărît o vizită a Comisiunii la Codmeana, în vederea lucrărilor de reparație ce s'au solicitat din mai multe părți acolo.

— S'a rugat d. Arh. N. Ghika a întocmi un deviz pentru refacerea de urgență a unor ziduri căzute la chiliile mănăstirii Govora.

— S'a primit devizul cerut în ședința dela 7 Fevruarie cu privire la reparațiile necesare la biserica din Cornățel, jud. Dâmbovița, înscriindu-se această lucrare pe tabloul celor ce se vor executa în viitor.

— S'a cerut continuarea în regie a lucrărilor de întreținere la mănăstirea Slatina, în aceleași condițiuni ca și anul trecut.

— S'a autorizat d. Arh. N. Ghika a executa un acoperiș provizoriu de conservare la biserica Sf. Impărați din Târgoviște, rugându-se în acelaș timp Prefectura județului a planta locul dimprejurul acestui monument.

— S'a înscris biserica Precista din Bacău pe tablou celor ce urmează a fi reparate în viitor.

V. *Ședința dela 24 Mai.*

— S'a făcut, potrivit devizelor și rapoartelor prezentate de d-nii arhitecți respectivi, a doua repartizare a fondului de restaurări și anume, pe lângă suma de lei 54.500, hotărîtă în ședința dela 7 Aprilie, s'au mai aprobat :

Lei 23.000 pentru biserica Stavropoleos,

Lei 15.000 — pentru biserica Curtea-Domnească din Târgoviște și

Lei 17.000 — pentru m-rea Căldărușani.

Restul de lei 20.500 până la suma totală de 130.000 lei (a se vedeà, mai sus, adresa d-lui

www.inp.org.ro

I. Kalinderu, Președintele Comisiunii), s'a destinat pentru lucrările mai mărunte de reparație și întreținere angajate și aprobate până acum.

— S'a delegat de Minister dd. N. Gabrielescu și Gr. Cerkez, membrii ai Comisiunii, ca persoane technice, să facă recepțiunea lucrărilor de restaurare a Bisericii Albe din Baia.

— S'a primit cereri pentru diferite lucrări de reparații, întreținere, conservare și chiar restaurare dela următoarele biserici : Bărboi-Iași, Sf. Sava-Iași, Frumoasa-Iași, Copou-Iași, Sf. Ioan-Vaslui, Sf. Ioan-Piatra, Precista-Bacău, Banu-Buzău, Glavacioc - Vlașca, Mărgineni-Prahova, Biserica Domnească-C.-Lung și Jitianu-Dolj, răspunzându-se cum că mijloacele Ministerului din anul acesta pentru astfel de lucrări fiind foarte restrânse și deja angajate, cererile se vor avea în vedere în anul viitor, până atunci făcându-se cercetările cuvenite.

— S'a rugat d. Arh. Ghika a prezenta un referat cu privire la biserica din Borzești, a lui Ștefan cel Mare, în vederea lucrărilor ce mai sunt de făcut.

— In sfârșit, Comisiunea, ascultând memoriul d-lui Arh. N. Gabrielescu asupra modului cum vor trebui organizate, conduse și supraveghiate în viitor lucrările de restaurare, întreținere și conservare, întreprinse sub direcțiunea Comisiunii, prin serviciul ei special, se identifică cu părerile exprimate în acest memoriu, rugând pe d. Gabrielescu a redacta și prezenta un proect de regulament în acest sens.

A. L.

www.inp.org.ro

ANUL II. No. 3. IULIE-SEPTEMVRIE 1909.

INSTITUTUL DE PROIECTARE „ISPROR" BIBLIOTECA Inv. 43.P Cota

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

BUCUREȘTI
Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r I. St. Rasidescu
16, STRADA DOAMNEI. 16
1909
25.251.

www.inp.org.ro

INSTITUTUL DE PROIECTARE
„ISPROR"
BIBLIOTECA
Inv. 43. P.
Cota

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

www.inp.org.ro

COMITETUL DE REDACȚIE

D-nii: ION KALINDERU, GR. CERKEZ, N. GABRIELESCU, G. MURNU,

Membri Comisiunii Monumentelor Istorice

și

P. GARBOVICEANU

Administratorul Casei Bisericii

Secretar, ALEX. LĂPĔDATU.

ABONAMENTUL ANUAL:

IN ROMÂNIA . . . . . 10 Lei

IN STRĂINĂTATE . . . . . 12 „

REDACȚIA: la Administrația Casei Bisericii, București.

Extras din Deciziunea Ministerială privitoare la redactarea Buletinului.

1. Cu începere dela Ianuarie 1908 se va publică, sub direcția Comisiunii Monumentelor Istorice și în editura Administrației Casei Bisericii, o revistă periodică numită *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice.*

2. Acest Buletin va fi organul oficial al Comisiunii, va apăreà trimestrial și va cuprinde:

a) O parte științifică, în care se vor publicà tot felul de monografii, studii, lucrări, comunicări și materialuri de natură istorică, arhitectonică și artistică, privitoare direct și numai la monumentele noastre istorice;

b) O parte oficială, în care se vor publicà rapoartele anuale ale Comisiunii, procesele-verbale ale ședințelor ei, referatele arhitecților însărcinați cu conducerea și executarea lucrărilor de conservare și restaurare, precum și eventualele circulări, informațiuni și deciziuni ale Ministerului și ale Comisiunii, privitoare la monumentele noastre istorice.

3. Buletinul apare sub direcția membrilor Comisiunii, cari, împreună cu administratorul Casei Bisericii, alcătuesc comitetul de redacție. El e pus sub îngrijirea secretarului Comisiunii, care e îndatorat să pregătească și să procure materialul necesar, să-l aducă la cunoștința comitetului de redacție și să supravegheze tipărirea lui.

4. Pentru ca publicațiunea să se prezinte cât mai sistematică și cât mai folositoare, se stabilește următorul program cu privire la felul lucrărilor ce va trebui să cuprindă Buletinul:

a) Monografii istorice, arhitectonice și artistice asupra monumentelor noastre istorice, monografii cari vor fi ilustrate și documentate cu reproduceri necesare de fotografii, desemnuri, aquarele etc.;

b) Releveuri dela cele mai însemnate și caracteristice, din punct de vedere arhitectonic, monumente istorice;

c) Studii și lucrări unitare, asemenea ilustrate și documentate, bunăoară: asupra inscripțiunilor murale și tombale din epoca lui Ștefan-cel-Mare, Matei Basarab, Vasile Lupu, Constantin Brâncoveanu etc., asupra artei decorative, în sculptură și pictură, întrebuințată în bisericile și mănăstirile noastre în anumite epoci, asupra portretelor murale de ctitori: Domni, Doamne, Arhierei, Boeri, Jupânese etc., asupra picturii bisericești, asupra costumelor etc.;

d) Materialuri: scurte fragmente, comunicări, însemnări și note de interes deosebit privitoare la monumentele noastre istorice;

e) Note bibliografice și critice asupra publicațiunilor și periodicelor de specialitate;

f) În sfârșit, suplimente artistice, în culori, cari să înfățișeze biserici, mănăstiri, reproduceri de portrete murale, de picturi, de ornamentațiuni etc.

În cadrul lucrărilor înșirate mai sus se cuprind și acele privitoare la monumentele istorice din afară de Regat, întru cât aceste vor fi de origină românească — înălțate de Voevozii noștri sau în legătură directă cu trecutul nostru.

Buletinul se găsește de vânzare la ***Librăriile Socec, Sfetea și Alcalay.***

www.inp.org.ro

INSTITUTUL DE PROIECTARE „ISPIOR"
BIBLIOTECA
Inv. 43 P
Cota

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

SUB AUSPICIILE MINISTERULUI DE CULTE ȘI INSTRUCȚIUNE PUBLICA
ȘI IN EDITURA ADMINISTRAȚIEI CASEI BISERICII.

1909

IULIE-SEPTEMVRIE

BUCUREȘTI
Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r Ion St. Rasidescu
16, Strada Doamnei, 16
1909

www.inp.org.ro

CUPRINSUL.

TEXT.

Curţile domneşti Brâncoveneşti: I. Doiceşti.
O nouă diplomă militară romană.
Două noi inscripţii dela Comana.
Frescurile dela Hurezi: Biserica cea mare şi paraclisul.
Clopotniţa dela Păpăuţi.
Mănăstirea Hurezi: Chiliile dela miază-noapte.
Cronică: † Gr. G. Tocilescu. Din lucrările Comisiunii. † A. Baltazar. Din tesaurul arheologic al Dobrogei.

ILUSTRAŢIUNI.

Doiceşti:
1. Biserica (vedere spre sud).
2. Ruinile împrejmuirii Curţii.
3. Biserica (vedere spre nord).
4. Ruinile caselor domneşti, cu pivniţa.
5. Ruinile împrejmuirii Curţii.
6. Chenarul uşii şi pisania bisericii.
7. Uşile împărăteşti din biserică.
8. Sfeşnic domnesc din biserică.
9. Fereastră de ventilaţie dela biserică.

10. Releveuri de picturi, decoraţiuni şi sculpturi dela Hurezi (tabla 1).

11-12. Diplomă militară romană: faţa exterioară a plăcii groase.
13-14. Diplomă militară romană: faţa interioară a plăcii subţiri.
15. Bronz reprezentând un soldat pretorian.

16. Pisania paraclisului dela Comana.
17. Epitaful lui Radu-Şerban şi Nicolae-Vodă Pătraşcu dela Comana.
18. Ruinile paraclisului dela Comana.

Frescuri dela Hurezi:
19. Boltă în pronaosul bisericii.
20. Bolţi şi arcuri în pronaosul bisericii.
21. Pantocratorul.
22. Inscripţie zugrăvită în biserică.
23. Naşterea Maicii Domnului (paraclis).
24-25. Picturi pe peretele nordic (paraclis).
26. Patriarhul Neftalam.

27. Clopotniţa dela Sf. Ion-Piatra.
28. Clopotniţa dela Păpăuţi.
29. Planul acestei clopotniţe.

30. Releveuri de picturi, decoraţiuni şi sculpturi dela Hurezi (tabla 2).

Mănăstirea Hurezi (desemnuri):
31. Chiliile dela miazăzi cu clopotniţa.
32. Chiliile dela miazănoapte.
33. Chiliile dela apus cu paraclisul.

34. Gr. Tocilescu (portret).

www.inp.org.ro

CURȚILE DOMNEȘTI BRÂNCOVENEȘTI

I. DOICEȘTI.

Asupra curților domnești—pe cari avem să le înțelegem în acelaș fel cum țăranul de astăzi înțelege *curtea* sau *conacul* moșiei, adecă casa, atenanțele, biserica și curtea propriu zisă — atențiunea arheologilor noștri, îndreptată mai mult asupra monumentelor religioase, nu fu de loc atrasă. Nu este de mirare dar, că în Inventariul monumentelor istorice, publicat de Ministerul instrucțiunii publice [1]), nici una din curțile ce formează obiectul acestui studiu nu este înscrisă ca atare, fiind lăsate în voia soartei și a barbariei omenești ce le distruge zi cu zi. Domnului Profesor N. Iorga îi revin meritele de a le fi făcut, în parte, cunoscute și de a atrage atențiunea asupra lor [2]).

Cele ce urmează vor întregi cunoașterea lor și vor aduce, credem, pe lângă declararea ca monumente istorice și o atențiune mai binevoitoare față de vitrega soartă sub care ele lâncezesc de atâtea veacuri de uitare.

*

Epoca lui Constantin Vodă-Brâncoveanu fu o epocă de înflorire în toate manifestările vieții sociale. Pregătită de mâna de fier a energicului Șerban-Vodă Cantacuzino, sub vocea tunătoare și impozanta înfățișare a căruia se încovoiară toate partidele de boeri ce sfășiau țara, prin certele lor, dela moartea lui Matei-Vodă Basarab, — ea asigură, prin tactul, abilitatea și diplomația mlădiosului Domn Constantin Brâncoveanu, desvoltarea unei așa bune stări, cum rare ori se mai văzuse în Țara-Românească.

Sub noua stare de lucruri, artele, mai ales, în plină epocă de înflorire sub Șerban Cantacuzino, fac un pas mai departe și ajung o culme la care nu se mai ridicaseră de pe timpul lui Neagoe-Vodă Basarab. Buna stare și stabilitatea, condițiunile de căpetenie pentru desvoltarea unei vieți mai rafinate, mai fine, trezesc un gust pentru lux și împodobire, cum nu se mai simțise de multă vreme. Arhitectura, sculptura, pictura, orfevrăria, mobilierul, îmbrăcămintea ating o perfecțiune pe care nu o avuseseră până aci, primesc elemente noi cari le dă o caracteristică, un fel de înfățișare deosebit, un *stil nou:* — este stilul brâncovenesc.

In architectură mai ales se fac inovații mari, dacă nu în felul și procedeele de construcțiune, cel puțin în ornamentică. Pe lângă acestea, nu se mai execută frumosul numai cu intențiunea de a-l pune în serviciul Dumnezeirii, cum se făcuse în

www.inp.org.ro

veacurile de până aci. Nu se fac numai biserici, ci și case frumoase, înconjurate de bogate curți, în cari avea să se desfășoare toată noua, bogata și luxoasa viață de curte. Căci odată cu urcarea lui Constantin-Vodă Brâncoveanu pe tronul Țării-Românești și înlocuirea vestmintelor ostășești, cu cari obicinuia să umble un Matei Basarab, prin dulămi de canavăț și atlaz, prin căltuni cu mărgăritare și zmaragduri se simt înăbușiți sub bolțile cămăruțelor mici, de abia luminate de ferestrele prin care trece puțină lumină peste înaltele ziduri cu turnuri de pază ce înconjoară vechile curți domnești. Este și la noi vremea când se aruncă haina feodală a timpurilor de până aci, pentru a se imbrăca în haina timpurilor moderne. Se simte acum nevoia de camere mari, spațioase, în cari ochiul să se delecteze la frumusețea ștucurilor

1. Biserica Curții din Doicești.
Vedere asupra laturei de sud (contraforții adaugi ulterior) —

și alte vestminte de mare preț ce le întâlnim în epoca lui, — o viața nouă începe la *Curtea* Domnului român, ca și la aceia a contimporanului său Ludovic al XIV-lea.

Această viață nouă, pregătitoare a statului și societății moderne, nu se mai poate desfășura în camerile învechite și incomode ale vechilor case domnești din Târgoviște sau București, cu toate reparațiile și transformările ce li se fac. Voevodul și curtenii albe ce îmbracă pereții saloanelor sau la ornamentica balustradelor ce țărmuresc somptoasele scări. Se simte nevoe de pridvoare largi și de foișoare, de pe înălțimele cărora se deschid perspective asupra curților mari, îmbrăcate în frumusețea grădinilor, sau asupra luciului apelor helești-lor, ce se întind la picioarele lor. Se simte nevoe de mult aer și de multă lumină. Totul așa dară arată o viață nouă.

www.inp.org.ro

Chiar cuvântul de *casă domnească*, cum se numiau până atunci locuințele Voevozilor, se schimbă acuma în acela de *palat*, cum își numia Constandin Brâncoveanul splendida sa locuință ce și-o ridicase la Mogoșoaia.

Este *palázzo* al nobilului italian, cu aceiaș bogăție de podoabe, în acelaș stil *baroque*, pe care îl ridică prin mijlocirea sau sub influența secretarilor săi italieni, cari animează într'un mod așa de vioi sopână, peste munți, în hotarele chesarocrăiescului vecin, unde să-și poată mânca pâinea în liniște Voevodul și familia sa, atunci când *amestecăturile* din țară sau dușmăniile procleților Turci l-ar sili să apuce poteca pribegiei peste munți, — *dincolo*. În țară curat românească, *Țara Oltului*, sub paza munților ce o înconjoară de jur împrejur și în mijlocul mândrilor *ficiori* de aci, sub adumbrirea aripelor vulturului împărătesc, se putea trăi foarte bine.

2. Ruinile împrejmuirii Curții din Doicești.
— Vedere exterioară a laturii sudice. —

cietatea dela curtea Voevodului nostru.

Nevoia de locuință de petrecere, odihnă și recreare, unde să se poată lăsa la o parte din greoaia etichetă a curții, aduce după sine, deci, ridicarea palatelor de țară, pe lângă acelea ale capitalei.

Dar mai este încă o nevoie ce îndeamnă la ridicări de curți, în afară de ale capitalei:

Nevoia de azil, în vremuri de grea cum-

Sub aceste impulzii se ridică curțile domnești cari fac obiectul studiului de față.

*

Pe lângă interesul ce-l desteaptă prin ele însăși, curțile brâncovenești mai sunt interesante și din alt punct de vedere. Toate celelalte curți domnești, în general, zac sub maldăre de ruine. Greutățile ce se ivesc pentru cel ce voește a descurca liniile generale, sub cari ele se înfățișau,

www.inp.org.ro

nu pot fi înlăturate, decât studiind curțile brâncovenești, cari, în starea în care se mai găsesc, pot da încă bune lămuriri și asupra felului cum se prezinta o *vechie* curte domnească. Ca o completare s-ar putea urmări apoi curțile domnești din modernul veac al XIX-lea și s'ar putea dobândi cu modul acesta caracteristicile architecturii profane, în *stil românesc,* — lucru foarte folositor, acum, când în toate construcțiunile se urmărește realizarea lui.

al tutulor clădirilor strămoșilor săi, o repară cu prilejul restaurării mănăstirii Brâncoveni, ridicată tot de Matei-Vodă, jos, în poalele dealului pe care îl domină curtea domnească. Această vechie curte o rosti pentru fiul său de al treilea, Răducanu, căci pentru cei dintâi doi fii avea să ridice noi curți.

În 1698 Octomvrie 27, isprăvi de gătit frumoasele *case domnești* din satul Potlogii-Dâmbovița, unde, mai înainte vreme,

3. Biserica Curții din Doicești.
— Vedere asupra laturei de nord (contraforții adaugi ulterior) —

Cea mai vechie curte brâncovenească este cea din Brâncoveni-Romanați, locul de origină al strămoșilor lui Constantin-Vodă Brâncoveanu. Aci, pe un platou de o mare însemnătate strategică, în apropierea Oltului și a căii lui Traian, își ridicase Matei-Vodă Basarab curtea sa de țară, în preajma bisericii ce-i servia de paraclis, pe care o isprăvise de zidit în 1634. Constandin Brâncoveanu, înnoitorul pios

fuseseră, desigur, niște case modeste, zidite lângă o biserică mare, pe care Brâncoveanu o ridicase cu 14 ani înainte, pe când era numai boer. Cu casele domnești de la Potlogi, astăzi aflate în mare ruină, se face cel mai însemnat pas în desvoltarea architecturii profane. Ele fură gătite pentru acela care-i purta numele și avea să-i fie moștenitor la cârma țării, fiul său mai mare, Constantin-Beizadea.

www.inp.org.ro

In 1702 Septemvrie 20, Brâncoveanu puse pisanie de isprăvitul lucrului deasupra *„frumosului locaș“*, *„palatul“* dela Mogoșoaia, cum îl denumi, cu drept cuvânt, Domnul, peste măsură de încântat de frumusețea lucrării. Ridicat în proporții și într'un stil cu totul deosebit de cel dela Potlogi, care încă se resimte de influența vechilor curți domnești, cel puțin în ceeace privește distribuirea corpurilor clădirii, — el avea să fie moștenirea ohabnică a celui cași cea dela Mogoșoaia, fu dărâmată pe la finele veacului al XVIII-lea de guvernatorul Ardealului, din motive de siguranță a granițelor. Nu se mai păstrează astăzi decât o frumoasă poartă, ca un arc de triumf, împodobită cu superbe coloane corintiane, *angajate,* — singura rămășiță a bogatei curți de odinioară, ce avea să fie locașul de refugiu al acelora, pe cari nenorocirea cea mai grozavă din câte izbiră o familie domnească, îi făcu să și-l aibă

4. Ruinile caselor domnești, cu pivnița, zidite în exteriorul Curții din Doicești.

de al doilea al său domnesc fiu, Ștefan-Beizadea. Dărâmat în partea sa superioară, a suferit o largă prefacere, fără însă a i se altera liniile fundamentale, sub Vodă Bibescu, care dori, fără noroc, să-și așeze și să continue, aci, strălucirea domnească a lui Vodă Brâncoveanul. Acoperișul de ardezie pus atunci îl apără puțin, până azi, de intemperiile atmosferice.

Curtea domnească din Sâmbăta-de-sus, Comitatul Făgărașului, zidită în acelaș stil în fundul apelor adânci ale Bosforului.

Curtea din Sâmbăta-de-jos nu are nimic brâncovenesc: ea fu un zălog al unui ungur către Constandin Brâncoveanu pentru niște bani pe care acesta îi împrumutase.

Curțile din Brașov și mahalaua Schiailor sunt complet transformate astăzi.

Curtea din Doicești este cea mai nouă. Cu ea dar vom începe cercetarea tuturor celorlalte curți domnești brâncovenești.

www.inp.org.ro

I

Curtea Brâncovenească din Doicești.

Așezată în comuna Doicești, ascunsă în pădurile, tufișurile și mărăcinișurile de cătină ce acoperiau, odată, în întregime malul stâng al Ialomiței, — o desparte numai 7 kilometri de curtea domnească a Târgoviștei, fiind așezată la nordul acesteia, lângă poalele acelorași dealuri ce trec și pe lângă aceasta, cari brăzdează județul Dâmbovița dela nord la sud.

Până acum cât-va timp [3]) nu se știa nimic asupra bisericii, nici asupra ruinilor ce se ridică falnice, până astăzi, în marginea satului, dinspre apă. Și nici astăzi nu se poate ști mult lucru, din pricina lipsei de material documentar. Această lipsă de știri căută să o suplinească diletantismul filologic ce stăpânia acum câteva decenii cercetările istorice și, după cum prin rețeta filologică se risipiră multe taine (Teleorman = Terra romana etc.), tot astfel și taina originii zidurilor dela Doicești fu repede deslegată: Doiceștii trebuiau să derive dela cuvântul *doică*. Și atunci legenda se făuri repede prin mijlocul cărților de școală:

«Aci se zice că familia domnească tri-«mitea doicele cu copii, în timpuri grele, «când erau invaziuni prin țară, spre a fi «mai în siguranță, de unde se crede că «chiar comuna își trage numele de Doi-«cești (dela Doică)» [4]).

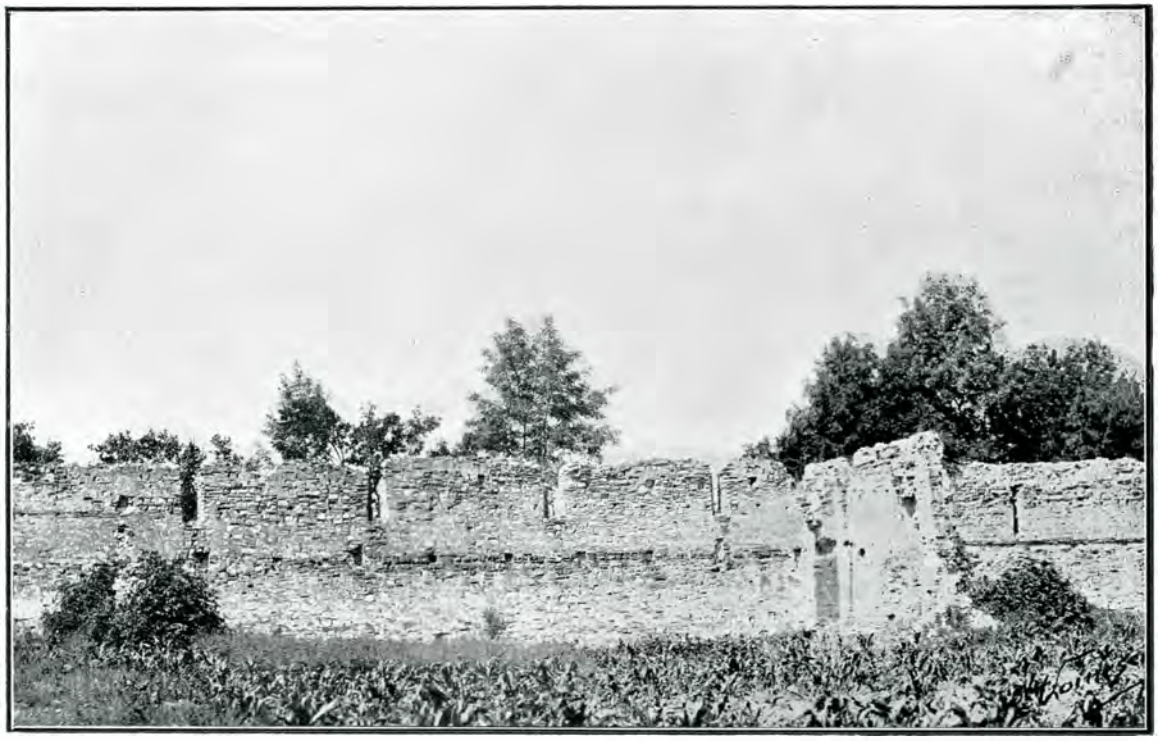

5. Ruinile împrejmuirii Curții din Doicești.
— Vedere interioară a laturei vestice —

De fapt nici un Domn până la Brâncoveanu nu pusese picior aci, iar stăpânitorii satului vor fi fost probabil boerii Doicești [5]), o ramură din tulpina mai veche a boerilor din Săteni. Căci cei ce stăpâniră mai înainte moșia fură *boerii de Săteni,* așa numiți în înțelesul de *boeri de țară,* spre a se deosebi de *boerii curteni*, cari locuiau de pe la începutul sec. al XV-lea pe lângă Curtea târgovișteană a Domnului, după ce se mută capitala țării dela

www.inp.org.ro

Argeș aci. Atunci, de sigur, se făcu înpărțirea locurilor din jurul orașului, de către boerii nou veniți printre moșnenii băștinași.

Niște certe de hotare [6]), pela începutul veacului al XVII-lea, între boerii de Săteni și vecinii lor de miază-noapte, moșnenii brănești, pentru un sat Vulcana, aflat între Doicești și Brănești, ne îndreptățesc a crede că până în hotarele Brăneștilor, deci și peste vecinașii Doicești, se întindea stăpânirea boerilor din cătunașul de azi Să-

«ПРАВОСТЮ И БЕЗ НИ ЄДНЯ ТРѢБЪ ДО НЫНѢ БЫ «ДНИ ГѢДЕМИ». (= Aceia au știrbit moșia Brăneștilor dela satul lor Vulcana și calcă hotarele, în nelegalitatea și bunul lor plac, fără dreptate și fără nici-o socoteală până acum în zilele Domniei mele) [7]).

Dela acești boeri Săteni [8]) a rămas biserica de astăzi, destul de vechie, pentru ca sub o piatră de mormânt, pusă în 1669 [9]), să se strângă oasele a cinci preoți ce deserviseră biserica până atunci [10]).

Când și cum Doiceștii au trecut în stă-

6. Chenarul ușii și pisania bisericii din Doicești.
— Lectura la pp. 108-9 —

tenii, așezat în josul Doiceștilor.

Prigonirea nu se terminase nici pe vremea lui Vodă Matei Basarab, când, după cum glăsuește hrisovul de dreptate ce Matei-Vodă îl dete la mâna moșnenilor Brănișteni, — se plângeau moșnenii că *boerii de Săteni*, Cârstea Logofătul, cu nepoții săi Vintilă, Nică și Gligorie:

«ОНИ ЄСТЬ БЫЛИ ПРИТЄЗНЬЛЬ ОТЧИНЪ БРЫ- «ЄНЯЛОР ОТЬ СЄЛО ИХЪ КЪЛКЯНЯ И ПОПИРЯЄТЬ «ХОТЯРЬЛЄ БЬ СИЛОСТЬ И БЬ МОЖЯНЯ ИХЪ БЄЗ

pânirea boerilor Doicești nu se știe; se știe [11]) însă, că la 1668 ea se afla în posesiunea lui Ioan și Ienache, fii lui Negoiță Spătarul Văcărescu, proprietari la moșia vecină de peste Ialomița: Șotânga. Mai apoi, pe la sfârșitul veacului, o stăpânia Pătrașcu Sluger Bălăceanu [12]), dela care, prin intermediul lui Cornea Brăiloiu vel Ban, o cumpără, mai mult cu sila [13]), în 1702 Mai, Constantin-Vodă Brâncoveanul.

Se pare că încă de mai înainte Brân-

www.inp.org.ro

coveanul cumpărase un petec de vie, unde ridicase o frumoasă pivniță, pe fața dealului Sătenii.

Cumpărând noua moșie Domnitorul, Vodă Brâncoveanul, avea de gând să-și facă nu numai locașul de petrecere, aci în regiunea viilor târgoviștene, — cari nu puteau rivaliza în nici un fel cu străvechile vii dela Pitești — nu numai locuința celui mai mic dintre fii săi, Matei, dar și locul de retragere, cetatea ascunsă în apropiată vecinătate de capitală, căci numai așa se pot înțelege marile ziduri de peste șase metri înălțime, străbătute de meterezuri, — cu cari, ca nicăeri la altă curte, Constandin-Vodă proectase înconjurarea curții sale din Doicești.

Gândul de ași stabili aci o curte îi veni lui Brâncoveanu în toamna anului 1704, când, ne spune cronicarul său, «. . . . . neputând să «meargă, precum era «obișnuit într'alți timpi «— din cauza supărări- «lor — pentru o pre- «umblare la culesul vii- «lor într'altă parte, a fă- «cut culesul pe la Săteni «și pe la Doicești» [14]).

Dar rumorile, de sigur, ce le provocă la Turci zidirea atâtor clădiri, îl făcu să renunțe la planurile sale, mulțumindu-se deocamdată numai cu ridicarea bisericii și repararea vechilor case. Cronicarul spune:

«Tot într'acest an (al XVIII-lea al Dom- «niei [1706]), cumpărând Măria-Sa Vodă «Doicești dela Bălăcianu, fiind aproape «de Târgoviște, ca să aibă unde se pre- «umbla câte odată, și fiind acolo niște «case vechi, surpate și nesăbuite, Măria-Sa, «luând moșia numai decât au strămutat «și casele de cum era și le-au prefăcut, «puîndu-le în orânduiala ce să văd. Și le-au «îngrijit foarte frumos, «făcând și biserică de «piatră și helești și «vii și de toate, precum «să văd acum înfrumu- «sețate — și le-au dă- «ruit fiului Mării-Sale «celui mai mic, lui Ma- «teiaș» [15]).

7. Ușile împărătești dela biserica din Doicești.

Zidirea curții, care, în intențiunea lui Brâncoveanu, avea să fie ridicată în aceiaș strălucire ca și aceia a Mogoșoaei — judecând după frumusețea sculpturilor de la biserică și după coloanele de piatră ce zac până astăzi încă nelucrate — începu în 1706[16]), după cum în afară de mărturia cronicarului[17]) ce înregistrează cu multă minuțiositate toate evenimentele domnici lui Brâncoveanu, mărturisește și pisania[18]) bisericii ce avea să serve de paraclis noului lăcaș:

† AĆASTÎ SF(Ì)NTÌ ȘI DUMNEZEȩSCÌ BISEARICÌ, A CÌRIȩ HRAM NAȘTEREA PREA CURATEI FEĆOAREI ȘI STÌPÌNII NOASTRE DE DUMNEZEU NÌSCÌTOAREI MARIEI ȘÌ PRÌZNUȩȘTE, DĒN TEMELIE ZIDITÌ, RÌDICATÌ ȘI ÎNFRUMOSIȚATÌ IASTE DE LUMINATUL SÌ ÎNÌLȚATUL IŌ COSTANDINŬ BASARABŬ VOEVODŬ, DOM-

www.inp.org.ro

NULŬ ȘI OBLADUITORIUL Ț(Ă)RÎI RUMÎNEȘTI, AICI ÎNTRACESTŬ LOCŬ OUNDE ALTÎ DATÎ N'AU FOSTŬ. ÎN SLAVA LUI DUMNEZEU ȘI VEAČNICA SA POMENIRE SÎVÎRȘIND-O LA ANUL DE LA ZIDIRE(A) LUMII 7215 ȘI AL OPTSPRÎZEACELEA AN AL DOMNII SALE. ѦĨѦ (= LUNA) SEPT. 20.

Biserica, care, în afară de un element *nou,* pridvorul, nu se remarcă prin nimic față de celelalte biserici ale curților brâncovenești — în comparație cu cari, fiind lipsită de ocnițe, pare și mai sărăcăcioasă ca aspect, în ceeace privește ornamentica exterioară, se ridică în afara curții propriu zise, pe latura de apus. Ea prezintă tipul bisericii mici, așa cum l-a fixat sfârșitul secolului al XVIII-lea: un plan dreptunghiular (19,86 m. × 6,12 m.) cuprinde încăperile *naosului* și *pronaosului,* despărțite una de alta printr'un zid cu ușe,—cum și pe aceia a altarului, care termină latura despre răsărit cu o absidă semicirculară în interior, pentagonală în exterior.

Pridvorul cu colonadă, lung de 3.18 m., termină, de altă parte, latura de apus, înfrumusețând intrarea. Un turn pentagonal, în stânga pronaosului, ce adăpostește scara în helice ce urcă la clopotniță, înviorează monotonia liniilor dreptunghiulare. Pe ziduri, groase de 0,85 m., sunt dispuse cele două mari *calote* sferice ce acopăr naosul și pronaosul, prin ajutorul *pandentivilor* și a celor trei mari arcade nord-sud; dacă ele ar fi puse în evidență și în exterior prin mijlocirea acoperișului am avea cea mai curată biserică bizantină cu *cupole.* Bolta altarului, ca și cele două mici calote ale pridvorului, neutralizează împingerile greutății marilor calote în sensul axei clădirii.

8. Sfeșnic domnesc dela biserica din Doicești.

Ca ornamentică, pe lângă ciubucul *(torul)* gros ce o încinge la mijloc printre două rânduri de cărămizi în zimțuri, pe lângă *cornișa* în *trepte,* așa de bine pusă în relief prin frumusețea zugrăvelii cu motive din ornamentația țesăturilor noastre naționale, pe lângă friza de zugrăveli ce o încinge în întregime, cât și pe marginele arcadelor, — un farmec deosebit il are pridvorul, *slomnul,* ridicat în *stil brâncovenesc* [19]), ca la nici una din celelalte curți, cum și felul de tăetură al pietrelor ornamentale.

Pridvorul, format din patru stâlpi în față și doi laterali cu două capitele *angajate,* pe cari se sprijină cele opt arcade *trilobate,* legate între ele prin grinzi dreptunghiulare, — marchează o etapă in evoluția pridvoarelor bisericești cu colonadă *de piatră.* El, prin coloanele sale, reprezintă punctul de trecere dela *simplele* coloane de piatră, de abia tăiată, întrebuințate pentru prima

www.inp.org.ro

oară [20]) de Vodă Șerban Cantacuzino în m-rea Cotrocenii — și între splendidele coloane *corintiane,* pe care le va întrebuința, în pridvoarele și foișoarele palatelor sale, Constandin Vodă-Brâncoveanul.

Aceste coloane, lungi de 2,15 m., având un trunchiu cu treisprezece *canelure* slab pronunțate, dispuse în torsadă, se termină la partea superioară printr'un *capitel* format dintr'o *echină* evasată, mulurată cu foi de *palmete*, la capătul căreia se află *abaca* dreptunghiulară, care repartizează greutatea capetelor arcadelor ce repauzează asupra ei ; iar la partea inferioară, prin mijlocirea unui inel de palmete, se repauzează pe o *bază* lucrată în acelaș fel ca și *capitelul*, însă răsturnat.

Și restul sculpturilor ornamentale, fie în piatra tocului ușei, unde *rinceau*-urile ce o decorează nu sunt întrecute de acelea ale Hurezului și mai ales ale Brâncovenilor, decât prin faptul că acolo sunt *ajurate*, — fie în ventilațiile naosului, fie în lemnul sfeșnicelor și ușilor împărătești, sau în al stranelor domnești (astăzi dispărute), fie în restul mobilierului:—toate, prin modul lor de a fi lucrate și prin asemănările ce le au cu restul productelor artistice ale epocei lui Brâncoveanu, caracterizează *noul stil brâncovenesc,* care nu se mai întâlnește la nici una din epocele anteriore.

Din picturile foarte afumate ce încep dela scenele raiului și ale iadului, de pe pereții de afară și până la medalioanele apostolilor și proorocilor de pe tâmpla de zid, se deslușesc mai bine, ca sub un zăbralnic de doliu — în dreapta și în stânga unei mâni uriașe pictată deasupra ușei de de intrare cu inscripția: **ДШ(Ꙗ)ІЯ ПР(Ꙗ)ВДНЫХ БЪ РЪЦѢ Б(О)ЖІИ** (sufletele drepților în mâna lui Dumnezeu) — toate chipurile ctitorilor [21]) și domneștilor lor rude, începând de la Matei-Basarab, strămoșul, până la micul *Mateiaș,* copilul, pentru fericirea căruia se proectase ridicarea a tot ceeace se vede la Doicești.

Curtea propriu zisă se ridică la dreapta bisericii. În mijlocul zidurilor, formând un dreptunghiu neregulat (aprox. 140 m. × 115 m.), se ridica odată modesta casă de țară (14,60m.×8,10m.) cu pivniță dedesupt, camere deasupra ce răspundeau, în latura cea lungă de nord, într'un foișor (6,20×m. 8,10 m.). Din ele nu au mai rămas nimic. O parte din zidurile de apus și cele de miazăzi ale împrejmuirii, sunt singurile ziduri cari, odinioară dublate cu camere de serviciu, întărite cu *dosseret*-i și prevăzute cu metereze, ne dau idea de ceiace voise să facă Brâncoveanu la Doicești; căci restul împrejmuirii, făcut din bolovani și cărămizi, data încă din timpul boerilor Bălăceni. Altă pereche de case mai mari (20 m. × 18 m.), lângă latura nordică a bisericii și în afară de zidurile curții, trebue să fie posterioară și probabil că la ea se raportă pisania ce am găsit-o în curtea unui fost arendaș al moșiei:

† МѢ ВЛ КОМ · МЯІ Ї ,ЗСМЄ.

(Adecă: Manolache Brâncoveanu, Mare-Comis, Mai 13, 1737). Desigur strănepotul [22]) nefericitului Brâncoveanu, edificatorul sau reparatorul acareturilor moștenite.

Acestea au rămas din curtea dela Doicești, care pe la mijlocul sec. al XVIII-lea mai exista încă cu casele, morile și heleșteul [23]), — unde, odinioară, la culesul viilor, sunau văile de sânețele pușcașilor, scripcile lăutarilor și veselia curtenilor. Pulvis et umbra!

VIRG. DRĂGHICEANU.

www.inp.org.ro

NOTE

[1]) Ministerul Cultelor și Instrucțiunii publice, *Inventariul monumentelor publice și istorice din România*, București 1903.

[2]) N. Iorga, *Un palat al lui Brâncoveanu* (Potlogii), în Floarea Darurilor, I, pp. 39—50, și 112—16. *La M-rea Brâncovenilor*, ibid., pp. 171—75. *Casa de țară a Brâncoveanului* (Mogoșoaia), în Convorbiri literare, an XXXIX, pp. 7—31.

Trebue să mulțumim D-lui Prof. D. Onciul pentru speciala atențiune ce ni-a atras asupra Palatului din Mogoșoaia.

[3]) Șt. D. Grecianu, *Viața lui Constantin-Vodă Brâncoveanul* de Radu vel-Logofăt Grecianu, București 1906.

Virgiliu Drăghiceanu, *Călăuza monumentelor istorice din județul Dâmbovița*, Târgoviște 1907, pp. 28—9.

[4]) D. P. Condurățianu, *Dicționar geografic al județului Dâmbovița*, București 1890.

[5]) Asupra lor: *Condica M-rii Slobozia lui Ienache*, f. 352. Archiva Statului.

[6]) *Mitropolia București*, pachet 50. Archiva Statului. Actele relative la Săteni.

[7]) *Inedit*, în colecțiunea noastră, din 1642 Mai 26.

[8]) Asupra lor vezi și N. Iorga, *Studii și Documente*, pp. 226—227.

[9]) Idem, *Inscripții din Bisericile României*, București 1908, II, p. 98.

[10]) Iată pisania zugrăvită la ușa de intrare, foarte deteriorată: «Ale tale dintru ale tale, Ție aducând «de toate și pentru toate. Acastî sf(î)ntî și dumne«[zeia]scî biserică din temelie [ias]te ziditâ de boerii «dă Săteani . . . . . boer Tînasic tvornicul . . care «au dres biserica, fiind stînd pustie multî vreme, a și «tîrnosit (cf. Monsieur de B[auer], *Mémoires historiques*, Francfort et Leipzic 1778, p. 759 : Sateni «habitation *déserte* avec une eglise de pierre). Iar «mai preurmă lum[inatul] . . . Matei Cazote vtori «vistier cu a sa chielt[uială] a învelit biserica și au «zugrăvit-o precum să vede spre a dumnealor veci«nică pomenire, Iuliu 3 ,ιη (= zile), 7310 (= 1802) «Iustin ermonach zug[raf]».

[11]) *Viața lui Constantin Vodă-Brâncoveanul*, ed. Șt. Greceanul, Note și anexe, p. 317.

[12]) *Ibid.*, Note și anexe, p. 270.

[13]) *Ibid.*

[14]) *Ibid.*, p. 139.

[15]) *Ibid.*, p. 164.

[16]) Anul inscripției de pe clopot, publicat în Iorga, *Inscripții, II*, p. 361, ca fiind 7214, trebue corectat în 7215.

[17]) *Viața lui Constantin Vodă-Brâncoveanu*, ed. Șt. D. Grecianu, p. 164.

[18]) Cf. Iorga *Inscripții* II, p. 98.

[19]) Virg. Drăghiceanu, *Pridvoarele bisericelor muntene*, în Conv. Literare, XLII, pp. 391—394.

[20]) Dela Neagoe-Vodă Basarab nu se mai cunoaștea întrebuințarea coloanei de piatră.

[21]) N. Iorga, *Inscripții*, II, p. 99.

[22]) N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor* de Banul Mihai Cantacuzino, București 1902, pp. 410—11.

[23]) Bauer, *Mémoires*, loc citat.

P. S. Din cronica bisericii, pe lângă cele știute (Iorga, *Inscripții* II, 362), se mai cunoaște și numele celui dintâi preot îngropat în pronaos, la baza turnului ce urcă la Clopotnița, unde citim: «Rîposat-a pîrintele popa Radu, Iunie 11, leat 7227 (= 1719)».

V. D.

9. Fereastră de ventilație la biserica din Doicești.
— Lucrată *ajour* în piatră. —

www.inp.org.ro

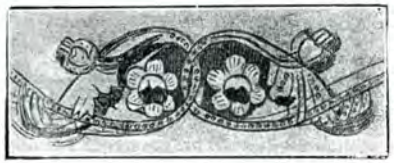

10. Releveuri de pictari, decorațiani și scalptari dela Harezi.
— Lucrate de A. Baltazar —

www.inp.org.ro

I.

O NOUĂ DIPLOMĂ MILITARĂ ROMANĂ

Dobrogea, acest izvor nesecat de antichităţi, a dat din nou la iveală un monument epigrafic de cea mai mare importanţă. În satul Inan-Cişme (comuna Cogelac, judeţul Constanţa) învăţătorul M. Otavă a descoperit de curând o diplomă militară, dată de împăratul Alexandru Sever unui soldat din garda pretoriană. Înţelegând că are a face cu un document istoric, d. Otavă a trimis diploma d-lui N. Iorga, profesor universitar, iar d-sa a avut bunăvoinţa să mi-o împrumute pentru câtva timp spre a o studia.

Până acum Dobrogea a mai furnizat două diplome militare: una dela împăratul Vespasian, găsită la Constanţa (vechiul Tomis) [1]), alta dela împăratul Nerva, descoperită în ruinele vechei Salsovia (lângă Mahmudia) [2]). În amândouă aceste localităţi au fost odinioară aşezări romane, aşa că veteranii cărora le-au aparţinut diplomele pot fi consideraţi cu drept cuvânt ca foşti colonişti romani în aceste locuri. La Inan-Cişme deasemenea avem indicii sigure că a fost o aşezare romană, căci atât terenul pe care se află satul — un platou înalt, traversat de valea Duingi — cât şi dealurile ce-l încunjoară de jur împrejur, ascund resturi numeroase de zidărie veche, printre cari se găsesc o mulţime de monede romane şi greceşti, aceste din urmă de ale oraşului Istros. De altfel localitatea cade în regiunea acestui oraş şi, după poziţia sa naturală, pare a fi avut destinaţia să asigure şi să înlesnească comunicaţia şi comerţul pe această vale.

Aşezări romane cu o destinaţie identică existau odinioară pe toate văile ce duc din centrul Dobrogei spre Mare, căci în timpurile vechi aceste văi serviau de căi de comunicaţie pentru locuitorii din centrul şi nordul ţinutului spre oraşele comerciale de pe ţărmul Mării. Urmele multor aşezări de acestea s'au păstrat până astăzi şi este caracteristic că toate se găsesc în puncte strategice. Astfel, dacă luăm văile Dobrogei dela răsărit spre apus, întâlnim pe valea numită Pârâul Teliţei urmele unei aşezări romane lângă satul Nalbant, unde, pe lângă ziduri şi olărie veche, se găsesc şi numeroase monede romane [3]); pe valea Taiţei, lângă satul Dautcea, sunt urmele altei aşezări romane, unde între altele s'au găsit chiar monede republicane; pe valea Slavei, la punctul numit «Cetatea Fetei», se recunosc foarte bine întăriturile unei cetăţi formidabile, dintre cari s'au scos inciden-

www.inp.org.ro

tal monede de ale împăraților Antonini și monede bizantine, iar mai la vale, urmele unui castru roman și ale unei așezări importante [4]); la împreunarea pâraielor Potur și Beidaut, lângă satul Hamamgia, se găsesc de asemenea resturi de zidărie și monede romane; în sfârșit pe valea Duvor face cândva săpături sistematice în punctele arătate, se vor găsi inscripțiuni, cari să ne destăinuiască numele lor.

*

Revenind la diploma militară dela Inan-Cișme, e demn de remarcat faptul că a

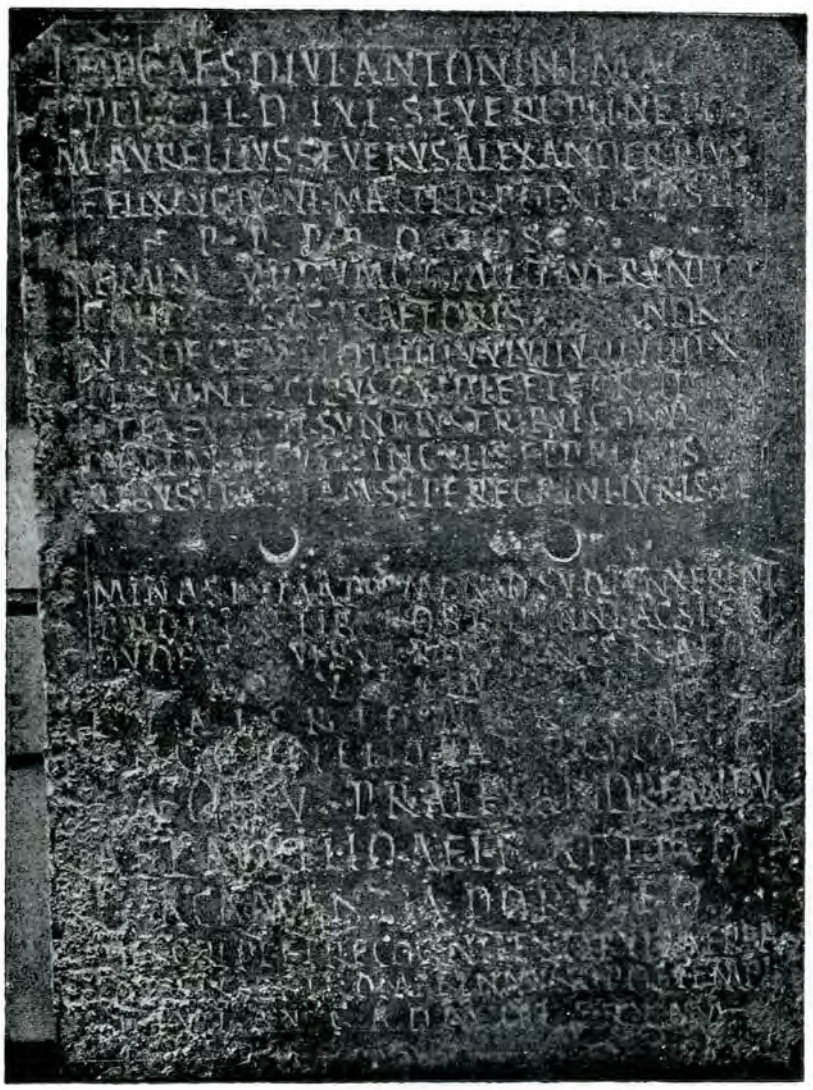

11. Textul diplomii.
— Fața exterioară a plăcii groase (fotografie) —

ingi sunt urmele pomenitei așezării romane dela Inan-Cișme.

Se înțelege că numele vechi ale acestor așezări nu le cunoaștem, căci în hărțile și geografii antici abia sunt menționate orașele și stațiunile militare principale din aceste părți; putem însă sperà că, dacă se

fost găsită întreagă și foarte bine conservată. Are forma obișnuită a diplomelor militare și se compune din două plăci de aramă de mărimea $14 \times 10^1/_4$ cm., una mai groasă (2 mm.) și alta mai subțire ($^3/_4$ mm). Când au fost scoase din pământ plăcile erau legate între ele cu o sârmă de bronz,

www.inp.org.ro

care trecea prin cele două găuri ce sunt scobite la mijlocul fiecărei plăci. Fețele exterioare ale diplomei, din cauza contactului cu umezeala, erau acoperite cu un strat de patină verde, care s'a menținut în parte și după curățirea lor, dimpotrivă fețele interioare nu erau decât foarte puțin atinse de rugină.

Iată acum textul de pe fețele exterioare, adică cel cu litere capitale:

(Placa cea groasă)

IMP CAES DIVI-ANTONINI-MAGNI-
PII FIL·DIVI-SEVERI-PII-NEPOS
M·AVRELLIVS SEVERVS ALEXANDER PIVS
FELIX AVG PONT MAX TRIB-POT·XII-COS III

12. Textul diplomii.
— Fața exterioară a plăcii groase (facsimil, calchiat de d. Gr. Mascalin) —

Textul diplomei este săpat cu două feluri de caractere: pe fețele exterioare cu litere capitale, pe cele interioare cu cursive. Textul cu litere cursive, care nu este altceva decât copia, întru câtva prescurtată, a celui cu litere capitale, este săpat în latul plăcilor.

P. P. PRO COS
NOMINA-MILITVM QVI MILITAVERVNT-IN
COHORTIBVS PRAETORIS ALEXANDRIA
NIS DECEM-I-II-III-IIII-V-VI-VII-VIII-VIIII-X
PIIS VINDICIBVS QVI PIE·ET FORTITER MI
LITIA FUNCTI·SVNT-IVS TRIBUI-CONVBII
DVMTAXAT-CVM SINGVLIS-ET PRIMIS VXO

www.inp.org.ro

RIBVS VT·AETIAM·SI PEREGRINI-IVRIS-FE
O O
MINAS IN MATRIMONIO SVO IVNXERINT
PROINDE·LIBEROS TOLLANT·AC SI-EX
DVOBVS-CIVIBVS ROMANIS NATOS
A D VII IDVS IAN
L-VALERIO MAXIMO ET
CN CORNELIO PATERNO COS

(Placa cea subțire)

. . AVRELI SABINIANI
. . AVRELI DIONYS
. . . . VIDI O PONTENTIS
. . VALERI VITALIANI
M AVRELI O AMANDI
CVLPI VALENTIS
TRIAVI MVCIANI

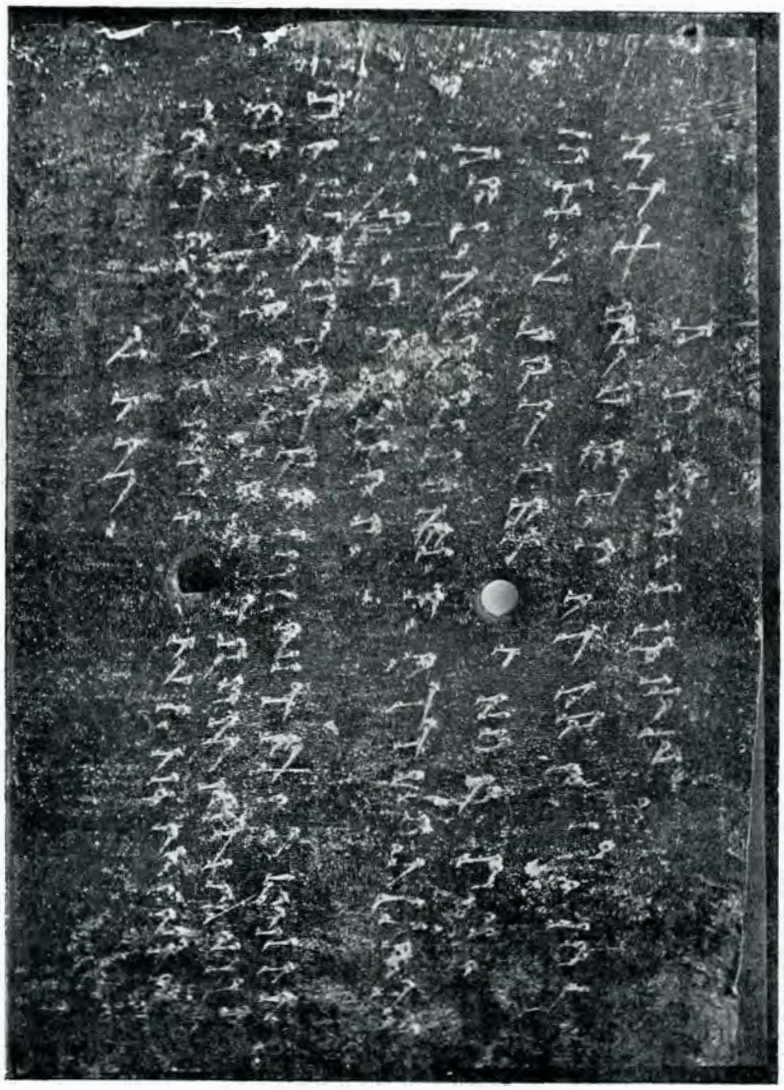

13. Textul diplomii.
— Fața interioară a plăcii subțiri (fotografie) —

COH V·PR ALEXANDRIAN P·V·
AEL·AVRELIO AEL·F·ATTICO
ACAMANTIA DORYLEO
DESCRIPT ET RECOGNIT EX TABVLA AEREA
QV . . FIXA EST ROMAE IN MVRO POSTEMPL
DIVI AVG AD MINERVAM

Lectura textului de pe placa cea groasă este următoarea:

Imp(erator) caes(ar) divi Antonini magni pii fil(ius), divi Severi pii nepos, M(arcus) Aurellius Severus Alexander pius, felix aug(ustus), pont(ifex) max(imus), trib(unicia)

www.inp.org.ro

pot(estate) XII, co(n)s(ul) III, p(ater) p(atriae), proco(n)s(ul).

Nomina militum qui militaverunt in cohortibus prætoris Alexandrianis decem: I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, piis, vidicibus, qui pie et fortiter militia functi sunt, ius tribui conubii, dumtaxat cum singulis et primis uxoribus, ut ætiam si peregrini

Coh(ors) V pr(aetoria) Alexandrian(a) p(ia), v(index).

Ael(io) Aurelio, Ael(i) f(ilio), Attico Acamantia Doryleo.

Descript(a) et recognit(a) ex tabula ærea, (quæ fixa est) Romæ in muro post templum divi Augusti ad Minervam.

Cele șeapte nume de pe placa subțire

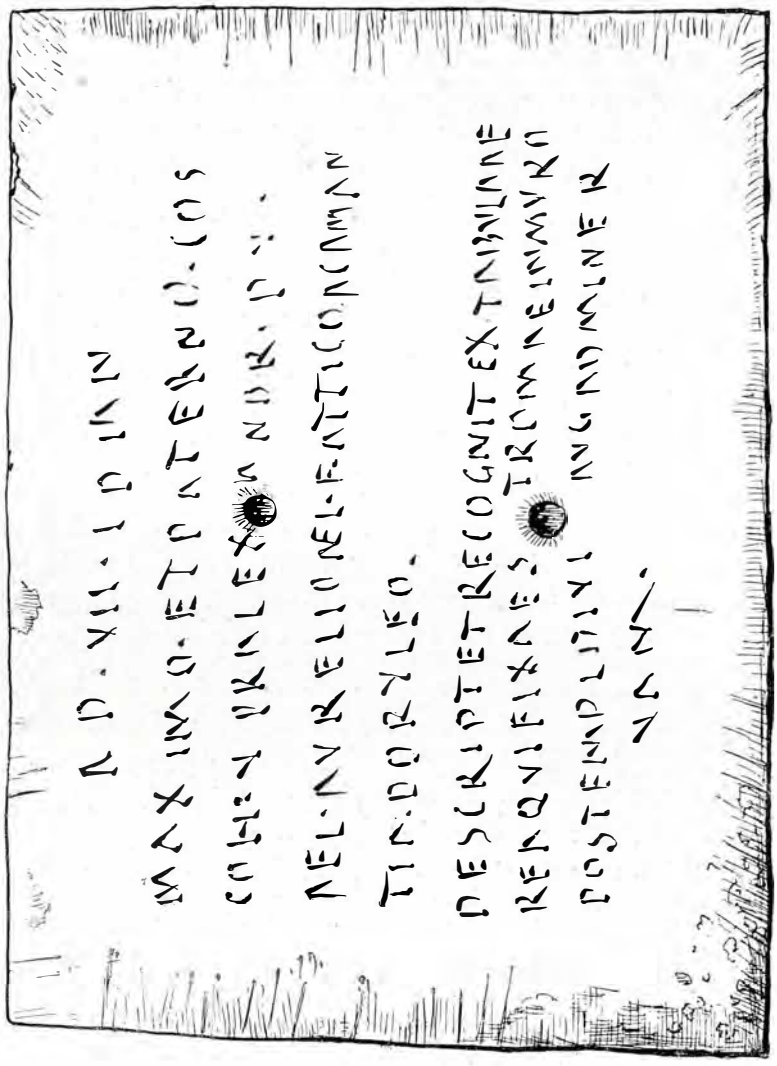

14. Textul diplomii.
— Fața interioară a plăcii subțiri (facsimil, calchiat de d. Gr. Musculin) —

iuris feminas in matrimonio suo iunxerint, proinde liberos tollant, ac si ex duobus civibus romanis natos.

A(nte) d(iem) VII Idus Ian(uarias) L(ucio) Valerio Maximo et Cn(eio) Cornelio Paterno co(n)s(ulibus).

sunt ale martorilor, cari certifică exactitatea transcrierii acestui text de pe edictul imperial păstrat la Roma.

Pe fețele interioare ale diplomei se află următoarea copie a acestui text, scrisă cu litere cursive:

www.inp.org.ro

(Placa cea groasă)

Imp Caes divi Antonini magni pii
fil. divi Severi pii nepos
M. Aurellius Severus Alexander pius
felix aug pont max trib pot XII cos
III p. p. procos nomina militum
qui militaver in cohort pr ale
xandriani decem I·II·III·IV·V·VI·VII·VIII·
VIIII·X piis vindicibus qui pie et
fortiter militia functi sunt
ius tribui conubii dum taxat
cum singulis et primis uxorib....
aetiam si peregrini iuris feminas
in matr suo iunx proinde....
ac si ex db c. r. . . . . .

(Placa cea subțire)

A. d. VII id Ian
Maximo et Paterno cos
coh V pr Alexandri . . .
Ael Aureli Ael. f. Attico Acaman
tia Doryleo
Descript et recognit ex tabula ae
rea que fixa est Romae in muro
postempl divi Aug ad Miner
vam

Această copie, a cărei lectură ar fi inutil să o mai dau, căci e aproape identică cu textul însuș al diplomei, prezintă câteva greșeli de ortografie interesante și prescurtări neobișnuite. Astfel în rândul al 7-lea de pe placa groasă găsim *alexandriani* în loc de *alexandrianis,* în rândul al 14-lea de pe aceeaș placă avem *db* pentru *duobus*; în rândul al 7-lea de pe placa subțire este *que* în loc de *quae*. De alt fel atât în text cât și în copie cuvântul Aurelius din nomenclatura împăratului este scris cu doi *l,* pe când acelaș cuvânt în nomenclatura soldatului și a martorilor are un singur *l,* iar cuvintele *post templum* sunt prescurtate *postempl.*

*

Diploma noastră a fost dată—după cum rezultă din textul ei—de către împăratul Alexandru Sever pretorianului Aelius Aurelius Atticus din Doryleu (Frigia). Acesta făcea parte din cele zece cohorte «alexandriane». Numirea de «alexandriane» se referă de sigur la numele împăratului însuș. Tot din timpul acestui împărat cunoaștem numirea de «severiane», dată altor zece cohorte pretoriene și care numire se referă foarte probabil la Septimiu Sever; pe cum, de pildă, numirea de «flaviene», ce o poartă niște cohorte din timpul lui Vespasian, se referă la numele acestui din urmă împărat [5]).

Data liberării din armată a cohortelor «alexandriane» și deci și a lui Atticus este ușor de fixat. Puterea tribuniciană a 12-a a lui Alexandru Sever cade în anul 233, tot în acest an cade și consulatul lui Maximus și Paternus [6]); expresiunea «ante diem VII (septimam) idus Ianuarias» însemnează ziua de 7 Ianuarie. Deci data complectă este: *7 Iauuarie 233*. De altfel împărații din secolul al III-lea făcuseră obiceiul ca să libereze pe pretoriani totdeauna în ziua de 7 Ianuarie, care erà aniversarea inaugurării imperiului lui August [7]).

Privilegiul pe care-l acordă diploma este *jus conubii*. Impăratul recunoaște ca *justae nuptiae* căsătoriile libere sau cu femei «peregrine» (lipsite de dreptul de cetățenie romană) contractate de pretoriani înainte de liberare. Deci, în virtutea acestui drept, soțiile «peregrine» ale pretorianilor intrau în cetățenia romană, iar copii ce urmau să se nască, erau considerati *ac si ex duobus civibus romanis natos* [8]).

De remarcat este titlul de proconsul pe care îl poartă în această diplomă Alexandru Sever. E adevărat că împărații din secolul al III-lea obișnuiau să-și deà acest titlu, dar până acum nu avem nici un monument epigrafic, în care Alexandru Sever să-l aibă și el [9]). Pentru aceasta, pentrucă

www.inp.org.ro

ne aduce cunoștințe noi despre pretoriani și despre colonizarea romană a Dobrogei, precum și pentrucă este unul din monumentele epigrafice rari, diploma dela Inan-Cișme câștigă o importantă deosebită.

Const. Moisil.

NOTE

[1]) *Corpus Inscript. Latin.* III, p. 853, dipl. X.

[2]) *Convorbiri Literare* XLII (1908), p. 501 urm.

[3]) Harnicul preot V. Ursăcescu a format din obiectele și monedele găsite aci un mic muzeu local. Locuitorii pomenesc și de o mare piatră cu sculpturi și inscripție. V. și *Monografia parochiei Nalbant* de pr. V. Ursăcescu, p. 20 urm.

[4]) Castrul descris de M-gr Netzhammer în «*Aus Rumänien*», p. 385 urm.

[5]) *C. I. L.* III, p. 1960 urm. Sunt descrise toate diplomele referitoare la pretoriani.

[6]) *Ibidem.* Indices.

[7]) Cagnat în articolul «pretoriani» din Daremberg-Saglio, *Dictionnaire d'antiquités.*

[8]) *Ibidem*, în articolul «*diploma*». Asupra chestiunii dacă copii născuți înainte de acordarea privilegiului erau considerați ca cetățeni romani, v. Mommsen, *C. I. L.* III, p. 2012. [9]) *C. I. L.* III, p. 905.

15. Bronz reprezentând un soldat Pretorian.
(Găsit în regiunea orașului Istros. Proprietatea d-lui D. G. Ionescu).

www.inp.org.ro

DOUĂ NOI INSCRIPȚII DELA COMANA

— NOTIȚĂ EPIGRAFICĂ —

În notele istorice asupra mănăstirii Comana, tipărite în prima fascicolă din anul trecut a acestei publicații, arătând cum rămășițele pământești ale lui Radu-Vodă Șerban († la Viena în 1621) și ale ginerelui său Nicolae-Vodă Pătrașcu († la Raab a. 1627) au fost aduse în țară și îngropate la mănăstirea de ctitorie a neamului, la Comana, — exprimam nădejdea că piatra mormântală ce acoperia odinioară rămășițele aceste nu se va fi perdut. Curând în urmă am aflat că ea se găsește la Muzeul nostru național de antichități, dimpreună cu o altă prea frumos săpată inscripție tot dela Comana: — pisania paraclisului acestei mănăstiri. Faptul l-am adus la cunoștința cetitorilor în fascicola următoare a Buletinului, în care am și promis publicarea celor două inscripții, ca completare a amintitelor noastre note istorice.

Indeplinind acum această promisiune, vom adăoga câteva cuvinte lămuritoare pentru fiecare inscripție în parte. Prima, pisania paraclisului, nu are nevoie de nici o lămurire. Săpată în piatră de marmură, tot așa de frumos și artistic ca și cele două inscripții ale bisericii publicate deja în Buletinul nostru (a. I, no. 1), ea nu scoate la iveală decât singur faptul că paraclisul dela mănăstirea Comana, «casi celelalte case și chilii», a fost făcut și adaus cu prilejul restaurării mânăstirii de Paharnicul Șerban Cantacuzino, piosul și mărinimosul boer, care, împreună cu soția sa Andriana, se întâlnește ca ctitor înoitor a multor alte biserici și mănăstiri ale țării.

Intr'adevăr iată ce glăsuește pisania:

16. Pisania paraclisului dela Comana.

www.inp.org.ro

† ЯЧЄСТЬ ДѪМНЄЗЄЄСКѪ ПЪРАКЛИСЬ, ѦЪ КѢРЄЛЄ СЪ ПРЬЗНѪЄСКѪ || МАРІН ШИ ДЄ МИНѪНИ ФЬКѢТОРИ СФИНЦИ СПИРИДОНЬ ШИ ЄФѲИМИ, || ИСТЄ ФЬКѪТѪ ШИ ѦДѦѠС ЛѢ ЯЧѢСТЬ СФЫНТЬ ШИ ДѪМНЄЗОѢСКЬ МЬНЬСТИРЄ КОМАНЬ, || КѪ ШИ ѦЛѦЛТЄ КѦСЄ ШИ КИЛІИ ЧЄ СЬ ЬЪД ФЬКѪТЄ, ДЄ ШЬРБѦНЬ КѦНТѦКѪЗИНѠ || БИѤЬ ВЄЛЬ ПЬХѦРНІКЬ, СѢЬ ДРЬГИЧЬ КѦНТѦКѪЗИНО ВЄЛ СПЬТѦР, ЄЄРОТ ЛѪИ СТѦРЪ || КОСТѦНДИНЬ КѦНТѦКѪЗИНО ВЄЛ ПОСТЄЛНИК, СПРС СЛѦВѢѦ ЛѪИ ДѪМНЄЗЄѪ, ПЄНТРѪ В҃ЄЧНИКѪ || ЛѪИ, Ѧ ПЬРИНЦИЛОРЬ, МОШИЛОРЬ ШИ СТРЬМОШИЛОРЬ СЬИ БѪНЬ ПОМЄНИРЄ, || ЛѢ ѦНѪЛЬ ДЄ ЛѢ ЗИДИРѢ ЛѪМИ ѩЗ҃ЄІ. ШИ ДЄ ЛѢ СПЬСЄННѦ ЄИ ѩѬГ. МСЦ. ИЮЛІЄ Є҃І.

În jurul stemei :

† ШЬРБѦНЬ КѦНТѦКѪЗИНО БИѤЬ ВЄЛ ПЬХѦРНИК.

† ЯИЧИ ѠДИХНЄСКѪЗЬ ѠПСЄЛЄ РО || БИЛОР ЛѪИ ДѪМНЄЗЄѪ ІѠ РѦДѪ || ШЄРБѦНЬ БѤСЬРѦБЬ ВОЄВОД ШИ ЦИ || НЄРЄСЬѪ. ПЄТРѦШКО НИКѪЛѦЄ || ВОД· ЯМИЬДОИ ТѦРЄ ШИ ВРЬТОС ПЄНТРѪ || Л҃ЬЦЄ ШИ ПЄНТРѪ МОШІЄ КѪ ПЬ || ГЬНІЙ ТѢРЧИЙ, ТЬТЯР ШИ КѪ ЄРЄ || ТИЧИ ѪНГѢРИ СѦѪБЬТѢТ. ШИ ДБЬТРЬ || НѦЦЄ ЯМЬНДОИ ДЄ БОЯЛѦ ПОДѦ || ГРІЄ СѦѪ СЬВРЬШИТЬ, ѦТЬЮ СО ||

КРѪЛѪ, ЯПОЙ ЦИНЄРИЛЄ. ѪИѪЛ || ЛѦ ѦНѪЛѪ ДЄ ЛѦ СПѠСЄНІѢ ЛѪ || МИЙ—, ЯЛТѪЛѪ·ЛѦ ѦНѪЛѪ—·ДѪ || ПРЄ ЯЧЄѦ ЯЙЧИ ДИН ЦѢРЯ || НЄМЬЦѢСКЬ, ДЄ ЛѦ БЄЧѪ, || ЯДѪКЬНДѪСЄ ДЄ ЯЛ ЛОР РОД, КѪ || ЧИНСТЄ СѦѪ ѦГРОПѦТѪ, Ѧ || ЗЙЛИЛЄ РѦДѪЛѪЇ ВОД ЧЄЛѢИ || МѦРЄ ЧЄЛѦ ЛѦ ѦНѪЛ, ІѢРЬ ЧЄ | ЛѦЛѦТѪ Ѧ ЗИЛЄЛЄ ЛѪ МѦТЄИ || БЬСЬРѦБѪ ВОЄВОД, ЛѦ ѦНѪ || ЛѪ — — ||.

17. Epitaful de pe mormântul lui Radu-Vodă Șerban și Nicolae-Vodă Pătrașcu.

† ACESTŬ DUMNEZEESCU PARACLISŬ, ÎN CARELE SĂ PRĂZNUESCU || MARII ŞI DE MINUNI FĂCĂTORI SFINŢI SPIRIDONŬ ŞI EFTIMI, || ÎASTE FĂCUTU ŞI ADAOS LA AĈASTĂ SFÂNTĂ ŞI DUMNEZOÏASCĂ MĂ-

www.inp.org.ro

NĂSTIRE COMANĂ, || CA ŞI ALALTE CASE ŞI CHILII CE SĂ VĂD FĂCUTE, DE ŞĂRBANŬ CANTACUZINO BIVŬ VELŬ PĂHARNICŬ, SNŬ DRĂGHICĬ CANTACUZINO VEL SPĂTAR, NEPOT LUI STARŬ || COSTANDINŬ CANTACUZINO VEL POSTELNIC, SPRE SLAVA LUI DUMNEZEU, PENRU VEAČNICA || LUI, A PĂRINŢILORŬ, MOŞILORŬ ŞI STRĂMOŞILORŬ SĂI BUNĂ POMENIRE, || LA ANUL DE LA ZIDIREA LUMI 7211 ŞI DE LA SPĂSENIA EI 1703, MSŢ IĬULIE 15.

În jurul stemei:

† ŞĂRBANŬ CANTACUZINO BIVŬ VEL PĂHARNIC.

A doua inscripție, epitaful de pe mormântul lui Radu-Vodă Șerban și Nicolae-Vodă Pătrașcu, reclamă câteva lămuriri mai mult. Dar mai înainte de a le da, e necesar să se cunoască textul însuș al epitafului. Iată-l după un decalc reprodus și completat de răposatul Prof. Gr. G. Tocilescu:

18. Ruinile paraclisului dela Comana.

† AICI ODIHNESCU-SĂ OASELE ROBILOR LUI DUMNEZEU IO RADU ŞERBANŬ BĂSĂRABŬ VOEVOD ŞI GINERE-SĂU PETRAŞC● NICULAE VOD. AMĂNDOI TARE ŞI VĂRTOS PENTRU LEAGE ŞI PENTRU MOŞIE CU PĂGĂNII TURCI, TĂTAR(I) ŞI CU ERETICI UNGURI S'AU BĂTUT. ŞI ÎN BĂTRÂNEAŢE AMĂNDOI DE BOALA PODAGRIE S'AU SĂVĂRŞITŬ, ÎNTĂIŬ SOCRULU, APOI GINERILE. — UNUL LA ANULU DE LA SP(Ă)SENEA LUMII —, ALTULU LA ANULU.—. | DUPRE ACEIA AICI DIN ŢARA NEMĂŢEASCĂ, DE LA BEČU, ADUCĂNDU-SE DE AL LOR ROD, CU CINSTE S'AU ÎNGROPATU ÎN ZILILE RADULUI-VOD CELUI MARE CELA LA ANUL—, IARĂ CELALALTU ÎN ZILELE LU MATEI BĂSĂRABU VOEVOD LA ANULU—.

Pentru cunoscători o simplă lectură a acestor rânduri e suficientă spre a se încredința că avem aface cu o inscripție mult posterioară anului aducerii rămășițelor celor doi Domni pribegi în țară, care fù, cum știm, 1640. Lipsa totală a datelor, redactarea cea vagă, precum și neexactitatea unora din mărturiile date de inscripție vădesc îndeajuns că ea n'a putut fi alcătuită, săpată și așezată la 1640, când încă amintirea vieții răposaților Voivozi era destul de vie printre urmași, ci mult mai târziu, când această amintire a fost luată din domeniul neprecis, vag și confus al tradiției. Faptul se confirmă de altfel și prin partea materială a inscripției, calitatea pietrei și caraterul scrisorii, care nu sunt acele ale sec. XVII, când lapidografia era în floare în Țara-Românească, ci acele ale epocii de decadență a acestei arte — a doua jumătate a sec. XVIII.

Așa fiind e de înțeles cum se poate zice în inscripție că Nicolae-Vodă Pătrașcu a fost îngropat la Viena (Beciu), ca și Radu-Vodă Șerban, când se știe că el a fost îngropat în biserica sârbească din Raab; că ginerile a murit la bătrânețe de boala podagrii, ca și socru-său, când se știe că nefericitul fiu al gloriosului Mihai-Vodă a murit relativ tânăr (a. 1627) de vre-o 40 de ani numai (la 1597 era un «prunc freged»); că osemintele celor doi Domni au fost aduse pe rând în țară (întâi ale lui Radu-Șerban în timpul «Radului-Vodă celui Mare» [1620 — 1623], apoi ale lui Nicolae Pătrașcu în timpul lui «Matei Basarab Voevod»[1]) — când se știe că ele au fost aduse odată, la 1640, cu prilejul întoarcerii în țară a Doamnei Ancuții, fiica lui Radu și soția lui Petrașcu. Căci în această privință mărturia cronicului Kraus e absolut sigură (v. N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, București 1901, LVIII).

ALEX. LĂPĔDATU.

www.inp.org.ro

FRESCURILE DELA HUREZI

BISERICA CEA MARE [1]

Decorațiunea nartexului e reprezentată prin scene din viețile sfinților, distribuite în compartimente după moda atonită. Sunt foarte multe și variate aceste scene. Cel ce le privește rămâne uluit în primul moment, neștiind de unde să înceapă cu cercetarea lor. Simți că zugravul n'a stat deloc la tocmeală pentru numărul imaginilor; căci dacă la nartex, suprafețele destinate să primească decorațiuni, sunt înmulțite prin prezența a doi stâlpi, cari prin arcurile ce primesc, dau naștere la atâtea vussuri câte bolți în berceau se formează, — se mai adaugă pereții naosului și transeptului, ai altarului, ai domului central, cum și ai pridvorului descris mai sus, vom aveà un număr de imagini, cari, dacă s'ar calcula după numărul figurilor, apoi sigur că ar ajunge și la noi țifra — care, deși redusă la valoarea adevărată, tot pare fabuloasă — din vestita mănăstire din Salamina, numită Panaghia Phaneromeni, de care vorbește Didron în al său *Voyage en Grèce*. Atât de multe și de variate au fost frescurile din această biserică, încât în primul moment s'a făcut evaluări fabuloase, cum a fost acelea ale lui Douqueville, care a văzut 150.000 de figuri pictate fresc. Didron însă le-a redus la 3.538. Ar fi interesant să știm dacă biserica cea mare a Hurezilor are un număr de figuri egal sau aproape egal cu cele dela Panaghia Phaneromeni din Salamina. Până la această evaluare statistică, care presupune condițiuni speciale de examen, să vedem cari sunt principalele scene din aceste compozițiuni așternute din belșug pe pereții Hurezilor. Am distins scena din viața sfintei Maria Magdalena, sf. Focas, Adormirea sfintei Ana, Martiriul sfântului Pantelimon etc. Toate aceste pe peretele vestic. Jos, în stânga și în dreapta ușei, se văd zugrăviți neamurile boerilor Cantacuzini și neamurile boerilor Brâncoveni, scene ce se leagă cu scenele de sus printr'un rând de medalioane, reprezintând sfinți, din care distingem pe Petrone, proorocul Isaiia, Vasilie și Silvan. Tot astfel și pereții laterali și cel anterior: scene din viețile sfinților, un rând de medalioane și apoi portrete de domni și ctitori. Citez din peretele sudic pe sfinții doctori Cosma și Damian sau, cum li se mai zice, «sfinții doctori fără de arginți», patriarhul Ioachim, Andrei, iar în stânga, pe lângă compartimen-

[1]) A se vedeà fascicolul precedent al Buletinului, în care s'a publicat începutul acestui studiu.

www.inp.org.ro

tele cu sfinți și scene din viața lor, sunt pa-

19. Boltă în pronaosul bisericii.

tru sfinți mari de o factură liberă, nu însă și într'o armonie frumoasă. Acești sfinți înfățișează pe Varlaam, Ioasaf, Nicodim și Grigore Decapolitul. Din peretele din dreapta citez: sf. Sisoe, sf. Toma, mar-

www.inp.org.ro

tiriul sfântului Procopie, lapidarea sfântu-

20. Bolți și arcuri în pronaosul bisericii.

lui Pacratie, martiriul lui Proclu și Ilarie, (unul legat de coada unui cal ce aleargă, celalt legat de un pom și săgetat de un soldat). Apoi sfânta Marina, care a prins pe diavol și îl bate, cum și proorocul Ilie. In

www.inp.org.ro

ambrasura ferestrelor: sfinții Arsenie, Gherasim, Teodosie, Sava, Antonie cel Mare. În peretele din dreapta: Ilarion, Theodor Suditu, Hariton, Pafnutie, Avram și Efraim. Toți acești sfinți sunt de o factură relativ bună, nu însă și de o armonie desăvârșită, ceiace mă face să bănuesc că s'a revenit posterior asupră-le.

Cei doi stâlpi cari primesc arcurile ce împing în pereții antero-posteriori, sunt zugrăviți în medalioane, legate prin decorațiuni de pasmanterie și înfățișează pe proorocii vremurilor; cele trei vussure ale nartexului, aceste curburi ale boltelor (en berceau), provenite prin prezența celor doi stâlpi, cari primesc arcurile de cari am pomenit mai sus, reprezintă, în continuare, scene din viețile sfinților, întâlnite pe pereții perpendiculari. Pe arcul care leagă între ei cei doi stâlpi, e zugrăvit în culori vii: *visul lui Iacov:* cele două scări până la cer, pe cari urcă și scoboară îngerii; deoparte Iacov visează. E o scenă de un colorit transparent și de o armonie admirabilă. Pe cele două arcuri, cari pornesc din stâlpi și se proptesc în zidul anterior, sunt zugrăvite scene din viața proorocului Ilie, — scene admirabile, colorate viu și, unele din ele, cum e cea dela capătul arcului din dreapta, de o armonie desăvârșită.

21. Pantocratorul.
— Pictură în sânul drept al bisericii —

Cupola acestui nartex are decorațiuni cari nu sunt decât o repetare a decorațiunilor obișnuite ale cupolelor: Crist și oștile îngerești pe fund, decorațiuni de sfinți pe laturile cilindrului turlei.

Naosul e foarte înegrit de fum, din care cauză abia se disting figurile. Am deslușit totuș pe peretele sudic: sfinții împărați Constantin și Elena, în costume bizantine bogate din veacul al X-lea. Pe ceilalți pereți, cei laterali, doi admirabili sfinți, Mihail și Gavril, cari sunt un ecou dela catedrala din Cefalù: preciziune de conture, liberă stilizare și proporții juste. Cele mai multe din scenele de acì sunt foarte deteriorate și, mai cu seamă, ascunse de stratul de fum, care le anulează efectul coloristic.

In transept, în dreapta, întâlnim pe Crist în jeț, așa cum rar de tot îl întâlnim în bisericile noastre, mai cu seamă că imaginea Pantocratorului nu se zugrăvește decât pe fundul cupolelor. Cristosul din transeptul Hurezului e grav și are, în stânga și în dreapta lui, pe sf. Ioan, dela care a primit botezul, și pe sf. Marie. Urmează apoi după această scenă un frumos sfânt Procopie, un sf. Gheorghe, iarăș frumos, cu părul în bucle ca și cel dela Curtea-de-Argeș, sfântul Nichita, care trage sabia din teacă, cum și un superb, neîntrecut ca puritate de stil,

www.inp.org.ro

sfânt Teodor Stratilatul. Apoi sfântul Pantelimon, senin și bine în poză. Aceasta în sânul drept. În cel stâng avem: sfântul Mercurie și Artemie, ce nu mai sunt cei doi din paraclisul Mitropoliei din București [1]), cinișteste sfinți războinici, cu armură grea, cu paloș și pavăză. Artenie e și aci expresiv și atent. Sfântul Mină, deși bătrân, poartă însă, ca un viteaz, armura cea grea. In sfârșit sfântul Teodor Tiron, înarmat cu sabie și lance, Nestor și Dimitrie (Dimitrie e tânăr și frumos și aduce cu cel dela Curtea-de-Argeș). Pe pereții înguști, cari leagă absidele transeptului de absida cea mare a corului, sunt zugrăviți sfinții Petre și Pavel. In altar Maica Domnului cu Cristos în brațe, strejuită de îngeri, scene din viața sfintei Fecioare, apoi un brâu de medalioane cu sfinți, cum și jos, sfinții ierarhi Iacov, Grigore Teologul, sfinții Spiridon și Andrei, pentru a cita pe cei mai bine luminați. Cupola domului principal e prăpădită și trebue, firește, restaurată; numai pandantivii cu cei patru evangheliști sunt în stare bună.

In nartex, pe peretele răsăritean, în dreapta, se găsește zugrăvită familia Domnului-ctitor. Sunt aci portrete de o remarcabilă plasticitate, păstrate din fericire cum nu se poate mai bine. Portretul *Mariei Doamna* este, fără nici o exagerare, o capo-d'operă de portretistică murală. Capul e de o precizie de desen uimitoare, iar în ceeace privește culoritul, valoarea acestui potret trebue considerată ca incalculabilă: transparență, frăgezime, moliciune, redate printr'o gamă roz-gris de o inimitabilă armonie. Par'că ar fi fost executată în tonuri de pastel. Tot în aceste condițiuni plastice se prezintă și portretele domnițelor *Ancuța* și *Bălașa*. Cea dintâi are ochi mari, căprii, fața ușor brună, iar cea de a doua ochii mari verzi și limpezi, obraz roz-alb, topit într'o gamă gris-verzue mai pronunțată pe la tâmple, ceeace trădează obrazul fin, estompat de vinele albăstrue ce transpar sub pielița delicată, chipurilor de rasă. Frumoase și cu aceiaș înfățișare princiară apar și chipurile dom-

† SFÂNTA ŞI DUMNEZEIASCA BESEARICĂ AČASTA, DUPRE CE, CUM S'AŬ ZIS ŞI ŞTIUT IASTE CĂ DĂN TEMELIE PREA-LUMINATUL ŞI BL[A]GOCESTIVUL DOMNU ION COSTANDIN BRĂN[COVEANUL] BĂSĂRABŬ VOEVOD, CU TOATE CĂTE PRE DEN AFARĂ ÎNPREJUR SĂ VĂD, AŬ ZIDIT ŞI AŬ ALCĂTUIT, VRUT-AŬ ŞI PRE DĂN LĂUNTRU A O ÎNPODOBI ŞI A O ÎNFRUMUSEȚA CU DE TOATE ŞI, ZUGRĂVINDU-O CA NU ALTA ASEAMENEA, MAI VRUT-AŬ, ÎNTRE ALTE CA ŞI DUNGA CEA MARE BĂTRÂNĂ ŞI BL[A]GORODNĂ A RODULUI ŞI NEAMULUI SĂŬ, ATĂTA DESPRE TATĂ, CĂT ŞI DĂSPRE MUMĂ, SĂ SĂ ZUGRĂVEASCĂ ŞI SĂ SĂ PUE AI CUM SA VEADE, ÎNTR'ACAȘTĂ DĂSFĂTATĂ, FRUMOASĂ ŞI ISCUSITĂ TINDĂ, SPRE SLAVA, ÎNTÂI,

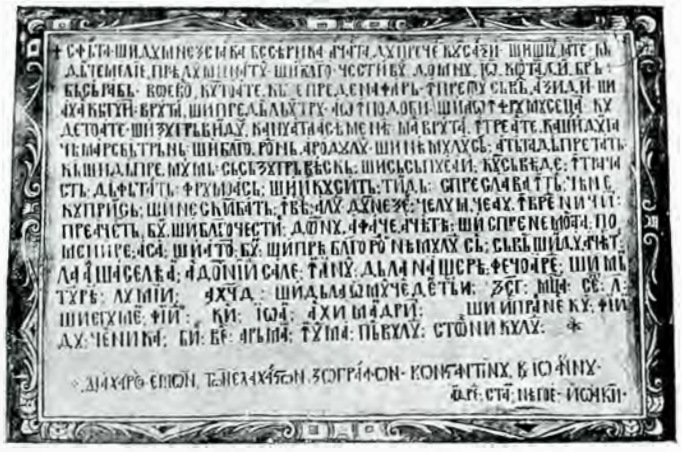

CEA NECUPRINSĂ ŞI NESCHIMBATĂ ÎN VEAČ A LUI DUMNEZEŬ CELUIA CE AŬ ÎNVREDNICIT PRE ACESTŬ BUN ŞI BL[A]GOCESTIV DOMNU A FACE AČASTĂ, ŞI SPRE NEMOARTA POMENIRE A SA ŞI A TOT BUN ŞI PREA-BL[A]GOROD[NIC] NEAMULUI SĂŬ; SĂVÂRŞIND ACEASTEA LA AL ŞEASELEA AN AL DOMNII SALE, ÎN ANUL DĂ LA NAŞTEREA FEČOAREI ŞI MÂNTUIREA LUMII 1694 ŞI DĂ LA OMUL CEL DE'NTÂIŬ 7203, MSŢA SEPT. 30, ŞI EGUMEN FIIND CHIR IOAN ARHIMANDRIT, ŞI ISPRAVNICU FIINDU CERNICA BIV VEL ARŬMAŞ, ÎN URMA PĂRVULUI STOI.NICULUI, διὰ χειρὸς ἡμῶν τῶν ἐλαχίστων ζωγράφων Κονσταντίνου Κ. Ἰωάννου, ANDREI, STAN, NEAGOE, IOACHIM.

(După N. Iorga, *Inscripții din Bisericile României*, I, 185—6).

22. Inscripție zugrăvită în biserică.
— In Pronaos deasupra ușii de intrare —

[1]) Vezi studiul nostru *Decorațiunile Paraclisului Metropolitan*, în No. penultim al acestei reviste.

www.inp.org.ro

nițelor *Ilinca*—un pronunțat caracter *românesc*—și *Maria, Doamna Moldovei*. De o surprinzătoare gingășie și frumusețe este mica *Smaranda,* și cu acest ultim portret, admirația pentru portretele murale ale Hurezului se transformă într'o pietate pentru *opera de artă.*

Tot atât de interesant ca *artă* sunt și portretele lui Constantin Basarab Voevod și a celorlalți copii—băeții—cari sunt grupați în jurul Domnului, spre deosebire de fete, cari s'au adunat în jurul Doamnei. Constantin Basarab are obrazul colorat în tonalități de carmin, ceeace îi dă o înfățișare robustă, sănătoasă.

Costumele sunt parte bizantine, parte poloneze și unguresti. Dulama cea grea a Brâncoveanului, cu gulerul lat de hermină, cu tăeturi făcute în lături pentru trecut mâinile, e poloneză; anteriul cel lung de serasir decorat cu flori e de modă bizantină, cu deosebirea că la mijloc nu se încingea cu brâu, ci cădea larg ca o rochie, așa cum se vede în portretul lui Stefan. Maria Doamna are dulama de brocard aurită cu flori conturate în verde-închis. Rochia e de taftă, ușor colorată în cobalt. Poartă bogați cercei în urechi. Smaranda cea mică și atât de gingașe are sub dulama vânătă o rochie cutată vișinie.

In aceasta publicație (No. 2, 1908) s'a făcut o fidelă descriere a costumelor tuturor portetelor murale dela Hurezi.

In pereții cari despart ferestrele nartexului se mai găsesc portretele Domnitorilor: Laiot-Vodă Basarab, bine păstrat, Neagoe-Vodă Basarab, Matei-Vodă Basarab, Șerban-Vodă Cantacuzino, Constantin-Vodă Cârnul, Radu-Vodă Șerban, Pârvu Cantacuzino, cum și Ioan Arhimandritul. In pridvor, lângă scena raiului, se mai vede Cernica Știrbei, cum și portretele a trei din vătafii cari au lucrat la Hurezi: Istratie lemnarul, Vucașin pietrarul, Manea vătaful de zidari, cum și Ispravnicii cari au supraveghiat și condus lucrările, Badea și Apostol.

PARACLISUL.

Decorațiunile paraclisului dela Hurezi diferă de decorațiunile bisericii celei mari prin aceia că pridvorul tratează un alt subiect decât la biserica cea mare; încolo, bine înțeles, în proporții mai restrânse, pictura interiorului seamănă, sub raportul iconografic, cu decorațiunea bisericii celei mari și chiar a bisericii dela Bolniță.

Pridvorul paraclisului e foarte îngust, ceace restrânge și numărul imaginelor distribuite de obicei în tinda bisericilor. Subiectul ales pentru tindă nu mai este cel întâlnit până acì, adică Maica-Precista cu Crist, sau Crist și sf. Ioan, cum se vede pe cele mai multe din bolțile pridvoarelor din bisericile bucurestene. Pentru bolțile din tinda paraclisului dela Hurezi, zugravul și-a ales un singur subiect, pe care l-a împărțit în mai multe scene, împrăștiate în jurul unui medalion central, reprezintând chiar pe eroul principal din scenele învecinate. Sub raportul compoziținii acesta este un rar exemplu de unitate, așà cum nu prea se vede în decorațiunea vechilor noastre biserici istorice.

* * *

Plafond-ul acestui pridvor tratează despre *Sf. Ioan-Botezătorul:* viața și patimile sfântului. Pe peretele anterior, sus de tot, se vede într'adevăr: nașterea sf. Ioan; apoi fuga Elisabetei, mama sfântului Ioan; copilăria sfântului Ioan; un înger ducând de de mână pe copilul Ioan și călăuzindu-l în pustiurile Iudeei; în fine, sfântul Ioan când propovăduește, vestind pe Mesia

www.inp.org.ro

(aceasta în două scene). Aci se întrerupe povestea aceasta spusă în imagini, din cauză că peretele, începând de aci și aproape o treime din întinderea plafond-ului, au fost reparate cu tencuială nouă, de oarece se stricaseră din cauza ploilor. Nu putem regreta îndestul această pierdere a atâtor scene din vieața sfântului Ioan, cari erau desfășurarea vieții dela predicile din pustiul exemplar iconografic, unde e reprezentată vieața sfântului Ioan în întregime. La paraclisul Colței e ceva din vieața sfântului, dar aci totul e redus la medalionul principal și la cele patru mici scene din pendantive.

Tăerea capului sfântului e numai pe jumătate salvată; însăș această scenă e stropită cu varul ce a sărit din tencuiala din

23. Nașterea Maicii Domnului.
— Pictură în pridvorul paraclisului (deasupra ușii) —

uri și până la tăerea capului său, care se vede la sfârșitul tencuelii celei nouă, adică până unde s'a deteriorat tavanul. De sigur că a fost o reparație în pripă, sumară, făcută la întâmplare, fără a se fi cerut părerea unui specialist, care, în asemenea cazuri, ar fi indicat mai întâi o copiere a frescurilor amenințate să dispară, pentru a le repicta apoi pe tencuiala cea nouă și tot *în fresc*. Poate că am fi salvat astfel unia apropiere. Se vede totuș trupul sfântului plecat pe butuc și capul tăiat. Urmează apoi, întocmai ca în poveștile scrise în cărțile sfinte și aiurea, Salomeea dănțuitoarea, purtând pe tavă capul sfântului, pe care îl prezintă lui Herod Antipas și Herodiadei, a căror unire incestuoasă revoltase pe neînduplecatul ascet. O scenă care urmează înfățișează punerea trupului în mormânt, apoi aflarea capului sfântului Ioan. În le-

www.inp.org.ro

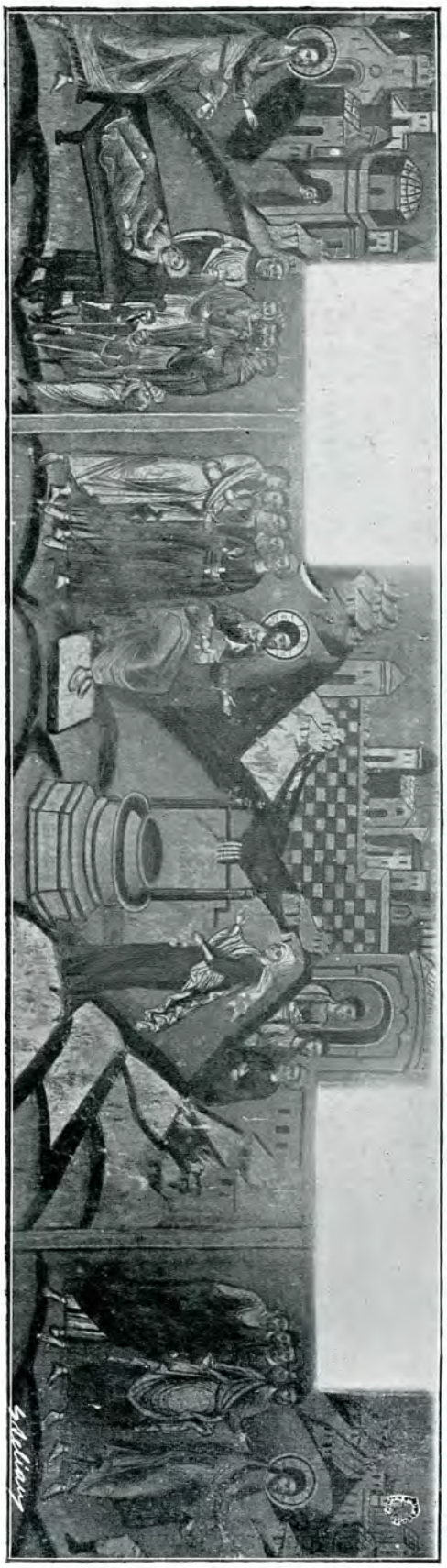

24. Picturi pe peretele nordic (sus) la paraclis.

gătură cu aceste scene din vieața sfântului, sunt scenele cari se înșiră pe peretele anterior și cari tratează despre Zaharia și Elisabeta, părinții sfântului Ioan. De sigur că pierderea sfântului Ioan nu erà deajuns pentru răzbunarea Salomeei, de oarece urmează mai departe execuția lui Zaharia, tatăl sfântului Ioan.

In zona imediat vecină cu aceea unde e povestită viața sfântului Ioan, se văd scene din viețile sfinților: apostolul Toma, omorît de un soldat, care-l împunge cu lancea; Filip, spânzurat cu capul în jos; Luca, care primește o icoană din mâna unei femei; Marcu, târît de picioare cu o funie; execuția unui sfânt pe rug (care abia se distinge din cauza stropiturilor de var dela tavanul din nou tencuit). Se mai vede pe peretele nordic, tăierea capului stântului Petre și spânzurarea cu capul în jos a sfântului Pavel.

Hramul bisericei e *Nașterea Maicii Domnului*. Această scenă e reprezentată cu îngrijire de către zugrav, care a luat seama ca scena să fie înțeleasă cât mai clar, pentru care scop a și folosit mai multe scene auxiliare în acelaș tablou. Astfel vedem pe sfânta Ana, mama sfintei Marii, care șade pe un divan și par'că plângând lângă o femee, care ține copilul nou născut—sfânta Maria; o altă care toarnă apă dintr'un ibric într'o căldare ca pentru scăldat; o alta care-l adoarme; alte patru femei la o masă poartă vase scumpe; Zaharia, bărbatul sfintei Ana, e în pragul ușei.—Cei cinci sfinți dela intrare nu au nici o valoare, de oarece au fost repictați de o mână nedibace.

Pe potretele ctitorilor s'a revenit și s'a revenit atât de rău că sunt pierdute. Se știe că paraclisul a avut să sufere mult, în anul 1782 Octombrie, din cauza Turcilor, cari pătrunseră aci și făcuseră din bisericile din curte grajduri de cai [1]).

Cu ocasia reparațiunilor făcute după aceia cred că s'a retușat atâta de stângaci

www.inp.org.ro

portretele ctitorilor, cari vor fi fost tot atâta de frumoase ca și cele din biserica cea mare.

Pe peretele nordic, continuându-se pe ceilalți pereți, se vede toată viața Mântuitorului, începând dela naștere. Scenele încep cu Buna-Vestire, după care vin: întâlnirea cu Iosif; nașterea; plecarea magilor (un Inger apare și le arată drumul); închinarea magilor; plecarea înapoi a magilor; fuga în Egipt, în care scenă se zărește în colț o scenă auxiliară: Iosif dormind și îngerul apărându-i în vis și spuindu-i că Irod pregătește pierea copilului Isus; presentarea lui Isus părintelui Simeon. Urmează apoi minunile lui Isus: învierea lui Lazăr; vindecarea paraliticului, în care scenă se zărește mai mulți ologi, cari vin în cârji spre Mântuitorul; vindecarea orbului din naștere. În sfârșit, o admirabilă scenă: Isus și Samariteanca. Christ vorbește cu Samariteanca: «Ce apă vei scoate tu?»... «Apa ce-ți voiu da-o ție se va face izvor de viață săltătoare întru viața veșnică».

Și apoi: «Dacă ai ști pe ce-l ce-ți vorbește, îi vei cere lui și-ți va dà ție apă vie.» Și zis-a lui femeea: «Doamne, văd că tu ești prooroc, spune-mi, unde se cade a ne închinà?» Iar Isus a răspuns: «Femee, crede mie, că va veni vremea, când nici în muntele acesta, nici în Ierusalim, vă veți închina Tatălui. Voi vă închinați căruia nu știți; iar noi ne închinăm căruia știm. Duh este Dumnezeu, și cei ce se închină Lui, cu duhul și cu adevărul se cade să se închine» (Ioan, cap. IV, vers 5 — 42). Acesta este pasagiul care a inspirat pe zugravul dela paraclisul Hurezului. L-am citat, pentruca să se știe că zugravul, perfect cunoscător al evangheliei, s'a silit să-l redea întocmai: și gestul lui Crist, care spune cuvintele cele cu înțeles adânc și dumnezeesc, și pe Samariteanca, care asculta uimită și mirată. În fața acestei scene mi-am format definitiv convingerea că toată expresia din iconologia atonită, din scenele cari se perindă pe zidurile vechilor biserici în stil bizantin, suflul acela mistic, care animează atâtea figuri, inerte în aparență, din iconologia ortodoxă, e rezultatul cunoașterei prealabile, aș putea zice chiar adânci a cărților

25. Picturi pe peretele nordic (jos) la paraclis.

sfinte. Zugravul atonit, când zugrăvià scenele religioase, nu făcea decât să traducă; și traduceà frumos, tocmai fiind-că știà bine ideia religioasă, cu care erà atâta de familiarizat. Tot aci rezidă cred și explicația pentru care scenele zugrăvite erau atâta de numeroasc. Toată biblia, evan-

www.inp.org.ro

ghelia, cu multiplele ei acțiuni obseda necontenit pe pictorul așa de bine pregătit pentru zugrăveala bisericilor.

Către extremitatea de sus a pereților laterali și a celui vestic sunt zugrăvite trei scene alegorice, dintre cari cea de pe peretele sudic e amenințată să se piardă din cauza mucegaiului provenit din igrasie.

Cupola are un Crist cu părul roș-cafeniu, așa cum rar se vede în domurile bisericilor noastre. Această colorațiune a părului lui Christ, dacă nu corespunde Erminiei, care sfătuiă să fie «creț și puțin galben», se potrivește însă cu descrierea făcută de Lentulus în epistola sa: «Părul lui are culoarea vinului». Și poate se apropie puțin și de descrierea lui Nicefor Kallistos, care spune că: «Părul capului erà gălbui și nu tare des...» Ca expresie, Crist dela paraclisul Hurezilor nu e un Crist energic, crunt, cum apare uneori în cupolele din bisericile ortodoxe; e, dimpotrivă, blând și senin, așa cum îl voește și Brockhaus [2]). Sunt în această cupolă și oști îngerești nu atât de numeroase însă ca la biserica cea mare.

Rămase pe peretele nordic, în colț, un admirabil grup al sfinților Impărați Constantin și Elena. Ca technică, e cel mai recomandabil specimen de factură bizantină, tocmai pentrucă are și acea colorație verzue, acele umbre și demitente verzui, rezultate din preparațiuni pe dedesupt, de cari vorbește și d. Gabriel Millet în studiul său asupra artei bizantine [3]).

Tot în paraclis sunt și doi sfinți Theodori: Theodor Tyron și Theodor Stratilatul, tot așa de admirabil de frumos decorați, după cum sunt și bine conservați.

A. BALTAZAR.

26. Patriarhul Neftalam.
— Pictură în biserică —

[1]) Iorga, *Inscripții din Bisericile Romîniei* I, 183.
[2]) *Die Kunst in den Athos—Klöstern.*
[3]) Gabriel Millet, L'art byzantin, la André Michel, *Histoire de l'Art.* I, 127 sq.

www.inp.org.ro

CLOPOTNIȚA DELA PĂPĂUȚI

Clopotnița bisericii Sf. Nicolae din Păpăuți împreună cu acea a bisericii Sf. Ioan Domnesc din Piatra-Neamțu sunt singurele exemplare de clopotnițe din timpul lui Ștefan-cel-Mare, cari s'au păstrat până în zilele noastre. Sunt zidite odată cu bisericile și aproape în aceiaș vreme: mai întâi cea dela Păpăuți la 1496 (N. Iorga, *Inscripții din Bisericile României* I, 3), apoi cea din Piatra la 1499 (Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice,* 76). Clopotnița dela Păpăuți nu mai păstrează pisania. Negreșit însă ea a fost ridicată odată cu biserica, la anul arătat sau puțin în urmă, caș clopotnița dela Piatra, care a fost ridicată, după mărturia inscripției, un an în urma bisericii. Amândouă aceste clopotnițe se aseamănă atât în ceia ce privește compoziținea cât și în ceia ce privește modul de clădire. Sunt lucrate din zidărie și piatră brută, afară de colțare, muchi, chenare de uși și ferestre, brâuri etc. cari sunt din piatră cioplită. Siluetele lor sunt plăcute și variate. Planul orizontal este pătrat la bază, cu ziduri de 1,50 m. grosime. In partea de jos se află o încăpere boltită, în care pătrunzi prin o ușă joasă, ogivală, care se află la nivelul pământului. La catul de deasupra, la vr'o 3,50 m. înălțime, pe o față laterală se află o altă ușă ogivală, la care nu se poate ajunge de jos decât prin o scară exterioară de lemn, care, pe vremuri, trebue să fi fost mobilă, astfel ca la moment dat să se poată ridica și întrerupe comunicația cu exteriorul. O altă scară de lemn, aceasta interioară, duce la clopote. Ea nu începe însă decât dela această înălțime în sus, astfel că clopotele puteau fi izolate și adăpostite la nevoe. De aci în sus planul turlei devine octogonal. La partea superioară camera clopotelor este deschisă în toate patru laturile prin câte o fereastră largă, în formă ogivală. Toate dispoziținile descrise până acì sunt comune amânduror clopotnițe.

27. Clopotnița dela Sf. Ioan-Domnesc din Piatra.

Deosebirile dintre ele sunt următoarele:

www.inp.org.ro

la clopotnița din Păpăuți planul octogonal la mijloc, revine ca un pătrat sus la înălțimea camerei clopotelor, colțurile fiind câștigate prin câte o consolă de piatră în formă de jumătate de piramidă răsturnată. Pe fețele acestor console se aflau sculpturi, a căror urme se văd și astăzi și cari trebue să fi fost foarte bine executate, dacă judecăm după resturile ce se păstrează în colțul dinspre sud-vest, reprezintând un balaur sculptat în relief foarte pronunțat.

La clopotnița din Piatra, mai sus de camera clopotelor, se află încă o încăpere, tot octogonală, însă mai mică, cu o galerie de circulație dejur-împrejur. In această parte, care a suferit în cursul timpului oareșicari modificațiuni, s'a așezat actualmente un orologiu. La această clopotniță se mai observă că colțurile teșite ale octogonului sunt întărite prin câte un contrafort în genul celor ce se întâlnesc în mod constant la turlele bisericilor din această epocă în Moldova. Aceste deosebiri între cele două clopotnițe produc siluete diferite la fiecare.

Clopotnița din Piatra fiind terminată sus prin un mic pavilion cu o galerie împrejur capătă din această dispoziție precum și din cauza contraforților o siluetă mai elegantă în care domină liniile verticale; acea dela Păpăuți din contră, având camera clopotelor proeminentă lateral, din cauza planului ei pătrat, capătă prin aceasta o siluetă mai puternică. De altfel cornișa clopotniței dela Păpăuți nu mai există și nu se poate ști cum era terminată partea superioară. Actualmente ea este învelită cu un acoperiș de șindrilă în patru ape, asemenea cu cel ce a fost găsit anterior, iară cornișa s'a complectat așezându-se mai multe rânduri de discuri de teracotă smălțuită ca acele de la biserică. Această lucrare a fost executată acum câțiva ani de către d. arhitect Băicoianu, care a restaurat și biserica. In afară de lucrările de la acoperiș și cornișe, s'au reparat, în anul trecut, pietrăriile, înlocuindu-se pietrile prea mult stricate, s'au rostuit zidăriile peste tot, s'au refăcut scările de lemn, cari erau putrede, s'au așezat uși și ferestre noi, s'a reparat și amenajat camera boltită din parter etc. Lucrările aceste din urmă au costat suma de 6000 lei.

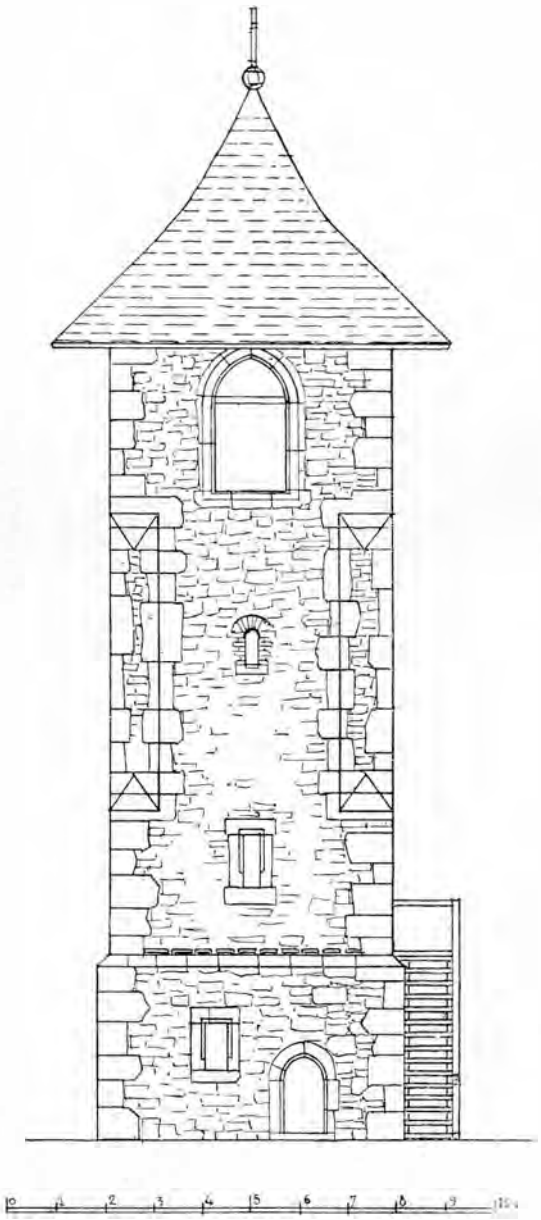

28. Clopotnița dela Păpăuți.

ARH. N GHIKA-BUDEȘTI.

N. B.— Amândouă aceste clopotnițe sunt

www.inp.org.ro

izolate, nefiind legate de alte ziduri sau clădiri, cum ele se găsesc de obiceiu pe la vechile noastre mănăstiri. Faptul se explică prin împrejurarea că ambele sfinte lăcașuri au fost simple biserici de mir. Numai târziu, pe la mijlocul sec. al XVIII-lea, sub Constantin-Vodă Racoviță (1749–53), biserica dela Păpăuți a fost prefăcută în mănăstire, înzestrată fiind, pe lângă cele trebuincioase averi domnești, cu danii dela Ștefan Bosie Căminarul. Căci—zice cartea de miluire a acestuia — biserica de piatră ce este la Tătăraș, la ocolul Botoșanilor, făcută din temelie de fericitul Ștefan-Vodă, fiind foarte frumoasă, din primejdioasele vremi mai dinainte și din nepurtare de grije stricându-se une și alte, au rămas goală de tot. Iar acum prea înălțatul nostru Domn, socotind cu milă către patria sa, au pus la cale și la mai bună stare și biserica aceasta, de au făcut-o mănăstire (doc. din 1750 Aprilie 4, la Acad. Rom.).

Atunci, de sigur, s'a ridicat clădiri necesare pentru călugări și ziduri împrejmuitoare pentru apărare, destul de puternice pentru ca populația orașului să găsească adăpost și siguranță în cuprinsul lor în vremuri de primejdie, cum a fost și acea din 1768, când Baronul de Tott, agentul francez pe lângă Hanul Tătarilor, trecând prin Botoșani, găsi închiși în mănăstire pe mai toți locuitorii târgului (Iorga, *Inscripții botoșenene,* 11—2). Dacă însă aceste clădiri și ziduri dela noua mănăstire a Păpăuților, dată pe seama călugărilor greci și închinată Patriarhiei din Antiohia, era sau nu în legătură cu vechia clopotniță a bisericii lui Ștefan cel Mare, nu se poate cunoaște astăzi, cel puțin după aspectul exterior al lucrurilor rămase.

***

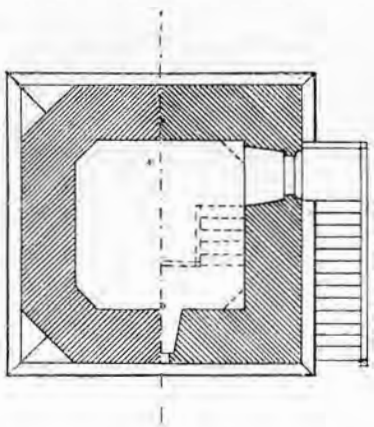

29. Planul clopotniței dela Păpăuți [1]).

[1]) Vederi ale clopotniței dela Păpăuți (înainte și după restaurare) s'au reprodus în Buletinul din anul trecut, pp. 37 și 172; iar desenuri după lucrările de relevație ale d-lui Arh. Popovici (inainte de restaurare) s'au tipărit de d-l Al. Tzigara Samurcaș în cartea sa «Arta în România» (București 1909, pp. 24—5).

www.inp.org.ro

30 Releveari de pictari, decoraţiani şi scalptari dela Harezi.
— Lucrate de A. Baltazar —

Tabla No. 2.

www.inp.org.ro

MĂNĂSTIREA HUREZI

CHILIILE DELA MIAZĂ-NOAPTE

— DESCRIERE [1]) —

Această parte de chilii închide marginea din spre miază-noapte a curții principale a Mănăstirii Hurezi și, după cum este împărțită, se vede că încă dela început ea a fost destinată pentru locuințele monahilor: un cerdac lung de 63 metri, atât la rândul de jos cât și la cel de sus, în care dau acces aproape 30 de incăperi, cele de sus boltite, iar cele de jos tăvănite.

La rândul de jos, capătul din spre apus al cerdacului, dă în încăperea cea mare a bucătăriei, înegrită de fum, dar care, prin lucrarea meșteșugită a bolților ei, formează un colț minunat al acestei părți. Bolțile în formă de trompă conică se înalță unele peste altele din ce în ce mai mici, până ce, străpungând acoperișul, apare deasupra, drept la frântura acoperișului, cu un trup în opt fețe, având opt ferăstruici tupilate și înegrite de sgura de fum, sub streașina de șindrilă a acoperișului său țuguiat.

Acest coș al bucătăriei, prin silueta lui neagră și subră, stăpânește multă vreme privirea vizitatorului, ca un lucru bine croit și plin de farmec în simplicitatea lui.

La capătul din spre răsărit al cerdacului se află o magazie, care pe timpuri servià de grânar călugărilor, căci și acum se vede infiptă în peretele din spre răsărit icoana Maicii Domnului cu Fiul în brațe, însă din cauza umezelii culorile sunt pierdute, iar desenul abia mai conturează figurile.

In acest șir de chilii, locuite de câteva maici, se află și încăperi mai mici ce servesc de magazii, bucătării etc.

La rândul de sus al chiliilor bolțile sunt astupate de un tavan tencuit, luând astfel din vechea lor înfățișare. Se vede că greutatea încălzitului a îndemnat pe vremelnicii egumeni ai mănăstirei să micșoreze în acest chip volumul camerelor.

La capătul cerdacului din spre răsărit este o încăpere mai mare, din care să pătrunde într'o alta mai mică, având ca tavan o frumoasă boltă stelată cu penetrațiuni circulare, ceeace face din acest colț o podoabă și o mărturie de felul ales cum știa să lucreze meșterul Manea, vătaful zidarilor cari au înălțat Hurezul.

Infățișarea acestor rânduri de chilii și încăperi pe dinăuntru în momentul de față este mulțumitoare, întru cât cuvioasele

[1]) Descrierea chiliilor dela miazăzi și apus a făcut-o d. arh. I. Vulcan, în fascicolul ultim din anul trecut al acestei publicații. Dela d-sa avem și desemnurile respective, reproduse sub No. 31 și 33.

www.inp.org.ro

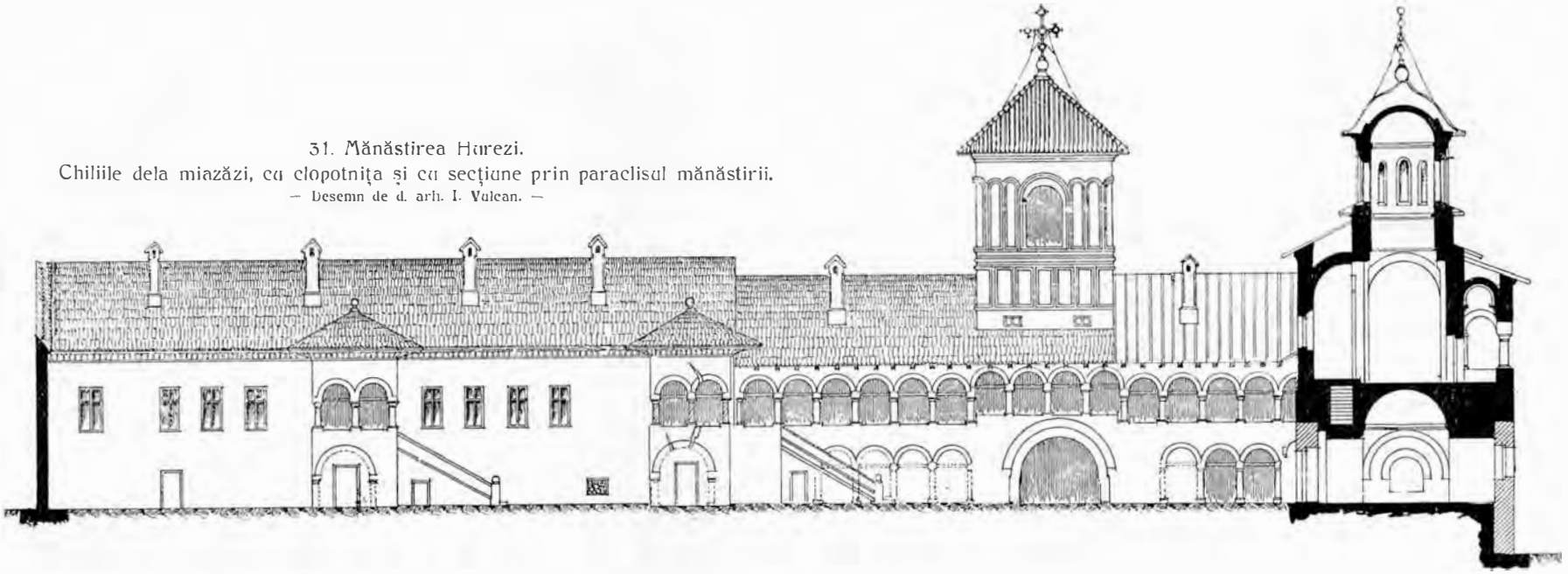

31. Mănăstirea Hurezi.
Chiliile dela miazăzi, cu clopotnița și cu secțiune prin paraclisul mănăstirii.
— Desemn de d. arh. I. Vulcan. —

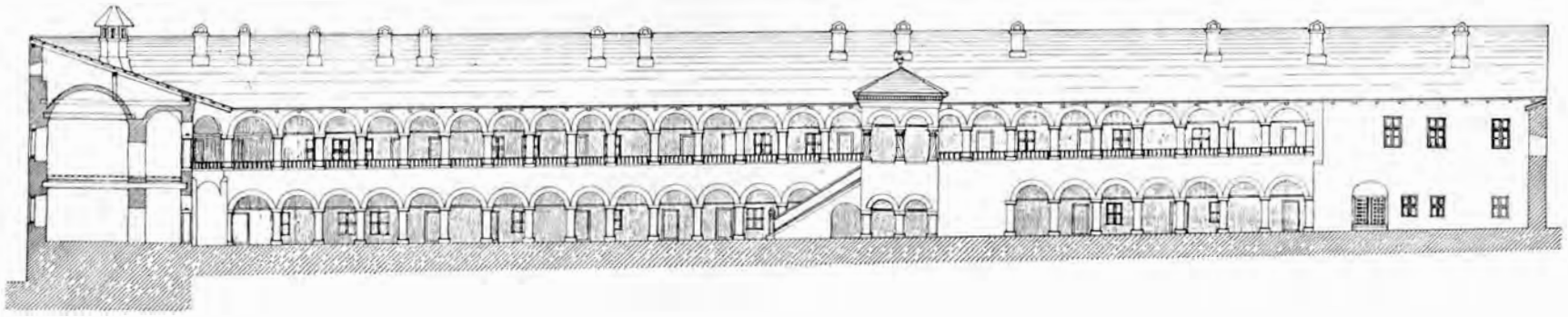

32. Chiliile dela miază-noapte.
— Desemn de d. arh. I. D. Trajanescu. —

www.inp.org.ro

maice îngrijesc fiecare de micul lor cuprins; însă această îngrijire gospodărească este cu totul neputincioasă față de stricăciunile ce vremea aduce mai cu seamă acestei părți din spre miază-noapte, cu zidurile vecinic umede și cu acoperișul vecinic ciuruit de găuri, prin care apa picură peste bolțile cele bătrâne.

Pe din afară înfățișarea este și mai mulțumitoare, căci ochiul urmărește cu drag șirul celor 50 de arcade sprijinite pe stâlpi de piatră și se oprește bucuros la foișorul din mijloc cu stâlpii de sus răsuciți și cu scara de piatră agățată de mijlocul lui.

Această scară, care acuma este așezată pe partea stângă a foișorului, pe vremuri era în dreapta; aceasta ne-o spune zidul cel plin dela partea de jos și temelia fostei scări desgropată din pământ.

Atât foișorul cât și scara în vechea ei poziție au fost făcute odată cu șirul de chilii, adică între anii 1690—94, când s'a clădit întreagă mănăstirea.

Schimbarea scării în stânga s'a făcut probabil pe timpul Arhimandritului Ioanichie, la 1854, când s'a schimbat și scara cea mare dela casele domnești, din alăturată cum erà cu foișorul, alipind-o de stâlpii cerdacului de jos.

Mulți din stâlpii de piatră ai cerdacului și foișorului cu timpul s'au măcinat și slăbit, — și de aceea cu începerea lucrărilor de restaurare s'au înlocuit cu alții noi, făcuți din piatră adusă din carierele de la Igoi și Alun.

Vreun arhimandrit gospodar în dragostea de a îngriji mănăstirea a crezut cu cale să vopsească toți stâlpii de piatră cu culoare de ulei cenușie, peste care mai apoi în mai multe rânduri s'a dat cu var alb vopsit în cenușiu, așa că mai toată pietrăria Hurezului și deci și această parte din spre miazănoapte se găsește tot astfel. Ori piatra de desubt trebuia scoasă la iveală, și de aceea, cu multă nevoință, s'a deslipit de trupul de piatră al stâlpilor, capitelelor

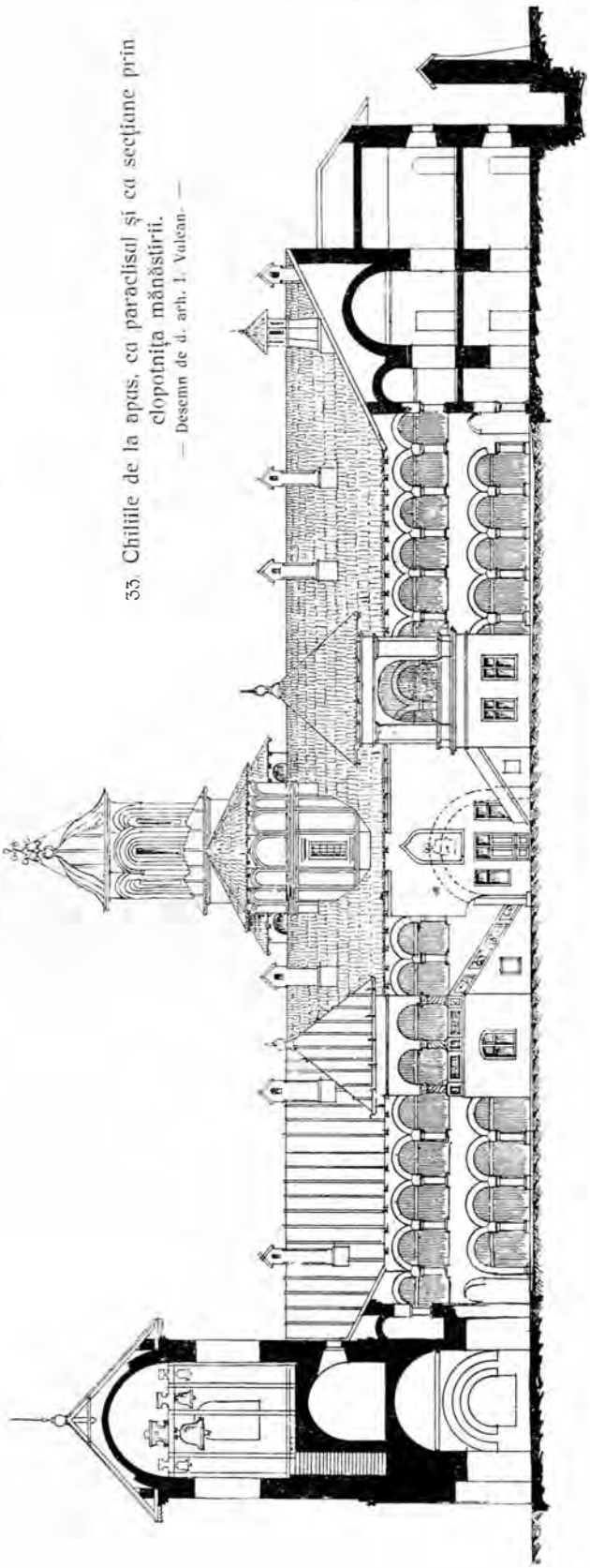

53. Chiliile de la apus, cu paraclisul și cu secțiune prin clopotnița mănăstirii.
— Desemn de d. arh. I. Vulcan. —

și bazelor, ciubucăriilor și sculpturilor —

www.inp.org.ro

și se lucrează încă la desvelirea lor de cămășile de vopsea și var, cari s'au îngrămădit cu vremea, asunzând, prin grosimea lor greoae și molatică, trupul svelt și viguros al pietrei.

Tot Arhimandritul Ioanichie a pus de s'a schimbat pardoseala la cerdacul de sus, pentru motivul că cea veche, fiind formată numai de scânduri de stejar așezate peste grinzile cele groase ale tavanului de jos, lăsà să pătrundă vântul prin deschizăturile dintre scânduri. De aceea a făcut o umplutură de moloz peste vechea dușumea, apoi a așezat o dușumea de brad pe grinzișoare de gorun, îngropate în molozul de umplutură.

Tot acest Ioanichie Arhimandritul a pus de s'a făcut un parapet dealungul cerdacului de sus.

Acest parapet este din lemn de gorun, vopsit cu verde. El este pe deoparte fixat cu piroane de fer de fiecare stâlp, iar între stâlpi se reazimă pe niște balustri strungiți și înfipți în partea de jos în piatra ce acoperă parapetul de zid.

Cerdacul de jos este pardosit cu bolovani de râu. Făcând nivelementul acestei aripe din spre miază-noapte, se constată că terenul are o pantă de $2^1/_2$ cm. la un metru, adică partea din spre răsărit este cu 1.50 mai sus decât capătul din spre apus. Aceeaș pantă se constată și la dușumeaua cerdacului de sus precum și la streașina acoperișului. Din toate acestea se vede lămurit că meșterul zidar Manea, când a zidit această parte, a luat ca reper panta terenului, așa că toate liniile lungi ale clădirii merg înclinate în sensul acestei pante.

Măsurând deschiderile și înălțimile arcadelor vedem iarăș că nu sunt toate de aceiaș mărime, adică diferă cu puțin unele de altele. Aceasta este un indiciu că tiparele arcurilor erau trase cu mâna liberă, iar distanța dintre axele stâlpilor erà luată din ochiu, căci nu se explică decât așa faptul că arcadele extreme sunt sau mai mari sau mai mici decât celelalte, adică după cum se întâmpla de rămânea în urma împărțirii neregulate a lungimii cerdacelor.

Foișorul, la partea de sus, are o boltă înaltă, cu muchii, cum sunt boltite și chiliile și după cum sunt boltite și celelalte două foișoare dela casele domnești, făcute în aceiaș vreme; iar la partea de jos se văd urmele unei bolți stelate, adică boltă în muchi cu penetrații circulare, la fel cu bolta de sus din iatacul de lângă salonul cel mare, dela capătul din spre răsărit al cerdacului.

Această boltă a foișorului este acum spartă și înlocuită cu un tavan de lemn înegrit de fumul bucătăriei ce se instalase în această parte. Acum zidurile ce astupau golul arcadelor s'au dărâmat, iar foișorul se înalță sprinten peste stâlpii reînoiți și retrăește par'că vieața liberă de altădată.

ION D. TRAIANESCU
Arhitect.

www.inp.org.ro

CRONICĂ

† GR. G. TOCILESCU

(Necrolog rostit de d-l Ion Kalinderu, Președintele Comisiunii, în ședința dela 22 Octomvrie).

Onorați colegi, suntem cu unul mai puțin.

Trecând la cele de veci, Grigore Tocilescu nu va mai lua loc printre noi; dar amintirea sa va rămâne pururea vie în inimele noastre.

Nesters va rămâne numele său în Istoria Națională, căci regretatul nostru coleg, luând o parte intensă la viața culturală a țării, și-a fost câștigat un loc de frunte în mijlocul generației ce-și rărește acum tot mai mult rândurile.

Atras de știința Istoriei, el s'a dedat din tinerețe cercetării și studiului documentelor privitoare la trecutul nostru, asupra cărora a publicat numeroase scrieri, începând de prin 1874. A luat într'aceasta pildă și îndemn dela marele B. P. Hasdeu, la care se alăturase încă fiind student, pentru a deveni în urmă elevul și chiar succesorul ilustrului învățat.

Gr. G. Tocilescu
— (n. la 26 Octomvrie 1850 — m. la 18 Septemvrie 1909) —

Lucrarea sa asupra «*Daciei înainte de Romani*» a fost premiată de Academia noastră.

Mai târziu, îmbrățișând arheologia și epigrafia, a întreprins săpături și a făcut numeroase cercetări arheologice în toate părțile țărei, alcătuind și publicând lucrări însemnate, între cari menționăm «*Fouilles et Recherches*». În sfârșit, a desgropat din pulberea veacurilor, a studiat și reconstituit monumentul triumfal dela Adamklissi, care evocă atât de strălucit puterea și gloria strămoșilor noștri romani! A ținut și asupra acestui monument diferite comunicări și conferințe și a publicat numeroase articole și scrieri, între cari «*Tropaeum Trajani*», scoasă în colaborare cu doi alți învățați străini, — lucrare de care și-a legat pentru totdeauna cu onoare numele său.

www.inp.org.ro

În prefața acestei opere, după ce Tocilescu arată însemnătatea trofeului pentru noi, nu numai ca mărturie a prefacerii Daciei în provincie romană, ci și a procesului, început odată cu această prefacere, din care a răsărit cel dintâiu vlăstar al neamului nostru, salută, «ca un semn bun, prevestitor de mândre ursite» faptul că națiunea și-a recăpătat sub întâiul el Rege documentul monumental al originei sale istorice, actul ei de naștere.

Arată de asemenea munca îndelungată și anevoioasă ce a desfășurat, zicând, cu drept cuvânt, că greutățile ce a avut de înfruntat au fost multe și de tot felul, dar nu mai presus de ardoarea și răbdarea sa.

Neuitatul nostru coleg a gustat în preajma descoperirilor dela Adamklissi și amărăciuni și bucurii. Zicea însă singur, că cele dintâi au fost trecătoare, pe lângă plăcerea nemărginită ce a simțit de a fi trăit cu monumentele și cu veacul ce înfățișază ele.

Dar Tocilescu n'a lăsat urme numai prin aceste scrieri. El a fost un neobosit muncitor și, pe lângă cursurile dela Facultate, în care punea toată căldura sa pentru știință, a contribuit și la desvoltarea altor instituțiuni de înaltă cultură.

Am asistat de câteva ori la deschiderea cursului său universitar și îmi voiu aminti totdeauna de graiul viu și limpede cu care explica frumusețele artei antice.

Era ascultat cu religiositate de studenți, pe care i-a condus, ani de-a rândul, prin locașurile străbune și pe la mormintele de eroi, insuflându-le astfel, pe lângă dragostea față de rămășițele trecutului, și sentimentele frumoase ale patriotismului. Mai mult, în entusiasmul său nemărginit pentru arheologie, Tocilescu n'a pregetat să-și ducă elevii chiar în centrele clasice ale acestor studii, în Atena și Roma.

Impreună cu Academia Română, Ateneul Român, Societatea Geografică și alte Instituțiuni culturale, Comisiunea noastră, din care a făcut parte dela început, simte în mod viu golul ce a lăsat în sânul său.

În 1892, fiind membru al Parlamentului, a sprijinit, cu sfatul și cu cuvântul, întocmirea Legii pentru instituirea Comisiunii monumentelor istorice; iar de atunci n'a încetat a contribui la ajungerea scopului ei. În calitate de membru a întocmit multe memorii și rapoarte, iar ca istoric și arheolog a vizitat și studiat monumentele noastre străbune, câștigându-și merite în deobște recunoscute. Noi, colegii săi, cunoaștem cât interes purta lucrărilor Comisiunii și cu câtă regularietate lua parte la ședințe. Știm cum era totdeauna gata la muncă și cât contribuia cu bogatele sale cunoștinți la cât mai buna rezolvare a lucrărilor curente ale Comisiunii.

El a muncit până în ultimele zile, când moartea l-a smuls dintre noi, într'o vârstă care ne îndreptăția să așteptăm încă mulți ani concursul său luminat.

Fiind colegi la Academie, am lucrat împreună în Comisiunea Fundațiunii I. Otetelișanu, până la plecarea sa la Neuheim. Cu duioșie mi-aduc aminte de scrisoarea ce mi-a trimis chiar în ajunul plecării sale către țară, vestindu-mă că, dacă va sosi la timp, se va pune cu plăcere la dispoziție pentru continuarea lucrării de reorganizare a Institutului de fete dela Măgurele, care mă preocupă de mai multă vreme.

M'am dus să-l văd îndată după întoarcere, dar l-am găsit suferind de o indispoziție contractată în timpul călătoriei. L'am mai revăzut de câteva ori și chiar cu puține minute înainte de ultima licărire a vieții sale. În sfârșit nu de mult, după cum știți, am condus rămășițele lui la locul de veci.

Comisiunea noastră a depus o coroană pe mormântul său.

Iar acum să-i zicem încă odată cu toții:

Fie-i țărâna ușoară!

www.inp.org.ro

VI. *Ședința dela 27 Iunie.*

— S'a recomandat, potrivit raportului d-lor arh. N. Gabrielescu și Gr. Cerkez, membri ai Comisiunii, să se aprobe plusul de cheltueli făcut peste sumele destinate pentru lucrările de renovare a bisericii Zlătari din Capitală, dat fiind că acest plus e justificat prin executarea unor cantități mai mari la anumite articole și prin efectuarea unor lucrări necesare neprevăzute în deviz.

— S'a delegat d. N. Ghika, arhitectul Comisiunii, a cerceta starea în care se găsesc următoarele biserici, pentru cari s'au solicitat lucrări de reparații: Bornovski din Iași, Cotroceni din Capitală, Bârnova din jud. Iași, Răchitoasa din jud. Tecuciu, Micșunești-Mari din jud. Ilfov, Mihai-Vodă din Capitală și bis. Domnească din Ocnele-Mari.

— S'a rugat Ministerul a numi persoanele tehnice cari să facă recepția lucrărilor executate în anul trecut la bisericile lui Ștefan cel Mare din Botoșani (Păpăuți), Dorohoi (Sf. Nicolae) și Hârlău (Sf. Gheorghe).

— S'a recomandat spre aprobare devizele întocmite pentru lucrările necesare, cerute, recomandate și aprobate la Mănăstirea dintr'un lemn (3.000 lei) și la Govora (1.000 lei).

— S'a recomandat spre aprobare referatul d-lui arh. N. Ghika, prin care cere încă 10.000 lei pe seama lucrărilor de la Hurezi, pentru a se putea termina restaurarea exterioară a caselor domnești și mănăstirești din partea de miazăzi și apus până la paraclis.

VII. *Ședința dela 22 Octomvrie.*

— S'a primit propunerea d-lui I. Kalinderu ca tinerii trimiși de Administrația Casei Bisericii în străinătate (acum la Venezia) pentru studiul picturei bizantine să fie obligați a îndeplini cu rigoare itinerarul și programul de lucrări stabilit de Comisiune, pentru a nu se abate dela scopul pentru care li se servesc bursele. Pentru aceasta să fie obligați ca, împreună cu lucrările, să prezinte câte un memoriu trimestrial asupra activității lor.

— S'a trimis d-lui N. Ghika, arhitectul Comisiunii, spre cercetare și studiere următoarele cereri pentru lucrări de reparații și întreținere: bis. din Popești-Vlașca, din Cotnari-Iași, din Surpatele-Vâlcea, din Bordești-Râmnicul-Sărat, Domnească din Câmpulung, Stelea din Târgoviște, Curtea-Veche și Răzvan din Capitală, dela Văcărești, Catedrala Mitropoliei din București și Cuvioasa Paraschivă din Râmnicul-Vâlcii.

— S'a primit dela d-l arh. N. Ghika următoarele rapoarte, ca rezultat al cercetărilor făcute de d-sa la bis. Sf. Ion Botezătorul din Vaslui, la bis. din Borzești, la bis. Mihai-Vodă din Capitală, la bis. mănăstirii Bistrița din Vâlcea și la bis. Antim din București — aceste trei din urmă cu devize pentru lucrările necesare.

— S'a ascultat raportul d lui I. Kalinderu asupra lucrărilor de conservare întreprinse în anul curent la mănăstirea Slatina din Suceava, lucrări pe care d-sa a avut bunăvoința a le cerceta la fața locului.

— S'a hotărît o ședință specială pentru cetirea și discutarea proiectului de regulament întocmit de d-l arh. N. Gabrielescu pentru organizarea Serviciului de control al lucrărilor întreprinse sub auspiciile Comisiunii.

— S'a decis o vizită la Târgoviște pentru a examina lucrările de restaurare executate la bis. dela Curtea Domnească.

— S'a primit și s'a dat în cuvenită cercetare cerea d-lui I. C. Filitti pentru înscrierea bis. Adormirea Maicii Domnului din Slatina, în Inventarul general al monumentelor.

www.inp.org.ro

† A. BALTAZAR.

Cunoscutul pictor și publicist a răposat în București la 26 Septemvrie trecut, în etate abia de 29 ani. Insemnând aci dureroasa veste, ținem de pioasă datorie a arătă că cei ce stau în jurul acestei publicații au apreciat în persoana talentatului pictor pe acel bun scriitor, care, cercetând și studiind, mai mult decât alții, vechia noastră pictură bisericească, putea da rezultatul cercetărilor și studiilor sale în frumoase articole, publicate prin ziare și reviste. Așa fiind, răposatul a fost atras, dela început chiar, în cercul restrânșilor colaboratori ai publicației noastre, în care a tipărit mai întâi două interesante articole: unul asupra Frescurilor de la biserica Colții, altul asupra Decorațiunilor dela paraclisul Mitropoliei. Primind apoi din partea d-lui Administrator al Casei Bisericii, P. Garboviceanu, specială însărcinare de a studia Frescurile dela Hurezi, A. Baltazar a scris o lucrare mai întinsă, care a început a se publica în fascicolul trecut al Buletinului, continuă în cel prezent și va sfârși în cel viitor. Regretând dar sincer pierderea atât de vremelnică a prețuitului nostru colaborator, ca un omagiu adus memoriei sale, reproducem, ca adaos la articolele sale, două table (pp. 112 și 136), reprezentând relevcurile de picturi, decorațiuni și sculpturi, pe care răposatul le-a fost lucrat la Hurezi în timpul studiilor ce făcea acolo. Aceasta spre a se vedea cum că scrierile sale erau întreprinse pe baza unor lucrări conștiincioase și strădalnice.

DIN TESAURUL ARHEOLOGIC AL DOBROGEI.

Sub acest titlu d-l Constantin Moisil, profesor de istorie la Liceul din Tulcea, va publica, rând pe rând, rezultatele cercetărilor și studiilor sale arheologice, făcute în Dobrogea în decurs de zece ani de zile. Cunoscut publicului cetitor din lucrările tipărite în Convorbiri Literare, valoarea cercetărilor și studiilor arheologice ale d-lui Moisil a putut fi apreciată și de lectorii acestui Buletin — din cele două articole publicate aci: Cetăți romane la gurile Dunării și O nouă diplomă militară romană. Continuând, d-sa, va da, de sigur, la iveală multe și prețioase lucrări privitoare la antichitățile Dobrogei, care, sub acest raport, e un adevărat tesaur arheologic, cuprinzând ascunse înlăuntru pământului sau rămășițele și monumentele civilizațiilor (tracă, elină, romană și bizantină) ce în cursul veacurilor s'au desvoltat în partea țării de peste Dunăre. Aceasta în cadrul lucrărilor Comisiunii monumentelor istorice, care, prin lege, are sub privigherea sa *toate* resturile și monumentele trecutului nostru. Ea deci, pe lângă lucrările de până acum, privitoare la bisericile și mănăstirile istorice, primește sub auspiciile sale lucrările arheologice, privitoare la toate celelalte resturi și monumente ale țării, încurajând și sprijinind pe cei ce, având pregătirea și competența trebuitoare, se vor simți îndemnați a lucra în această direcție. Inceputul îl face cu d-l C. Moisil, care, în urma avizului cerut de d l Ministru al Cultelor și Instrucțiunii publice, a fost recomandat ca reprezentant al Comisiunii pentru lucrările sale din Dobrogea.

www.inp.org.ro

† A. BALTAZAR.

Cunoscutul pictor și publicist a răposat în București la 26 Septemvrie trecut, în etate abia de 29 ani. Insemnând aci dureroasa veste, ținem de pioasă datorie a arătà că cei ce stau în jurul acestei publicații au apreciat în persoana talentatului pictor pe acel bun scriitor, care, cercetând și studiind, mai mult decât alții, vechia noastră pictură bisericească, putea da rezultatul cercetărilor și studiilor sale în frumoase articole, publicate prin ziare și reviste. Așa fiind, răposatul a fost atras, dela început chiar, în cercul restrânșilor colaboratori ai publicației noastre, în care a tipărit mai întâi două interesante articole: unul asupra Frescurilor de la biserica Colții, altul asupra Decorațiunilor dela paraclisul Mitropoliei. Primind apoi din partea d-lui Administrator al Casei Bisericii, P. Garboviceanu, specială însărcinare de a studia Frescurile dela Hurezi, A. Baltazar a scris o lucrare mai întinsă, care a început a se publica în fascicolul trecut al Buletinului, continuă în cel prezent și va sfârși în cel viitor. Regretând dar sincer pierderea atât de vremelnică a prețuitului nostru colaborator, ca un omagiu adus memoriei sale, reproducem, ca adaos la articolele sale, două table (pp. 112 și 136), reprezentând relevеurile de picturi, decorațiuni și sculpturi, pe care răposatul le-a fost lucrat la Hurezi în timpul studiilor ce făcea acolo. Aceasta spre a se vedea cum că scrierile sale erau întreprinse pe baza unor lucrări conștiincioase și strădalnice.

DIN TESAURUL ARHEOLOGIC AL DOBROGEI.

Sub acest titlu d-l Constantin Moisil, profesor de istorie la Liceul din Tulcea, va publica, rând pe rând, rezultatele cercetărilor și studiilor sale arheologice, făcute în Dobrogea în decurs de zece ani de zile. Cunoscut publicului cetitor din lucrările tipărite în Convorbiri Literare, valoarea cercetărilor și studiilor arheologice ale d-lui Moisil a putut fi apreciată și de lectorii acestui Buletin — din cele două articole publicate aci: Cetăți romane la gurile Dunării și O nouă diplomă militară romană. Continuând, d-sa, va da, de sigur, la iveală multe și prețioase lucrări privitoare la antichitățile Dobrogei, care, sub acest raport, e un adevărat tesaur arheologic, cuprinzând ascunse înlăuntru pământului sau rămășițele și monumentele civilizațiilor (tracă, elină, romană și bizantină) ce în cursul veacurilor s'au desvoltat în partea țării de peste Dunăre. Aceasta în cadrul lucrărilor Comisiunii monumentelor istorice, care, prin lege, are sub privigherea sa *toate* resturile și monumentele trecutului nostru. Ea deci, pe lângă lucrările de până acum, privitoare la bisericile și mănăstirile istorice, primește sub auspiciile sale lucrările arheologice, privitoare la toate celelalte resturi și monumente ale țării, încurajând și sprijinind pe cei ce, având pregătirea și competența trebuitoare, se vor simți îndemnați a lucra în această direcție. Inceputul îl face cu d-l C. Moisil, care, în urma avizului cerut de d l Ministru al Cultelor și Instrucțiunii publice, a fost recomandat ca reprezentant al Comisiunii pentru lucrările sale din Dobrogea.

www.inp.org.ro

BIBLIOTECA I.P.C.
2869

ANUL II, NO. 4. OCTOMVRIE-DECEMVRIE 1909.

INSTITUTUL DE ISTORIE ARTE „ION IORGA"
BIBLIOTECA
Inv. 43 P.
Cota

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

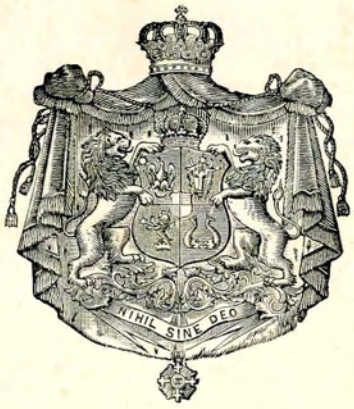

BUCUREȘTI
Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r I. St. Rasidescu
16, STRADA DOAMNEI, 16
1909
25.679.

www.inp.org.ro

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

www.inp.org.ro

COMITETUL DE REDACȚIE

D-nii: ION KALINDERU, GR. CERKEZ, N. GABRIELESCU, G. MURNU,

Membrii Comisiunii Monumentelor Istorice

Și

P. GARBOVICEANU

Administratorul Casei Bisericii

Secretar, ALEX. LĂPĔDATU.

ABONAMENTUL ANUAL:

IN ROMÂNIA . . . . . 10 Lei

IN STRĂINĂTATE . . . . . 12 „

REDACȚIA: la Administrația Casei Bisericii, București.

Extras din Deciziunea Ministerială privitoare la redactarea Buletinului.

1. Cu începere dela Ianuarie 1908 se va publică, sub direcția Comisiunii Monumentelor Istorice și în editura Administrației Casei Bisericii, o revistă periodică numită *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice.*

2. Acest Buletin va fi organul oficial al Comisiunii, va apăreà trimestrial și va cuprinde:

a) O parte științifică, în care se vor publicà tot felul de monografii, studii, lucrări, comunicări și materialuri de natură istorică, arhitectonică și artistică, privitoare direct și numai la monumentele noastre istorice;

b) O parte oficială, in care se vor publicà rapoartele anuale ale Comisiunii, procesele-verbale ale ședințelor ei, referatele arhitecților însărcinați cu conducerea și executarea lucrărilor de conservare și restaurare, precum și eventualele circulări, informațiuni și deciziuni ale Ministerului și ale Comisiunii, privitoare la monumentele noastre istorice.

3. Buletinul apare sub direcția membrilor Comisiunii, cari, împreună cu administratorul Casei Bisericii, alcătuesc comitetul de redacție. El e pus sub îngrijirea secretarului Comisiunii, care e îndatorat să pregătească și să procure materialul necesar, să-l aducă la cunoștința comitetului de redacție și să supravegheze tipărirea lui.

4. Pentru ca publicațiunea să se prezinte cât mai sistematică și cât mai folositoare, se stabilește următorul program cu privire la felul lucrărilor ce va trebui să cuprindă Buletinul:

a) Monografii istorice, arhitectonice și artistice asupra monumentelor noastre istorice monografii cari vor fi ilustrate și documentate cu reproduceri necesare de fotografii, desemnuri, aquarele etc.;

b) Releveuri dela cele mai însemnate și caracteristice, din punct de vedere arhitectonic, monumente istorice;

c) Studii și lucrări unitare, asemenea ilustrate și documentate, bunăoară: asupra inscripțiunilor murale și tombale din epoca lui Ștefan-cel-Mare, Matei Basarab, Vasile Lupu, Constantin Brâncoveanu etc., asupra artei decorative, în sculptură și pictură, întrebuințată în bisericile și mănăstirile noastre în anumite epoci, asupra portretelor murale de ctitori: Domni, Doamne, Arhierei, Boeri, Jupânese etc., asupra picturii bisericești, asupra costumelor etc.;

d) Materialuri: scurte fragmente, comunicări, însemnări și note de interes deosebit, privitoare la monumentele noastre istorice;

e) Note bibliografice și critice asupra publicațiunilor și periodicelor de specialitate;

f) În sfârșit, suplimente artistice, în culori, cari să înfățișeze biserici, mănăstiri, reproduceri de portrete murale, de picturi, de ornamentațiuni etc.

În cadrul lucrărilor înșirate mai sus se cuprind și acele privitoare la monumentele istorice din afară de Regat, întru cât aceste vor fi de origină românească — înălțate de Voevozii noștri sau în legătură directă cu trecutul nostru.

Buletinul se găsește de vânzare la ***Librăriile Socec, Sfetea și Alcalay.***

www.inp.org.ro

INSTITUTUL DE PROIECTARE „I.S.P.I. OR"
BIBLIOTECA
Inv. 43 P.
Cota

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

SUB AUSPICIILE MINISTERULUI DE CULTE ȘI INSTRUCȚIUNE PUBLICĂ
ȘI IN EDITURA ADMINISTRAȚIEI CASEI BISERICII.

1909

OCTOMVRIE-DECEMVRIE

BUCUREȘTI
Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r Ion St. Rasidescu
16, Strada Doamnei, 16
1909

www.inp.org.ro

CUPRINSUL

TEXT

Curţile Domneşti Brâncoveneşti: II Mogoşoaia.
Antichităţi creştine din Istros.
Mănăstirea Hurezi:
Paraclisul.
Foişorul lui Dionisie Bălăcescu.
Cronică: Raport general cu privire la lucrările Comisiunii în 1909. Restaurarea mănăstirii Hurezi: lucrările din 1909 (memoriu).
Tabla de materii.

ILUSTRAŢIUNI

La Curtea din Mogoşoaia:

1. Laturea estică, cu cuinea, intrarea şi biserica.
2. Schiţa planului de situaţie.
3. Paraclisul.
Palatul:
4. Faţada principală, cu loggia şi foişoarele
5. Coloanada loggii.
6. Consolă cu stema ţării.
7. Consolă cu foi de acant.
8. Pisania şi ferestre lucrate à-jour.
9. Cadru de piatră la fereastra cuinei.
10. Consolă cu stema Cantacuzinilor.
11. Faţada dinspre intrare cu foişorul.
12. Colonada foişorului dinspre intrare (partea superioară).
13. Planul pivniţei şi rez-de-chaussée-ului (schiţă).
14. Plnnul etajului (schiţă).
15. Stâlp de colţ la parapetul loggii.
16. Piatră lucrată à-jour la parapetul loggii.

La Antichităţi creştine din Istros:

17. Dobrogea în regiunea vechiului Istros.
18-19. Plăci cu reliefuri creştine găsite la Istros.

La Paraclisul mânăstirii Hurezi:

20. Planul şi faţada exterioară (dela apus).
21. Secţiune prin axa longitudinală şi planul trapezei.
22. Faţada interioară (dela răsărit).

La Foişorul lui Dionise Bălăcescu:

23. Inscripţia.
24. Planul şi secţiune.
25. Faţada (desemn).
26-27. Coloane de piatră sculptate.
28 şi 29. Parapete sculptate în piatră.

La Raportul general pe 1909:

30-31. Biserica Curţii Domneşti din Târgovişte (înainte şi după restaurare).
32-33. Foişoarele caselor domneşti dela Hurezi (înainte de restaurare).
34. Foişoarele (aceleaşi) şi chiliile de miazăzi dela Hurezi (după restaurare).
35-36. Paraclisul m-rii Hurezi: faţada exterioară (înainte şi după restaurare),
37-38. Paraclisul m-rii Hurezi: faţada interioară (înainte şi după restaurare).
39. Foişorul lui Dionise dela Hurezi (după restaurare).
40-41. Parapete sculptate în piatră, la Foişorul lui Dionisie (Hurezi).

www.inp.org.ro

1. Curtea Mogoşoaia.
— Laturea estică, cu cuinia, intrarea şi biserica. —

CURŢILE DOMNEŞTI BRÂNCOVENEŞTI

—o—

II. MOGOŞOAIA

1. Situaţie şi istorie. — 2. Cronica Curţii. — 3. Descriere.

—o—

Coborând, în ordine cronologică, dela cea mai nouă curte din ţară, dela curtea din Doiceşti, al cărei caracter încă nu e bine definit, fiindcă Constantin Brâncoveanul nu avusese nici timpul nici liniştea de a o termina,— în paginile ce urmează se prezintă cercetării curtea din Mogoşoaia.

O privire asupra situaţiei geografice şi asupra fazelor istorice, prin care ea a trecut, va premerge descrierea ei; determinarea stilului fiind amânată după cercetarea curţii din Potlogi.

Cu Mogoşoaia şi cu Potlogii, ce vor urma, se deschide capitolul cel mai interesant al artelor române,— căci dacă socotim aceste două curţi din punctul de vedere abstract al artei, ele sunt prin podoaba şi frumuseţea lor cele mai însemnate produse artistice din Ţara Românească, după Episcopia Curţii-de-Argeş, iar dacă le privim din punctul de vedere al arhitecturii civile, sunt singurele locuinţe domneşti ce ni s'au păstrat pentru timpurile vechi, în stare reconstituibilă.

1.

Privirile ce se deschid călătorului, care părăseşte barierile despre răsărit ale Bucureştiului, asupra înconjurimilor, sunt de un pitoresc, pe care nu-l au nici una din celelalte vecinătăţi ale Capitalei. Între cele două basinuri, al Dâmboviţii, care străbate Bucureştiul şi al Ialomiţii ce udă judeţul Ilfov spre nord-est, se întinde o reţea întreagă de vine de apă, când apărând, când dispărând printre cutele pământului foarte accidentat; când pierzându-se ca nişte fire argintii în funduri de văicele, când revărsându-se, peste câmpiile întinse, în heleştae largi, pe cari abia le zăreşti lucind prin desimea stufului sau a pădurilor bine hră-

www.inp.org.ro

nite de umezeala pământului. E mai întâi apa Colentinei cu bălțile, pline de nufăr, ale Ciocănești1or, Crețulești1or, Mogoșoaei, Băneasii, Herestrăului, Colentinii, Fundenilor și Pantelimonului. Apoi apa Pociovaliștei și Vlăsiei cu balta Căldărușanilor și în fine apa Znagovului cu lacul, cu mănăstirea și cu toată frumusețea descrisă de Odobescu. Dar ceeace izbește, mai ales, sunt convoiurile căruțelor și trăsurile bucureștenilor din clasa de mijloc, cari, în zilele de sărbătoare ale sezonului cald, cu începere din ziua Paștilor sau a sfântului Gheorghe și până toamna târziu, se îndreaptă ca să petreacă spre frumoasele poziții1ni: Băneasa, Herestrău, Mogoșoaia, Cernica, Căldărușani, etc. E o rămășiță dintr'un foarte vechiu obicei de petrecere, cari azi se pierde zi cu zi, dar care odinioară, când greutățile drumului nu permiteau petrecerile și vilegiaturile în munți sau în străinătate, era foarte răspândit în toate clasele societății.

Până în timpuri cu totul apropiate, și înalta societate și Domnul petreceau în aceste vecinătăți ale Bucureștilor, unde își ridicau chiar case de plăcere, *Lusthausen, maisons de plaisance*, cum le numiau călătorii timpului.

Cum astăzi, așa și pe vremea lui Bibescu-Vodă, erau vestite pe atunci: Băneasa, proprietatea marelui spătar Ghica, unde se petrecea în fiecare Duminică; Herestrăul; Floreasca cu băile sale; Colentina cu palatul de vară al fostului Domn Gr. Ghica; Pantelimonul și Pașcanii cu palatele lui Al. Ghica-Vodă [1]).

Pe vremea de prefacere a epocei de din-

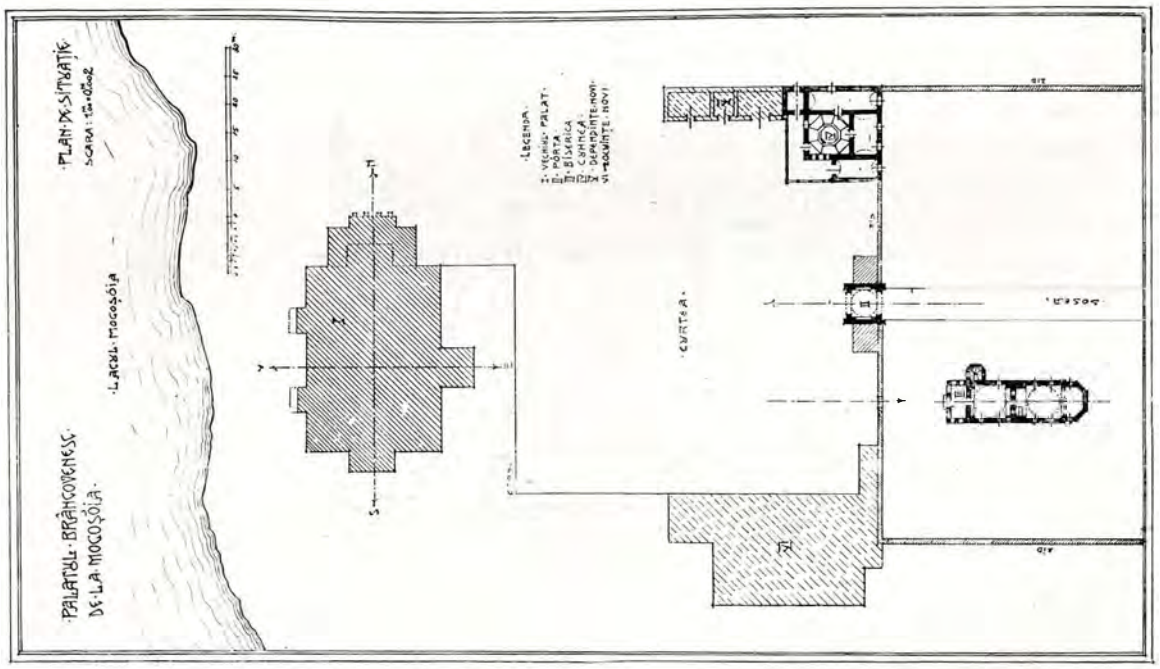

2. Curtea Mogoșoaia.
— Schița planului de situație. —

nainte și după 1821, pădurea Băneasa era locul de întâlnire a întregei *lumi bune* din București; proprietarul locului, Văcărescu, primea foarte bine în casa sa de aci, dând mese cu reputație *faraonică;* iar șirul *caleștilor*, ce sosiau, numai conteniau, stârnind nori de praf spre marea pagubă a *toaletelor* doamnelor [2]). Și la Heleșteu societatea sensibilă și visătoare a timpului își petrecea serile de vară, în lungi preumblări, pe marginea lacului, unde era și un *café* cu înghețată și răcoritoare [3]); iar

www.inp.org.ro

pe alea ce ducea aci, plantată de curând, sute de *echipaje,* preumblau doamnele din lumea bună, strălucitoare de lux și de bijutării.

Și, și mai îndărăt, pe la finele veacului al XVIII-lea, când viața idilică și pastorală fu pusă la modă de societatea franceză, Alexandru Ipsilant-Vodă își făcea viligiatura într'un chioșc la mănăstirea Cotrocenii [4]); Alexandru Moruzi dedea baluri în casa sa de țară a cărei grădină era luminată de lămpi și focuri de rachete [5]); Mavrogheni își avea și el o casă de petrecere [6]); iar subt Alexandru Ipsilant, în întâia lui domnie, se citează ca locuri de petrecere: Băneasa; Mogoșoaia; Mărcuța cu minunata apă de băut; Plumbuita cu casele de plăcere ale Racovițeștilor și Ghiculeștilor; Dudeștii cu frumoasa casă a Dudescului; Mogoșoaia, și pe lângă altele Herestrăul, unde Domnul făcuse un *chioșc.* Aci se preumbla toată elita bucureșteană, iar Doamna, înconjurată de curte, obișnuia să facă preumblări pe lac în jurul insulei de acolo, în mijlocul cântecelor turcești și grecești de cari societatea era foarte amatoare [7]).

3. Curtea Mogoșoaia. Paraclisul.
(În vechime avea clopotnița pe coama acoperișului).

Și totuși cu toată nevoia de lux și pompă, decăderea ce se observă în societatea timpului, se vede și în zidirile în cari se desfășoară această viață, — căci ele nu se pot ridica nici într'un fel la frumusețea reședințelor de petrecere ale strălucitului Constantin Vodă-Brâncoveanul, din cauza lipsei de meșteri îndemânateci [8]).

Aceiași nevoie de loc de petrecere îl călăuzi și pe Constantin-Vodă Brâncoveanul când își făcu o curte la Mogoșoaia, iar simțul său artistic îl îndemnă să și-o așeze pe aceeași apă a Colentinei, dar într'o poziție care întrece pe toate celelalte în frumusețe, — pe marginea celei mai frumoase bălți ce le formează Colentina, pe balta Mogoșoaia, la 15 km., spre nord-est, departe de București.

* * *

Părerea că Mogoșoaia ar fi fost stăpânită, mai înnainte de Constantin Brâncoveanu, de un mare boer *Mogoș,* ale cărui case, în București, s'ar fi aflat pe Calea Victoriei de azi, sau pe Podul Mogoșoaei de odinioară, nu are decât o fantezie filologică la bază [9]). În realitate podul Mogoșoaiei, până în 1702, dată când Brâncoveanu ridică strălucitul palat dela Mogoșoaia, se numia *ulița mare* [10]). Numai după 1702, s'a numit podul Mogoșoaiei, — în cinstea mărețului palat din satul cu acelaș nume — această uliță care era cea mai importantă din București, unind drumul Târgoviștei, ce trece prin Mogoșoaia, cu drumul Dunării ce trecea prin Văcărești.

Și din actele de cumpărătoare ale lui Constantin Brâncoveanul rezultă că el și-a întregit un corp de moșie: *Mogoșoaia-Chitila*, cumpărând diferite trupuri ce se aflau în stăpânirea a mai multora — nu a unui singur posesor — cari le stăpâniau din *moși-strămoși.* Încă de când era numai boer, *biv-vel-Postelnic,* el cumpără, în 1680, un trup de moșie în Mogoșoaia de la frații Radu și Popa Isar, feciorii lui Antonie ot Mogoșoaia ot sud Elhov, cu un

www.inp.org.ro

loc de helești, care moșie era «dreaptă și bătrână dela moșii și strămoșii» lor; în 1681 cumpără un alt petec alăturea, împreună cu niște *case,* dela jupâneasa Rada cu nepoata ei Ilinca, fata lui Marco ot Mogoșoaia. Aceste case vor sluji de loc de petrecere lui Brâncoveanu până la ridicarea palatului său de mai târziu; în 1689, după

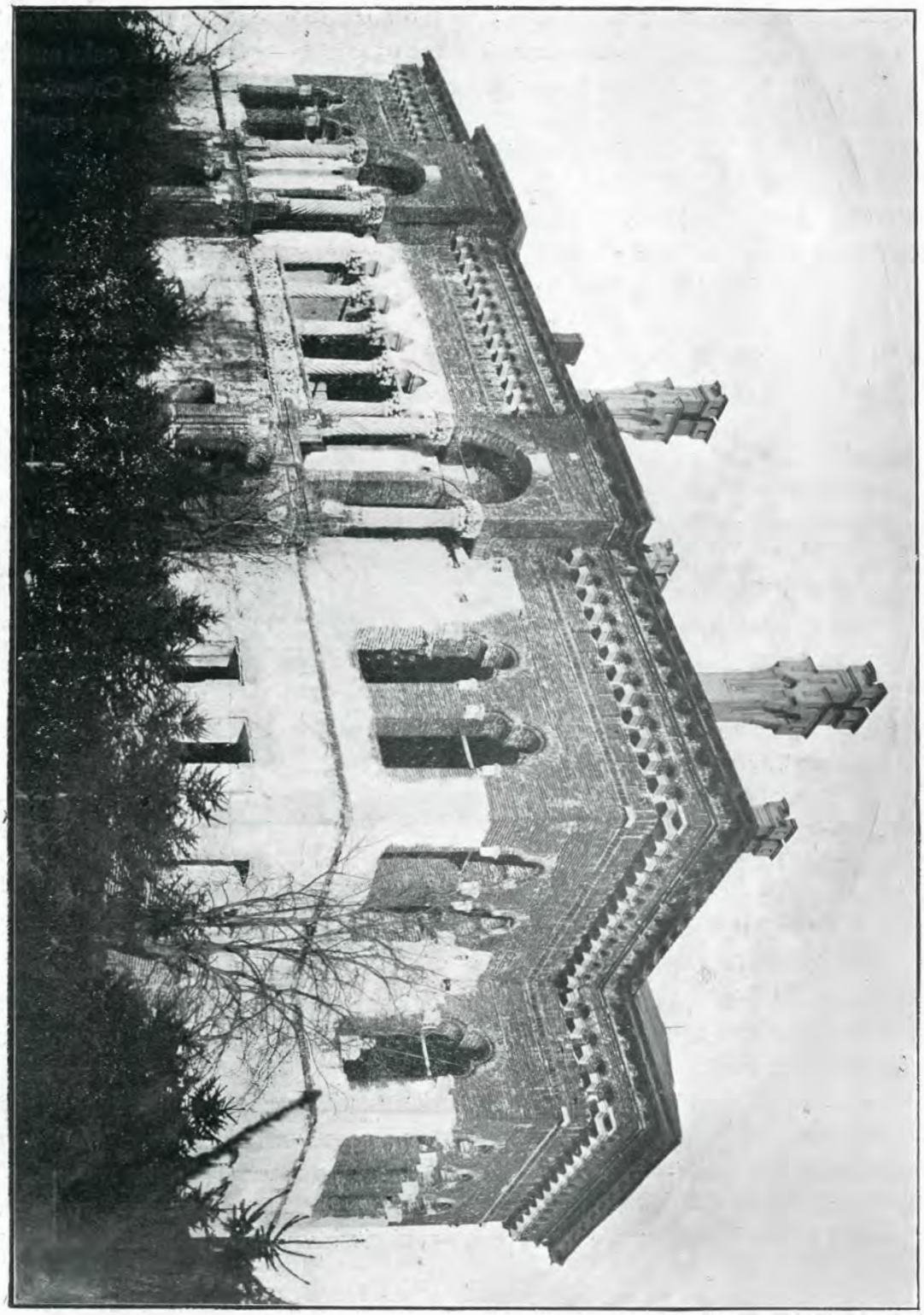

4. Palatul Mogoșoaia.

— Fațada principală, dinspre lac, cu *loggie* și foișoarele. —

www.inp.org.ro

ce în preajma caselor cumpărate ridicase biserica, el cumpără, ca Domn, un alt loc spre nord, spre Buciumeni, dela Andriana călugărița, fata Deftei negustătorul ot Mogoșoaia; în 1689, Iunie, cumpără dela Athanasie egumenul mănăstirii Mihai-Vodă, o moșie, Gorgăneale, la nord, spre drumul Târgoviștei, «drept casele Mării-Sale»; în

5. Palatul Mogoșoaia.
— Colonada *loggii*, vedere interioară, cu perspectiva lacului. —

www.inp.org.ro

1700 Ianuarie, cumpără dela Stanciul ot Mogoșoaia altă moșie în Chitila; iar în 1702 Martie își întregește tot corpul de moșie cumpărând Străleștii, ce se aflau «din jos de hotarul moșiei ce are Măria-Sa la satul Mogoșoaei» — dela Macarie nastavnicul mănăstirei Archimandritul, din București [11]).

2.

Vom cerceta în cele următoare cronica Curții din Mogoșoaia.

Lângă *casele* ce le cumpărase în 1681, cu locul și helești dela jupâneasa Rada și dela Ilinca fata lui Marco ot Mogoșoaia, el ridică, după ce va fi reparat aceste case o biserică (vezi ilustrația No. 3) ce va servi de paraclis și palatului ce-l va zidi mai târziu Brâncoveanul, ca Voevod, pe dărâmăturile vechilor case. Zidirea se terminase cu o lună de zile înnainte de alegerea sa ca Domn al Țării-Românești, pe când era numai boer, vel-Logofăt. Inscripția pusă deasupra ușii glăsuește:

6. Consolă, de colț, cu stema țării. — Palatul Mogoșoaia. — (Căzută de sub bolțile saloanelor Domnului).

† SV(Ă)NTA [AČASTĂ BISERICĂ] A CĂRIE HRA[M]UL [SFÂNTULUI MARELUI MUCE]NIC GHIORGHIE, DEN PAJIȘTE, SPRE SLAVA DOMNULUI CELUI ÎN TREI OBRAZE ȘI O FIINȚĂ DUMNEZĂU SĂ MĂREAȘTE ȘI SĂ PROSLĂVEȘTE ÎN VECI, O AU RĂDICAT ȘI O AU FĂCUT COSTANDINŬ BRÂNCOVEANUL VEL-LOGOFĂT, ÎNTÂI CA PREA SFÂNTŬ NUMELE CEL DE PRESTE TOATE NUMELE A LU DUMNEZĂU NEPRESTAN SĂ SE CÂNTE ȘI SĂ SE SLĂVEASCĂ, ȘI APOI CA BUNĂ POMENIRE LUI ȘI PĂRINȚILOR LUI ÎN NEUITATŬ SĂ LASE ȘI SĂ RĂMÂIE; CARE S-AU ZIDIT ÎN ZILELE CREȘTINULUI DOMN IO ȘĂRBAN CANTACUZIŃO VOEVOD; DE LA SPÂSENIE LUMII 1688, SEPT[EM]VRIE ѦIЋ (=ZILE) 20 [12]).

Ispravnic, conducător și sfătuitor lucrului, nu fusese vreun boer ca la celelalte zidiri brâncovenești, ci doi localnici, după cum citim în următoarea pisanie pusă sub strașină:

† ROBÍI LUI DUMNEZEU ISPRAVNIČ A SV(IN)T(E)I BISERICI, DUMITRU, M(A)TEI PREOT·

În *curtea* astfel reparată Brâncoveanul șade chiar în toamna primului an al domniei, în 1688, și tot aci primește și pe delegatul Ardealului, pe Ciachi, care vine ca să-l felicite de urcarea sa în scaun, după moartea lui Șerban-Vodă Cantacuzino. Cronicarul ne spune: «ca pe un sol aducându-l cu cinste până la satul Mării-Sale la Mogoșoaia, acolo, împreunându-se cu Măria-Sa au făcut și voroavă, de ce au fost trebile au vorovit» [13]·

De aci înnainte până la finele domniei lui Brâncoveanu, călătoriile de plăcere la Mogoșoaia se țin lanț, mai rare până la repararea caselor domnești din Târgoviște, și de câte două ori, ori și de mai multe ori după ce ele fură reparate: și la ducere spre Târgoviște, când încep «zădufurile» și la întoarcere toamna, spre București, cu lăsarea frigului. Le cunoaștem amănunțit, atât din însemnările cronicarului, cât și din acelea ale însuși Domnului, de pe marginea calendarelor ce fuseseră traduse, «întoarse», pentru uzul său, «dupre limba frânciască, în rumânească de Ioan Romanul» [14]).

În lunga călătorie de plăcere din anul 1694, în care, între 1 August și 20 Oct., vizitează Târgoviștea cu casele domnești

www.inp.org.ro

și mănăstirea Hurezilor, Măria-Sa se oprește câte zece zile la dus și câte două la întors, la Mogoșoaia. Și după ce sosia în București dela Mogoșoaia, notă pe calendar: — «mulțumesc lui Dumnezeu că toată călătoria, câtă scriu, înapoi o am făcut cu sănătate, cu pace și cu bucurie» [15]). În 1696 și 1698 se oprește câteva zile la Mogoșoaia [16]). În 1699, data încheerei războiului dintre Turci și Nemți și deci și a neliniștilor de tot felul pentru Domn — prin pacea dela Carlowitz — an de mare bucurie pentru Brâncoveanul, fiindcă la 13 Aprilie, venise agă dela împărăție cu hatișerif și cu caftan de *domnie* «ce ni s'au dat in toată viața noastră», — pentru serviciile aduse, cum însemnează Domnul — după ce el face o preumblare pe la Potlogi, se folosește de ziua de sf. Gheorghie, hramul bisericii Mogoșaei, «ca să facă pe sf. Gheorghie» acolo, unde stă câteva zile, pentru a da drumul simțimintelor sale de bucurie. Cunoaștem chiar urmările petrecerii, fiindcă la 4 Mai, Domnitorul, pe lângă altele, își lăsa sânge. Și în lunie și în lulie și în toamna aceluiaș an, el petrece de multe ori la Mogoșoaia [17]). Nu știm nimic din cronica curții pentru anul 1700, dar cunoaștem șederile lui Brâncoveanu, la satul său Mogoșoaia, în anul 1701, de unde, — fiind cu toată curtea, — trimetea sol la nunta lui Banfi, guvernatorul Ardealului [18]).

7. Consolă cu foi de acant.
— Palatul Mogoșoaia. —
(Căzută de sub bolțile saloanelor Domnului).

Dar toate șederile și petrecerile lui Brâncoveanu, la Mogoșoaia, până acum, se întâmplară în micile și modestele case de țară, ce le cumpărase odată cu locul. Situația de strălucire desăvârșită, însă, în care se află Brâncoveanu după 1700, când era învestit cu insignele domniei pe viață, când stăpânia și în Moldova prin ginerile său Constantin Duca, când era onorat cu titlul de Principe al sacrului imperiu roman, și cu încrederea împărăției turcești, — cum și gândurile pentru asigurarea viitorului celui de al doilea al său fiu, Ștefan, îl fac să nu se mai mulțumească cu modestele case, — ce vor fi semănat cu cele dela Doicești, — și-l determină a înălța, în 1702, palatul ce ne uimește și astăzi, dela satul său favorit, Mogoșoaia.

Lipsa de calendare brâncovenești pentru acest an, cum și neexplicabila tăcere a cronicarului asupra măreții curți, ne silesc a ne mărgini numai la știrile ce le culegem din pisania de marmură, pe care Brâncoveanul o așează deasupra ușii foișorului dinspre curte, în ziua de 20 Septemvrie 1702, când se termină și inaugură frumosul locaș. (Vezi ilustrația No. 8).

ACEST PALATŬ DEN TEMELIE IEȘTE ZIDIT ȘI ÎNFRUMUSEȚATŬ DE PRE LUMINATUL, ÎNELȚATUL DOMNU IO COSTANTINŬ BĂSERABŬ VOEVOD, DĂRUIT ȘI DAT LA AL DOMNELUI FIIU LUI ȘTEFAN B(RÂNCOVEANU) MOȘTENIR(E) OHABNIC(Ă); SĂVÂRȘIND ACEST FRUMOS LĂCAȘ LA ANUL DE LA HS., 1702 **Мца** (=LUNA) SEPT. 20.

La o lună după terminare, Brâncoveanu, venind dela Târgoviște, trecea prin Mogoșoaia, ca să primiască un capigiu împărătesc [19]).

Dar atâta strălucire și putere, nu putea să nu ațâțe gelozia vrășmașilor, cari intrigară la Poartă ca Brâncoveanul să fie chemat, pentru mazilie, în 1703. Prin banii și diplomația sa, însă, el dejoacă uneltirile

www.inp.org.ro

vrășmașilor și ese triumfător dintr'o călătorie, care nu fusese pusă la cale decât pentru pierzania sa. Plin de bucurie se întorcea în țară, trecând Dunărea în Iulie, și mai «trezvelindu-se de valurile ce avusese», apoi, «au eșit de s'au dus la satul Mării-Sale la Mogoșoaia, ca să se odihnească» [20]).

Și spre a eterniza memorabilele zile de frică și de glorie, de adâncă desnădejde și mare bucurie ce i le procură călătoria de peste Dunăre, el punea ca să se picteze pe una din bolțile saloanelor curții de aci, scene din timpul primirei sale, la

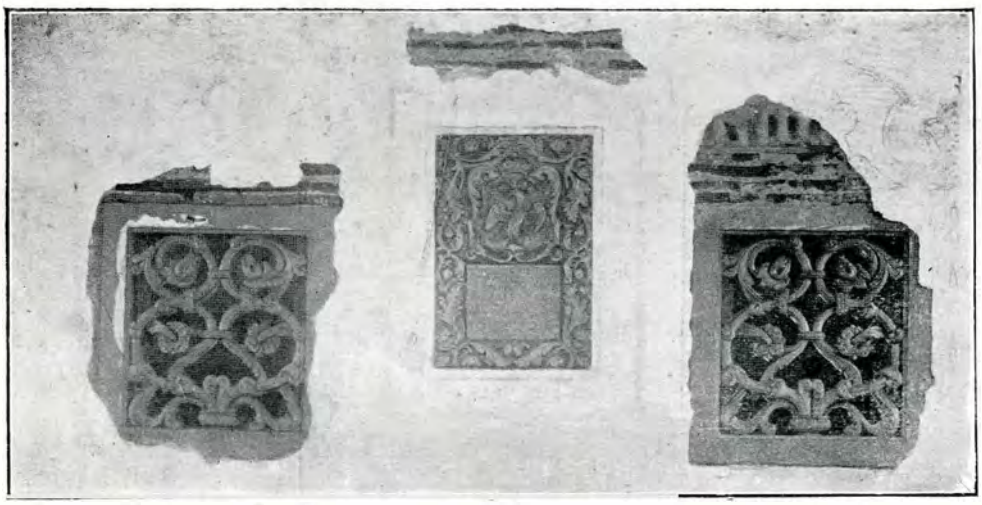

8. Pisania palatului Mogoșoaia.

(Intre ferestrele lucrate *à-jour*, ale antreului ce dă în foișorul dinspre curte, — transcrierea la p. 155).

Odriu (Adrianopole), de către Padișah.

In 1704, 1705 și 1706, când începe «boala năpraznică a ciumei» în București, cum și în 1707 și 1708, când ea se înmulțește din pricina «zădufurilor» ce țin până prin August, Brâncoveanu își petrece timpul tot pe la curțile sale din Mogoșoaia, Potlogii sau Târgoviște [21]).

Dar și după căsătoria fiului său Ștefan cu fata lui Iordachie Cantacuzino, în 1709, și până în săptămâna patimilor din anul 1714, când Brâncoveanu este ridicat cu toți feciorii din București, spre a fi omoriți la Constantinopole, el nu încetează de a se oprì și la curtea fiului său dela Mogoșoaia [22]).

După tragedia din 15 August 1714, întâmplată pe malurile Bosforului și în nebunia cu care Turcii căutau averile lui Brâncoveanu, despre cari circulau legende fabuloase la Constantinopole, palatul dela Mogoșoaia fu supus unei prade cumplite. In cele patruzeci de care, în care se transportă mobilele și efectele Brâncoveanului [23]), vor fi fost și acelea ale palatului de la Mogoșoaia, care fu transformat în *han*.

In această transformare, la două luni după decapitarea lui Brâncoveanu, la 14 Oct., 1714, nefericita clădire găzduia, pentru câteva ore, doi oameni din suita lui Carol al XII-lea, cari pregăteau întoarcerea acestuia în statele sale, din Turcia, unde se afla după înfrângerea dela Pultava și după aventura dela Varnița, de lângă Bender. Unul era *Fabricius*, trimisul ducelui de Holstein, altul *Lamottraye*, călător, archeolog și aventurier, atras în preajma regelui Carol de răsunătoarele fapte de arme ale acestuia.

Lamottraye ne-a lăsat o relațiune asupra palatului Mogoșoaei, ce are cu atât mai mare valoare, cu cât e făcută de un bun

www.inp.org.ro

arheolog, care știa să admire palatele Veneției, știa să deteste urâta architectură a palatelor turcești [24]) și știa să-și exprime o sinceră admirație pentru o locuință atât de frumoasă, cum o întâlni pe pământul țării noastre:

Seara, spune el, «trecurăm pe la șapte «ceasuri pe lângă un edificiu destul de «mare și destul de măreț. Intrebarăm că«lăuza, ce să fie? Ne răspunse că era un «palat ce se chema Mogoșoaia și că fusese «zidit de ultimul Domn al Țării-Românești. «Avurăm curiozitatea de a pătrunde înă«untru pentru a-l vedea; îl găsirăm foarte «regulat și zidit *europenește*, ornat pe din«lăuntru cu *plafonduri* bogate și cu picturi «bune, dar mobilele fuseseră luate de că«tre slujitorii Porții, în vremea detronării «nefericitului său «stăpân. Atunci, «fusese transfor«mat într'un han «pentru nevoile că«lătorilor».

9. Cadru de piatră, din fereastra cuinei.
— La Curtea Mogoșoaia. —

Mai departe el ne descrie frumoasa grădină ce ținea de palat, pe marginile helesteului; și apoi vorbește de bunii pești ce au fost pescuiți aici, pentru a le procura un gustos supeu [25]).

Va fi suferit palatul stricăciuni și în timpul războiului din 1737—39, dar acela care îl distruge, aproape cu desăvârșire, este războiul turco-rus din 1769—1774. Ca răzbunare în contra strănepotului lui Brâncoveanul, Niculaie, care în cursul acestui război trece fățiș de partea Rușilor [26]), fiind primit, împreună cu o delegație românească, în audiență de Ecaterina a II-a,— Turcii îi supun palatul la o distrugere totală. De atunci nu mai rămaseră intacte, din vechiul palat decât camerile dela mijloc, cu pridvoarele și cu o parte din zidurile camerilor exterioare.

Dela minuțiosul istoric Sulzer, care l-a văzut imediat după război, avem o foarte bună descriere a felului cum palatul se prezinta atunci:

«Mogoșoaia... aparținând fostului Domn «Brâncoveanu.... demnă de cel mai stră«lucit stăpânitor, din cauza incomparabilei «sale poziții, situații și clădiri.... a ajuns «în cea mai mare parte la ruină în timpul «ultimului război, și a ajuns de nerecu«noscut, având chiar statuele (recte con«solele bolților) sfărâmate. Și totuși după «acest război se putea încă bine recunoa«ște, într'una din sălile dela Mogoșoaia, «subt bolțile găurite ale plafondului, bus«turile Basarabilor și a celor mai cu vază «dintre strămoșii familiei brâncovenești, «pictate pe pereți, și eu nu știu ce să zic, «este puțina con«siderație a acestei «prețioase antichi«tăți sau lipsa de «bani și de meșteri «care a împins pe «Domnul Nicolae «de Brâncoveanu, «Principe al Impe«riului și mare Vi«stier al Țării Românești, ca să dea jos «plafondul boltit, împreună cu portretele «strămoșilor săi, și în locul acelora să «acopere sala aceia cu un tavan, jos și «comun [27]).»

In timpul rezmiriței dela 1821, pornită de Tudor în contra boerilor, în timpul fugei [28]) Banului Grigorie Brâncoveanu la Brașov, cete de arnăuți și panduri izbesc Mogoșoaia, arzând biblioteca marelui Ban [29]). Soția acestuia evlavioasa Safta, «una din cele mai însemnate femei ale «timpului, prin naștere, bogăție și frumu«sețe» [30]) care, urmând spiritului romantic al epocei se și călugărește devenind schimonahă la Văratec, după moartea soțului său, — în 1832, repară biserica stricată

www.inp.org.ro

atunci, cu care prilej toarnă din nou un clopot, pe care pune să se scrie:

† ACEST CLOPOT IEŞTE FĂCUT DE CONSTANTIN BĂSĂRAB VOEVOD ŞI L-AU ÎNCHINAT SFINTEI BISERIC DE LA MOGOŞOAIA, ÎN LEAT 7210 (=1702); ŞI S-AU PREFĂCUT DE DUMNEAEI BĂNEASA BRÂNCOVEANCA ELISABETA, LA LEAT 1832, IULIE.

Mai târziu moşia trecând în stăpânirea lui Bibescu-Vodă, care ţinea în căsătorie pe Zoiţa, fiica adoptivă a Banului, el încercă, prin meşterii săi saşi, o restaurare, fără însă de a avea norocul de a o termina, după cum nu putuse termina nici palatul din apropiere, dela Băneasa, din împrejurări politice şi familiare.

Fiul său Niculae Bibescu[31]), continuă zidirea începută şi acoperi palatul cu ardezie în locul stufului cu care era învelit.

De atunci până azi, lăsat în aceiaşi stare de uitare şi părăsire, el aşteaptă, încă, mâna pioasă care să-l ridice şi să-l învieze la strălucirea de odinioară, de pe vremea stăpânului său, Constantin-Vodă Brâncoveanul.

10. Consolă, cu stema Cantacuzinilor. (Susţinând capetele arcurilor bolţilor, în saloanele Domnului din Palat).

3.

Curţile domneşti alcătuesc un tot bine definit faţă de celelalte ramuri ale arhitecturii noastre vechi, prin scopul pentru care sunt înnălţate şi prin înfăţişarea ce li se dau, adecuată acestui scop. Ele formează un grup aparte faţă de *hanurile*, premergătoare hotelurilor de azi cari, pe vremea lui Brâncoveanu, serviau de adăpost călătorilor, cailor şi căruţelor, găzduiţi cu toţii şi cu toatele sub acelaş acoperământ, — faţă de *bezestanele*, bolţile, sau prăvăliile negustorilor, — faţă de *băile* cari au avut atâta importanţă în viaţa noastră trecută, — cum şi faţă de *mănăstirile* cu cari se confundă, dela începutul veacului al XIX-lea, când mănăstirile îşi pierd rostul lor de odinioară.

Şi totuşi, ca înfăţişare, e o asemănare între o curte şi o mânăstire. Una e înnălţată pentru nevoile serviciului religios, ce trebueşte oficiat zilnic, în biserica ce se înalţă în mijlocul patrulaterului, format de clădirile în cari locuesc slujitorii templului; cealaltă e înălţată pentru trebuinţele şi plăcerile voevodului ţării, care locueşte în *casa domnească*, sau în *palatul* ridicat tot în mijlocul unui patrulater de clădiri, locuite de slujitorii curţii.

Într'o astfel de clădire, ridicată cu asemenea scopuri, *biserica* sau paraclisul, în care Domnul îşi face rugăciunea de dimineaţă şi de seară, nu are ce căutà în interiorul curţii; ea se află zidită totdeauna în afara incintei, fiind unită printr'o mică potecă cu palatul Domnului. — Situată pe latura sud-vestică a curţii din Brâncoveni; pe cea estică la Potlogi, pe laturea vestică la Doiceşti; la Mogoşoaia ea se află înaintea intrării, pe latura de est. (v. corpul III, înschiţa planului de situaţie, p. 2 şi ilustraţia No. 3).

Biserica, având acelaşi tip arhitectonic ca şi aceia a curţii din Doiceşti (18 m.× 5,70 m.), nu se deosibeşte de aceasta, ca interior, decât prin despărţitura prin stâlpi, în loc de zid masiv, a *naosului* în care se află tronul Domnului şi scaunele curtenilor, de a *pronaosului* unde se află tronul Doamnei şi a suitei sale; cum şi prin bogăţia admirabilei tâmple de lemn, în care *rinceau*-rile de ramuri de stejar cu ghindă,

www.inp.org.ro

cum și motivele stilizate din faună și floră, decorează diferitele registre, în care se împarte tâmpla, dela crucifixul de sus, până la poalele icoanelor de jos. — Ca exterior, pridvorul (3,05 m.×5,75 m.) arată, față mijloc, demonstrează chipul cum bătrânii știau să rezolve problema împodobirii exterioare: fie acuzând prin zidărie, ca aici la Mogoșoaia, liniile arhitectonice, fie punându-le în relief, prin culorile vii ale zu-

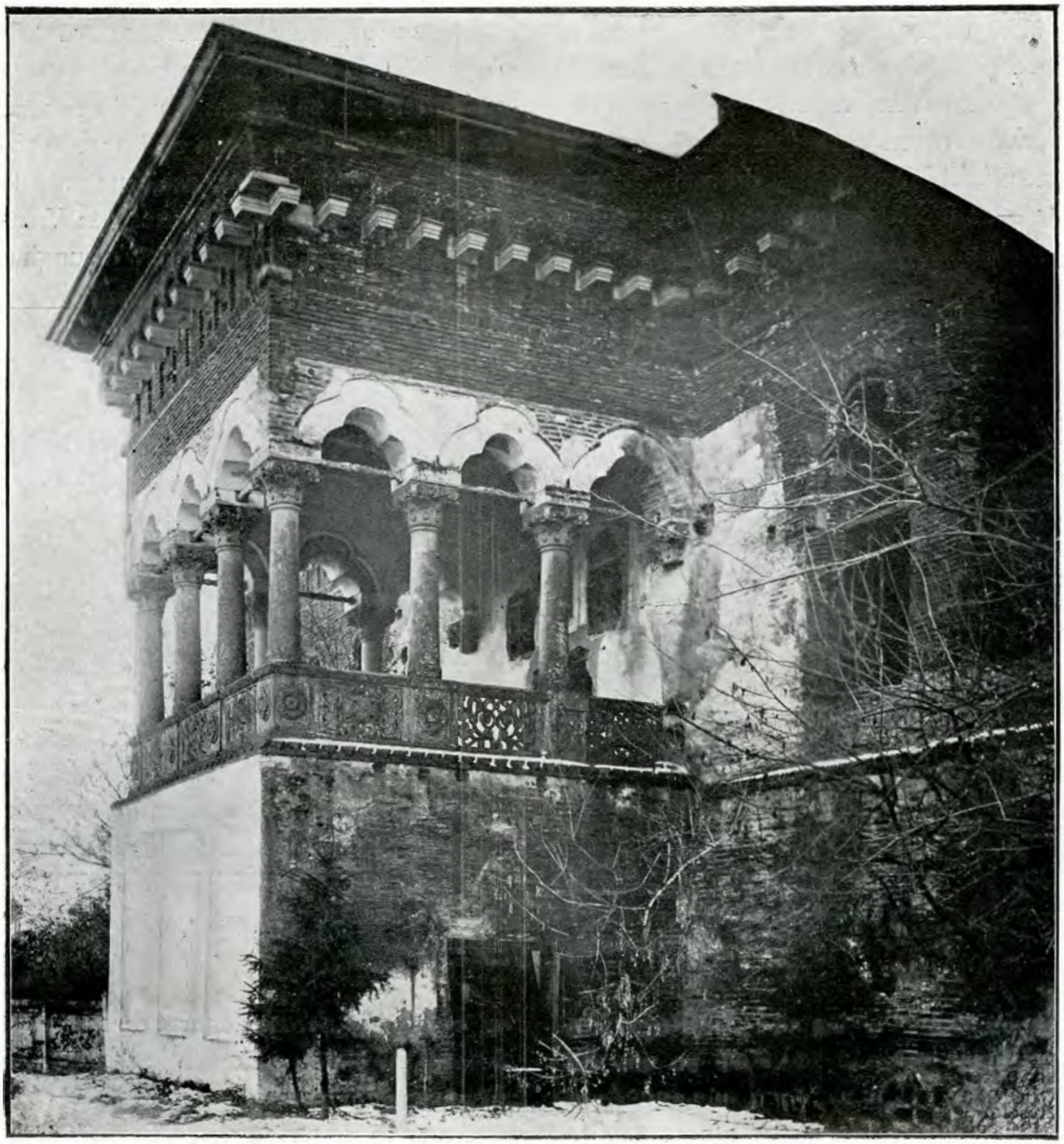

11. Palatul Mogoșoaia.
— Vedere asupra fațadei dinspre intrare, cu foișorul. —

de Doicești, tipul de tranziție al bisericii din vremea lui Șerban-Cantacuzino, de când datează biserica; iar frumoasele *ocnițe* ce se prezintă în două diferite feluri, deasupra și dedesuptul *ciubucului* dela grăvelii, atunci când ele nu puteau reeși altfel pe suprafețele simple, cum e cazul la Doicești.

În fața bisericei se înnalță laturile incintei patrunghiulare ale *curții*, — din cari,

www.inp.org.ro

la Mogoșoaia, nu se păstrează decât aceea a intrărei, dinspre drumul Târgoviștei. Ele sunt formate de locuințele slujitorilor de tot felul, gărzilor oștășești, țiganilor domnești, cum și de clădirile destinate pătulelor, magaziilor, grajdurilor și orice alte asemenea clădiri, ce trebue să existe într'o epocă al cărei principiu economic este schimbul natural, *naturalwirtschaft* [32]).

Intrarea, în curtea ce se află așezată între lacul Mogoșoaei și drumul Târgoviștei—se face dinspre acest drum printr'o poartă mare, *porte-cochère*, (indicată cu II, pe planul de situație; vezi și ilustrația No. 1). Ea se prezintă întocmai ca cea din Potlogi, având, în vechime, un acoperiș cu două *versante*, în locul adaosurilor suprapuse ce se văd azi. O mare calotă sferică o acopere, în interior, rezimată prin *pendendivi*, pe două mari arcade, ce se sprijin la rândul lor *coussinete*, *mulurate* cu foi.

Intrarea e flancată de două camere, cu acoperișuri cu un singur *versant*; ele servesc de camere portarului și corpului de gardă.

Tot pe această depărtată latură (ca. 70 m. distanță de palat) se află, în colțul nord-est, situată *cuinia*, din motive de prevenire a focului (indicată pe plan cu IV; vezi și ilustrația No. 1)—ea constituie în orice curte «o adevărată operă de arhitectură» [33]). Zidită cu toate precauțiunile pentru evitarea focului, după tehnica timpului [34]) ea nu se împacă cu gusturile unui apusean ca Del-Chiaro, care găsea că, bucatele românești, deși foarte gustoase, «sunt veșnic «reci, din cauză că se obișnuește în Vala-«chia ca cuinia să fie așezată într'un unghiu «al curții, deci, foarte departe de casă» [35]). Natural, că pentru o populație așa de numeroasă câtă nutrea curțile, (chiar cele boierești) focul nestingându-se niciodată, «bucătăria trebuia să fie ceva măreț... cu «un coș ca un obelisc, ce se deschidea ca «o pâlnie, întoarsă deasupra unei bolte «care acoperea tot edificiul... sub deschi-«derea căruia era așezat cotlonul de doi «stânjeni de lung, în care se mistuiau lem-«nele întregi, cum veneau dela pădure» [36]). Măreață e și cuinia din Mogoșoaia, cu un

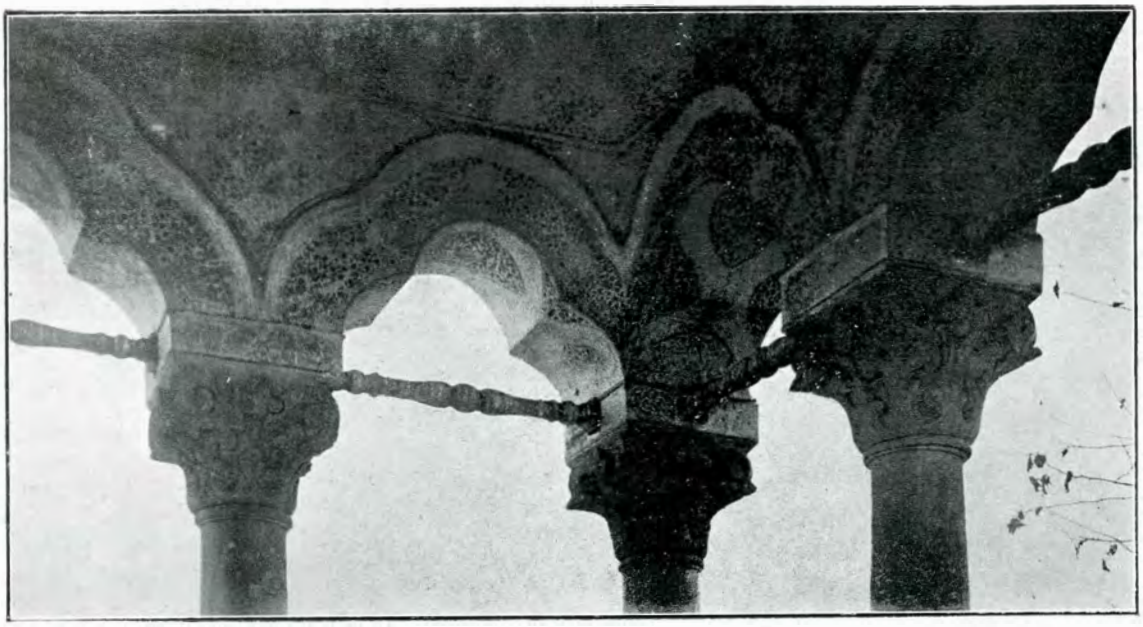

12. Partea superioară a colonadei foișorului dinspre intrarea Curții.
— Vedere interioară, cu pictările bolții. —

www.inp.org.ro

turn-lanternă, monumental, octagonal,— pentru aerisitul și ieșitul fumului; el se *evaseză*, se lărgește ca o pâlnie spre pereții camerei, racordându-se cu planul pătrat al lor, printr'o bază tot octagonală. — În camerile dinprejur, boltite în *berceau*, locuia bucătarul sas, cu ajutoarele sale. — Porticul din față și sculpturile din tocul de piatră al ferestrei (v. ilustrația No. 9) îi dau o înfățișare destul de frumoasă.

Palatul (în I, pe plan; v. și ilustrațiile No. 4, 14) se răsfață în mijlocul grădinilor de pe marginea lacului. Un plan dreptunghiular (ca. 32 m. × 24 m.), având două scosuri pe laturile nord și sud, un foișor în latura dinspre intrare și altele două cu vedere spre lac, cuprinde încăperile pivniței, *rez-de-chaussée*-ului, și etajului, pe care le au, de altfel, orice casă românească mare [37] (v. schițele de plan alăturate).

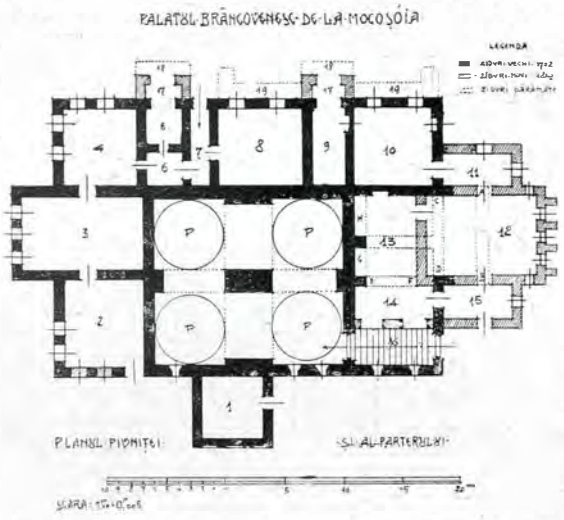

13. Palatul Mogoșoaia.
— Schița planului pivniței și *rez-de-chaussée*-ului —

Pivnița (P. în planul *rez-de-chaussée*-ului) ocupă partea centrală a planului, și are o așa înălțime încât, deși săpată adânc în pământ, atinge *planșeurile* etajului prin *calotele* sferice ce o acopere, cari se reazimă pe cele patru mari arcade, ce se încrucișează pe stâlpul central. Un gârliciu (16 în plan) conduce, aci, pe o pantă înclinată butoaele cu vinuri scumpe, destinate ospeților. — În vremi de primejdie pentru Domn, el poate scoborî din etaj, aci, prin cheia de boltă a calotei dinspre gârliciu.

Rez-de-chaussée-ul își grupează camerile destinate curtenilor, în jurul pivniței, în aceiaș dispoziție ca și camerile etajului, fără însă să aibă ceva din splendoarea acestora. Grinzi foarte groase de stejar, susțin tavanele lor și o parte din *planșeurile* camerilor etajului.

Comunicația curții și *rez-de-chaussée*-ului cu *etajul* nu se făcea printr'o scară interioară, ci prin două scări exterioare, așa cum s'a obișnuit la toate casele românești [38] — adăpostite sub scosul cel mare al acoperișului.

Cea principală X, care s'ar fi cuvenit să se afle la balconul sau foișorul din față A, se află, din cauza *dispozitivului anticamerilor*, alipită la foișorul Z' dinspre lac, unde era și intrarea principală. Ea se ridica foarte pompos, pe dreapta și pe stânga foișorului, alipită de zidul palatului. Azi nu mai există, căci a căzut odată cu foișorul, care și el a fost micșorat cu prilejul restaurării, după cum rezultă din săpăturile făcute la bază. — Cea secundară, scara de serviciu, se ridica spre foișorul cu colonadă, de nord H', azi cu totul transformat.—Amândouă scările erau de lemn frumos lucrate, meșterii având însă grija ca să lase loc în zid pentru o eventuală scară de piatră (v. în ilustrația No. 4, dâra oblică a cărămizilor așezate perpendicular pe stratul celorlalte și care aveau să fie scoase în caz de înlocuire a scării).

Etajul formează partea de căpetenie a palatului. El cuprinde după modă bizantină : apartamentul Doamnei, *gineceul*, și pe al Domnului, *andronitideul*. Dispoziția interioară, susținută pe zidurile *rez-de-chausée*-ului și ale bolților pivniței, e foarte regulată, cum a observat-o și Lamottraye, chiar surprinzător de regulată, pentru cine

www.inp.org.ro

știe [39]) că dispozitivul adoptat în locuințele contimporane Mogoșoaei (Versailles), era cel *par enfillade* (v. planul *etajului*): în dreapta și în stânga unui ax, reprezintat prin antreurile C, boltit cilindric și B, boltit cu *lunette* — sunt dispuse toate camerile de *apparat,* de locuit, și numeroasele anticamere, în cari fiecare se oprește după rangul și calitatea ce o are. Splendoarea lor rezultă din varietatea sistemului de boltire, și din podoaba ștucurilor pereților, astăzi căzute, din a consolelor ce susțin bolțile ce se ridic până la șase metri, și din a zugrăvelilor cari mai existau pe la 1854.

Dacă ne urcăm pe scara principală X, în foișorul cu coloane Z', prin coridorul E, boltit în berceau — intrăm în anticamera U, boltită cu *lunette* — (camera de așteptare) a apartamentului Doamnei, care era compus ca și în palatul domnesc de lângă Mitropolia Bucureșteană [40]), numai din două camere mari L și K, boltite cu *lunette,* ce-și sprijină capetele pe console reprezentând vulturii țării și pe cei cantacuzinești. Și prin scara de serviciu alipită la foișorul H' se putea ajunge aci, prin coridorul V, a cărei intrare spre anticameră era o mare arcadă.

Pentru a pătrunde în apartamentele Domnului, trebuie a trece din U, prin anticamera T, boltită în *arc-de-cloître,* — prin antreul C, și apoi, printr'o dublă arcadă sprijinită pe un stâlp central, cu colțurile rotunjite — în marea anticameră S, boltită cu *lunette* și prevăzută cu o nișă (dulap) cu rafturi.

In M, cea mai mare cameră (11 m.× 7 m.), boltită în *lunette,* pe *console* reprezentând vulturii cantacuzinești, (v. ilustrația No. 10); în N, cu *console* de foi de *acant* dispuse ca o liră (v. ilustrația No. 7), — și în O, cu *console* reprezentând vulturul Țării (v. ilustrația No. 6) — se aflau camerile Domnului fără destinație specială, după cum nici în Apus nu aveau una [41]). Lângă camera O se află cămăruța R, *garde-robe,* boltită cu calotă sferică pe *pendentivi* formați din cărămizi dispuse în trepte; — ea comunică cu latrina P, aerată de un turn-lanternă octogonal, ce se racordează cu planul pătrat al încăperei prin patru admirabile *trompe* încreștite, ca niște scoici. De aci se putea trece în foișorul Z, ce dădea spre lac, care face pandantul foișorului Z'. In fine în F, se află o cameră izolată, cu *console* sculptate în foi de *acant,* — care trebue să fi fost camera demnitarului țării, ce însoțește pe Domn, în excursiunile sale.

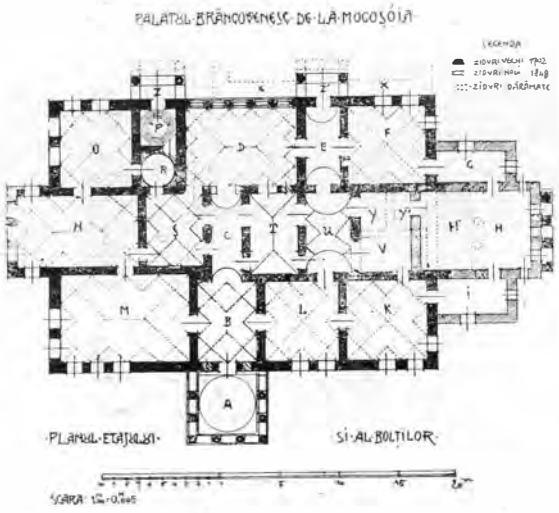

14. Palatul Mogoșoaia.
— Schița planului etajului. —

Dar părțile cele mai agreate din intreaga casă, de către Voevod, cele mai agreabile prin priveliștele ce le oferă ochiului, și cele mai caracteristice pentru stilul arhitecturii brâncovenești, sunt foișorul din față A (5,30m.×5m.), acoperit de o mare calotă sferică, ce se sprijină pe o colonadă deschisă, prin mijlocirea a patru *trompe* și a patru arcuri aflate între acestea; — cum și splendida *loggia* D (9,15 m.× 6,70m.) dinspre lac, cu colonadă deschisă, acoperită de o boltă cu *lunette,* ce se sprijină pe console, sculptate în măsci ce susțin *cusinete* pe cap (v. ilustrația No. 5). Aci se dau de obiceiu faimoasele ospețe domnești [42]) și tot aci, Domnul și curtenii, după masă,

www.inp.org.ro

cu caftanele și anteriile pe umeri, așezați pe lavițele fixate în crestăturile făcute în bazele colonadei, — gustă din aerul plăcut și din admirabila priveliște ce se desfășoară ochilor.

Cum era înfățișarea, exterioară, veche a palatului, astăzi mult transformat, e o întrebare la care răspunsul va veni dela sine, după ce vom cunoaște palatul din Potlogi. Evident că el a suferit prefaceri mari în restaurarea Bibescului, făcută destul de bine, într'un timp când d'abia se năștea știința restaurărilor arheologice în apusul Europei (aripa nordică — hașurută pe plan, — este complect refăcută ca și zidurile dela ferestre în sus), totuși rămân destule prețioase elemente de reconstituire. Pe lângă rămășițele lui, cari trebuesc strânse, bune deslușiri ne dau și descrierile acelora cari l-au văzut, astfel că putem să ne dăm bine seama de comoara ce a fost aici.

15. Stâlp de colț dela parapetul *loggii*. — Palatul Mogoșoaia. —

De la Gion [43]) știm că Odobescu putuse să vază picturile ce am menționat, reprezintând scena primirei lui Brâncoveanu la Adrianopole, — astăzi dispărute cu toate tencuelile camerelor. In lipsa prețioaselor sale notițe, perdute, au cu atât mai mare valoare descrierile lui Sulzer și ale unui bun român ca St. Grecianu, care arată foarte bine cum scenele, din timpul vizitei, se înșirau sub bolta unei camere, în registre lungi de câte doi metri, începând cu plecarea Domnului la Odriu, și sfârșind cu întoarcerea sa în București,—totul fiind dominat de o scenă centrală: întrevederea Sultanului cu Brâncoveanul, pictată pe însăși bolta [44]).

Fără a ne extinde mai mult asupra detaliurilor ornamenticei parapetelor (v. ilustrațiile No. 15, 16), consolelor, colonadelor și stucurilor, asupra căror vom reveni când vom fixa stilul și originile artistice ale palatelor brâncovenești, numai din cercetarea fotografiilor este îndreptățit simțimântul de adevărată operă de artă ce-l are oricine vizitează Mogoșoaia, cum îndreptățită este și azi, după 129 de ani, mirarea lui Sulzer față de părăsirea și uitarea în care zace, din cauza complectei ignorări, această prețioasă antichitate!

VIRG. DRĂGHICEANU.

NOTE.

[1]) Ioh. Ferd. Neigebauer, *Beschreibung der Moldau und Walachei*, Leipzig 1848, p. 300.

[2]) W. Wilkinson, *Tableau historique et politique de la Moldavie et de la Valachie*, Paris 1821, p. 126; și Lagarde, *Voyage de Moscou à Vienne*, Paris 1824, p. 339.

[3]) W. Wilkinson, *ibid.*; și F. Recordon, *Lettres sur la Valachie*, Paris 1821, p. 28.

[4]) D. Sestini, *Viaggio per la Valachia, Transilvania e Ungheria sino a Vienna*, Firentze 1815, p. 6.

[5]) *Reise eines jungen Russen*, Gotha 1801, p. 102.

[6]) Thomas Hope, *Anastase ou mémoires d'un grec*, Paris 1814, p. 365.

[7]) F. J. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, Wien 1781, Vol. I, pp. 299—301.

[8]) V. Batthyany, *Reise nach Constantinopel*, Pesth 1810, p. 253

[9]) O susține și G. I. Ionnescu-Gion, în *Istoria Bucureștilor*, București 1890, p. 415.

[10]) Archivele Statului, *Condica Brâncovenească*, I,

www.inp.org.ro

p. 77. Intr'o carte de proprietate din 1696 se vorbește de un loc «care iaste alăturea pre lângă locul mănăstirii lui Mihai-Vodă și merge până în *ulița cea mare* ce vine dinspre mănăstirea Sărindarului». Menționat în treacăt și de Gion.

[11]) Creditul funciar rural din București. *Acte speciale*, fondul Mogoșaia-Chitila-Zahanaua-Ilfov, cart. XVIII, No. 568. Vezi și C. Giurescu și N. Dobrescu, *Doc. și regeste privitoare la Constantin-Vodă Brâncoveanu*, București 1907, p. 296. Inventariul hârtiilor lui Brâncoveanu.

[12]) Publicată și la N. Iorga, *Inscripții din Bisericile României*, vol. II, pp. 5—6, cu mici diferențe.

[13]) St. D. Greceanu, *Viața lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, de Radu-vel-Log. Grecianu*, București 1906, p. 14.

[14]) A. Odobescu, *Călindar ce se chiamă Foletul novel*, păstrat numai pentru anii 1693, 94, 95, 99, 1700. In Revista Română, an, 1861, p. 657.

[15]) Greceanu, *op. citat*, p. 60 și Revista Română, *ibidem*, p. 665.

[16]) Greceanu, *ibid.*, pp. 57, 89.

[17]) *Ibid.*, pp. 93, 96; și Revista Română, *ibidem*, pp. 672—4.

[18]) Greceanu, *ibid.*, pp. 105, 108, 114—5.

[19]) *Ibid.*, p. 116.

[20]) *Ibid.*, pp. 122, 138.

[21]) *Ibid.*, pp. 140, 142, 144, 151, 154, 159, 161, 164, 167, 168, 171, 176, 179, 181, 187.

[22]) *Ibid.*, pp. 194, 222, 229, 244.

[23]) N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin-Vodă Brâncoveanu*, p. 70; A de la Mottraye, *Voyage en Europe, Asie et Afrique*, Haye 1727, vol. II, p. 217.

[24]) Lamottraye, vol. I, p. 208.

[25]) Ibid., vol. II, p. 217.

[26]) Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor, de Banul Mihai Cantacuzino*, București 1902, p. 176.

În războiul din 1787, Banul Nicolae Brâncoveanul și fratele său Manolake erau exilați de Mavrogheni tocmai la Rodos. Vezi Naum Râmniceanu, *Cronicul*, la C. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, București 1888, p. 260.

[27]) F. J. Sulzer, *op. citat*, vol. I, p. 300.

[28]) Recordon, *op. citat*, p. 143.

[29]) C. Alessandrescu, *Dicționar geografic al jud. Ilfov*, București 1892.

[30]) J. F. Neigebauer, *Die Moldau Walachen nach dem französischen Album des Consul Billecocq*, Breslau 1854, p. 27.

[31]) El zace într'o capelă, în umbra zidurilor palatului: «Nicolas Bibesco 1831 — 1890» împreună cu «Louise Helène Ney d'Elchingen, Princesse Bibesco, 3 Avril 1842—5 Jul. 1893». Asupra Bănesei vezi și *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*, vol. I, p. 50.

[32]) Vezi descrieri de curți boerești, mari, în Sestini, *op. citat*, p. 11—12. Recordon, *op. citat*, p. 96—97. Ion Ghica, *Scrisori către Alexandri*, București 1903, pp. 428—432. Ion Ghica, *Convorbiri economice*, București 1879, vol. II, p. 592—595.

[33]) Ion Ghica, *loc citat.*

[34]) Vezi asupra *cuinilor* bizantine siriene: Ch. Garnier, *L'habitation humaine*, Paris 1892, p. 675; a acelor din muntele Athos: H. Brockhaus, *Die Kunst in den Athos-Klöstern*, Leipzig 1891. p. 34; asupra celor ale Seraiului: Lamottraye, *op. citat*, I, 218. Asupra similarelor cuini apusane, ceva mai vechi, vezi: E. Violet-le-Duc, *Dictionaire raisonné de l'architecture française du XI-au XVI siècle*, pp. 461—73. Tot la colțuri sunt și cuinile și mangupiile dela Antim. Văcărești, Hurezi.

[35]) Antonmaria Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia. Venetia* 1718, p. 34.

[36]) Ion Ghica, *op. citat.*

[37]) Recordon, *loc. citat.*

[38]) Ca la Hurezi; vezi descrieri de scări în Sestini, și Recordon, *loc. citat.*

[39]) A. Choisy, *Histoire de l'arhitecture*, Paris 1899 vol. II, p. 751. Palatul dela Versailles.

[40]) Cf. Delchiaro, *op. citat*, p. 17.

[41]) Choisy, *op. citat*, II, 751.

[42]) Del Chiaro, *op. citat*; pentru obiceiul galeriilor v. Recordon, *loc. citat.*

[43]) G. I. Ionnescu Gion, *Călătoria lui Carol al XII*, în Revista Nouă, an 1890, p. 76.

[44]) St. D. Grecianu, *op. citat*, p. 131.

P.S. Sunt asemănări între palatul Băneasa care azi se dărâmă cu multă impietate, și între restaurarea dela Mogoșoaia, mai ales în *torurile* ce încadrează ușile și ferestrele.

— Schițele de plan au fost ridicate de d. arhitect I. D. Trajanescu.

— Cercetarea literaturei călătorilor ne-a fost înlesnită și de amabilitatea d-lui Al. Ionescu, care pregătește o lucrare bibliografică a lor.

V. D.

16. Piatră lucrată *à jour* la parapetul colonadei *loggii*.
— Palatul Mogoșoaia —

www.inp.org.ro

II.

ANTICHITĂȚI CREȘTINE DIN ISTROS.

In ultimul timp s'au oferit amatorilor de antichități dobrogene o serie de plăci de aramă argintate, cu sculpturi în relief, reprezentând personagii și scene religioase creștine. După afirmările celor ce le-au pus în circulație, aceste plăci s'au găsit în apropierea satului Caranasuf, așezat în regiunea vechiului Istros. Ar urma deci să le considerăm ca cele dintâi antichități creștine, găsite în ruinele acestui oraș.

Descoperirea de antichități creștine la Istros nu poate da loc la nici o bănuială, deoarece aproape toate orașele antice din Dobrogea ne-au păstrat astfel de urme. Tomis (Constanța), Axiopolis (lângă Cernavodă), Tropaeum (lângă Adamclissi), Troesmis (Iglița) și Noviodonum (lângă Isaccea), au dat la iveală basilici, pietre cu inscripții, obiecte de cult creștine. Mai mult; unele din aceste localități au avut chiar oarecare importanță în primele veacuri ale creștinismului. La Tomis a fost încă dela 250 d. Cr. sediul unui episcop; tot aci au suferit moartea mai mulți martiri în timpul persecuțiunii împăratului Decius. Orașele Axiopolis și Halmiris — acest din urmă așezat aproape de gura «sfântă» a Dunării — au avut legături cu alți martiri din vremea persecuțiunii lui Dioclețian (290 d. Cr.). In sfârșit Tropaeum a fost și el prin veacul al VIII-lea sediu episcopal[1]). Singur orașul Istros nu dăduse până acum antichități creștine, nici nu a fost arătat de vreun scriitor ca un oraș important pentru creștinătate.

Și cu toate acestea Istros era în primele trei veacuri ale erei noastre — cum fusese în atâtea alte veacuri de mai înainte — cel mai însemnat oraș comercial dela gurile Dunării; deci prin forța împrejurărilor trebue să fi venit în contact cu noua credință, ce tocmai atunci se răspândia, mai curând și mai intensiv, decât oricare alt oraș de aci. De altă parte existența lui se poate urmări până în veacul al VIII-lea d. Cr., așa că a avut o perioadă de viață creștină destul de îndelungată, pentru a putea păstra în ruinele sale antichități de acest fel.

De sigur că perioada creștină a acestui oraș n'a fost o perioadă de strălucire, căci ea urmează după distrugerea lui de către Goți în anul 238. De altă parte tot acum încep să apară în apropirea lui bancurile de nisip, cari încetul cu încetul îi închid comunicația cu marea și-i potmolesc portul. Sărăciți și împuținați prin năvăliri și emigrări, Istrioții nu mai bat monedă proprie încă dela 238, iar când după câțiva ani

www.inp.org.ro

se organizează provincia creștină a Sciției, orașul de reședință al episcopului nu este Istros, ci Tomis. Două veacuri în urmă, când împăratul Justinian întărește pentru ultima oară granița de nord a imperiului, nu restaurează cetatea dela Istros, căci acum ea nu mai prezinta nici o importanță strategică, ne mai fiind în legătură cu marea [2]).

Cu toate acestea orașul a continuat să existe și după amintita năvălire a Goților. Atât *Notitia dignitatum* din veacul al IV-lea [3]), cât și Hierocles, scriitor din veacul al VI-lea [4]), precum și *Notitiae Episcopatum*, redactate pe la sfârșitul veacului al VIII-lea [5]), atestă aceasta. Abia după anul 800 orașul nostru pare a fi căzut cu totul, pentru a nu se mai ridica niciodată.

* * *

Locul unde era așezat odinioară orașul Istros n'a fost încă definitiv fixat. Dela Desjardins, care în 1868 a identificat acest oraș cu «măreața grămadă de ruine» din apropierea satului Caranasuf [6]), și până astăzi, istoricii și arheologii l'au pus când la Caranasuf, când la Casapchioi, când la Caraharman [7]). Cu toate acestea se pare că toți au avut în vedere aceleași ruine, adică cele aflătoare pe promotoriul din fața satului Caranasuf. Iar dacă modul de exprimare a variat, aceasta se datorește faptului că și celelalte două sate — Casapchioi și Caraharman — sunt destul de aproape de ruinele amintite și fiindcă și pe teritoriul acestor sate s'au găsit inscripțiuni referitoare la Istros.

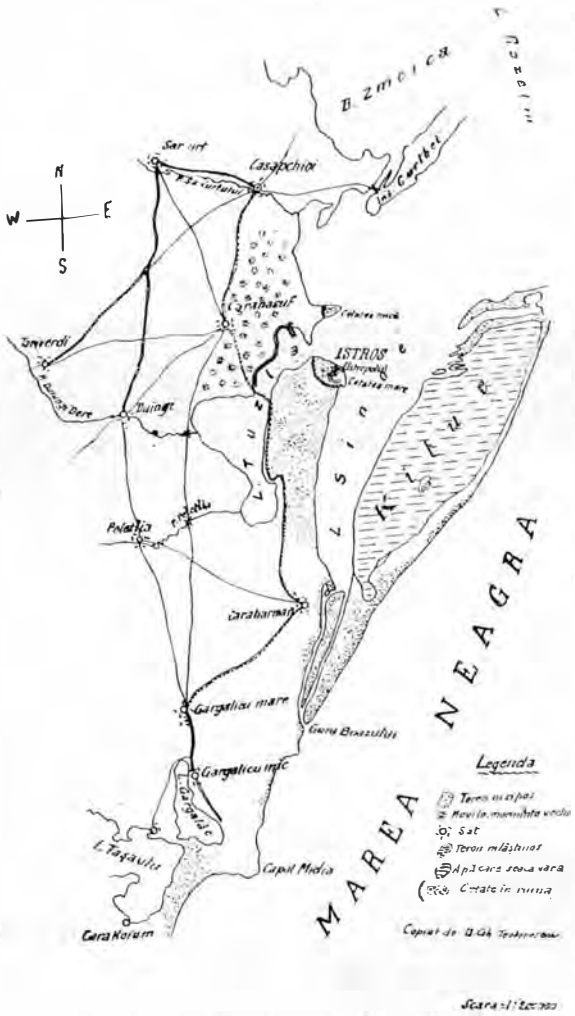

17. Dobrogea în regiunea vechiului Istros.

De altfel datele geografilor și ale hărților antice concordă perfect cu această indentificare. Strabo [8]) pune orașul Istros la depărtare de 250 stadii = 44 1/2 km. dela Tomis; ori dela Constanța la ruinele din fața Caranasufului sunt exact atâția kilometri. Tot el arată că distanța între Istros și gura cea mai sudică a Dunării — Ἱερὸν στόμα, gura sfântă — era de 500 de stadii = 88 3/4 km.; iar dacă măsurăm acest număr de kilometri dela ruinele de lângă Caranasuf, spre nord, pe țărmul lacului Razelm, dăm tocmai de localitatea dela gura sfântă, pe care, în altă parte [9]), am identificat-o cu Ad Stoma. Aceste date ale lui Strabo sunt confirmate de Tabula Peutingeriana, care pune dela Ad Stoma la Istros 60 *milia passuum* = 88 3/4 km., numai în Itinerarul Antonin distanța diferă în plus cu 7 m. p. = 10 km. Deci nu mai încape nici o îndoială că ruinele de pe promontoriul de lângă Caranasuf sunt în adevăr ale orașului Istros.

Cât privește acum situația topografică a orașului, ea se prezintă astfel. Spre sud-est de satul Caranasuf țărmul mării for-

www.inp.org.ro

mează un golf lungueț, care astăzi este ocupat de lacul Tuzla. Intrarea în golf, largă abia de un kilometru, este protejată de două promontorii, cari intră în mare la depărtare de vreo 3 km. unul de celălalt. Promontoriul sudic este mai mare și se continuă în limba de pământ nisipos, ce merge până aproape de Caraharman, despărțind lacul Tuzla de lacul Sinoe; cel nordic e cu mult mai mic și intră ca un cui în mare.

Deasupra promontoriului sudic se află urmele unei cetăți formidabile. Resturi de ziduri, formate din blocuri mari de piatră cioplită, încunjoară punctul culminant al dealului, care dinspre sud și vest mai este apărat și de o cingătoare de valuri. In interiorul cetății nenumărate bucăți de zidărie din peatră amestecată cu cărămidă, frânturi de capiteluri și de fusuri de coloane, cioburi de olărie fină și mai ordinară stau împrăștiate în toate părțile. Dacă ar fi să credem pe locuitorii din satele vecine, distrugerea totală a zidurilor cetății s'a făcut abia pe la 1883, cu ocazia unor săpături întreprinse de persoane competente din București. Pe promotoriul nordic se găsesc urmele unei alte cetăți mai mici, care probabil a fost distrusă mai de mult, căci zidăria ei abia se mai observă. Amândouă cetățile aveau de sigur menirea de a apăra intrarea în golf și de a împedica atacurile din spre mare.

Orașul propriu zis și portul se întindeau probabil dealungul țărmului nord-vestic al golfului, imediat la intrare. Aceasta rezultă nu numai din poziția naturală a locului, ci e confirmată și de niște descoperiri interesante ce s'au făcut în această parte a țărmului și pe cari mi le-a împărtășit d-l D. G. Ionescu, administratorul pescăriilor Statului din Tulcea și unul dintre cei mai buni cunoscători ai localităților antice din Dobrogea. In adevăr s'au găsit în această parte a golfului urme de diguri, cari intrau în mare, precum și mai multe tuburi de metal ce serviau de apeducte, iar cu ocazia surpării unei părți din mal s'a descoperit un întreg depozit de statuete de teracotă, în genul statuetelor dela Tanagra. Toate aceste dovedesc până la evidență că aci era portul și prin urmare și orașul propriu zis. De altfel, nu departe de aci se află și necropolea, care nu puteà fi prea departe de oraș.

Studierea terenului pe care era construit portul se puteà face acum câțiva ani mai ușor decât astăzi, pentrucă golful fiind potmolit, numai rareori era acoperit cu apă. Dar de când s'a deschis canalul «Regele Carol», vechiul Dunavăț, dintre Dunăre și Razelm, volumul de apă din Razelm mărindu-se, portul este în permanență sub apă.

Cum am spus, la oarecare distanță dela țărm, în spre interiorul uscatului, se întinde necropolea orașului. Ea se compune dintr'un număr considerabil de movile-morminte, mai mari sau mai mici, cari acopăr întreg platoul până la Caranasuf și Casapchioi. Multe din movilele acestea au fost săpate de locuitori și au dat la iveală tot felul de obiecte antice: vase fine de lut și de sticlă, idoli de lut și de bronz, monede de aur, argint și aramă, obiecte de podoabă lucrate în metale prețioase, în sticlă colorată sau în ceramică zugrăvită, etc. Din nenorocire marea majoritate a acestor antichități a intrat în mâinile samsarilor bulgari sau ovrei, cari le-au vândut muzeelor străine.

Distrugerea movilelor din necropole s'a putut face în toată libertatea, din cauză că la delimitarea pământurilor din Dobrogea, toată întinderea ei a fost parcelată locuitorilor bulgari din satele vecine. Noroc că acești locuitori au refuzat să primească mai multe grupuri de movile, în întindere totală de vreo 30 de hectare, cari erau considerate ca teren neproductiv și deci au rămas

www.inp.org.ro

ale Statului. Cu toate acestea în ultimul timp ei au început să cutropească și acest teren neproductiv și să distrugă și movilele de aci. Mulțumită însă interesului deosebit, pe care d-l D. G. Ionescu îl poartă științei arheologice, opera de distrugere a putut fi împiedicată la timp, luându-se acest teren iarăși pe seama Statului.

* * *

Necropolea este locul unde s'au găsit plăcile cu reliefuri creștine, amintite mai sus.

petrece o sfoară, dovadă că erau destinate să se poarte ca iconițe la gât.

Placa reprodusă la p. 119 reprezintă un soldat pretorian, care în mâna stângă ține scutul și sulița — *pilum* —, iar mâna dreaptă o are ridicată în sus și degetele ei dispuse în semn de jurământ.

Fig. 1 este o scenă de martiriu. Un tânăr îngenunchiat, cu mâinile ridicate în sus și împreunate în semn de rugăciune. In fața lui un personagiu, îmbrăcat în costum de împărat, cu coroana pe cap, se pregătește să lovească cu un topor într'un cui

1. 2.

18. Plăci cu reliefuri creștine găsite la Istros. — A doua proprietatea d-lui W. Knechtel, București. —

Revenind acum la ele trebue să spun că în timp de doi ani de când au apărut, n'am văzut decât cinci bucăți, dintre cari una am reprodus'o în numărul trecut al Buletinului (p. 119), iar pe celelalte le reproduc aci.

Forma lor este pătrată, iar mărimea variază între 6 × 6 ½ cm. și 8 × 6 ½ cm. Două au colțurile de sus rotunjite (fig. 3 și 4), iar la alte două (fig. 1 și 2) marginea superioară este întreruptă la mijloc printr'o ridicătură pătrată. Toate au însă în dos câte o mică toartă, prin care se poate

mare, pe care mâna unei persoane nevăzute îl ține deasupra capului martirului. Deasupra un înger așteaptă să primească sufletul martirului. Sus în colțul drept e o altă scenă de proporții cu mult mai reduse: martirul par'că judecă pe împărat. Pe ridicătura dela mijlocul marginii superioare este gravat capul lui Crist, înconjurat de nimb și privind cu blândețe cele două scene.

Fig. 2 reprezintă un înger cu trâmbița la gură. Afară de aripi, el are picioare de pasere acoperite cu pene și, amănunt cu-

www.inp.org.ro

rios, la spate are și o coadă de pasăre. Jos la stânga un vultur, iar în ridicătura de sus un alt înger zburând.

Fig. 3 reprezintă pe satana, foarte asemănător cu zeul Pan și având ca și acesta picioare de țap, barbă stufoasă și coarne în frunte. Cu mâna dreaptă agită un clopoțel, cea stângă și-o razimă de un monstru, care ar putea închipui un monstru din iad. Jos în dreapta un vultur.

Fig. 4 înfățișează un bărbat pe jumătate gol, cu ochii holbați și ținând în mâni un toiag lung, pe care îl reazimă de po-

3.

4.

19. Plăci cu reliefuri creștine găsite la Istros.

stamentul unui idol, așezat la umbra unui copac. Pe postament se află următoarea inscripție, pe care, neputând'o descifra, o dau în facsimil:

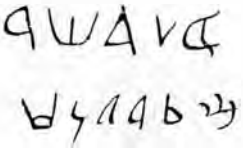

De altfel și fig. 4 are inscripții, cari, după locurile unde sunt puse, aveau menirea să explice numele personagiilor. Aceste inscripții sunt însă atât de șterse, încât nu le-am putut descifra. Numai după câteva litere izolate bănuesc că sunt grecești.

* * *

Privind cu atențiune scenele pe cari le înfățișează plăcile noastre, ne convingem că avem a face cu lucrări de artă bizantină. In special compoziținea lor și chipul cum sunt distribuite inscripțiile sunt caracteristice artei bisericești din Răsărit. Cu toate acestea sunt unele amănunte cari par a fi străine și tradează concepțiuni primitive. Astfel strania reprezentare a îngerului din fig. 2, curiosul mijloc de supliciu prin despicarea capului din fig. 1, sau bizara scenă din fig. 4. Aceste amănunte probabil și anumite considerațiuni tehnice au făcut pe unii cunoscători ai artei vechi să bănuiască că plăcile de care vorbim nu sunt decât niște falsificate moderne. In special d-l profesor W. Knechtel din București, un experimentat arheolog, și-a exprimat încă dela început părerea că avem a face cu «niște falsificate moderne cu o compoziținne mai mult sau mai puțin fantastică». D-sa îmi comunică că pen-

www.inp.org.ro

tru a se convinge despre aceasta a trimis reproducerile lor fotografice unor savanți archeologi străini și aceștia i-au confirmat părerea.

Cu toate acestea sunt motive puternice cari pledează contra falsificării. In primul rând neînsemnatul număr de plăci, cari s'au pus în circulație și prețul relativ mic cu cari s'au vândut. Căci dacă plăcile ar fi fost false, ar fi trebuit să apară pe piață în număr mai mare sau cel puțin în serii mai multe și să se vândă cu un preț mai ridicat, pentru ca falsificatorul să poată câștiga ceva. Dar, în doi ani de când au apărut, nu am văzut decât 5 bucăți și prețul obișnuit dat pe bucată a fost de 5 lei. De altă parte falsificatorii de antichități caută să imiteze lucrări mai interesante, cari pot atrage cumpărători, iar nu reliefuri lipsite de orice artă. In sfârșit, după informațiile ce am până acum, nu se poate pune la îndoială originea lor istriotă.

Cred deci că ideea falsificării trebue cu totul esclusă, iar reliefurile noastre pot fi considerate cu drept cuvânt ca cele dintâi antichități creștine găsite la Istros.

CONST. MOISIL.

NOTE

[1]) Asupra antichităților creștine din Dobrogea, v. în special importantele publicațiuni ale M-gr *Netzhammer*: Das altchristliche Tomis (1903), Die christliche Altertümer der Dobrogea (1906) și Aus Rumänien (1909).

[2]) *Procopius*, De aedificiis, nu pomenește Istros între cetățile restaurate de Justinian.

[3]) Ed. Böcking. [4]) P. 637.

[5]) *de Boor*, Zeitschrift für Kirchengeschichte (1891), p. 532.

[6]) Revue archéologique (1868), p. 270.

[7]) *Pick*, Die antiken Münzen Daciens u. Moesien, p. 139; *Tocilescu*, Inschriften a. d. Dobrudscha și Fouilles et recherches archéol. *passim*; *Soutzo*, Revue archéol. (1801), p. 302; *Netzhammer*, Aus Rumänien, p. 233; *Pârvan*, Salsovia în Convorbiri Literare (1906), p. 1020, n. 2.

[8]) *Müller*, Geographi graeci minores (Paris 1905), I. p. 573.

[9]) Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, (1909), p. 86. In loc de Casapchioi, să se citească Caranasuf.

www.inp.org.ro

MĂNĂSTIREA HUREZI

—PARACLISUL—

Acest paraclis, una dintre cele mai interesante părți ale mănăstirii, este situat la mijlocul clădirei de pe laturea din spre apus a incintei — drept în fața bisericii cei mari.

Proporția generală a paraclisului este perfectă, atât văzut din curtea mănăstirii, de unde corpul altarului se înalță pe deasupra învălișului chiliilor, producând prin suprapunerea pitorească a diferitelor învălitori un frumos efect, cât și din partea opusă, spre grădină, de unde un pridvor cu arcade răzămate pe stâlpi de piatră să deschide la o înălțime de peste 10 metri deasupra solului grădinei. Înălțimea totală a paraclisului în această parte este de aproape treizeci de metri,— turla lui ridicându-se mai sus decât turlele bisericii cei mari și decât clopotnița mănăstirii.

In catul de jos, sub paraclisul propriu zis, se află vechea trapeză a mănăstirii, astăzi transformată în magazie, unde maicele își păstrează porumbul. Această încăpere este frumos boltită prin o calotă sferică, răzemate pe patru arcuri joase și puternice; totul este frumos pictat. Zidurile cari închid trapeza la ambele extremități sunt adăugate în urmă, căci la început era pe aci o trecere deschisă, care punea în legătură curtea mănăstirii cu grădina. Trebuește observat că curtea mănăstirii este cu vre-o trei metri mai ridicată de cât grădina.

Paraclisul propriu zis se află deasupra trapezei și la un nivel mai ridicat decât rândul superior de chilii. Două scări laterale, de lărgimi inegale, duc în pridvorul paraclisului, care este boltit cilindric și acoperit cu picturi, reprezentând patimele sfântului Ioan Botezătorul. Arcadele sunt pictate cu ornamente decorative ca cele dela pridvorul bisericii cei mari și, în genere, ca toate picturile dela bisericile din timpul lui Constantin Brâncoveanu.

Șase stâlpi de piatră susțin aceste arcade. Intre ei se găsește o mică balustradă de lemn, ca la galeriile curții interioare ale mănăstirii. Ușa paraclisului, care se deschide în acest pridvor, este de lemn sculptat. Chenarul ei este de piatră cioplită.

Interiorul paraclisului se compune dintr'un naos pătrat și un altar semi-circular. Peste naos se ridică turla, care se razimă pe patru arcuri egale, după modul și dispoziția obișnuită. O tâmplă de lemn, bogat sculptată și decorată cu poleială și cu colori, desparte naosul de altar. Paraclisul e luminat actualmente numai de sus prin

www.inp.org.ro

mici ferestre și prin turlă; singur altarul e luminat direct prin o fereastră mai mare, căci cele două ferestre laterale ale naosului sunt astăzi zidite, iar în exterior ele dau spre scările laterale în locuri astăzi acoperite. Acest fapt ne face a presupune că la început chiliile dela rândul superior, din dreapta și din stânga paraclisului, nu existau, sau că învelitorile acestor chilii se opriau în dreptul scărilor, lăsându-le pe aceste descoperite, astfel că paraclisul putea căpăta lumină pe acolo.

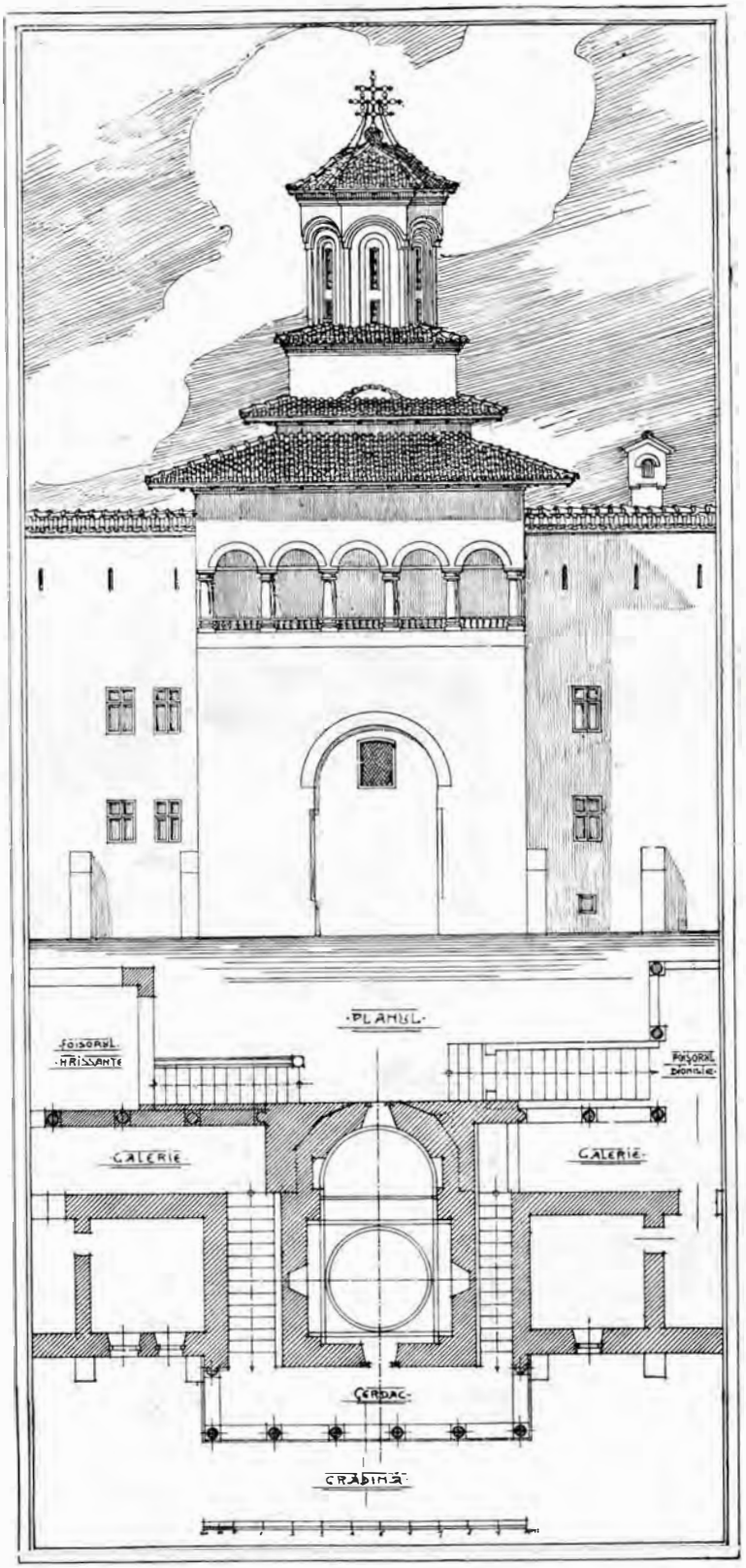

20. Paraclisul mănăstirii Hurezi.
— Planul și fațada exterioară (dela apus) —

In altarul paraclisului, sub o lespede de piatră, se află o ascunzătoare, care se găsește în grosimea zidurilor pe deasupra bolții trapezei.

Fațada paraclisului propriu zis este decorată cu arcaturi oarbe, tencuite, tăiate cam pe la mijlocul înălțimii lor de un brâu orizontal, format din două rânduri de zimți de cărămizi tencuite. Două rânduri de ferestre cu chenare de piatră împodobesc fațada: la partea inferioară, sub brâu, ferestre mai mari, asemănându-se cu acele ale bisericii mari; la partea superioară, pe deasupra brâului, ferestre mai mici. Turla este frumos proporționată. Ea este octogonală cu opt fereste lungi, împărțite fiecare în două și înconjurate pe dinafară cu mai multe rânduri de arcuri concentrice, fiecare arc fiind mai eșit decât cele mai mici ca el.

www.inp.org.ro

Cornișele sunt făcute din trei rânduri de dinți în cărămidă, separate prin câte un rând drept, după dispoziția obișnuită. Turla este acoperită cu o boltă formată din patru sfere, care se întretaie și care sunt, la rândul lor, acoperite cu o calotă sferică. In vârful calotei este o chee de piatră, terminată cu un ghem tot de piatră, pe care sunt sculptate arabescuri în formă de împletituri. In această piatră este înfiptă crucea, compusă din trei ramuri orizontale, împodobite cu globuri poleite și terminate la capete cu mici cruci poleite. Celelalte părți ale fațadelor sunt simple, cu suprafețe aproape netede, fără decorațiuni, tot efectul atât de impunător al acestui edificiu, fiind obținut prin proporțiile lui admirabile și prin dispoziționca pitorească a învelitorilor combinate și suprapuse cu adânc sentiment de compoziție. Din aceste puncte de vedere, paraclisul mănăstirii Hurezi trebuește considerat ca unul din cele mai perfecte dintre monumentele noastre.

Restaurarea s'a făcut în anii 1908 și 1909. A trebuit a se schimba în principiu toate învelitorile cu șarpanta lor, care era în mare parte putredă. S'au refăcut aceste învelitori cu olane smălțuite, executate de olarii unui sat vecin. Aceste olane sunt de calitate foarte bună și de o culoare plăcută. Streșinile învelitorilor s'au făcut cu console profilate în lemn de stejar. Tencuelile s'au refăcut în întregime, reparându-se zidăriile, cari erau stricate în multe părți, mai ales la cornișe, cari au trebuit a se reface aproape în întregime. Crucea s'a reparat, completat și poleit din nou. Ferestrele s'au refăcut noi, cu două rânduri de cercevele. Rămâne a se restaura ușa și ferestrele dela intrarea în trapeză, în fațada din spre curte, deoarece această parte a fost executată în urmă și în condiții cari lasă mult de dorit. Aceasta se va face în anul viitor.

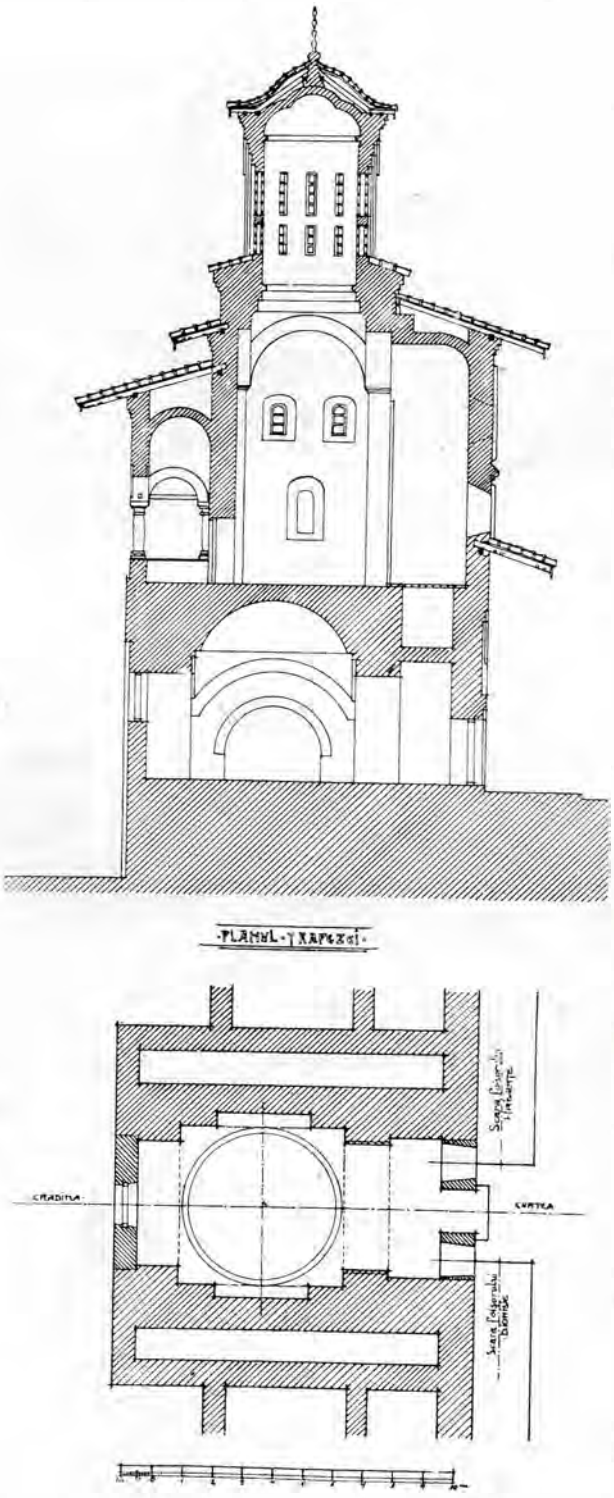

21. Paraclisul mănăstirii Hurezi.
— Planul trapezei și secțiune prin axa longitudinală —

ARH. N. GHIKA-BUDEȘTI.

www.inp.org.ro

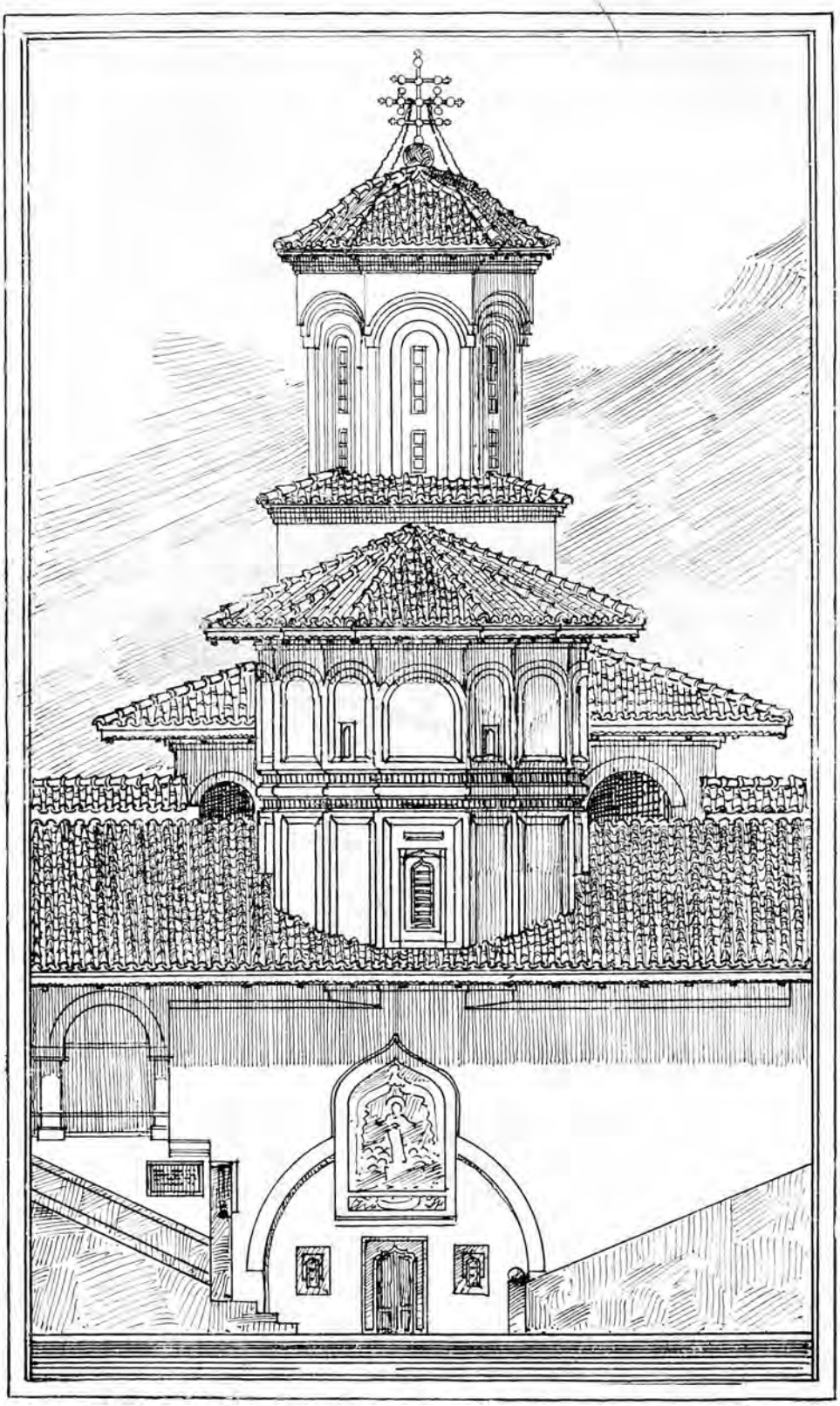

22. Paraclisul mănăstirii Hurezi.
— Fațada interioară (dela răsărit). —

www.inp.org.ro

În anul 1753, adică după 59 de ani dela ridicarea mănăstirii Hurezi, pe timpul și cu cheltuiala Arhimandritului Dionisie Bălăcescu, s'a zidit acest frumos foișor, dimpreună cu scara lui, la capătul din spre paraclis al cerdacului, unde, pe atunci, se afla stăreția. Greutatea de a se cobori în curte pe scara cea mare, așezată în depărtare dela locul stăreției, se vede că a îndemnat pe acest vrednic egumen a-și face o scară mai la îndemână, dimpreună cu un foișor, astfel după cum erau alcătuite și celelalte scări dela casele domnești și chilii. Câtă râvnă avea Dionisie Bălăcescu pentru înbunătățirea și înfrumusețarea mănăstirii Hurezi, se vede după felul cum a înțeles el să înpodobească acest foișor ce-i poartă numele.

23. Foișorul lui Dionisie: Inscripția.
— (Transcrierea la Gr. Tocilescu, Analele Academiei Române, VIII, p. 187) —

Pe o bază puternică de 5^{m},40 pe 4^{m},70 cu ziduri groase de 60 cm., la o înălțime dela pământ de 3.50, se înalță cele cinci coloane de piatră ale foișorului, deasupra cărora se sprijină șase arcuri de cărămidă, susținând și ele, la rândul lor, masivul de zidărie ce se înalță până sub streașină, la o înălțime de 9^{m}. dela nivelul curții.

In inscripția de piatră, prinsă în peretele din dreptul scării și în care se vorbește despre ridicarea acestui foișor, nu se pomenește nimic despre meșterii cari l-au lucrat; însă, judecați fiind după cum au făcut lucrul, se vede că erau tot atât de buni constructori pe cât de buni artiști, — în ceea ce privește frumoasele ornamentațiuni ce îmbracă atât coloanele cât și parapetele foișorului și ale scării.

Ca buni constructori, ei au avut grije să facă o legătură nemerită între zidurile transversale ale foișorului cu părțile masive ale galeriilor de cari se alipia foișorul, — și anume în dreptul stâlpilor de piatră, atât la galeria de jos cât și la cea de sus; ca buni meșteri, ei au cioplit în piatră frumoase ornamente bizantine, din împletitura cărora răsare ici-colea stema cantacuzinească, — devenită, în urmă, și brâncovenească.

Ce păcat însă că timpul, cu multele lui schimbări, nu ni le-a păstrat așa după cum acest foișor a eșit din mâinile meșterilor de odinioară. Căci, acum când un gând fericit de redeșteptare străbate uitatele comori ale trecutului nostru, acum ochiul cercetător descoperă multe prefaceri păgubitoare suferite în cursul vremii.

www.inp.org.ro

Astfel, la partea de jos, preschimbată într'o cameră de locuit, se vede, în fațadă, două ferestre în arc de cerc, a căror formă nu se armonizează de loc cu arcurile în plin cintru ce se ridică deasupra stâlpilor de piatră. Tavanul acestei camere este din grinzi de lemn, șipci și tencuială, pe când la celelalte foișoare brâncovenești se găsesc bolți. De asemenea pentru întrebuințarea acestei camere și în timpul iernei, s'a prevăzut cu o sobă cu plită, fumul ieșind afară pe un coș de burlane de tablă, care se înalță în sus până deasupra streașinei, legat fiind cu sârmă de una din frumoasele coloane ale foișorului.

Funinginea condensată a acestui coș improvizat murdărește în tot parcursul lui și piatră și zidărie, ca pe un lucru oropsit și uitat de ocrotirea omenească. Peste frumoasele ciopliturі ale coloanelor, parapetului și scării se întind cele trei straturi de vopsea cu ulei și var, acoperind cu învelișul lor grosolan formele minunate ale pietrei. Deasupra coloanelor se înalță, până sub streașină, zidăria susținută de cele șase arcuri. Ciubucăriile ce îmbracă această frunte a foișorului sunt străine de vechea făptură a Hurezului, însă sunt foarte asemănătoare cu acelea dela foișorul ridicat de Hrisant în timpuri cu mult mai apropiate de noi. Bolta de zidărie ce trebuie să fi acoperit câmpul foișorului, acuma este înlocuită cu un tavan de lemn și tencuială ca și cel de jos și zugrăvit cu tipare de rând, ca și în tot cuprinsul mânăstirii, afară de chilii. Acoperișul așezat și cu streașină mare ce trebue să fi fost de șindrilă, în felul celorlalte vechi foișoare, acuma îl găsim țuguiat, din tablă în romburi, cu o streașină mică, tencuită, iar în vârful acestei piramide, ca o completare a ironiei, se învârtește la bătaia vântului o jucărie de tinichea tăiata cu foarfeca.

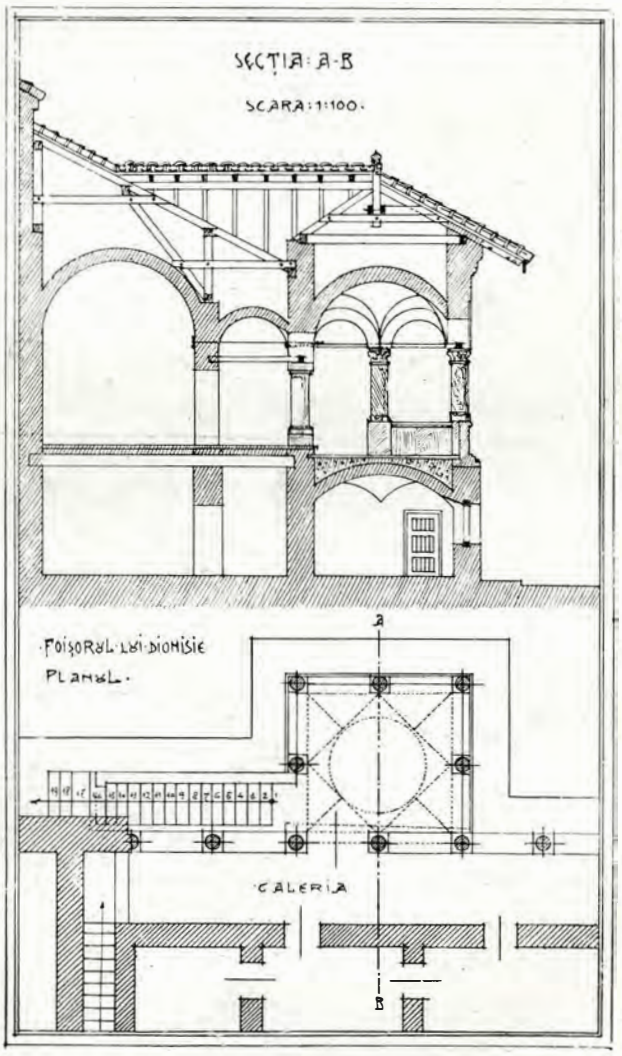

24. Foișorul lui Dionisie.
— Planul și secțiune —

Cam așa se arăta foișorul lui Dionisie la începerea lucrărilor de restaurare, când, luându-se cu deamănuntul în cercetare toate părțile lui organice, s'a întreprins asupra lui lucrările de îndreptare, așa după cum îl arată ilustrația dela sfârșitul acestui artcol.

Cercetând timpul când s'a făcut la acest foișor-cele din urmă reparațiuni, s'a aflat că în anul 1872, când s'a reparat întreaga mănăstire de către antreprenorul Pomerantz. Atunci din ordinul autorității respective, s'a dărâmat acest foișor până în temelie și s'a refăcut, așa după cum s'a descris mai sus, păstrându-se doar pietrăria cea veche.

www.inp.org.ro

Cercetându-se partea de josa foișorului, spre a se ști dacă această bază a fost masivă, așa după cum se vede, sau a fost cu stâlpi de piatră, arcuri și bolți, ca și la celelalte foișoare, nu s'a găsit nici un indiciu care să hotărască transformarea basuprimat soba din interior, s'a răzuit pereții de vechea tencuială deteriorată, s'a tăvănit din nou, iar tavanul de lemn s'a înlocuit cu o boltă stelată, la fel cu bolta iatacului dela capătul răsăritean al șirului de chilii dinspre miazănoapte.

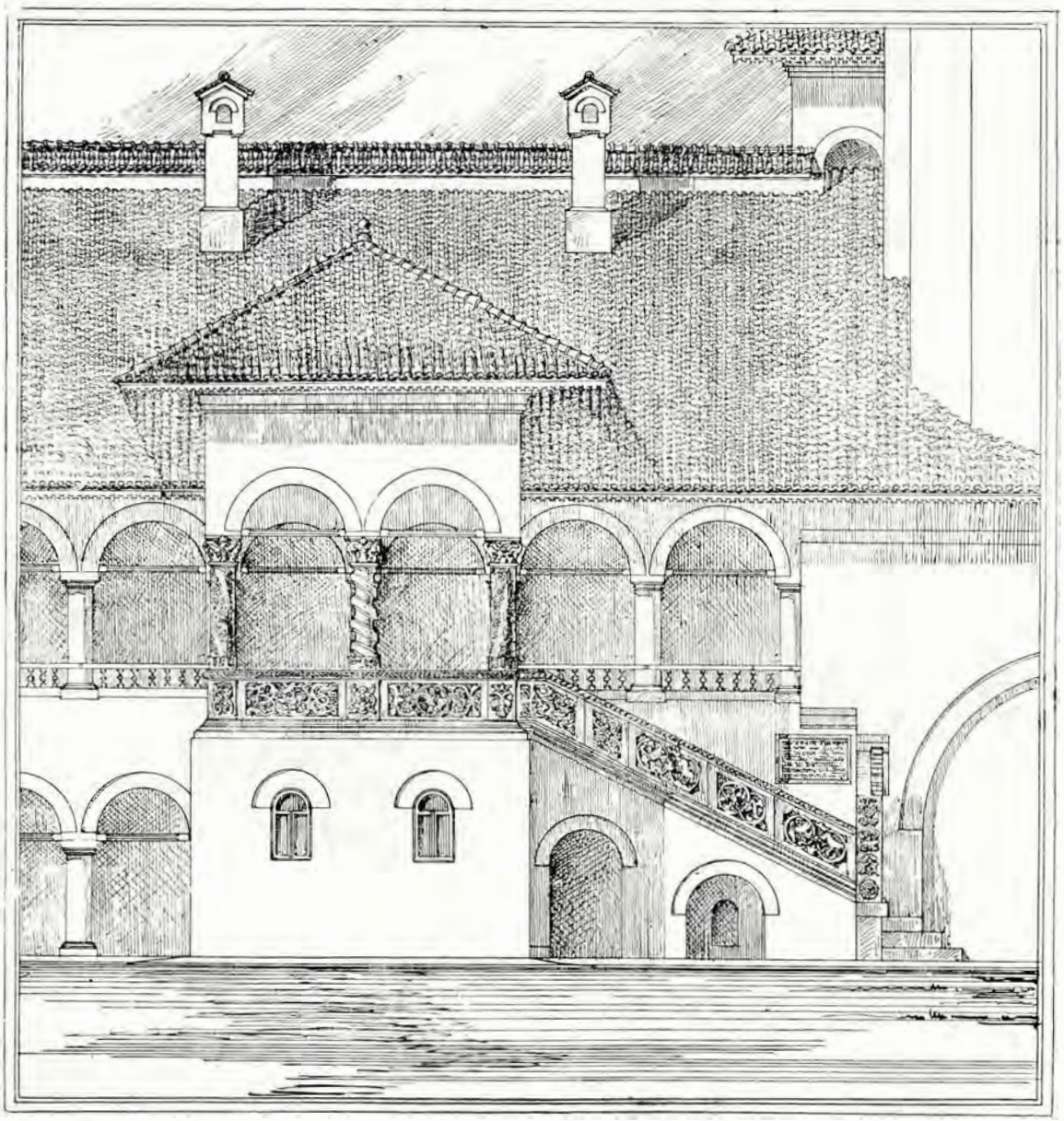

25. Foișorul lui Dionisie.
— dela mănăstirea Hurezi. —

zei sale, așa încât s'a lăsat cea existentă, fiind bine construită, cu singura deosebire că s'a schimbat golul ferestrelor cu altele în arc plin centru, într'o proporție potrivită cu ansamblul general. De asemenea s'a

Postamentul scării fiind slăbit, s'a refăcut, prevăzându-se cu firide și bolți plincintre, așa după cum se vede și la celelalte scări vechi. Trecând la partea de sus a foișorului, s'au făcut lucrări cari au schim-

www.inp.org.ro

bat mult înfățișarea lui din urmă, apropiind-o—pe cât a ajutat cercetările și studiile făcute — de înfățișarea lui dela început. Astfel, ca parte constructivă, s'a examinat legăturile de lemn ce se întind d'asupra capitèlelor și găsindu-se putrede, s'au înlocuit cu altele noui. De asemenea, pentrucă s'a hotărît înlocuirea tavanului de lemn cu o boltă stelată, la fel cu cea de jos, însă mai înaltă, s'a dărâmat toată porțiunea de zidărie de deasupra coloanelor și s'a refăcut din nou, tencuindu-se cu ciu-

26. Coloane de piatră, sculptate, la Foișorul lui Dionisie.

www.inp.org.ro

bucării și arcuri în caracterul general al Hurezului. Tot pentru susținerea și estetica acestei bolți, s'a suprimat zidul de cărămidă pe care se rezemau grinzile tavanului, însă s'a consolidat zidul galeriei de care este lipit foișorul, și anume: s'a înlocuit coloanele slăbite, atât la rândul de jos cât și la cel de sus, cu altele noui, s'a înlocuit de asemenea și capitèlele crăpate, s'a consolidat în sens transversal, cu legături de fer și ancore puternice în zid și capitèle, și apoi s'a construit bolta din zidărie

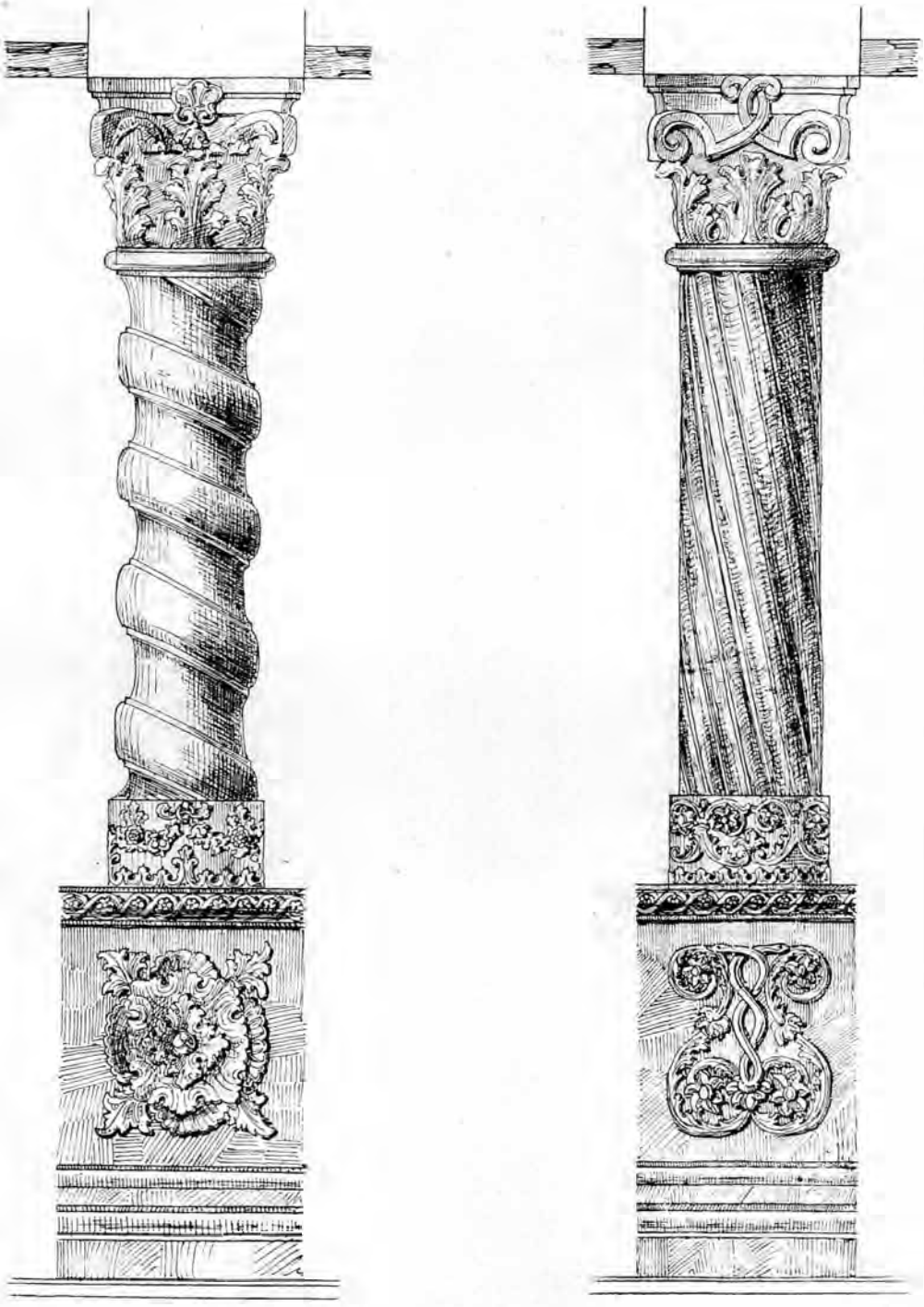

27. Coloane de piatră, sculptate, la Foișorul lui Dionisie.

www.inp.org.ro

de cărămidă cu ciment, rezemând-o pe cei trei pereți ai foișorului, al patrulea perete fiind zidul consolidat al galeriei. Pătratul de zidărie astfel format s'a ridicat în sus, d'asupra nivelului superior al bolței, unde s'a așezat cosoroaba noului acoperiș, făcut din lemn de stejar.

Atât eșitura strașinei cât și panta s'a dat ca și la vechile foișoare și s'a acoperit cu olane smălțuite, fabricate de olarii din localitate, în mulțumitoare condițiuni de soliditate și înfățișare.

Frumoasele ciopliturі ale coloanelor și parapetelor s'au spălat apoi de straturile de vopsea și var ce le acoperia, lăsând să se arate vederii fațada curată a pietrei.

Treptele scării s'au îndreptat și s'au nivelat, iar ca pardoseală s'a hotărît a se așterne cărămizi exagonale, la fel cu cele ce s'au găsit în sala cea mare a caselor domnești, sub actuala pardoseală de scânduri.

Coloarea albă a pereților se împerechiază armonios cu coloarea gălbue a pietrei, cu stejarul streașinei, cu verdele roșiatic al olanelor și cu cenușiul umbrelor, dând peste tot foișorului lui Dionisie un aer de sărbătoare ca acela ce l-a avut odinioară, pe timpul fericitului său ctitor.

Ion D. Trajanescu.
Arhitect.

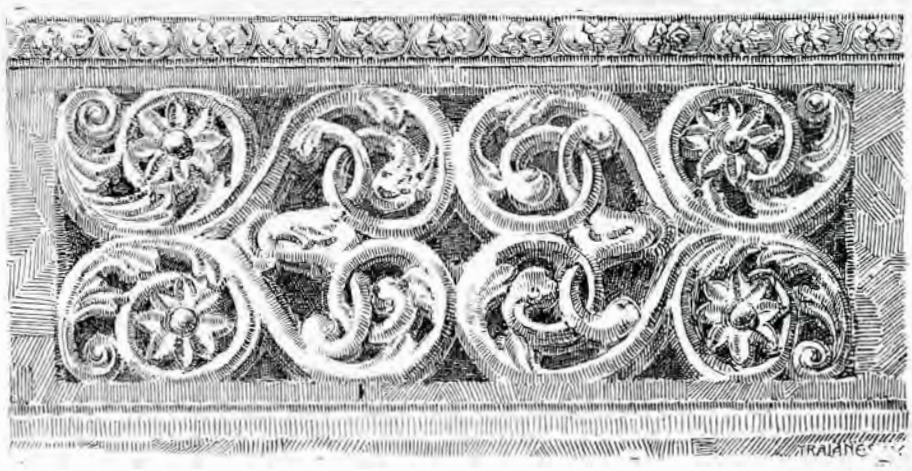

28. Parapet sculptat în piatra, la Foișorul lui Dionisie dela Hurezi.

P. S. Observând mai bine inscripția dela Foișorul lui Dionisie (p. 175), găsesc însemnat la sfârșit «Iosif meșter», negreșit numele celui ce a lucrat acest frumos foișor.

I. D. T.

www.inp.org.ro

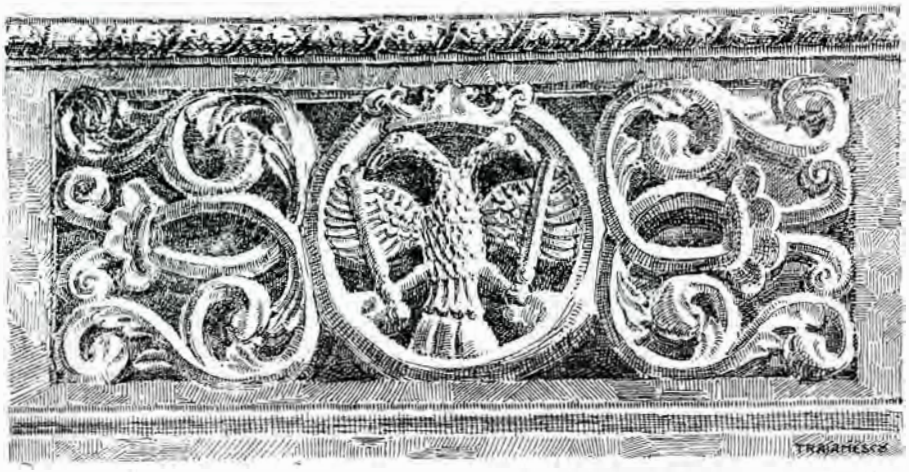

29. Parapet sculptat in piatră, la Foişorul lui Dionisie dela Hurezi.

RAPORT GENERAL CU PRIVIRE LA LUCRĂRILE COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE ÎN 1909.

Domnule Ministru,

Cunoașteți din precedentul nostru raport cum că la începutul anului curent V'am fost solicitat mijloacele necesare pentru întreprinderea a două feluri de lucrări:

Lucrări de restaurare și conservare, în curs de executare, la bisericile Golia din Iași, Stavropoleos din București, Curtea Domnească din Târgoviște și la mănăstirile Hurezi din Vâlcea și Căldărușani din Ilfov.

Lucrări de reparare și întreținere, recomandate și, parte, aprobate — la bisericile: Sf. Ioan din Vaslui, Precista din Bacău, Vizantia din Putna, Berca din Buzău, Sf. Impărați din Târgoviște, Bucovățul de lângă Jii, Domneasca din Bârlad, Cotnari din Iași, Negru-Vodă din Câmpulung, Mihai-Vodă din Capitală, Domnească din Ocnele-Mari, Sf. Gheorghe din Iași, Bistrița din Neamțu, Braniștea din Dolj și Văcărești.

Cu suma de bani ce ați obținut atunci din excedentul bugetar (237.000 lei), s'ar fi putut face față necesităților: continuându-se lucrările de restaurare și conservare și executându-se cele mai urgente din lucrările de reparație și întreținere. Zicem, s'ar fi putut, căci, ulterior, a trebuit să se dea acestei sume o altă destinațiune — acea de a întreține Serviciul special de restaurări de sub direcțiunea d-lui A. Lecomte du Noüy. Astfel lucrările noastre, înșirate mai sus, au fost amenințate să rămână cu toate necontinuate și neexecutate, dacă, însolicitudinea D-v. deosebită pentru buna conservare a monumentelor străbune, n'ați fi găsit mijlocul de a obține pe seama lor măcar 130.000 lei din fondul destinat costruirii catedralei din Sulina.

Cu această sumă, firește, Comisiunea a trebuit să-și reducă la aproape jumătate programul lucrărilor plănuite: renunțând la lucrările de reparațiune și întreținere și rămânând a se îngriji de lucrările în curs de restaurare și conservare, a căror amânare ar fi putut compromite, ba chiar periclita ceeace se lucrase mai înainte. Astfel, pe temeiul referatelor și devizelor prezentate, fondul obținut s'a repartizat după cum urmează: pentru biserica Stavropoleos — 23.000 lei, pentru mănăstirea Hurezi — 30.000 lei, pentru biserica Curtea Domnească din Târgoviște 38.000 lei, și pentru mănăstirea Căldărușani — 28.500 lei. Restul s'a dat pentru lucrările de reparațiune absolut necesare la biserica Trei Erarhi din Iași și la mănăstirile Govora și Dintr'un lemn.

Iată acum, după rapoartele primite dela dd. arhitecți diriginți ai lucrărilor, cele ce s'au executat în campania anului curent.

La biserica Stavropoleos.—S'au clădit (până aproape de acoperământ) după planurile recomandate de Comisiune și aprobate de Minister atenanțele ce s'au hotărît a se ridica în preajma bisericii: clopotnița, locuința intendentului și încăperile muzeului, destinat a păstra, alături cu obiectile artistice și religioase ale bisericii

www.inp.org.ro

toate modelele originale de arhitectură, sculptură și pictură, a cărorstare de deteriorare a cerut a se înlocui cu altele la restaurarea bisericii. Comisiunea a vizitat aceste lucrări și a rămas pe deplin satisfăcută de destoinicia și îngrijirea cu care ele se conduc și se execută. A făcut însă rezervele sale în ceea ce privește grilajul împrejmuitor al bisericii.

La mănăstirea Hurezi.— S'a terminat de restaurat în exterior paraclisul, corpul de clădiri (chilli) dintre paraclis și casele domnești (afară de clopotniță, care s'a restaurat acum doi ani), S'a terminat restaurarea în exterior a bisericii. Comisiunea a vizitat această lucrare în două rânduri: în primăvară—pentru lucrările executate anul trecut și—în toamnă—pentru lucrările executate în anul curent. Cu ocazia acestei a doua vizite s'a recomandat: să se construească trotuarul din jurul bisericii din o piatră mai rezistentă și de calitate mai bună, să se așeze un toc de piatră la intrarea pridvorului, în genul privazului dela ușa bisericii și să se împrejmuească cu uluce ruinele palatului domnesc, despărțindu-se astfel de spital. După cele comuni-

30. Biserica Curții Domnești din Târgoviște.
- Inainte de restaurare. —

foișorul lui Dionisie Bălăcescu (vechea stăreție), casele domnești (la care însă a mai rămas a se reface acoperământul) și cele două foișoare dela aceste case (actualmente stăreția mănăstirii), restabilindu-se scara celui dintăi după cum fusese mai înainte de a se modifica de Ioanichie Arhimandritul (la 1854). In sfârșit s'a făcut nivelarea curții interioare în dreptul părților de clădiri restaurate, cu pavaj și trotuar de jurîmprejur, pentru scurgerea apelor.

La biserica Curții Domnești din Târgoviște.— cate însă de d-l Prefect al județului Dâmbovița nu va mai fi nevoe de această împrejmuire, întrucât județul va muta spitalul în altă parte. Acestui început de liberare a curții bisericii, va trebui să-i urmeze expropierea celorlalți locatari străini stabiliți pe vremuri în incinta vechei Curți Domnești, pentru a se putea, cu timpul, îndeplini întreaga serie de lucrări plănuite în legătură cu restaurarea acestei biserici și arătate în raportul nostru din anul trecut.

La mănăstirea Căldărușani. — Lucrările pen-

www.inp.org.ro

tru restaurarea și renovarea acestei mănăstiri s'au continuat cu multă activitate în anul curent — terminându-se refacerea turlelor și acoperișului bisericii și începându-se restaurarea corpului propriu zis al acesteia. S'a restaurat apoi pedeantregul clopotnița mănăstirii și s'a început lucrările pentru renovarea corpurilor de clădiri din dreapta și stânga — arhondăriile — refăcându-se zidăriile și construindu-se din nou, cu olane, ca și clopotnița, acoperișurile.

Pe lângă aceste lucrări s'au mai întreprins anul acesta, din același fond de 130.000 lei, câteva lucrări mai mici, de întreținere și simple reparațiuni — la biserica Trei-Erarhi din Iași, la mănăstirile Govora și Dintr'un lemn. De asemenea s'au terminat lucrările începute în anul trecut la mănăstirea Slatina, cu binevoitorul concurs al Onor. Administrații a Domeniului Coroanei și la biserica Ostrovul din Vâlcea, sub îngrijirea Serviciului tehnic al Casei Bisericii. In sfârșit Eforia Spitalelor Civile a întreprins lucrări pentru repararea și amenajarea din nou a dependințelor de locuit dela fostul schit Cornetu, potrivit planurilor prezentate Comisiunii spre aprobare. Tot aci trebue să însemnăm că biserica Zlătari din Capitală, complet renovată mai anii trecuți, înzestrată fiind cu clopotnița necesară și cu toate cele trebuincioase cultului de către Onor. Administrație a Casei Bisericii, a fost redată credincioșilor, fiind în acelaș timp declasată dintre monumentele istorice.

Intrucât privește tâmpla și mobilierul bisericii Albe din Baia, ele s'au executat, după desemnurile d-lui arhitect dirigent al lucrării, la Școala de arte și meserii din Capitală. Acum se studiază cestiunea picturii icoanelor dela tâmplă, pentru care Comisiunea Vă va prezenta în curând propuneri concrete. Astfel e de nădăjduit că la toamna viitoare, făcându-se o modestă clopotniță și o împrejmuire cuviincioasă, biserica aceasta se va putea, în sfârșit, târnosi.

31. Biserica Curții Domnești din Târgoviște.
— După restaurare. —

Aceste sunt, Domnule Ministru, toate lucrările executate în campania anului curent. Cele ce se mai plănuiseră au trebuit să rămână, din cauza lipsei de mijloace, pentru timpuri mai

www.inp.org.ro

bune. Numărul lor a crescut prin noile cereri primite de atunci încoace. Căci, pe lângă repetarea unora din cererile anului trecut (Sf. Gheorghe dela Mitropolia din Iași, biserica dela Văcărești, fosta mănăstire Mamu din Vâlcea, Sf. Impărați din Târgoviște, biserica Precista din Bacău, Barnovski din Iași, Mihai-Vodă din Capitală, Domnească din Ocnele Mari, Sf. Ioan din Vaslui, Negru-Vodă din Câmpulung, Sf. Paraschiva din Cotnari, Antim din București și mânăstirea Bistrița din Neamțu), — Comisiunea a mai primit cereri de întreținere și reparațiuni dela următoarele biserici : Cornățelu din Dâmbovița, Cotmeana din Argeș, Cotroceni din București, Bârnova din Iași, Răchitoasa din Tutova, Micșunești mari din Ilfov, Sf. Sava din Iași, Cuvioasa Paraschiva din R.-Vâlcii, Popești din Vlașca, Galata de lângă Iași, Catedrala mitropolitană din Capitală, Stelea din Târgoviște, Surpatele din Vâlcea, Bordești din R.-Sărat, Borzești din Bacău, Bistrița din Vâlcea, Doicești din Dâmbovița, Sf. Gheorghe (pentru împrejmuirea locului fostei

32. Foișorul (I) caselor domnești dela Hurezi.
— înainte de restaurare. —

biserici Vărzaru) din Târgoviște, Agapia și Văratecu din Neamțu și Sărăcinești din Vâlcea.

Toate aceste cereri, după practica lucrului, au fost înaintate spre cercetare și studiere domnului

33. Foișorul (II) caselor domnești dela Hurezi.
— înainte de restaurare. —

arhitect al Comisiunii, care a și prezentat pentru mai multe din ele cuvenitele referate, rămânând ca pe celelalte să le cerceteze și studieze până la deschiderea noii campanii de lucru. Referatele prezentate au fost apoi desbătute în sânul Comisiunii, care, în ultimele sale două ședințe, a recomandat ca lucrările cele mai trebuincioase și mai grabnice să fie înscrise pe tabloul celor ce se vor întreprinde în campania anului viitor, tablou ce rămâne să fie completat pe măsură ce și celelalte cereri vor fi cercetate, desbătute și recomandate.

Cum însă lucrările acestesunt de rezortul Serviciului de arhitectură al monumentelor istorice și cum efectuarea lor atârnă de suma ce se va putea acorda pe sama lor, — trecem, Domnule Ministru, la lucrările mai importante ce preocupă Comisiunea și cari cu necesitate vor trebui executate. Intre aceste, în primul loc, se găsesc lucrările de restaurare și conservare deja angajate : la biserica Stavropoleos, unde rămâne a se termina clădirea atenanțelor și a se restaura

www.inp.org.ro

interiorul bisericii; la mănăstirea Hurczi, unde rămâne a se reface acoperământul caselor domnești, a se restaura corpul de clădiri (chilii) dela miazănoapte, a se reacoperi biserica mânăstirii, a se repara schitul Sf. Apostoli și biserica dela Bolniță, a se amenaja în case de locuit fosta clădire a spitalului plus alte lucrări mai mărunte în legătură cu aceste; la biserica Golia din Iași, unde, pentru completa terminare a lucrărilor de restaurare, atât la biserică cât și la cetate, mai trebuește, după devizul inițial aprobat, suma de 93.467 lei; la biserica Curții Domnești din Târgoviște, unde, deocamdată, rămâne a se restaura sau reedifica clopotnița; la mânăstirea Căldărușani, unde, după programul prezentat de d-l arhitect dirigental lucrării, rămâne, pentru campania anului viitor, a se termina restaurarea bisericii și renovarea arhondăriilor din dreapta și stânga clopotniței precum și a se întreprinde repararea radicală a corpurilor de clădiri (chilii) din partea de nord și de sud a mănăstirii; în sfârșit, la biserica Albă din Baia, unde, după așezarea tâmplei și a mobilierului, rămâne a se completa micile lucrări din interiorul bisericii, a se construi o cuviincioasă împrejmuire, o clopotniță și o modestă casă de locuință pentru preot sau paznic, căci biserica, fiind situată lângă sat, afară în câmp, are neapărată nevoie a fi deaproape supraveghiată.

Alături de aceste lucrări, Comisiunea mai recomandă, tot pentru campania anului viitor, ca absolut necesare următoarele:

Biserica domnească din Curtea de Argeș.— Cea mai veche biserică a țării, cu totul slăbită și degradată, e amenințată a se prăbuși cu siguranță, dacă nu se vor lua grabnice măsuri pentru consolidarea ei. Înțelegând cât de mare ar fi responsabilitatea celor chemați a supraveghea buna păstrare a monumentelor noastre istorice față de o atare eventualitate, am solicitat măsuri în consecință. Iar după ce ați binevoit a aproba încheerea noastră în această privință, am rugat pe d. Gr. Cerkez, membru al Comisiunii, și pe d. N. Ghika, arhitect, să studieze cestiunea, arătând lucrările prin care s'ar putea asigura până la restaurarea lui acest străvechiu și prețios monument al țării, în vedere că aceste lucrări se vor executa, cu necesitate, la vara viitoare.

34. Foișoarele caselor domnești și chiliile de miazăzi ale mănăstirii Hurezi.
— După restaurare. —

www.inp.org.ro

Biserica lui Ștefan cel Mare din Borzești. — Acoperită și reparată în 1904/5, cu bolțile crăpate și zidurile slăbite, așa izolată cum se găsește pe un vârf de deal, e și ea amenințată, dacă nu se vor lua măsuri de ocrotire. Însărcinat a studia acesată cestiune, d. arh. Ghika a prezentat Comisiunii un raport, pe baza căruia s'a recomandat a se purcede, fără amânare, în chiar campania anului viitor, la îndeplinirea lucrărilor propuse—legarea bolților și consolidarea zidăriilor.

O preocupare mai veche a noastră e biserica Bucur din Capitală, a cărei deplorabilă stare face cea mai tristă impresie. Cestiunea — simplă de altfel — a restaurării sau, poate, a reedificării acestei bisericuțe n'a putut fi rezolvată din cauza lipsei de mijloace. Cum însă aceste sunt destul de modeste, credem că Primăria Capitelei — pentru care acest monument prezintă un deosebit interes, dat fiindcă de dânsul e legată însăș legenda întemeierii orașului București — le-ar putea pune la dispoziția Ministerului, pentru ca biserica atribuită de tradiție legendarului păstor să poată fi readusă la cuviincioasă și onorabilă stare.

35. Paraclisul mănăstirii Hurezi.
— Fațada exterioară, dela apus. înainte de restaurare. —

Tot între lucrările campaniei viitoare trebue să menționăm restaurarea bisericii Sf. Gheorghe din Botoșani și a bisericii din Vădeni (Gorj), cari dispun însă de fonduri proprii — cea dintâi dela Casa Bisericii, iar cea de a doua dela d-na Maria Pleniceanu, proprietara moșiei și ctitoră, după neam, a bisericii. Studiile prealabile pentru restaurarea acestor două biserici au fost încredințate d-lui arhitect Ghika, care rămâne să le prezinte, la vreme, cu toate elementele cerute, spre aprobare Comisiunii.

Aceste sunt, Domnule Ministru, lucrările ce ne luăm voie a Vă recomanda în primul loc. Și fiindcă o întrerupere prin amânare a lor ar putea fi mult păgubitoare, Vă rugăm să binevoiți a înscrie în bugetul anului viitor :

a) fonduri speciale pentru lucrările de restaurare și conservare la biserica Stavropoleos, la mănăstirea Hurezi, la biserica Golia din Iași, la mănăstirea Căldărușani, la biserica Curții Domnești din Târgoviște, la biserica Albă din Baia, la biserica Domnească din Curtea-de-Argeș și la biserica lui Ștefan-cel-Mare din Borzești ;

b) un fond global pentru lucrările de reparație și întreținere, necesare la bisericile și mănăstirile (mai sus arătate) din toate părțile țării. Uu raport special pe care-l vom înainta în curând prin d. Administrator al Casei Bisericii, va arăta pentru fiecare lucrare în parte, potrivit devizelor ce așteptăm de la dd. arhitecți, suma de bani trebuitoare.

Impreună cu cererile pentru diferite lucrări au sporit și cererile pentru declararea de noi monumente istorice. Astfel s'a cerut a se înscrie în Inventarul general al monumentelor următoarele biserici : Preajba și Coțofeni din Dolj, Băscenii de jos din R.-Sărat, Poiana din Iași, Goleștii-Badii din Muscel, Adormirea Maicii Domnului din Slatina și Bărbulețul de jos din Dâmbovița. Aceste cereri se găsesc în cercetare, în vederea revizuirii Inventarului, care se va face în anul viitor, — având pentru aceasta concursul unei persoane speciale, din serviciul Administrației Casei Bisericii, care a vizitat până acum întreaga Oltenie, întocmind rapoarte amănunțite cu privire la valoarea istorică și artistică a bisericilor și mânăstirilor noastre din această regiune. După ce astfel se va

www.inp.org.ro

cerceta întreaga țară, se va procede la o riguroasă revizuire a Inventarului, clasându-se numai monumentele ce reprezintă adevărată valoare istorică și artistică și declasându-se toate cele ce nu mai posedă o atare valoare. Inceputul în această direcție s'a făcut prin declasarea bisericii Zlătari din Capitală și, după rapoartele motivate ale d-lui arhitect al Comisiunii, a bisericii Domnești din Bârlad, Sf. Ioan din Vaslui și Cotmeana din Argeș.

Paralel cu lucrările privitoare la conservarea și restaurarea monumentelor istorice, Comisiunea s'a interesat de bunul mers al publicațiilor, de îmbogățirea colecțiilor și de organizarea serviciilor pentru efectuirea lucrărilor.

Publicarea «Buletinului» s'a făcut în aceleași condițiuni ca și în anul trecut, cu noi colaboratori. S'au cuprins însă în program și antichitățile dobrogene, pentru care am avut colaborarea unui bun cunoscător și zelos cercetător al lor, a d-lui Const. Moisil, profesor în Tulcea, pe care Comisiunea, în urma avizului ce i s'a cerut de Minister, l-a recomandat ca reprezentant pentru Dobrogea, al său și al Direcțiunii Muzeului național de antichități, în scop de a se putea priveghia mai de aproape ca să se aplice cu rigoare atât Legea pentru conservarea monumentelor cât și Legea pentru descoperirea obiectelor antice, cari legi — mai ales acolo — se calcă și se eludează la tot momentul și în toate părțile, făcându-se săpături neautorizate de către așa zișii comoroși și negustorindu-se obiecte antice de către tot felul de samsari indigeni și străini.

36. Paraclisul mănăstirii Horezi.
— Fațada exterioară, dela apus. După restaurare. —

Pe lângă Buletin, biroul Comisiunii, prin Secretarul său, a întocmit și a tipărit, din ordinul Domniei voastre, o elegantă broșură cu informații istorice privitoare la monumentele din Curtea-de-Argeș (Ruina Sân-Nicoară, Biserica domnească și Reședința episcopală), pe seama escursioniștilor francezi în România, cari astă toamnă, între altele, au ținut să viziteze și minunata fundație a lui Neagoe-Vodă de pe valea Argeșului.— Tot în biroul Comisiunii, din inițiativa și sub privigherea directă a d-lui Administrator al Casei Bisericii, P. Garboviceanu, se adună materialul necesar pentru întocmirea unei «Călăuze a monumentelor istorice», în care cei doritori să găsească lămuririle trebuitoare pentru cât mai lesnicioasa cercetare și cât mai buna cunoaștere a vechilor noastre biserici și mănăstiri—monumente istorice.

Pentru interesul deosebit ce arată și concursul prețios ce acordă publicațiilor și, în genere, lucrărilor Comisiunii, ținem de plăcută datorie a exprima aci toată gratitudinea și mulțumirile noastre Domnului Administrator al Casei Bisericii. Aceasta cu atât mai mult, cu cât preocupările d-sale, chiar și în Administrația specială a prosperei Instituțiuni ce conduce, sunt îndreptate, întru cât privește publicațiile ce editează, în primul loc, tot spre istoricele lăcașuri

www.inp.org.ro

dumnezeești. Astfel, după ce în 1906, s'a ti-

37. Paraclisul mănăstirii Hurezi.
— Vedere exterioară, dela răsărit. —
— După restaurare. —

părit monografiile mănăstirilor «Polovragi» și «Strâmba», anul trecut s'a tipărit o completă monografie asupra «Tismenii», iar acum se pregătesc alte două nouă — asupra «Crasnei» și «Govorei». Toate prin harnicul și distinsul istoriograf al Gorjului — d. Al. Ștefulescu.

Colecțiile deasemenea au sporit în mod îmbucurător. S'au procurat mai multe serii de fotografii noi, s'au cumpărat mai multe zeci de volume publicații de specialitate, s'au întocmit câteva lucrări de relevație și s'au comandat aproape douăzeci còpii de vechi zugrăveli bisericești — picturi și acuarele — lucrate de d-nii A. Mihailescu, D. Norocea, Poitevin și de răposatul pictor A. Baltazar. — Toate aceste noi achiziții pentru arhivul Comisiunii, prevăzut de articoul 11 din regulamentul legei pentru conservarea și restaurarea monumentelor, s'au clasat, catalogat și rânduit în noul local al Administrației Casei Bisericii, unde s'a pus la dispoziția Comisiunii frumoase și îndestulătoare încăperi: un birou pentru lucrări, o sală mare de muzeu pentru colecția tablourilor, acuarelelor, còpiilor de picturi și albumelor de fotografii și odăi suficiente pentru Serviciul de arhitectură al monumentelor, înființat în anul acesta.

Prin înființarea acestui Serviciu și a Biroului special pentru monumente s'a ajuns, în sfârșit, la concentrarea lucrărilor, cari, până aci, se îndepliniau prin diferite servicii și birouri ale Administrației Casei Bisericii și ale Ministerului, ceeace avea de urmare mai întâi imposibilitatea de a se aplica strict dispozițiile legii și ale regulamentului în ceeace privește, mai ales, întocmirea studiilor prealabile pentru lucrările de restaurare și apoi greutatea de a supraveghia mersul și executarea acestor lucrări cu seriozitatea cerută. Acum însă, că Serviciul de arhitectură și Biroul special al monumentelor s'a înființat, Comisiunea a avut onoarea a Vă prezenta spre aprobare anumite dispoziții, a căror strictă observare va putea garanta un mai bun și serios mers al lucrărilor în viitor. Intre aceste dispoziții menționăm următoarele propuse de d. Ion Kalinderu, Președintele Comisiunii:

«1. Pentru orice lucrare de restaurare sau reparare mai radicală, care ar afecta în câtva stilul sau ornamentica monumentelor (art. 11, al. 1 din regulament), va trebui să se prezinte lucrări prealabile (releveuri, fotografii și ra-

38. Paraclisul mănăstirii Hurezi.
— Vedere exterioară, dela răsărit. —
— Inainte de restaurare. —

poarte amănunțite despre starea monumentului

www.inp.org.ro

respectiv, apoi planuri, devize și studii despre noile lucrări ce urmează a i se face) cât mai complete, pentru ca pe baza lor Comisiunea să-și poată da avizul în deplină cunoștință de cauză, rămânând ca acolo unde trebuința va cere, să se cerceteze lucrurile la fața locului».

«2. Recepțiunea lucrărilor întreprinse sub auspiciile Comisiunii se va face de un membru delegat al ei sau de o persoană tehnică specială, recomandată de Comisiune».

ADMINISTRAȚIA CASEI BISERICII. COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE. ACEASTĂ BISERICĂ (SAU MĂNĂSTIRE) STĂ SUB OCROTIREA LEGEI PENTRU CONSERVAREA MONUMENTELOR PUBLICE.

In ceia ce privește bursele pentru studiul picturei bizantine, pe care Onor. Administrație a Casei Bisericii le a înscris anul acesta în bugetul său, amintim să ele au fost conferite d-lor

39. Foișorul lui Dionisie dela mănăstirea Horezi.
— După restaurare. —

Ca urmare a acestor dispoziții s'a cerut domnilor arhitecți dirigenți ai lucrărilor de restaurare să depună la Biroul Comisiunii studiile și documentele de cari se servesc în lucrările lor. Asemenea, tot după propunerea d-lui I. Kalinderu, s'a recomandat a se întocmi o instrucțiune specială cu privire la modul cum trebuesc întreținute și îngrijite monumentele istorice,— instrucțiune ce se va afișa la respectivele biserici și mănăstiri, la cari se va mai așeza și câte o tablă cu următoarea inscripție:

Al. Mihailescu și D. Norocea, distinși absolvenți ai Școalei de Arte frumoase din București și tineri cu lăudabilă râvnă pentru cunoașterea vechei noastre picturi bisericești. Lucrările lor anterioare — cel dintâi la restaurarea frescurilor dela biserica Stavropoleos, al doilea la repararea picturilor dela mănăstirea Govora—au invederat îndeajuns talentul și aptitudinile lor tehnice pentru ca, fără a-i mai supune la alte probe, Comisiunea să le confere aceste burse. Astfel, după ce mai întâi au fost îndrumați să în-

www.inp.org.ro

treprindă o călătorie de studii pe la bisericile și mănăstirile țării, spre a cunoaște bine vechile noastre picturi,— tinerii bursieri au fost trimiși în străinătate să îndeplinească, timp de trei ani de zile, programul de studii și lucrări ce li s'a întocmit. De prezent ei se găsesc în Italia (la Ravena), unde, precum dovedesc memoriile și copiile de picturi bizantine înaintate pentru colecțiele Comisiunii, lucrează cu mult interes și râvnă. Sperăm dar că, cu reîntoarcerea lor în țară, vom avea, în sfârșit, la îndemână două persoane bine pregătite pentru a li se putea încredința lucrările de restaurare a vechilor noastre picturi bisericești, lucrări pe cari, tocmai din cauza lipsei de artiști speciali, Comisiunea a fost și e încă nevoită să le amâne pentru mai târziu — cum bunăoară sunt lucrările pentru restaurarea picturilor dela bisericile lui Ștefan-cel-Mare din Păpăuți, Dorohoi și Hârlău și dela biserica Curții Domnești din Târgoviște, pentru a nu pomeni decât bisericile restaurate ca parte arhitectonică.

Atunci va fi nevoe să se înființeze pe lângă Comisiune o secțiune specială pentru aceste lucrări. Căci astfel numai Serviciul de restaurări al monumentelor istorice va fi complet organizat, ne mai rămânând decât ca el să fie deplin statornicit printr'o nouă revizuire și completare a legii și regulamentului respectiv, ceia ce se prezintă, tot mai mult, pe an ce trece, ca o imperioasă necesitate.

Aceasta și pentru a răspunde cât mai bine interesului pe care publicul românesc îl manifestă în mod crescând pentru cunoașterea și cuviincioasa conservare a monumentelor noastre străbune,— interes deșteptat și cultivat, în timpul din urmă, și prin silințele neobosite ale unor scriitori luminați și patrioți ca dd. N. Iorga, Al. Tzigara-Samurcaș, Al. Stefulescu etc., a căror colaborare la lucrarea noastră avem deosebită bucurie a o anunța aci.

Cu aceste încheiem, Domnule Ministru, raportul ce — potrivit art. 16 din regulamentul legei pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice — Vă datorăm cu privire la activitatea Comisiunii în anul curent. Mulțumindu-Vă călduros pentru bunăvoința cu care totdeauna ați urmărit și ați sprijinit lucrările noastre, Vă rugăm să primiți asigurarea înaltei noastre considerațiuni.

București, 31 Decemvrie 1909.

Membrii:

I. KALINDERU, GR. CERKEZ, N. GABRIELESCU, G. MURNU

Secretar:
ALEX. LĂPĔDATU.

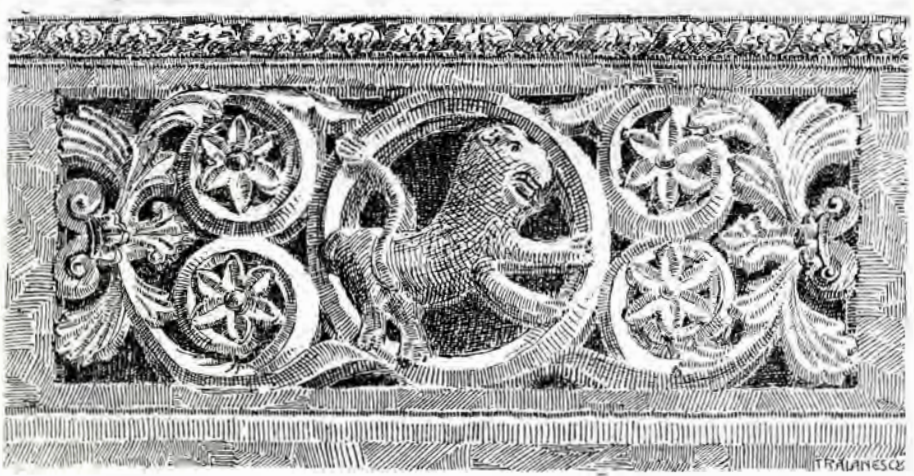

40. Parapet sculptat în piatră, la Foișorul lui Dionisie dela Hurezi.

www.inp.org.ro

RESTAURAREA MĂNĂSTIRII HUREZI

LUCRĂRILE DIN 1909 (MEMORIU)

Lucrările hotărîte a se face în această campanie fiind aproape complet terminate potrivit fondurilor disponibile, am hotărît închiderea șantierului pe ziua de 20 Septemvrie, când am concediat cei din urmă lucrători și salahori.

In rezumat lucrările executate vara aceasta sunt :

1. *La casele domnești.* S'a făcut din nou poarta dela pivnița mare de sub foișorul domnesc din stânga, aceea dela pivnița mică, precum și două ferestre la pivnița mare, toate din lemn de gorun, lucrate în felul unei porți vechi ce se află la încăperea de jos dela capătul din spre răsărit al chiliilor nordice : în formă de împletituri de zăbrele, ce se încrucișază între ele lăsând spațiuri pătrate. La încrucișarea lor sunt prinse cu ghinturi de fier. De asemenea s'a făcut din nou cele două ferestre de piatră, din care una pătrată, după modelul celei existente, care s'a curățit și s'a lăsat tot la locul ei, iar cealaltă dreptunghiulară din nișa de sub scara foișorului domnesc din stânga, făcută după un desemn nou, inspirat din vechea fereastră ajurată dela pivnița mare.

2. *La foișorul domnesc din stânga.* S'a nivelat, cu beton de piatră spartă și cărămizi, partea de deasupra bolței dela parter, pregătindu-se astfel planșeul pentru cărămizile pătrate smălțuite, cari s'au adus, dar nu s'au putut așeza încă, fiind concediați lucrătorii.

De asemenea s'a scos piatra ce acoperia parapetul, în mare parte deteriorată, și s'a înlocuit cu bordură nouă de piatră, pe jumătate lățime între bazele coloanelor, iar restul parapetului s'a tencuit. Intre bazele coloanelor de jos s'a pus bordură nouă, tot pe jumătate lățime de bază, ridicându-se astfel nivelul de sub foișor cu 10 cm. prin umplerea cu pământ bine bătut în spațiul închis de bordure, baze și zidurile foișorului. S'a curățit și bușardat parapetul de piatră al scării, reparându-se cu mortar de maceca toate crăpăturile : iar la capătul de sus al scării s'a făcut din nou stâlpul cu baza lui în felul celui vechiu. Treptele s'au curățit și reparat cu ciment.

3. *La foișorul domnesc din dreapta.* S'a continuat lucrările întrerupte toamna anului 1908, și anume : s'a rezidit cu cărămidă nouă și veche până sub acoperișul cel vechiu. Atât bolta de jos cât și cea de sus s'a făcut din cărămidă nouă, cu mortar de ciment. Asemenea și arcurile.

Legăturile de lemn de stejar ce vin de-asupra coloanelor s'au făcut din nou, fixându-se de capitelele coloanelor, atât la rândul de jos cât și la cel de sus, cu ancore de fier ce pătrund în piatră și zidărie Deasupra arcurilor de sus s'a fixat o legătură de fier lat, ce pătrunde cu ancorele sale în zidărie, iar la capetele din spre peretele caselor domnești s'a prevăzut cu ancore bifurcate. Intre bazele coloanelor de jos ca și la cele de sus s'au făcut borduri de piatră pe jumătate grosime. Jos s'a nivelat spațiul de sub foișor, sus parapetul s'a tencuit, iar spațiul închis de parapetul de sus s'a partosit cu cărămide octogonale, smălțuite și fabricate în localitate, tot de către olarii cari fac olanele pentru acoperiș.

S'a dărâmat scara lui Ioancihie, scoțându-se cu băgare de seamă parapetul de piatră precum și treptele, s'a curățit piatra de văpseaua ce o acoperia și s'a ajustat în vederea scării celei noui, care s'a așezat alăturată de foișor, așa după cum ne arată temelia veche că a fost la început.

S'a făcut și o scăriță de legătură între scara cea mare și pardoseala de sus a foișorului, scăriță care exista încă dela început, după cum ne arată lipsa de coloană angajată pe perete, ci numai capitelul, care este dispus în formă de consală, lăsând astfel liber pasagiul.

Stâlpul de piatră dela capătul de sus al fostei scări, pe care este însemnată data de 1854 și numele arhimandritului Ioanichie, s'a curățit de vopsea și s'a așezat din nou la scara actuală ; iar la capătul de jos al parapetului s'a așezat tot stâlpul cel vechiu și el curățit, în cât actuala scară conține aceleași elemente ca mai înainte, cu singura deosebire că scara s'a așezat în locul ei de altă dată.

Sub noua scară s'a făcut un postament de

www.inp.org.ro

zidărie pe fundație de beton de ciment cu piatră spartă și piloți de stejar, iar ca legătură cu galeria de jos s'a făcut sub odihna scării o boltă cilindrică, cu peneteații, susținută pe trei coloane și un stâlp de zidărie alipit foișorului.

In partea masivă a acestui postament s'a scobit o nișe circulară, după îndemnul nișei dela scara foișorului domnesc din stânga. Pentru protejarea acestei scări de picătura streașinei — până la refacerea acoperișului caselor domnești—s'a făcut în mod provizor un zghiab de tablă, atașat la strașina de șindrilă, spre a îndepărta apa.

4. *La clopotniță.* S'a reparat acoperișul pe o suprafață de 6 m. pătrați, cu olane la fel cu cele existente la restul acoperișului.

5. *Clădirea cu cerdac din spre sud și vest.* Această porțiune dintre casele domnești și paraclis s'a acoperit complet cu olane pe șarpantă nouă. De asemenea s'a acoperit și zidul de calcan, tot cu olane smălțuite.

S'a refăcut cele patru coșuri, acoperindu-se cu olane, precum și hogeagul cel mare, acoperindu-se din nou cu șarpantă de stejar și învelindu-se cu olane.

Dăliile la coșuri și foișorul lui Dionisie s'au făcut în mod provizor din tablă până la schimbarea lor definitivă cu dalii de olane smălțuite cari s'au și depozitat în magazie, însă către sfârșitul campaniei.

S'a completat tencuirea pereților și bolților rămase neterminate din vara trecută și s'au schimbat toate legăturile dela capetele coloanelor cu altele noi din lemn de stejar și s'au vopsit cu carbolineum.

La galeriile de jos s'a desfundat, s'a curățit, s'a reparat tavanele, înlocuindu-se grinzile putrede, și s'a vopsit tavanul cu carbolineum.

6. *La foișorul lui Dionisie.* S'a desființat tavanul de lemn dela camera de jos și s'a înlocuit cu o boltă stelată joasă. Asemenea s'a desființat și tavanul de lemn de sus al foișorului, înlocuindu-se cu altă boltă stelată mai înaltă, făcută în felul bolței ce se află la camera de sus dela capătul din spre răsărit al chiliilor nordice.

Pentrucă legăturile de lemn dela partea superioară a coloanelor erau putrezite și pentrucă s'a desființat picioarele de zidărie lipite de coloanele de sus ale galeriei, s'a dărâmat toată porțiunea de zidărie de deasupra coloanelor, refăcându-se din nou, cu arcuri noi, cu legături noi din lemn de stejar, cu ancore de fier, iar pentru legare în sens transversal a întregului foișor s'a făcut două legături de fier pătrat, cari prin puternice ancore de fier s'au fixat cu un capăt de extremitățile legăturilor de lemn de stejar de deasupra capitelelor, iar cu celălalt cap de zidul longitudinal al galeriei. Asemenea legături de fier s'au pus și la partea de jos a foișorului.

Până s'a construit bolțile și arcurile, precum și zidăria de deasupra lor, s'a menținut tot acoperișul cel vechiu, fiind susținut cu proptele, apoi, după terminarea completă a zidăriei, s'a schimbat vechea șarpantă cu alta nouă de stejar și brad, cu streașină aparentă și s'a acoperit cu olane smălțuite.

Deasupra boltei de jos s'a nivelat cu beton de piatră sfărâmată și cărămidă, pregătindu-se astfel planșeul peste care se se va așeza dalele de cărămidă exagonală smălțuită ce se află depozitată în magazie.

Coloanele dela rândul de jos ca și cele de sus s'au schimbat cu alte noui și anume acelea cari prin stricăciunea lor amenințau statornicia părților superioare.

Coloanele cele frumos sculptate, precum și parapetul foișorului și al scării, dimpreună cu portalul dela intrarea de jos, s'au curățit și spălat de straturile de vopsea de ulei ce le acoperiau.

Treptele s'au demontat, s'au curățit și s'au reașezat la loc pe postament nou de zidărie, făcut ca la scara mare, pe vechea fundație, fiind prevăzut cu nișe și cu gang de trecere la galeria de jos.

Cu lucrările întreprinse la acest foișor, i s'a redat înfățișarea lui originală, căci așa după cum l-am găsit fusese reconstruit în anul 1872, sub îngrijirea Ministerului de Culte, de un oarecare antreprenor Pomerantz, care cu ocazia reparațiunilor generale ce s'a făcut atunci Hurezului a refăcut din temelie și acest foișor, păstrând-i coloanele și parapetele de piatră.

Lipsa de o îngrijire artistică a acestei refaceri precum și defectuozitatea reconstruirii sale ne-a determinat să revenim pe cât caracterul arhitectonic al Hurezului și al elementelor streine foișorului au permis, atât asupra construcției acestui foișor, cât și asupra esteticei ce-i convine.

Faptul că s'a regăsit vechiul nivel al curții și în dreptul acestui foișor, prin îndepărtarea dela baza sa a îngrămădirii de materiale provenite din vechile dărâmături, contribue în mare parte la recâștigarea unei proporțiuni convenabile.

7. *La paraclis.* S'a învelit cu olane partea ce rămăsese neacoperită în vara trecută,— adică acoperișul corpului mare al paraclisului și acela al cerdacului.

S'a așezat ferestrele de sus al turlei, amenajându-se la patru din ele câte un ochiu cu jaluzele fixe, atât la rândul de ferestre exterior, cât și interior, pentru a stabili cu modul acesta o ventilație permanentă.

Cu această ocazie s'a reparat și crăpăturile din boltă, curățindu-se de praf pereții interiori, servindu-ne de o schelă independentă de pereți.

Fațada peretelui din spre grădină s'a tencuit și văruit, rămânând numai de a se curăți coloanele cerdacului și parapetul.

Fațada peretelui din spre curte s'a tencuit și văruit, curățindu-se de praf și icoana cea mare păstrată neatinsă. Fereastra cea mare dela altar s'a făcut din nou de lemn de gorun vechiu. Asemenea și celelalte ferestre mai mici s'au curățit și vopsit.

8. *Curtea.* S'a nivelat, dându-se scurgere apelor spre canalul existent; s'a pavat toată porțiunea nivelată cu bolovani, iar în jurul corpurilor de clădire s'a făcut un trotuar de 1 metru lățime

www.inp.org.ro

cu 10 cm. înălțime, având și el pantă de scurgere.

Intreg corpul de clădiri, dela casele domnești și până la foișorul lui Hrisant, este complet curățit și văruit, având o înfățișare mulțumitoare. Bolta de sub clopotniță de asemenea s'a curățit și văruit, iar porțile cele mari s'au curățit și vopsit cu carbolineum. De asemenea și sub această boltă s'a pavat la fel cu curtea și s'a amenajat două mici trotuare dealungul pereților, lăsând un pasaj liber de 3 metri.

La sfârșitul lucrărilor s'a făcut curățenie generală și ordine în materialele depozitate în curte și magazii, apoi toate aceste materiale s'au inventariat și prin proces verbal s'au dat în primirea jandarmeriei locale, spre pază.

9. *La schitul Sf. Apostoli.* S'a închis intrarea, după ce mai întâi s'a golit interiorul schitului de grămada de coceni de porumb adăpostiți acolo pentru timpul iernii de către un locuitor din sat.

10. *La schitul Sf. Ștefan.* S'a curățit curtea de burienele ce crescuseră, s'a reparat soclu de stricăciunile cauzate în timpul iernii, s'a astupat intrarea în curtea schitului cu mărăcini. De asemenea s'a pus mărăcini în toate punctele accesibile. Acestea toate în mod provizoriu până ce se va hotărî facerea unei împrejmuiri definitive.

ARH. N.-GHIKA-BUDEȘTI. ARH. I. D. TRAJANESCU.

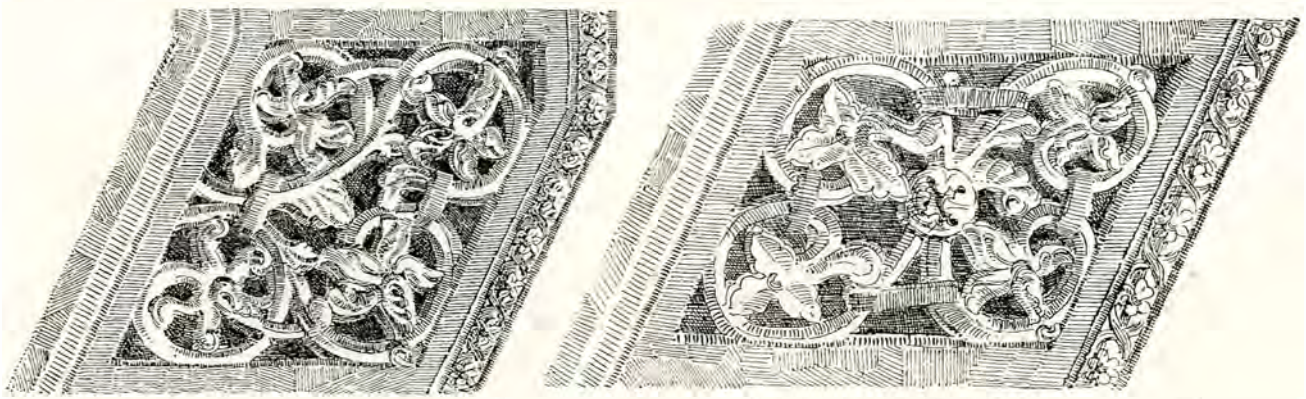

41. Parapet sculptat în piatră, la Foișorul lui Dionisie dela Hurezi.

www.inp.org.ro

TABLA DE MATERII

ANUL AL DOILEA

— 1909 —

(ÎNTOCMITĂ ÎN FORMĂ DE INDICE)

TEXT

Pag.

Aron-Vodă (Mănăstirea lui —):
I. Note istorice, de A. Lăpedatu 3
II. Descriere arhitectonică, de N. Ghika 19

Baia (Antichităţile dela —):
I. Note istorice, de A. Lăpedatu 55
II. Note arhitectonice şi lucrări noi, de N. Ghika 65

Cetăţi romane la Dunărea de jos (pe braţul Sf. Gheorghe), de Const. Moisil 85

Comana (Două noi inscripţii dela —), de A. Lăpedatu 120

Curţile Domneşti Brâncoveneşti, de V. Drăghiceanu:
I. Doiceşti 101
II. Mogoşoaia 149

Hurezi (Mănăstirea —):
Biserica cea mare, de N. Ghika 25
Chiliile dela miază-noapte, de I. D. Trajanescu 137
Paraclisul, de N. Ghika 171
Foişorul lui Dionisie, de I. D. Trajanescu 175
— (Frescurile dela —), de A. Baltazar:
Biserica cea mare 73, 125
Paraclisul 128

Păpăuţi (Clopotniţa dela —), de N. Ghika 133

Paraclisul mitropolitan din Bucureşti (Decoraţiunile dela —), de A. Baltazar 33

Tesaurul arheologic al Dobrogei, de Const. Moisil:
I. O nouă diplomă militară romană 113
II. Antichităţi creştine din Istros 165

Vinţul şi Vurpărul (Posesiuni ale Domnilor noştri în Ardeal), de A. Lăpedatu 40

Cronică: Raport general cu privire la lucrările Comisiunii în 1909. 181
Din lucrările Comisiunii 45, 93 şi 143
Un „Mithreum“ în Dobrogea (Const. Moisil) 46
Rapoarte despre lucrările de restaurare a mănăstirii Hurezi (N. Ghika şi I. D. Trajanescu) 46 şi 191
Câteva cuvinte de lămurire cu privire la conservarea monumentelor 93
In cestiunea fondurilor de restaurare (I. Kalindera) 94
† Gr. G. Tocilescu (I. Kalindera) 141
† A. Baltazar 144
Din tesaurul arheologic al Dobrogei 144

Tabla de materii 194

www.inp.org.ro

ILUSTRAȚIUNI

Pag.

Aron-Vodă (Mănăstirea lui —):
Biserica (înaintea lucrărilor din 1907) 6 și 7
Biserica (după lucrările din 1907) 8 și 9
Filaret Beldiman Apamias (fost egumen al mânăstirii) 10
Planul bisericii 11
Biserica: Secțiune longitudinală 12
Desemnări pe teracotele de ornamentație la biserică 13

Baia (Antichitățile de la —):
Ruinele bisericii catolice 54
Ruinele bisericii catolice: vedere interioară (supliment)
Planul bisericii catolice 55
Biserica Albă (înainte de restaurare) 56
Biserica Albă (restaurată) 57, 58 și 65
Biserica Albă: secțiune longitudinală (supliment)
Biserica Albă: planul 66
Biserica Albă: așa cea veche 67
Biserica Albă: fațada (desemn) 68
Biserica Albă: vedere laterală (desemn) 69
Biserica Albă: detalia de la fețele turlei 70
Biserica Albă: detalia de la baza turlei 70
Biserica Albă: bolți în naos 71
Biserica Albă: bolți în pronaos 72
Biserica lui Petru Rareș 59
Planul bisericii lui Petru Rareș 60
Pisania bisericii lui Petru Rareș 61
Vechiul sigiliu al târgului Baia 64

Cetăți romane la Dunărea de jos:
Brațul Sf. Gheorghe (hartă) 86
Salsovia (vedere de pe Dunăre) 87
Salmorade (ruinele cetății) 90
Dunăvățul de jos (vedere în detalia) 91

Comana:
Pisania paraclisului 120
Epitaful lui Radu-Vodă Șerban și Nicolae-Vodă Pătrașcu 121
Ruinele paraclisului 122

Curțile Domnești Brâncovenești.
1. Doicești:
Biserica Curții 102 și 104
Pisania bisericii 107
Ușile împărătești de la biserică 108
Sfeșnic domnesc din biserică 109
Fereastră de ventilație la biserică 111
Ruinele împrejmuirii Curții: laturea sudică și vestică 103 și 106
Ruinele caselor domnești, cu pivnița 105

2. Mogoșoaia:
Laturea estică a Curții 149
Planul de situație 150
Paraclisul 151
Palatul (fațada principală) 152
Colonada loggii dela palat 153
Consolă (cu stema țării) 154
Consolă (cu foi de acant) 155
Pisania palatului și ferestre lucrate à-jour 156
Cadru de piatră la fereastra cuinei 157
Consolă (cu stema cantacuzinească) 158
Palatul (fațada dinspre intrare) 159
Partea superioară dela colonada foișorului de est 160
Planul rez-de-chaussée-ului 161
Planul etajului 162
Stâlp dela parapetul loggii 163
Piatră ajurată dela parapetul loggii 164

Curtea Domnească din Târgoviște:
Biserica (înainte de restaurare) 182
Biserica (după restaurare) 183

Hurezi (Frescurile de la —).
La biserica cea mare:
Decorațiuni la pridvor 73
Bolta pridvorașului 74
Bolta centrală a pridvorului 75
Bolta stângă a pridvorului 76
Bolta dreaptă a pridvorului 77
Peretele din stânga: Raiul 80
Peretele din dreapta: Iadul 81
Decorațiuni pe arcurile pridvorului 82
Inscripție zugrăvită pe pridvor 83
Pendantiv dela bolta pridvorașului 84
Boltă în pronaos 124
Bolți și arcuri în pronaos 125
Pantocratorul 126
Inscripție zugrăvită în biserică 127
Patriarhul Neîtalam 132
La paraclis:
Nașterea Maicii Domnului 129
Pictări pe peretele nordic (sus) 130
Pictări pe peretele nordic (jos) 131

www.inp.org.ro

Pag.

Hurezi (Mănastirea —).
Releveuri de pictari, decoraţiuni şi sculpturi, lucrate de A. Baltazar (două tabele) 112 şi 136
La biserica cea mare:
Vedere dela apus-miazăzi 16
Vedere dela apus 17
Planul 20
Faţada (desemn) 21
Fereastră 22
Vedere laterală (desemn) 24
Detalii de sculpturi (desemnuri) 25
Uşa bisericii 26
Pridvorul cel mic 27
Fragmente din chenarul uşii 28 şi 29
Morminte în biserică 30
Coloană de la pridvor şi morminte în biserică (desemnuri) 31
Foişoarele caselor domneşti (înainte de restaurare) 184
Foişoarele caselor domneşti şi chiile de la miazăzi (după restaurare) 185
Chiliile dela miază noapte 138
Chiliile dela miazăzi cu clopotniţa 139
Chiliile dela apus cu paraclisul 139
La paraclis:
Planul şi faţada exterioară (dela apus) 172
Secţiune longitudinală şi planul trapezei 173
Faţada interioară (dela răsărit) 174
Faţada exterioară (înainte de restaurare) 186
Faţada exterioară (după restaurare) 187
Faţada interioară (înainte de restaurare) 188
Faţada interioară (după restaurare) 189

Pag.

La foişorul lui Dionisie Bălăcescu:
Inscripţia 175
Plan şi secţiune 176
Faţada (desemn) 177
Coloane sculptate 178 şi 179
Parapete sculptate în piatră 180, 181, 190 şi 193
Faţada (după restaurare) 189
Păpauţi (Clopotniţa de la —): 134
Planul clopotniţei 135
Piatra (clopotniţa Sf. Ion Domnesc din —) 133
Paraclisul mitropolitan din Bucureşti:
Decoraţiuni pe peretele nordic 33
Sf. Mercurie şi Sf. Dimitrie 34
Sf. Artemie şi Sf. Mina 35
Sf. Ierarh Grigorie Teologul 36
Chenarul uşii 37
Fragment de decoraţiune 38
Sf. Ana (fragment de frescă) 38
Sf. Severian 39
Tesaurul arheologic al Dobrogei.
1. *O nouă diplomă militară romană:*
Textul diplomii: faţa exterioară a plăcii groase 114 şi 115
Textul diplomii: faţa interioară a plăcii subţiri 116 şi 117
2. *Antichităţi creştine din Istros:*
Dobrogea în regiunea vechiului Istros 166
Plăci cu reliefuri creştine găsite la Istros 168 şi 169
Bronz reprezentând un soldat pretorian 119
Vinţul (Ruinele castelului domnesc din —) 42 şi 43

Gr. G. Tocilescu (portret) 142

www.inp.org.ro